

MB
288.030

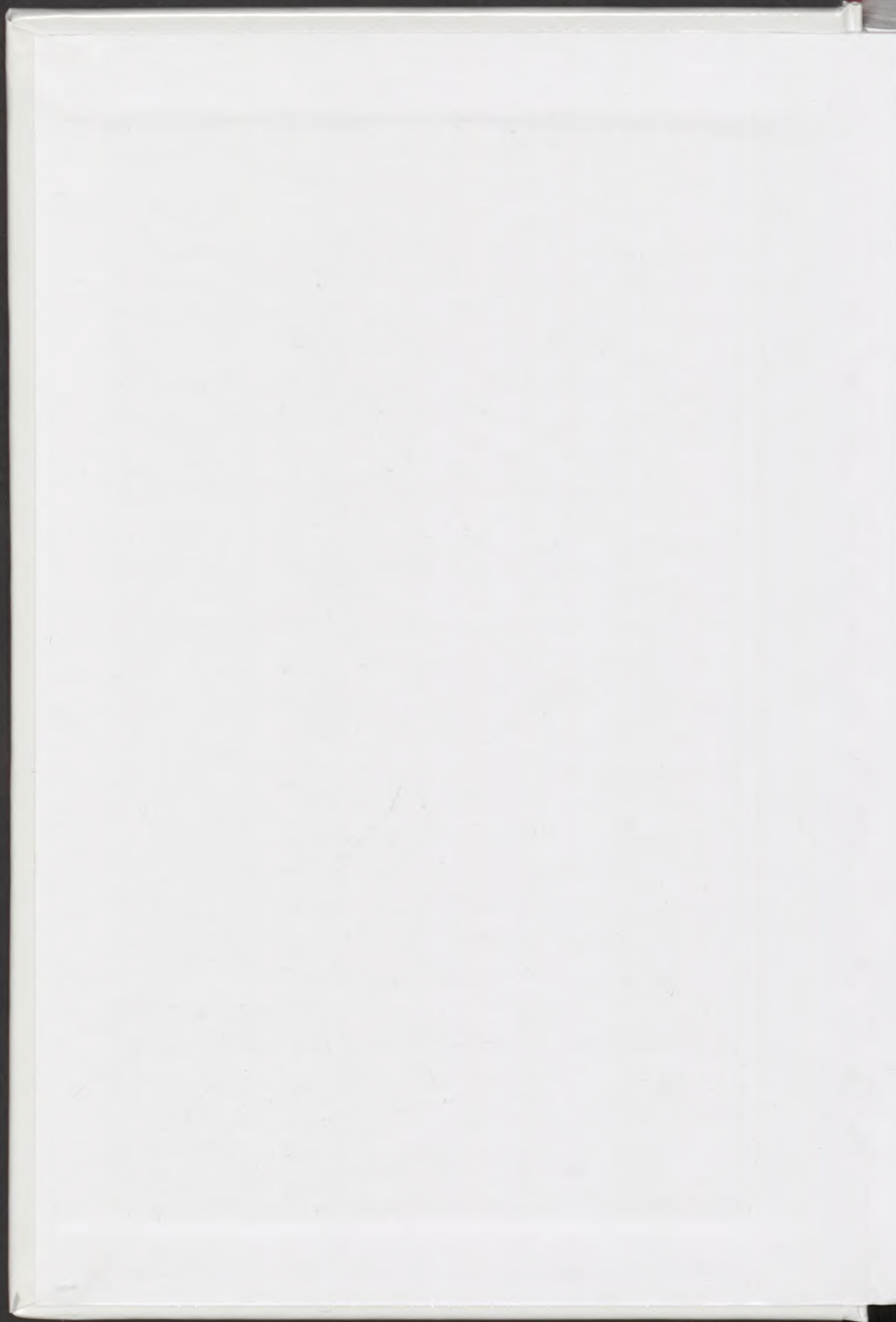
VASY GÉZA

Szellemi hazánk: az irodalom

Összegyűjtött írások, 2016–2020

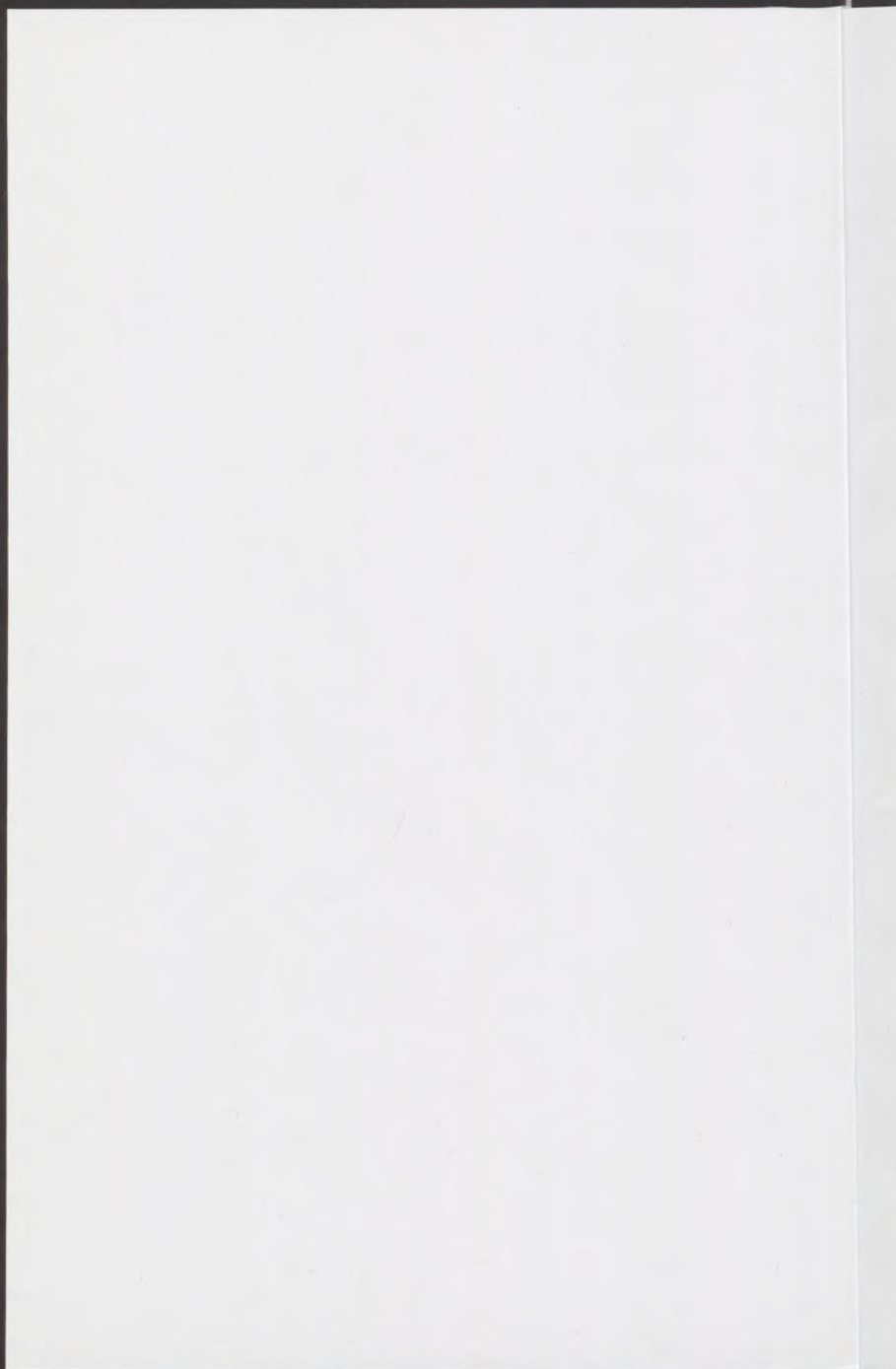

NAP KIADÓ

Vasy Géza
Szellemi hazánk: az irodalom
Összegyűjtött írások
2016–2020

MAGYAR ESSZÉK

VASY GÉZA

Szellemi hazánk:
az irodalom

Összeüjtött írások

2016–2020

NAP KIADÓ

Támogató

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

MB 288.030

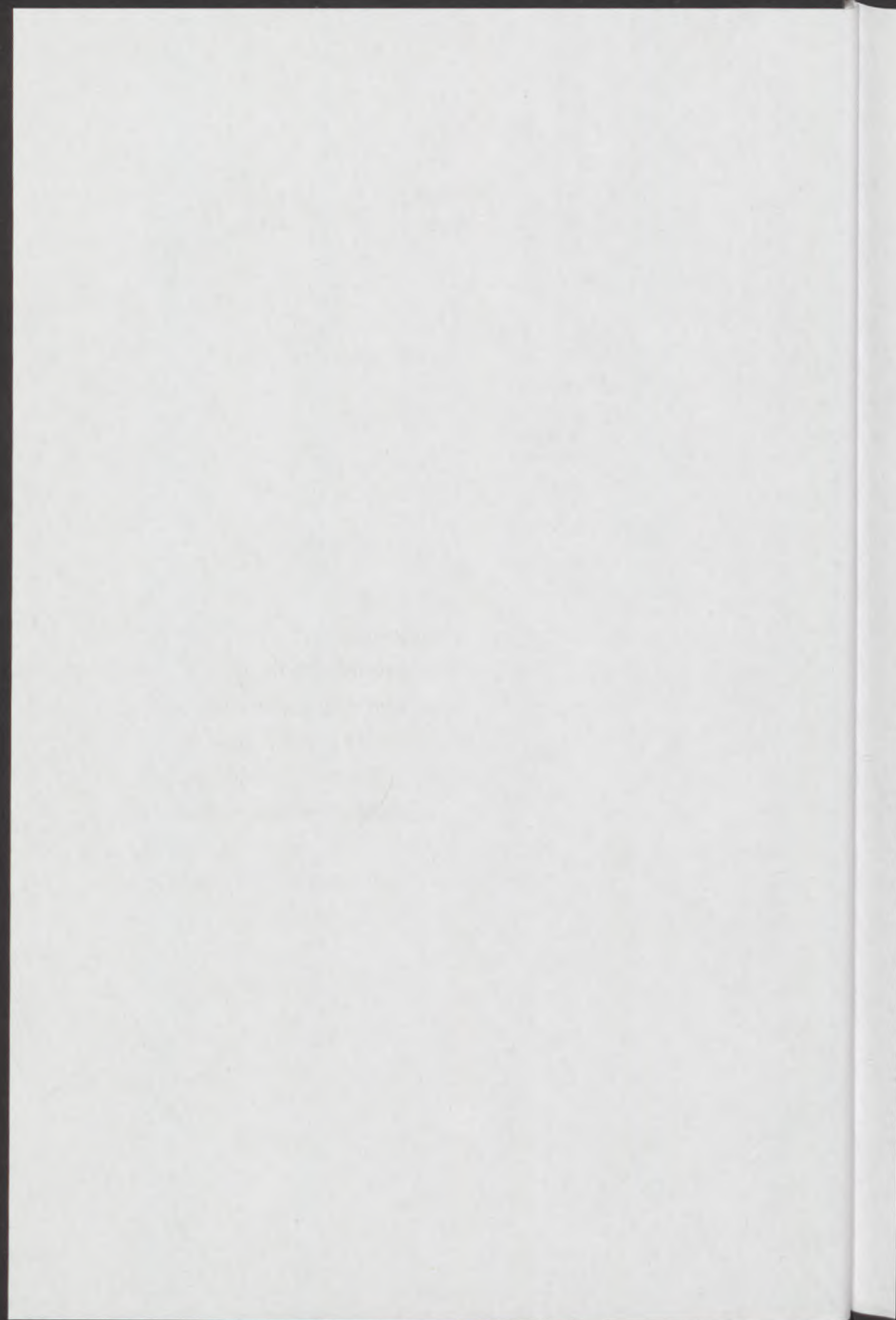

2021

© Vasy Géza, 2021

© Nap Kiadó Kft., 2021

I
ILLYÉS GYULÁRÓL

AZ ÉDEN ELVESZTÉSE

Illyés Gyula 1966-ban írt egy drámai oratóriumot, amelyet a következő évben előadtak, majd esztendőre rá könyvformában is megjelent. Akkor elég komoly visszhangot váltott ki, az évek múltával ha el nem is felejtették, de nem emlegették, s így az igen gazdag életműnek szinte mellékes alkotásává vált, pedig fél évszázad elmúltával is megérdemli a nagyobb figyelmet, már csak azért is, mert manapság különösen időszerű gondokkal vet számot. A költői mű gondolati gyökerei a Bibliáig vezetnek vissza, hiszen az Éden fogalma és annak elvesztése mintegy háromezer éve ott él a zsidó, majd később a keresztény kultúrában, nyomai pedig a még messzibb múltba is visszavezetnek. Valószínű, hogy az Eufrátesz mellékén már korábban élt egy mítosz a boldogság és a megelégedettség világáról. A Biblia ennél sokkal bonyolultabb, mert az Éden elvesztése az emberpár számára a bűn és a tudás megszerzésével, a küzdelmekkel, majd a halállal jár együtt. Sok mitológia feltételezte a boldogság lehetséges állapotát, a zsidó és keresztény vallások azonban főként szenvedést ígértek, s csak a halál utánra az igazság eljövetelét.

Az Éden elvesztése tehát az emberiség létezésének legősibb, legfontosabb mítoszai közé tartozik, melynek gyökerei, alapvető elemei akár százezer évvel korábbra is visszanyúlhatnak az élet és halál kérdését faggatva. Ezeket a kérdéseket százszor és ezerszer felteheti bárki, s választ is kereshet, legyen filozófus, költő, vagy akár csak földműves, vagy asztalos.

Éva és Ádám bűnének azonban nemcsak a munka kötelessége és a haláltudat lett a következménye, hanem az is,

hogy ezentúl meg tudták különböztetni a jó és a gonosz cselekedeteket.

A Bibliát olvasni kell, de nem lehet újraírni. A művésznak viszont az a szép és küzdelmes hivatása, hogy a maga életidejében próbáljon meg eligazodni és megtalálni a mi számunkra is járható életutakat.

Az Illyés-mű keletkezéstörténete különlegesnek nevezhető. Abban nincs semmi rendkívüli, ha az alkotó megrendelésre vagy egy különös alkalomra készít el egy alkotást. 1966 augusztusában azonban az történt, hogy két pedagógus, Stamler Imre és Tokaji Lajos Somogyjád községből arra kérték Illyés Gyulát, hogy irodalmi színpadjuk részére írjon egy művet novemberig, hogy azt bemutathassák. Az volt a kívánságuk, hogy a mű az atomról, annak veszélyéről szóljon. Mint megírták, azzal a céllal, hogy „érezze az ember a saját erejét, felelősségét a jelenéért, a jövőjéért, a Földért”. A jádiak levelére két hét múltával már meg is érkezett a költő válaszlevele:

„Hosszú lenne elmondanom, miért éreztem *kitüntetésnek* a fölszólítást, hogy a somogyjádi irodalmi színpad számára – ahogy szíves levelükből kiveszem – *afféle költői oratóriumot* készítek, s hogy miért fogtam bele rögtön a munkába; előző terveim eszme- s verstöredékem alapján. Nagyjából már meg is csináltam. Láthatóan hosszabb lesz és tán más hangulatú is, mint a Maguk terve. De eleve készségesen fogadom az esetleges rövidítést és változtatást a közös feladat sikere végett.” (*Somogyi Almanach* 8., Kaposvár, 1967. 21.)

Nem sokkal később egy lapinterjúban Illyés így összegezte felfogását: „Kettős feladata van ma a költőnek: saját lelkiismeretét kell kielégítenie, s ugyanakkor alkotásával örömet akar

szerezni másoknak. S mindezt a kor színvonalán, újjávarázsolva a szavakat, s hangot adni az új valóságnak. Amíg azonban a nyugat költőiben egy atomháború rémülete él, atomháborútól akarják óvni az emberiséget, mi ezen kívül még talán egy kicsit távolabb tekintünk. Nem lehet ma szebb, nemesebb feladata a költőnek nálunk, mint emberközelből megmutatni azt az ígéret földjét, amelynek elérése mindnyájunknak egyaránt fontos és felemelően szép feladata.” (Hamar Imre interjúja, *Kisalföld*, 1966. november 6. In: *A költő felel*, Beszélgetések Illyés Gyulával, 1986. 252.)

Az oratórium bemutatója előtt a jádiak küldöttsége felkereste Illyést, aki aztán feleségével és családjával együtt a hévízi reumakórházból indulva a főpróbán és az ünnepi előadáson is részt vett. Ezt megelőzően Illyés, Takáts Gyula, Sipos Gyula és mások részvételével a költészet hasznáról folytattak eszmecserét. Az iskola – a beszélgetés színhelye – új épületben volt. A művelődési ház 1959-ben emelt épületében került sor a bemutató előadásra. Ennek érdekében minden nélkülözhető teremrészt kiürítettek. Így fért el körülbelül háromezres ember a zsúfolt teremben.

Illyés Gyula a bemutató előtt a Magyar Rádió műsorában így nyilatkozott: „Majdnem szürrealista dac volt bennem, hogy nahát, én meg fogok írni valamit – a legbonyolultabb európai gondból fogant filozófiai költeményt –, és éppen egy olyan falunak, aminek a létezéséről fogalmam sem volt.

No, most a dolog története az, hogy amikor megkaptam ezt a kedves felszólítást, akkor belekezdtem a munkába, de előre megmondtam, hogy én nem ismerem az ottani helyzetet, nem tudom, kik tudják ezt a szöveget előadni. Ezért előrebecsáj-

tottam, hogy kihagyhatnak, amennyit akarnak, vagy hogyha úgy érzik, hogy írjak még bele valamit, szóljanak. Minderre nagyon kedves választ kaptam, és ez valóban megteremtette közöttünk a kapcsolatot.

Mivel még az előadás előtt vagyunk, meg kell mondanom, izgalommal várom. Mert ez a vers nagyon bonyolult gondolatot fejez ki, amennyire tőlem kitelik, európai nívón. Arra törekedtem, hogy amit én a világban megtanultam, azt olyan módon közöljem a somogyjádiakkal, mint a falusi akadémián, ahol az én szürrealista barátaim ülnének, és nekik kellene ott felolvasnom. Ha ezt meg lehet csinálni, ha sikerül a kísérlet, ez azt bizonyítja, hogy ez egy izgalmas vállalkozás: írónak, művésznek, gondolkodónak a figyelmére méltó.” (Papp Zoltán rádióbeszélgetése az 1967. febr. 26-i műsorban. In: *A költő felel*, 259–260.)

Maga a költő így idézte fel a somogyjádi bemutatót, amikor 1967 júniusában felolvasta bevezetőjét a fővárosi Bartók Színpadon létrejött előadáshoz: „Ebben a zsúfolt teremben, ahol az ember rettegett attól, hogy valaki egy gyufaszálat elejt, akkor mindenki benne fog égni, olyan a hangulat, olyan ünnepi légkör teremődött, hogy majdnem az jutott eszembe tréfából, hogy a katolikus egyház kétezer év óta mindennap játszik egy színdarabot, méghozzá idegen nyelven, latinul, amiből senki egy szót sem ért, de mégis valami áhítattal fogadják azt a színjátékot. Magam is a legszebb emlékéért őrizem még ministráns koromból azoknak a latin szövegeknek, amiket szinte ma sem merek felfogni, mert akkor sem értettem. Így zajlott le az előadás, meg kell mondani, igen megható és nagyon szép hatással. Nem hiszem, hogy ez itt produkálódhat, de mégis azt kérem,

hogy nézzék türelemmel, jóindulattal őket. Vegyék tekintetbe azt is, hogy verset általában az emberek olyat szeretnek hallani, amit maguk is már betéve tudnak. Tehát ha egy vers első hallásra tetszik nekünk, az már majdnem gyanús, mert legfőképpen a szonok hódítják meg első hallásra az emberek elméjét. De első hallásra egy ilyen bonyolult verset felfogni, nem könnyű. Azt kérem, hogy legalább kedvet kapjanak majd, olvassák el később a költeményt. Mindenesetre fogadják szeretettel ezt a kedves és merész, és mondom, igen imponáló és igen vigasztaló vállalkozást, hogy az »elmaradott« magyar vidék ilyen dolgokra képes, és ilyet tud megvalósítani.” (Illyés: *Naplójegyzetek 1961–1972*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. 245.)

A somogyjádiak az alkotást a fővárosi Egyetemi Színpadon 1967. május 17-én adták elő, majd Debrecenben 1967. október 29-én az Országos Oratóriumi Napokon. A fővárosi Irodalmi Színpad 1969. december 10-én együtt mutatta be Illyés és Déry művét Léner Péter rendezésében. (Egyszeri előadás volt.)

Az Ószövetség nemcsak Éva és Ádám, majd Káin bűnét tartotta számon, hanem az általuk történelemmé formálható emberiségbűnök sorát. Legyen elegendő most a Vízözönt mint büntetést és kegyelmet kiemelni. A nemzedékek úgy gondolták, hogy egyszer majd el fog jönni az Utolsó ítélet, ez lesz a harag napja, tehát az általuk felfogható, általuk elképzelhető emberi világ vége. Az Újtestamentum ezt a tudást azzal egészítette ki, hogy Jézus első eljövetele után sok idővel egyre többen fognak elfordulni Istentől, az Antikrisztust fogják imádni. Pál apostol tanítása szerint ekkor fog eljönni az Utolsó ítélet, amely tehát megerősíti azt, hogy ezzel véget fog érni az emberiségtörténet.

A homo sapiens megjelenését a tudománytörténet mintegy 130 ezer évesnek tartja. Tudhatjuk azt is, hogy ezen idő alatt sok és sokféle mitologikus elem, majd kiforrott mitológia született meg és terjedt el. Most csak a Bibliával és a Krisztus utáni korszakkal foglalkozva annyit emelnék ki, hogy az első évezred után az a felfogás alakult ki, hogy csak a távoli jövőben fog bekövetkezni az Utolsó ítélet. A kora középkori ember körforgásszerűnek látta, örök ismétlődésnek a nemzedékek sorát. Ezt egy egészen új értelmezés váltotta fel, amely kezdte fejlődéstörténetként, annak lehetőségeként értelmezni az emberiség sorsát. Különösen felerősödött ez a folyamat a reneszánsz, majd a protestantizmus, később a felvilágosodás hatására.

Ez a tehát csaknem ezer éve tartó történet csak a 20. század derekán szembesülhetett azzal, hogy az embertelenség, a gonoszság víziói most már pokoli méretet öltenek, s a „testvér léssen minden ember” reményének helyét az emberirtás foglalja el. Az első világháborúban még elképzelhetetlen volt a milliónyi halál mellett is az, ameddig a második eljutott.

Az emberpusztításnak csak a legutóbbi háromezer évben is megszámlálhatatlan sorozata mellé 1945-ben belépett egy olyan tudományos-technikai erő, amelynek kétarcúságában a Jó és a Gonosz egyaránt megmutatkozott. Mert az atomenergia teremteni és pusztítani egyaránt képes. Mert a Japánra ledobott két atombomba a világháború befejezésének köszönhetően nagyon sok újabb halált tudott meggátolni, ugyanakkor tudatosította, hogy egy újabb atomháború már valóban elvezethet az Utolsó ítélethez. Másfelől nézve viszont az atomenergia akár még áldást is hozhat az emberiség számára. Illyés

Gyula oratóriuma ezzel a nehezen feloldható kettősséggel vet számot.

Hiszen Hirosimát, a remélt békét nagyon hamar követte a hidegháború s a harmadik világháború veszélye. 1952. november elsejére elkészült az amerikai Teller Ede révén a termonukleáris bomba, amely már nem egy országrész, hanem az egész földkerekség számára jelent életveszélyt. S ezt a találmányt egyetlen éven belül elkészítette a Szovjetunió is, majd az Egyesült Királyság, Kína, Franciaország.

A magyar irodalom az atompusztulás víziójával érdemben sokáig alig foglalkozott. Nagy hatású műként 1965-ben jelent meg kötetben *Az éjszaka képei*. Juhász Ferencnek ez a drámai költeménye, amelyet joggal nevezhetünk emberiség-költeménynek, azzal a pusztulással vet számot, hogy szinte az egész emberiség elpusztul, az életben maradottakért egy különös gép száll le a világuőrből. Ám két embernek már nem jut hely. És ekkor megszólal a költő:

Mi itt maradunk érted elfoszlott Emberiség.

Mi itt maradunk, kiállunk e vérző anyagcsoportból.

Megőrizzük a lét gyönyörű üzenetét.

Azzal a reménnyel tehát, hogy egyetlen emberpár is újra-kezdheti az életet itt a Földön. „Mi az Emberiség új őszülői leszünk.”

Illyés Gyula életművében az atomenergia gondolata elég korán megjelenik. Látszólag csak egy sor erejéig, de nyomatékosan, s nem a pusztítás, hanem az alkotás erejének szellemében. *A reformáció genfi emlékműve előtt* című nagyszabású

gondolati költeményében Illyés az emberiség sorsát, a haladás értelmét faggató vita során az életigenlés mellett foglal állást:

*Vagy mást mondok: szobádban volna villany,
ha nem lép Giordano Bruno a tűzbe?
Hol kezdődött, hogy atomerő is van,
s holnap rakétán repülsz az űrbe?*

(1946. Első megjelenése: *Csillag*, 1955. 6. sz.)

A *Mors bona, nihil aliud* című költemény a *Csillag* 1956. évi 5. számában jelent meg először. Ez a vers ismét ráutal az atomkorszakra is:

*Jó halált, semmi mást! mert ez a kulcs, amellyel
kitörhet félsze börtönéből
s magára lelhet, mellyel e földön már az ember
édent idéz, új ég felé tör!*

*Új atomrombolóként ez nyitja ki s nyújtja kézbe
a repülő por-pillanatnak
ezer rejlő csodáját, melyek így – láncban égve
tán öröklétnél többet adnak.*

Illyés Gyula világképének formálódásában az első meghatározó tényezők természetesen a keresztény vallásban kereksendők, azonban célszerű ezt árnyalni azzal, hogy szülei vegyes házasságban éltek, s így a rokonságban jelentős szerepet játszott a katolikus és a protestáns (református) hit elveinek és gyakorlásának kettőssége, amely száz éve még erősen megkü-

lönböztette az embereket. Illyés már gyerekkorában rádöbbenhetett arra, hogy mindegyik vallás gyakorlásának vannak értékei, ugyanakkor árnyoldalai is. Felnővekedve az ellentéteket egyre inkább feloldhatónak tekintette.

Komoly szerepet játszott gondolkodásában Petőfi Sándor iránti s igen mélyre ivódott tisztelete. Az ő számára is a Nagy Francia Forradalom eszményei, a szabadság, egyenlőség, testvériség evilági szentháromsága vált iránytűvé. A felvilágosodás jegyében ő is a fejlődéselv híve lett már kamaszkorában. 1916–1919 esztendeiben egyre jobban megismerkedett a munkásmozgalommal, a marxizmus elveivel, s a világháború befejezésekor – mint oly sokan – ő is az igazságos társadalom közeli eljövételében reménykedett. A húsz-, a harmincévesek körében számosan úgy vélték, hogy ez már egy újfajta hitreneszánsz kora. Ám hamarosan Európának s a megcsonkított Magyarországnak még inkább csalódnia kellett. A megközelíthetőnek képzelt Éden ismét messzire távolodott. A 20. század évtizedei sorra visszahanyatlottak a kudarcok sorozatába, s az 1945 utáni remények is rövid életűnek bizonyultak a totális diktatúrák és a két szemben álló világtábor kibékíthetetlen ellentétei miatt.

Illyés Gyula világképében a hatvanas évek derekán kezd felerősödni az a meggyőződés, hogy az emberiség rombolástörténetével talán hatékonyan szembeállítható most is, most újra, ha még nem is egy újfajta hitreneszánsz, de egy határozott fejlődéstörténet. Ennek az elgondolásnak kimondatlanul is az vált alapjává, hogy a két világtábor az atomfegyver birtokában kénytelen belátni azt, hogy egymásra vannak utalva. Ennek lett aztán politikai doktrínája a „békés egymás mellett élés” axiómája.

Illyés költői világképében az Éden bibliai elvesztése nem annyira egy szimbolikus történetnek a tragikus kezdőpontja, hanem sokkal inkább az emberiségnek az Éden óta tartó fejlődéstörténete. Az illyési mű centrumában nem az áll, hogy lesz-e majd utolsó ítélet, hogy kihűl-e majd a Föld, vagy hogy fel fog-e robbanni, akár egy hőhalálban, hanem az, hogy miként élhet, miként létezzék az emberiség a maga józan és jószándékú lehetőségeivel. Ám folytonosan számolni kell az ellenponttal, a Gonosznak is nevezhető erők térnyerésével, az elembertelenedéssel. Az oratórium szembeállítja egymással a 20. század kétfajta világszemléletét, s ebben az ellentmondásban keresi a kiutat. Illyés azt jelenti ki, hogy az emberiség történetében vannak tragédiák, vannak hanyatlások, visszaesések, de az emberfaj nem fog kipusztulni, van tökéletesedés, közeledés a cél felé. Az emberfajnak az a feladata, hogy tökélyre vigye a dolgát. A világtörténelem újrakezdései is erősítik azt a hitet, hogy talán most menni fog.

Ez az oratorikus elemeket is tartalmazó mű ugyanakkor vita-dráma is. Nem a jók és a gonoszok vitatkoznak egymással, hanem a hitvalló és a hitvesztő emberek. Igazából nem a kereszténység fogalma itt a lényeges, hanem a remény és a reményvesztettségé.

A költő kérdez és válaszol is:

mi voltaképpen az emberi faj teendője a Földön? Ha ugyan nem az egész Űrben immár?

Kétségtelenül az, hogy amit elkezdett, a sorsát, „rendeltetését” tökélyre vigye.

(2. rész)

Illyés szemlélete tehát ebben a műben egy majdani Éden felé vezető utat vázol fel, amely szerint az emberiség „történelmének egyik legnagyobb lépésére képesült. A további úton.” (Déry Tibor: *Szembenézni*. Illyés Gyula: Az éden elvesztése. Bp., Magvető, 1968. 24.) Kulcsfogalomként jelenik meg a drámai költeményben az elembertelenedés fogalma (31. rész), mint a legfenyegetőbb veszély, s ezzel szembeállítva az emberiség további fejlődésének lehetősége (32. rész):

Mert valóban vajon miért nem vihetne út az esés növekvő gyorsaságához hasonlóan az emelkedés mértani haladványú gyorsaságával, oly cél felé, amelyhez a jövő próféta ihlettségű, a hal s kenyér szimbolizmusával magyarázó látnokok is vonzódtak? Édenkert és paradicsom nem volt; fogalma abból teremtdőtt, hogy lehetne; vagyis mindenkor már lehetséges volt; mint eljövendő.

(28.)

Ars poetica-parancsként fogalmazza meg a mű a következőt (35. rész):

A költők dolga amúgy sem a csábképek festegetése. Az a kalandor üzleti vállalkozók s némely még kalandorabb politikai vállalkozók szakmája. A költő területe a valóság; föladata a gyakorlati segítés. Nem vers az, ami nem mutat valami megoldást a tisztázás felé. Még ha azt tisztázza is, hogy nincs megoldás.

(32.)

Illyésnek ez a műve szintén a megoldást állítja nyomatékosan a középpontba. A 43. rész lírai vallomássá varázsolódik át. A gabonából lakodalmi kalács lesz, a venyigéből bor, s „így jön, legmélyről jön / minden, mi jó a földön. / Összefügg a világ!”

A 46. rész bontja ki a lépcsőfok-példázatot. Minden helyes és jó lépés egy-egy lépcsőfok a felfelé vezető úton, s a legkisebbek is az embernek és társadalmának fejlődését, gazdagodását szolgálhatják.

Az Éden elvesztésének fogalmát a bibliai történet tényként írja le. Illyés Gyula művének címe nem cáfolja a drámai költeményben sem a lehetséges végkövetkeztetést. Megismétli a végső nap kijelentését, mégis azt tartja a legfontosabbnak, hogy van újrakezdés:

*Ha jó a harag napja
mert hiszen eljőhet,
ha robban az atom,
mert hisz halomba-rakva
vár hajító kezét;
robban bár az atom,
ama végső napon,
ama rettentő holnap
előtt még, emberek
merjük a legnagyobbat,
kezdjük itt a legmélyből,
hűségünk erejéből
léptenként, mint lehet,
de mégis föl, föl és föl
újra az életet.*

(47.)

Illyés műve 53 szerkezeti egységre tagolódik, amelyben dramatikusan, lírai és prózai részek kapnak helyet. Nem nevezhető passiónak, mert nem Krisztus szenvedéstörténete a tárgya. Nem is passiójáték, mert azokban megjelenik a húsvét is, ördögökkel, komikus és ünnepi elemekkel. A mű megjelenése után a kritikákban olvasható volt a passió fogalma, a korszerűsített oratóriumé, a költői oratóriumé, a morális-politikai passiójátéké, a háborúellenes oratóriumé.

Ha jól meggondoljuk, voltaképpen az Ószövetség legfontosabb történetei ugyancsak drámai költemények – kezdve Éva és Ádám, majd Káin és Ábel sorsával. Maga a műfaj a 18–19. században lépett színre, bár csupán néhány mű sorolható ide. Érdekes megemlíteni Byron *Káin* című alkotását, Goethe *Faustját*, majd Madách Imre pusztulásvizióját és azon átsugárzó reményét. De ide sorolható Juhász Ferenc már említett műve, *Az éjszaka képei*, s természetesen Illyésé is: *Az Éden elvesztése*. S ugyanennyire fontos Déry Tibor Illyés munkájára válaszoló, sokkal kételkedőbb, reménytelenebb, brutálisabb, a reményt mégis kereső alkotása.

Szembenézni című és Illyés Gyulának ajánlott alkotását Déry Tibor „Jelenet” műfaji megjelöléssel látta el, mottónak pedig ezt a mondatot választotta: „Szembenézni? De mivel?” Az *Invokációban* pedig Gyula barátjának segítségét kéri, hogy radikális kétségeiben ő is találhasson megoldást.

Műfaji szempontból Déry műve is vegyes, s benne drámai, lírai és önéletrajzi elemeket is tartalmazó epikai részek, sőt újságcikkszerű elemek is helyet kapnak. Szerkezeti lényege a dialógus két táborának: a somogyjádiaknak és a „kakukháziaknak” a drámai vitája. Ennek háttérében Illyés műve áll,

amelyben a somogyjádiak bölcs tanácsot kértek s végül kaptak is a költőtől, hogy mit és miként tehetne az emberiség a fenyegető atomkatasztrófa ellen. „Kakukház” nem fogadja el az Ilyés-mű válaszát. Déry Tibor világszemléletében az emberiség történelmi útját 1953 tájáig ugyancsak a fejlődéselv határozta meg. Ezután fokozatosan elkomorultak nézetei, meghatározóan az 1956-os forradalom leverése, majd politikai börtönévei hatására. Ezt mélyítették el végérvényesnek mondhatóan azok a tapasztalatai, amelyeket részben a magyarországi, de sokkal inkább és még általánosabb érvénnyel a fejlettebb, korszerűbbnek mondott nagyvilágban szerzett. A fejlődéselv gondolatát a mindegyre dominánsabb szkepszis foglalta el. A káini gyilkosságot az emberiség egyik őstermészetével magyarázta. A háborúk sorát a mérhetetlen hatalomvágygal. Az emberek sorsát pedig ostobaságukkal. Az egyik monológban így viaskodott önmagával (18. rész):

Vessük el a reményt, kedves utódok, s vessük el a reménytelenséget! Az életerő sem bizonyít. Íme, én a jövőt a hátam mögé dobom, s beérvén perceim pergetésével, tamáshegyi elégiáimat írogatom. Arrébb, a kert végében feleségem palántál. Mi nő ki majd a keze nyomán? ...piros bárányszáj? ...fehér? kék? A bizonytalanság koefficiense immár egyetlen vigaszunk. Mert a régi nem akarván megsemmisülni, s az új nem akarván megszületni, a kettő közt egy percre a kegyelem állapotaiba kerülünk: nem választhatunk a jó és a rossz között. Akik határoznak helyettünk – az isten áldja meg őket! –, majd csak eligazítanak a legelők s a vágóhidak felé. Béke velünk!

(96.)

Később így folytatta (19. rész):

...úgy tegyük a dolgunkat, mondom magamnak, hogy félelem nélkül szembenézhesünk kételyeinkkel. El ne vesd őket, mondom magamnak, de kísértéseiknek se engedj! Minden másképp van.

(97.)

A Déry-műben a vitázó felektől az Anya veszi át a szót, s a gyilkost és az áldozatot egyaránt a maga fiának vallja:

*...oh adj erőt, boldogság
boldogtalanság segíts
könyörögjetek értem:
én újraszülöm őket
édes babáimat.*

(103.)

Goethe, Madách Imre, Juhász Ferenc műve s bizony, másoké is arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy az emberiséget tragédiáiból, kétségbeeséseiből az „örök női” életértékek vezetik tovább.

Az illyési lépcsőfok-elmélet, a kalács-példázat hitét és hitelét *Az Éden elvesztése* után egyre több sötétség árnyékolta be. Elsősorban nem az emberiség, hanem a magyarság sorsát, léthelyzetét illetően. A hatvanas évek végén még úgy gondolta, hogy Magyarország „szélárnyék” helyzetben van, nem korlátozzák a nagypolitika veszélyei, tehát esély kínálkozik hazánk mindenoldalú kibontakozására. A mi társadalmunknak

nagyobb része is hasonlóan gondolkodott, tervezte el életét.

Aztán megjelent 1973-ban a *Minden lehet*. Ennek a kötetnek a címe önmagában kétarcú, hiszen a jót ugyanúgy jelölheti, mint az ellenkezőjét. Az *ígéret megszegése* című vers azonban már csak egyirányú értelmezést enged meg:

*Kezd megszegetni megint az Ígéret,
a tavaszi, „Minden lehet” megint –
settengve jönnek a naponta más
hőmérsékletű – a mind ember-hűtlenebb –
ősz reggelek...*

*„Minden lehet,”
Járványok. Hidegzáporú
kilakoltatás. Sárban cuppogó
menetelés ökrökkel, nőkkel,
el-elmaradó aggokkal.*

Melyik „Ígéret” szegetik meg? A Bibliáé? A felvilágosodásé? A marxizmusé? A létezett szocializmusé?

Illyés Gyula halála óta most már egy harmad évszázad múlt el. S most, 2017-ben ismét időszerűbbnek mutatkozik az atomháború rettenete. A rémlátomást elhárítva azonban ma is felragyoghat a horizonton az Ígéret.

2017

AZ ÖREGEDÉS, AZ ELMÚLÁS, A HALÁL MOTÍVUMKÖRE ILLYÉS GYULA KÖLTÉSZETÉBEN

Az ötvenes-hatvanas években

Még manapság is, a 21. században botladozva úgy tartja a közvélemény, hogy aki elmúlt már hatvanéves, az idős ember. Akkor is így gondolják, ha közben világszerte emelkedik a nyugdíj-korhatár, akárcsak nálunk, de az is tény, hogy az igazán idősnek, magyarán öregnek mondható életidőt most is kevesen érik el, főként a férfiak távoznak túl korán. Annak idején, a 19. században Arany Jánost hatvanévesen már mindenki öregnek tartotta. Igaz ugyan, hogy a bekövetkező betegségeket is figyelembe kell venni, s Arany Jánosnak viszonylag hamar sok egészségi gondja-baja keletkezett. Hatvanévesen vonulhatott vissza az akadémiai munkától, s a margitszigeti nyári hónapok csodálatos és számára is váratlan alkotóerővel ajándékozták meg. Az *Őszikék* azóta nemcsak Arany János, hanem minden idős költő naplemente előtti megújulásának szimbóluma a magyar irodalomban. Arany János hosszú éveken át alig írt valamit. Az öregség korát szellemi értelemben az újabb alkotói kiteljesedés függesztette fel. Aki viszont az 1880-ban 63 éves Arany János fényképét szemléli, bizony, egy fáradt öregembert láthat. Erről írta *Melyik talál?* című négyesorát a költő:

Hogy melyik arcképem választom rajzai közzől?

Fényképiró úr! A botos és kalapost.

Mint maradó vendég ül s áll a többi nyugodtan,

Menni csak egy készül: útja van: ez leszek én!

(1880. március 30.)

Ha átugrunk egy évszázadot, átlépünk a 20. század derekéra, második felére, egy kicsivel derűsebb lesz a magyar költészet arcképcsarnoka. Mégis ott sorakoznak a tragikusan korán távozottak, mint Ady, József Attila, Radnóti Miklós. Ám az életidő meghosszabbodhatott, s hetvenöt–nyolcvan évig vagy még tovább terjedhetnek az alkotói évek. Illyés Gyula például megérhette, hogy felköszöntsék a nyolcvanadik születésnapján, de néhány hónap múlva ő is eltávozott közülünk.

Se betegség, se költői alkotóerő nem kínál általános szabályt arra, hogy mikor kezdődik az öregség, illetve hogy mikortól válik valaki a maga *Őszikék* korszakának szerzőjévé. Ágh István még élete delén tette fel önmagának is a költői kérdést: „Megmondanád az öregség kezdetét?” Pontos választ senki sem adhat, de amikor Adyval szólva „Elért az Ősz és sügött valamit”, akkor az évszak és az elmúlás érzete, gondolata szétválaszthatatlanul összekapcsolódik a tudatban.

A személyes halál tudata nagyon korán beivódhat az ember személyiségébe. Később – egyre elkerülhetetlenebben – az öregedéssel összefüggésben kell számot vetni az elmúlással. Illyés Gyula kapcsán szinte évre pontosan kijelenthető, hogy ötvenéves kora táján kezdett olyan verseket írni, amelyekben már motívummá válik az öregedés, a betegség, a halál. Egy-egy vers megjelenése nem ad biztos fogódzót a keletkezése időpontjáról, mégis segíthet bennünket az a tény, hogy éppen a költő ötvenedik születésnapján, 1952. november 2-án jelent meg az *Irodalmi Újságban* az *Elmúltam harminc...* kezdetű alkotása. Ez a vers még erőteljes tiltakozás az elháríthatatlanul sorakozó évek ellen:

Elmultam harminc? Sőt elmultam negyven?

Nem igaz.

Ezerkilencszázkettőben születtem?

Nem igaz

Nem élek örökké?

Nem igaz.

Bizonyval későbbi mű – nemcsak megjelenését illetően – a *Doleo, ergo sum* (Irodalmi Újság, 1955. április 16. József Attila emlékének).

Az előbbi vers még inkább csak az életkor sokasodása ellen tiltakozik, ez az újabb a fájdalom, a betegség kínjaival néz farkasszemet, részletezve is a kínokat:

Minden tagom fáj, mindet érzem; fájok: vagyok!

Gyűlölöm és nevetem ezt az állapotot.

Nevetem, hogy mint házigazda, a testi kín

Mutatja be vendégeimként a szerveim.

Istennyilák futnak a csonton, idegemen.

Hunyt szemmel rögzitem, hol éget. Ismerkedem.

Ahány kín, annyi kézszorítás; fölszisszenek,

Fintorgok, aztán: önmagammal kezelhetek!

Descartes híres mondásának átalakítása a gondolkodás és a fájdalom aligha összebékíthető ellentmondásosságát is ki-fejezi.

Az ötvenedik év alkalmából közreadott vers a költő akkor megingathatatlan hitét emeli ki a befejezésben:

*mindannyiszor ismét
küzdeni, tenni, teremteni kerget
az elmúlás: nincs vég!
Az vagy, a munkád! S az sose veszendő,
az soha meg nem hal.
Fogadj be, örök jobb-világ: jövendő,
bár egy gondolattal!*

A másik vers is a személyiségtől elvonatkoztatható tanáccsal zárul:

*Kik tudták a valót e földön és föld fölött,
az igazságot? A szegények, a szenvedők.*

Lényegesen más hangot üt meg, a személyes és örök emberi felismerést megrázóan költőivé varázsolja a *Menedék*, amely az évtized egyik legszebb Illyés-verse. (*Irodalmi Újság*, 1954. január 16.) Az itt megjelenített

*ősbaj az öregség.
Annak lepnek tünetei,
olyan riasztón, szinte félek
tükör felé tekinteni.*

Illyés ritkán fordul latin idézetekhez, itt ezt is megtette, magyarra is átültetve azt a régi eredeti szöveget: „utolsó óráim,

ha majd távozni hí” „szememet tereád emelnem”... „téged karoljon lankadó kezem.” (Később az *Összegyűjtött versekben* az utolsó sor így hangzik: „téged fogjon bukó kezem.”) Az „ösbajban”, az öregségben a feleség, tátabban az asszonyok képesek csitítani, vigasztalni:

*Mert angyali fölényetekkel,
asszonyok, ti, ti értitek
kezelní a vérbe mocskult
hőst is úgy, mint a kisededet,
s mert halál és szerelem egy ágy,
s mert végezzük bárhogy is itt,
lemeztelenít a halál és
tisztátalanná aljasít,
s mert régtől fogva te előtted
a titkom se csak az enyém,
segíts át anya-türelemmel
elpusztulásom szégyenén.*

A *Kézfogások* kötetéből még egy művet kell e témakörben feltétlenül megemlíteni. Ez pedig ismét latin címet kapott: *Mors bona, nihil aliud.* (Új Hang, 1956. 5. sz.) A jó, a szép, a kegyes halál gondolata ugyancsak ősinek nevezhető emberi elképzelés. Ne kelljen megvénülni, betegnek lenni, haldokolni, a legszebb lenne szépen elaludni. Logikus a költő óhaja:

*teremtsük meg magunk maradék édenüinkképp
üdvét a jó halálnak.*

A *Menedék* bátran számot vetett a halál keltette félelemmel. A *Mors bona, nihil aliud* – rájátszva Zrínyi Miklós jelmondatára is – valami derüset, mindannyiunk számára is biztatót, bizalomgerjesztőt kísérel meg bemutatni és érzékeltetni. Ebből a szempontból következetesen egyoldalú a szemlélete. Nem véletlen, hogy mottó gyanánt „Egy régi versből” csak franciául idéz meg „egy szörnyűséges istenkáromlást”. Illyés ebben a versében filozófiai és gyakorlati szempontból is a lehetetlennel próbálkozik. Itt a jó halál képzeete földi Édenkerttel azonosul szinte:

*Mert ha nincs rettegés, nincs gyávaság s e kettős
gyökér nélkül a bűn se hajt ki.*

*Önzést és önkinzást lelkünk egyként levetkőz
és nem kell csak akarni,*

*hogy szépség és igazság és jóság és szabadság
mosdasson, derítsen: segítsen*

*befejeznünk Ádám föld-szelidítő harcát;
mivel nincs túlvilág, sem isten.*

Túlságosan egyszerűnek mutatkozik a megoldás. A költemény eltörli az istenhitet. A spirituális szemlélet helyébe állít egy erélyesen, nagymértékben retorizált ideálképet, amelyet ő maga is legfeljebb egy költői pillanat idejére tarthat követendő útnak.

A *Kézfogások* kötetének verseit – amelyek egy bő évtizedet fognak át az öregedés motívumkörének szempontjából –, akár előzetes, bár olykor igencsak nyomatékos előhangnak is nevez-

hetjük az *Új versek* (1961) e témakörbe tartozó verseihez képest. Ilyen hosszú szünetet még soha nem tartott Illyés két verseskötet között. Az 1956-os nyári fellélegzés, a forradalom alatti reménykedés után Illyés helyzete több szempontból is kérdésessé vált. A legfőbb ok természetesen a régi-új, a most már Kádárról elnevezett rendszer diktatúrája volt, amely a depresszióra már a harmincas években is hajlamos költőben felerősítette ezt a kórt. Olyannyira, hogy 1957 nyarán hosszabb időn keresztül kórházi altatókúrával próbálták gyógyítani. Mire valamennyire feljavult az egészsége, s újra dolgozott, verseket, drámát írt, azzal kellett szembesülnie, hogy a rendszer őt ellenségnek tekinti, legegységelműbben az *Egy mondat a zsarnokságról* miatt. 1958-ban már leadott egy újabb verseskötetre való kéziratot, amelynek három év múlva *Új versek* lett a címe (Illyés Gyula: *Új versek*. Bp., Szépirodalmi, 1961). Az illetékes lektorok mintegy húsz verset akartak kihagyatni. Nyilván rendszerellenesnek tartották. Két évvel később Király István írt újabb lektori jelentést, amelyben hiteles beleérzéssel vázolta föl Illyés alkotói válságát, s azt javasolta, hogy a kiadó ritkítsa meg a válságot legélesebben ki-fejező verseket. Részlet a jelentésből:

„Nyilvánvaló, hogy élete múlását senki nem nézi közömbösen. S nem könnyű elviselni a bíráló szót sem, főleg, ha az olykor kíméletlenül s egyoldalúan éri az embert. Objektíve részben indokolt tehát az Illyés-féle válság. De a válságnak ilyen méreteit objektív okok önmagukban mégsem magyarázzák... szörnyű s meghökkentő olykor az a reménytelenség, amelyben Illyés élhetett. Válsága oly mély volt, hogy még a belső válságokban egyáltalán nem szegény Illyés Gyula-i életműben

is párját ritkítja, egyedül áll. A kiúttalanság érzése itt már nem-egyszer kétségbe vonta az élet értelmét is. Egy egzisztencialista hős sem nézhetett szembe szorongatottabban a maga köré varázstól s képzelettel semmivel, mint ahogy Illyés nézte versei tanulsága szerint olykor az életet. Értelme csak rémeket kavart, a boldogságot csupán az öntudatlan állati létben vélte. A „lélek dúvadjai” üvöltöttek itt, valami emésztő, névtelen, s már-már elviselhetetlen kín tépte a szívet. Sötét, tehetetlen, vak indulatok kavargtak. S többnyire a halál sem úgy jelent meg, mint pusztán személyes lírai érzés: világnézeti jelentést kapott...

Lektori, szerkesztői feladat még annak a kérdésnek fellelítése s javaslattevésével rá: a kritika ügyének tekintsük-e a kötet el-mentmondásainak bírálatát, vagy pedig helyes lenne már kiadás előtt is jobban ritkítani a válság-verseket? Szerintem: igen.” (Budapest, 1960. november 21-én. Idézi Domokos Mátyás: *Adósságlevél*. Esszék, tanulmányok Illyés Gyuláról. Kortárs Kiadó, 1998. 120–121.)

Furcsa rostálás az, amelyből olykor a legjelentősebb versek maradnak ki a cenzori önkény miatt. Ám mindez még 1964-ben is eléggé drasztikusan folytatódott. A szakembereknek „nagyon komoly” eszmei-politikai aggályai voltak még 1964 derekán is – például Pándi Pálnak. Valahol valaki, egy még hatalmasabb cenzor azonban engedélyt adott, s így jelenhetett meg 1965 végén a *Dőlt vitorla*, amely majd a *Fekete-fehér* című kötettel együtt (1968) az évtized magyar lírájának legjelentősebb darabjai közé tartozik.

Az *Új versek* cenzorok által megcsonkított anyaga – öt évvel a *Kézfogások* és az 1956-os forradalom után – igencsak

visszafogott hatást ért el. Nemcsak politikai okok magyarázták ezt, hanem az is, hogy az 1945 óta kultikus hatást elért alkotásai, mint a *Nem volt elég*, *A reformáció genfi emlékműve előtt*, az *Árpád*, a *Bartók*, majd a tilalom alá sorolt *Egy mondat a zsarnokságról* után maga a költő is változott. Nem az elbizonytalanodás éveit élte meg, hanem éppen a keresés, a hangváltás, a megújulás hamarosan elkápráztató hullámmozgását.

Ezt az 1961-es kötetet többen hanyatlásnak, elerőtlenedésnek tekintették. A költőtársnak és kritikusnak is kiváló Rónay György például nem tudott meghatódni a költő régi emlékképétől, amelyben apját kérdezte hogyléte felől, s ezt a választ kapta: „Ahogy kell túl az innenen.” Az apa nem sokkal hatvanadik évének betöltése után hamarosan meghalt. Egy másik verset így említ a bíráló: „A halál meghódítása nem egészen azonos a tér meghódításával. Attól, hogy léptenként miénk lesz a munkánk és emberségünk révén a tér, még nem lesz a miénk, kormányozható birtokunk az idő. Az ellentmondást, mint annyi ellentmondást – a retorika hidalja át.”

Régi gondja Illyésnek, a költőnek a nemritkán túlzónak, túlrészletezőnek mutakozó retorikusság. Való igaz, hogy egyes versek túlírtak, túl terjedelmesek.

Fülep Lajos például még az *Egy mondat...* kapcsán is ezt kifogásolta, ebben az esetben oktanul. Illyés azonban 1956 után fokozatosan eltávolodik a retorikusságtól, bár soha nem szakít ezzel az eljárással. Az *Új versek* kapcsán, most csak néhány példát említve, érdemes észrevenni, hogy a versek jelentős része látványosan tömörebbé válik. Az egykori pályakezdő klasszikus avantgárd korszak után Illyés versszemlélete az újrealizmus, az újtárgyiasság, az újnépíesség fogalmaival kö-

zelíthető meg. Nyomatékos nála a részletező, elbeszélő jelleg, az epikus elemek, a valóságkép megelevenítése. A változást legnagyobb erővel a *Bartók*-vers mutatta fel a maga rapszódikus-romantikus vonásokat is felvillantó, tragikumot hangszólyozó polifóniájával.

A *Túl az innen* még az illyési vershagyományt folytatta, de az újabb versekben nagyobb mértékben visszaszorul a retorikus és az elbeszélő jelleg. Nem előad, hanem felvillant a költő, közben hiátusokkal is erősítve a hatást. Ezzel nem hiányérzetet kelt a befogadóban, hanem fokozza az élményt. Látszólag nem vagy alig odaillo jelentés- és képsíkokat kapcsol össze, a jelentésvibráció révén lényegesen korszerűbbé válik a versszerkezet.

Egyszerűnek látszó ez a példa:

ÖRÖK S MULANDÓ

*A gangon ültünk. Besötétlett.
S mit elhagyott a fény, a nap:
továbbrajzolta arcodat
okos és szomorú beszéded.*

*Mint mesteri kezek alatt
A sok mellékesből a lényeg,
kialakult időtlen képed.
Munkáltak fürgén a szavak.*

*Ott állt homályt, romlást legyőzvéen
– rembrandti, tiziani festmény –
oly készen, tisztán, halhatatlan*

*a mű, melyen nem öregedhetsz,
hogy odanyultam akaratlan
eleven, mulandó kezedhez.*

Leíró vers lenne ez? Életkép? Az is, de mégsem. Egy házaspár beszélget. Nem tudjuk pontosan, hogy miről, mégis többet tudunk és sejtünk meg róluk és az emberi sorsról egyetlen jelenetbe sűrítve, még a végtelenséget is kifejezve, mintha oldalakon keresztül próbálna valami hasonlót elmondani. (A varázslatos, ünnepi hangulat megteremtésében a korrespondenciának: a fény és zenei elemek különös összekapcsolásának van kiemelkedő szerepe. Az örökérvényűséget a klasszikus forma: szonett is hangsúlyozza.)

Lehetne idézni más verseket is. Ilyeneket, mint: *Tavalyi tükör, Két éj között, Sebesültek, Nyáréji kert, Elmaradók, Csillaghullás, Üvegvilág, A legcsábítóbb szerető, Hálóm s halam, Tél felé, Szomorú vendég, Hópelyhek éjszaka, Fehér, Fénykép, Havasi szürkület, Köszönet.*

Egy művet azonban hangsúlyosan ki kell emelni, amely az öregedés és elmúlás motívumköre kapcsán Illyés talán legfontosabb kulcsverse. Ez a *Kháron ladikja*. Mindössze 24 sora az életutat csupán mitológiai értelemben tartja halál felé vezető útnak, akkor is görög szellemiségű, délszaki tájat idéző módon. S az az út egyúttal az életnek is újraidézése, ám nem egyetlen, halál előtti pillanat tükrében, hanem az öregedés évei-évtizedei sorába illesztve. A mű még azt is pontosan tudja érzékeltetni, hogy a halál elháríthatatlanul személyes, csak azé, aki eljut odáig. Sokan ülnek azon a hol hétköznapi, hol mítoszi légkört felidéző ladikon, amely ebben a versben még nem közvetlenül

vezeti át az elhunytat az Alvilág határfolyójához, az Akheronhoz, csak elindítja az élőket azon az úton, amely az elmúlás felé vezet már olyankor is, amikor még észre sem vesszük, észre sem vennénk az idő könyörtelen múlását. Ám egyszer csak következnek azok az órák, majd percek, az a másodperc, amelyben „ringani kezd velünk (csak velünk!), / kifelé a ladik.” Az, amit még nem sejtethünk, amiről már nem tudhatunk többet.

*

Ide célszerű illeszteni azt az esszékötetet, amelynek címe: *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei*. Illyés esszéregénynek nevezte ezt a művét (1969). Nem egyetlen időszakban keletkeztek a kötet írásai, az első fejezet valamikor 1950 táján, egy idős tihanyi mosónő életszemléletével. A következő rész már az elbeszélő költő az öregedésnek egy jellemző elemével, az értetlenséget kiváltó szóvétes, szótévesztés példájával él. A kamrában kereste sietősen a pizsamákat, s a furcsálkodó kérdésre tudta csak helyére biccenteni a fogalmat. A balatoni nyaralásra indulva ugyanis a demizsonokat kereste. A két francia eredetű szó a költőben szinte testvéries összhangban egyesült.

Bizony, sokáig egyet lehet érteni Illyéssel: „Nem igaz, hogy Kháron ladikjának egy-egy utazócsoportja némaságba fagyva siklik az árnyak honába. Ha csak kicsit is összehangolt az a csoport, hangos adomázás, térdcsapkodó jókedv közepette ringatóznak a biztos vég felé. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969. 43.) Ha valóban öregekről esik szó, Illyés összehasonlítja Kossuth és Arany János fényképét. „... mint költőnek persze Arany a fejedelem, de a kor magyar közéletének isteni székébe tisztelettem változatlanul Kossuthot ülteti.” (50.) „Arany

ül. Csizmásan, fáradtan, görnyedten. De mint vackában a vad, pedig, nini, az ő térdeit is begörbítette már a vénség. De görnyedtsége nyílt és így elszánt. És mivel álrühás, sőt komédiás – a ráncok és az ősz fürtök maszkjában, a bölcsesség és az esendőség szerepében –, ő igazán hamleties. Ha elbukik is, győz; ha meghal is, él.” (51.)

Egy aforisztikus közlés: „A filozófia egy mukkot sem tud a halálról. A bizonyítás? Rég kimondta volna.” (55.) Hamarosan árnyaltabb a megfogalmazás: „Az egész filozófiának egyetlen kérdése van: az öngyilkosság. Ér-e annyit az élet, hogy elfogadjuk, már saját akaratunkból is.” A megöregedés, a vénülés vállalása tehát döntés az életünkről. Illyés válságokkal birkózó életműve tehát mindegyre személyes döntés az élet értelmessége mellett.

Az öregedésnek nincsen szépirodalma, állítja az esszéregény. Ez így nyilvánvalóan túlzás. Lear király megöregedett, Goriot apó is. Említsük Tolsztojt vagy a maga szemérmes módján Arany Jánost? Abban azonban igaza volt Illyésnek, hogy a szépirodalom figyelmét elsősorban a felnőtté válás, a férfikor nyara keltette fel. Azonban nemcsak a szépirodalomban, a valójában a társadalomtudományok, az életmód, az egészségügy, a hétköznapi élet is sokkal kevesebbet foglalkozott még 50-60 éve is ezekkel a kérdésekkel, mint a 21. század. A magyar szépirodalomban valóban úttörő volt Illyés Gyula azzal is, hogy részletesen vizsgálta, megvizsgálhatta! az öregedés változatait. Szerencsére nem egyetlenként. Mellette leginkább Déry Tibort kell említeni a 60-as évekből. Addig szinte szégyen volt öregnek lenni. Azóta folyamatosan gyarapszik az öregedés képzeletbeli könyvtárának szépirodalma.

Az Illyés Gyula halála utáni évtizedek költészetéből, az ezredforduló egyharmad századának anyaga alapján gazdag antológiát, sőt monográfiát lehetne minderről készíteni. Az esszéregény megvizsgálta azt a látszólagos rejtélyt is, hogy az idősek „mért lelik kedvük éppígy a kertrendezésben, városrendezésben, társadalomberendezésben, az ugyancsak idevág. Hisznek a jövőben. Hisznek az emberi fajban. Hisznek a jövő és a faj alakíthatóságában. Hisznek még az idő megfékezhetőségében is. A rossz – a Legfő Rossz elleni harcban.” (135.)

Az esszéfejezeteknek olykor van címük. Az egyik legemlékezetesebb az *Ézsaiás és Jeremiás*. Egy aggastyánt keres fel a szőlőhegyen egy ősz hajú férfi éppen szilveszter délelőttjén, úgy tudván, hogy a düledező prэшáz és a pince eladó. De téved. Alku nem jön létre, csak tanulságos beszélgetés. Az egész hegyoldal megműveletlen, elhagyatott. Az agg „Jeremiás” semmi jót nem tud szólni a hatvanas évek jelenkoráról. Számára szinte megsemmisült mindaz, amiben, amiért élt. A hatvanas éveiben járó vendég arra törekszik, hogy az ellenérveket sorolja, hiszen ami rossz, helyett valami jobb is bekövetkezhetett. A vénember poharazgatás közben kijelenti: „Lemondtam én már az egész emberi nemzetről, uram. Ez már menthetetlen. Ebbe már beleesett kihatáthatatlanul a rossz.” A vendég a rosszat, a siralmasat látva is megőrzi optimizmusát. Szerinte „kicsiben is újra lehet kezdeni, amit nagyban, akár milyen nagyban elrontottak.” A lényegyet tekintve ugyanaz a gondolat ez, amelyet *Az Éden elvesztése* oratóriumában részletesen, bizakodást hirdetve kifejtett a költő.

*

A *Dőlt vitorla* (1965), a *Fekete-fehér* költeményei és az esszé-regény kölcsönösen hatottak egymásra. Illyés mindkét könyvét vallomással vezette be. Az előbbiben az alkotói megújulás kötelességéről: „Ellenszenves a magát öregén is fiataloskodva kellező, a meglett állapotát kamasz-szökdelésekkel tarkító művész. A szökdelést ugyanis elméjétől várjuk el, a tapasztalatok úgynevezett súlyával, a fájdalmak annyiszor emlegetett – s oly igaz – nyűgeivel is! Ez az egyetlen módja a világ s a magunk naponkénti megújításának. Ez azonban egyúttal parancs is, a kort, kegyelmet nem ismerő Múzsáé.” A másik kötet élén álló vallomásban szól borúlátó verseiről. „Kevesekben oly éles a tiltakozás, mint bennem az ellen, hogy a magyarág veszendő nép – ahogy egy-egy versből kivillan. Annak bizonyosságául éppen, hogy elejét vegyük mindenfajta elernyedésnek, hitetlenségnek anyanyelvi kultúránk jövőjét illetően. Ritkán volt oly emberi föladat magyarnak lenni, mint korszakunkban. Hogy az olvasóban ez megvilágosodjék, erre szolgálnak az író itt-ott sötét hangjai is.”

Ennek az elemzésnek az az elsődleges célja, hogy számot vessen az öregedés, az elmúlás, a halál motívumkörével Illyés költészetében.

A *Dőlt vitorla* verseiben meghatározó szólam a reményvesztettség és a remény állandó villódzása, a mégis, mégis és a mégsem, mégsem. Egy olyan költői világkép csap össze rendszeresen önmagával, amelyben a nélkülözhetetlen önbiztatás gyakran kudarcot vall, de rendre csak-csak feltűnik egy mozzanat, egy motívum, amely átrendíti a költői helyzeten. A válság, a legyőzöttség, az elmúlás azonban soha nem csak a személyiség gondja, hanem mindig a közösségé is. Tágabban értve: a magyarságé, sőt az emberiségé.

Megrázó példája ennek a *Csitító*. Illyésnél ritka a személyiség mélységesen zaklatott lelkiállapotáról készült önarckép. Ebben mintha egy teljes idegösszeroppanással birkózna, azt próbálná elhárítani.

CSITÍTÓ

*Esős, gyorsfelhős kikelet-vég,
el kellene a kályhatűz még
e szélnek-kitett hegyi házban,
hol a tél végét áttanyáztam.
Nem gyujtok be, kabátban ülök,
látni az ablak-fára dülök,
bordám nyomom a deszka-élnek,
hogy ez fájjon, e kinti, testi
s ne a szív kínja, ne a benti,
hogy minek élek, minek éljek!*

*Lentről a dörgő Balaton szól,
vicsorít föl az alkonyatból:
kigyúlt tébolydák, égő ólak
jajjai, ingerelt majom-had
rikácsai repülnek – s olykor
érthető szó a zaj-gomolyb,
menny-tágas, de emberi hangzat:
„Siess!” majd hörögve: „Utána!”
„Vigyázz!” majd harsogón: „Hiába!”
aztán röhögve: „Te akartad!”*

*Bár a vihar dühétől űzve
mondattá sose állnak össze,
tükrök e hangok, fölsvillantott
s elkapott tükrök, miket – hallok!
Jósló tükrök ti, milyen arcot
és milyen jövőndőt mutattok:*

*rajzoltok cikázva a lélek
mélyeiből, míg vakon, árván,
kint s bent egyaránt fájján s fázván,
Karthago-üszkei egy népnek,
minden reménynek elmúlásán,
versemből kereplőt csinálván,
bóditom magam, mint a sámán,
jöjjön valami csitulás rám.*

E verset olvasva nehéz arra gondolni, hogy itt egy magán-emberi válság a meghatározó. A lét Karthago-üszkei messzire vezetnek vissza, bizony, Vörösmarty Mihályhoz is. A dörgő Balaton vicsorítása, az összefüggéstelennek látszó szógomoly felidézheti a szabadságharc leverése utáni tragédiát is:

*Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog, mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, őrült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?*

A *Dőlt vitorla* első harmadának verseit olvasva igen gyakori motívum a reményvesztettség, az innen való menekülés vágya. S a későbbi lapokon is meg-megjelenik az elmúlás, a halál. A kötet legismertebb versei közé elsősorban olyanok tartoznak, amelyek a kiküzdött, kiküzdhető harmóniát, a létezés értelmességét vallják, mint a *Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez*, az *Óda egy törvényhozóhoz*, a *Borsos Miklós: SZ. L. szobra*, a *Bernáth Aurél egy képe alá*.

Még több derűt, életbizalmat sugároz a *Mozgó világ* és *Az orsók ürügyén*. Mindegyik a munkálkodó, az értelmes életet kereső és megfelelő embert állítja a középpontba. Mindazonáltal a munkálkodás hátterében ott van Az őszi méhek arany kereke kora őszi idilljében s még inkább a *Hiány a kéziratban* egy apokrif történet – Jézus születéséről és otthontalanságáról –, azzal a zárlattal, hogy

*tette a dolgát zökkenéstelen
és folyt azontul minden aprólékosan,
ahogy a korok kezdetén megíratott.*

A *Dőlt vitorla* és a *Fekete-fehér* szerves egységet alkot. Bár első pillantásra lehetne azt is gondolni, hogy nagyon különböznek egymástól, szinte össze sem hasonlíthatóak. De végig ugyanaz a költői személyiség szólal meg, csakhogy sokféle hangon, sokféle módon. Szinte nyoma sincs már a régi, tőle korábban megszokott lírai közlésmódnak. Nem személyiség-átváltozás ez, de olyan költői megújulás, amely mintha egy-két lírai-líratörténeti emberöltőt átlépve szólna már hozzánk. Mintha mondjuk Arany János hangját Ady Endréé vál-

taná fel. Arany János a nemzet rátestált feladatait költőként elvégezte. Hiányérzete inkább arra a személyiségre utalt, amely többre vágyott volna. Illyés Gyula és nemzedéke számára a 20. századi történelem nem adhatta meg – a remények ellenére sem – azt a tudatot, hogy a történelmi kor által sugallt lehetőségekből sokat megvalósíthattak volna. A hatvanas évek költői szemléletében ezért folytonos Illyésnél az a polifónia, amely az összhang békéjét soha nem tudja az életmű-értelmezés szintjén felmutatni.

Pedig a törekvés nyomatékos. A kötet címében egy vers még játékosságba oldva utal a *Fekete-fehér* kapcsán a megöszülésre, de a kötet egésze a személyiség, a magyarság romlásával, lehetséges pusztulásával vet számot. Tamás Attila elemzésében már 1968-ban rámutatott erre a radikális szemléleti hullámmozgásra: „Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy karkai szorongások abszurd világa az egyik, Homérosz erőteljes, derűs nyugalma (vagy a keleti költészet valamelyik remekének bujább, forróbb életigenléstől fűtött levegője) a másik ihlető. De amíg – megint csak távoli párhuzammal élve – a késői Arany »Ossziánt« hívja a fájdalommal elbúcsúztatott »Homér« helyébe, addig Illyés esetében más a kettő küzdelmének kimenetele. A magány, a téboly, a céltalan pusztulás félelmetes erejű képeinek végül is fölébük kerekednek azok, melyek az élet és benne az ember nagyságáról – mint nagyszerű lehetőségről – vallanak.” (Tamás Attila: *Irodalom és emberi teljesség*. Szépirodalmi K., 1973. 17.)

Az egyik póluson ott található az *Ady estéje*, az *Elnyelt nép*, a *Sikeres erőfeszítés*. A másikon az *Ifjú pár*, a *Ditirambus a nőkhoz*, a *Mert szemben ülsz velem...*, a *Teremteni*. S ott so-

rakoznak azok a versek is, amelyekben az összeszikkasztó el-
lentétek valamiféle feloldáshoz vezetnek el: a *Bajba kerülni*,
Félreértés hogy mégse essék, *Futtató öregség*, *Tor, pincsze-
ren*, *Poesis hungarica*, *Hatalmas, nagy korszak... s a költők*,
Világodban világtalan.

*

Az 1960-as évek derekán, második felében Illyés költői világ-
képe egy időre kiegyensúlyozottabbá, harmonikusabbá vált.
Úgy látta, s erről többször, többféle formában vallott is, hogy
a magyarság és az emberiség léte nem reménytelen, távlat is
mutatkozik. Ennek megragadó kifejezése volt oratóriuma,
Az Éden elvesztése. Az 1968-as év európai eseményei azonban
érthetően ismét zaklatottá formálták történelemszemléletét.
A párizsi diáklázadás, az ottani sztrájkok, majd Csehszlovákia
szovjet megszállása többszörösen is arra döbbsentette rá, hogy
a hitreneszánsz most is álom, sem Európát, sem a nagyvilágot
nem lehet kedvünkre valóvá formálni. Élt benne az a remény
is, hogy mivel Magyarország az adott időben nem a hadak ke-
resztútján fekszik, ez a „szélárnyék helyzet” javunkra válhat,
lehetne országot építeni. Azonban folyamatosan arra kellett
rádöbbsennie, hogy bár őt már szinte a szocialista rendszer is
nemzeti költőnek nevezi, gátolják munkáját, gondolataiban
nacionalizmust is látnak, pedig a magyarság számára létkérdés
lenne a nemzet tartós lelki közössége, beleértve természetesen
a határon túli magyarságot is.

Ha szükség volt rá, s ez bizony gyakorta így történt, Illyés
minden megnyilatkozási módon törekedett a diplomatikus, a
tárgyalásra kész megfogalmazásra. Hajlamos volt a kompro-

misszumokra is. Úgy tartotta, ha a teljes igazságot nem lehet kimondani, akkor menjünk el az elérhető határokig. A lényeg mégiscsak az, hogy a hetvenes években ő is eljutott ahhoz a keserű felismeréshez, hogy a létezőnek nevezett szocializmus, a szovjet tábor társadalomszemlélete nem megjavítható, az zsákutca. Tudtommal ezt ennyire egyértelműen soha nem mondta ki, de egyre több közlése utalt erre. 1978. október 26-án ezt jegyezte fel naplójában: „Föl vagyunk szabadítva; s ugyanakkor le vagyunk verve. Azaz itt mint osztály, ott mint ország. Kortárs honfitársaim ezt nem tudják párba tenni.”

Az 1973-ban megjelent kötet *Minden lehet* címe már ezt a sejtelmes, de inkább baljóslatú többértelműséget fejezi ki. Ami ezután következik Illyés utolsó évtizedének költői szemléletében, az felfogásom, értelmezésem szerint az ő „Őszi-ke”-korszakának egy újabb fejezete. Az ötvenes évek elejétől egymást követték az idősödés mind nyomatékosabbá váló kisebb-nagyobb szakaszai. De ezek még egy javakorabeli ember alkotásai voltak. Az utolsó évtized azonban egyre inkább átvezet az öregségnek abba a világába, amely Illyés élete során még korántsem a vénséget, az aggastyánkort jelentette.

Amikor Illyés életműve kapcsán az öregedés, a betegség, az elmúlás, a halál motívumkörét kezdtem vizsgálni, félbe kellett szakítanom ezt a munkát, mert ez így is csupán a vázlat vázlata. Az igazán méltó befejezés pedig az lehetne, ha a meghalásnak Flóra asszony által oly hitelesen megörökített naplója után még egy fejezet következne: a halhatatlanságról és annak értelmezéséről.

A KÁDÁR-KOR ELSŐ ÉVEI, A „KORTÁRS” ÉS ILLYÉS GYULA

A magyar irodalom története nem kis mértékben a korlátozások, a hallgatásra kényszerítések, a bebörtönzések, a ránk erőszakolt kényszerek meg-megakadó, máskor megerősödő sorozata Kazinczyék első színre lépésétől kezdve az önkényuralom korán át az első világháborús vereséget követő Trianonig, majd a második világháborúig, azután Rákosiék diktatúrájáig, végül eljutva 1957-ig, a Kádár-rendszer továbbra is szovjet típusú rendszeréig.

1956 őszén a hazai társadalom döntő többsége fokozatos és békés demokratizálódásban reménykedett. Kádárék hatalomba emelése eleinte, mindössze két-három hónapig lehetségesnek mutatott valamiképpen demokratikusabb kibontakozást, erre azonban nem kerülhetett sor. A Szovjetunió és a keményen bíráló hangú szocialista országok idehaza is véres megtorlást követeltek. A fasiszmus és az imperializmus folyamatos emlegetése a magyarság ellen fordította a nyugat-európai baloldali értelmiség jelentős részét is. Kádárék azt hirdették, hogy 1956 történéseiben döntő szerepe volt a magyar íróknak is. A Nagy Imréék elleni pereket egy ideig halogatták, írókat és újságírókat azonban már 1956 decemberének legelső napjaiban kezdtek letartóztatni. Érthető, hogy kezdetben Kádárék maguk is zavarban voltak, hiszen azt kellett egyre erélyesebben bizonyítaniuk, hogy a magyarság forradalma a hazai és a szovjet diktatúra ellen számukra egyértelműen gyilkos ellenforradalommal vált, s ez lett 33 éven keresztül axiómájukká.

A régi-új rendszer időnként taktikázott is az értelmiséggel, az írókkal kapcsolatosan. Már 1957. január 17-én felfüggesztették ugyan az Írószövetség működését, de csak áprilisban tiltották be.

Mindazonáltal sokan abban reménykedtek, hogy lassan újraindulhat az irodalmi élet. 1956 őszén még arról volt szó, hogy sokszínűbbé válhat minden, új folyóiratok indulhatnak hamarosan. A *Nagyvilág* legelső száma meg is jelent. A népi írók *Magyar Írás* címmel kívántak folyóiratot indítani, erre akkor a miniszterelnök ígéretet is tett. Kényszerű szünet után – 1957. január 21-én – megalakították a Magyar Írás szövetkezetet Illyés Gyula, Németh László, Püski Sándor és mások részvételével. 1957. február 25-én adtak be kérelmet a lapengedélyre, de hiába.

Március 15-én viszont megjelent az *Élet és Irodalom* című hetilap. Tervezték már tavasszal a *Kortárs* elindítását is, de ez akkor még a kommunistáknak sem sikerült.

Kállai Gyula illetékes főideológusként hívott meg néhány író, Illyést is. Ott kijelentette, hogy írói tanácsot hoznak létre, s annak kiadásában folyóiratot. Az Irodalmi Tanácsban – ez lett a szervezet végleges neve – a résztvétel azonban Illyés, Németh, Tamási Áron, Veres Péter nem vállalta. Az Irodalmi Tanács csak április végén alakult meg, s csaknem működésképtelen maradt. Tagjai: Bölöni György, Földeák János, Fodor József, Goda Gábor, Illés Béla, Kárpáti Aurél, Köpeczi Béla, Sándor Kálmán, Szauder József, Tolnai Gábor.

Legkínosabbá vált feladatuk az lett, hogy egy 1957. augusztus elején készült PB-határozat alapján szervezzék meg az ENSZ-jelentés ellen tiltakozó kampányt az írók minél na-

gyobb körű részvételével. A *Népszabadságban* 1957. szeptember 5-én jelent meg *A magyar írók tiltakozása*. Az aláírók döntő többsége tisztában volt azzal, hogy kényszerhelyzetbe került, s meg kell alkudnia, be kell látnia úgynevezett „tévedéseit”, s ezen a módon is reménykednie abban, hogy ne lehessenek halálos ítéletek az írók, de mások ellen sem.

A kormány tudatosan időzítette – nagygyűlésekkel egybekötve – erre az időre tiltakozó kampányok megszervezését, s várta el az írók behódolását. Biztosak voltak abban, hogy sikeresek lesznek, s alighanem ezzel is összefüggött a *Kortárs* megindítása. Kádárék hosszabb távon megelégedtek azzal, hogy amiről nem szabad beszélni, arról majd mindenki hallgatni fog.

Az irodalmi élet azonban 1957-ben már nem vágyakozhattott igazi szabadságra, csak valamiféle – bár korlátozott – működésre. A *Kortárs* legelső számai ennek sejtetésével indulhattak el. Németh László 1957 tavaszán Kossuth-díjat kapott ugyan, de néhány előadás után betiltották drámáját. Szeptemberben megjelenhetett *Magyar műhely* című tanulmánya, amely aztán nagyon sokáig nem kerülhetett könyvbe.

Illyés Gyula azonban évekig hallgatott. Pontosabban és hitelesebben a hallgató író vádjával illették őt. A párt vagy a kormány, mindegy, hogy miként nevezzük meg, elsősorban nem művekre volt kíváncsi, hanem politikai hűségnyilatkozatokra. Olyan írói szövegekre, művekre, amelyek magukba foglalják – minél egyértelműbben – a Magyar Szocialista Munkáspárt, vagyis a Kádár-rendszer melletti kiállást. Illyés Gyuláról köz tudott volt, hogy a népi írók mozgalmának egyik meghatározó alkotójaként vált igazán ismertté, baloldali gondolkodású, a

szocializmus eszméjét is elfogadó emberként. A Rákosi-korban bár fenntartásokkal, de „útítársnak” nevezték Illyést. A Kádár-korban egészen 1960 tavaszáig vártak a látványos behódolásra. S mivel ez a várt módon nem következett be, végül megelégedtek egy szelídebb kiegyezéssel.

Milyen út vezetett el idáig? 1957 első hónapjaiban Illyés még tárgyalópartnere lehetett az új rendszernek. Társaival együtt reménykedett abban, hogy megengedőbb lesz a terror. Ennek azonban az ellenkezője következett be. Az év késő tavaszán Illyést a Hárshelyen hosszabb altatókúrával gyógyították. Ezután kényszerült ő is arra, hogy aláírja az ENSZ elleni nyilatkozatot, abban reménykedve, hogy így majd enyhébb bírói ítéletek fognak születni, például a Déry-perben is.

Az írói nyilatkozatok kapcsán a magyar társadalomnak mégis azt kellett megértenie, belátnia, hogy le kell mondania minden reményről. Illyés is erre kényszerült.

Déry Tibort április 20-án tartóztatták le. Egy 21. századi kézikönyv állítása szerint „Németh Illyéssel az oldalán próbált tárgyalni Kádárral, aminek az egyetlen kétes eredménye az lett, hogy rájuk bízta az ENSZ-nek szóló tiltakozó nyilatkozat megszervezését”. (*A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András. Bp., Gondolat Kiadó, 2007. III. 523.) A szerző, Veres András két oldallal korábban már közölte ugyanezt az állítást: „Ráadásul még Illyés Gyulát és Németh Lászlót is megnyerték szervezőnek a kompromittáló akcióhoz” (Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom. 1956–1963*. 2. jav. kiad. Bp., 1956-os Intézet, 1996. 275–287.). Az ismétléssel különösen fontosnak gondolt közlés nem található meg az idézett monográfiában. Kérdés: vajon ez

az eljárás pusztán csak tévedéssel magyarázható? Egyébként amikor Illyésék Kádárral próbáltak Déryről egyeztetni, akkor még szó nem lehetett az ENSZ-ügyről. Kádár döntése alapján 1957. augusztus 20-án kezdtek el tiltakozó nagygyűléseket, tiltakozó kampányokat szervezni, s ennek lett lényeges eleme az írók nyilatkozata. Kádár szeptember elejére tervezte az írópereket. Keresztury Dezső visszaemlékezése s Illyés tájékoztatása szerint „Kádárék behívták ötüket, Németh László is ott volt vele. Kádár rettentő indulatos volt, odavágta a ceruzáját is.” Egyértelművé vált számukra, hogy az ENSZ elleni aláírások elől az írók vezérkara nem térhet ki. (Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Bp., Sík Kiadó, 1997. 85.)

Egy alkotói csöndnek számos oka lehetséges. Illyés kapcsán az első magyarázat az lehetne, hogy 1956 elején mutatták be Dózsa-drámáját, könyvhéten pedig új verseskötetét, a *Kézfogások* címűt.

Illyés azonban korántsem hallgatott el 1956 után. Bár nem sietett publikálni, amint elkészült újabb kötetnyi verse, azokat elfogadhatónak gondolt önellenőrzés után leadta a könyvkiadónak.

Illyés 1958. december 22-én fejezte be *Malom a Séd* című drámáját. (*Naplójegyzetek, 1946–1960*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987. 414.) Ám följegyezte azt is, hogy talán semmi sem lesz belőle: „Hova nyújtsam: a tűzbe-e vagy a Nemzeti asztalára? [...] Most már tele vagyok tervvel, milyen művet lehetne fabrikálni ennek a mellékműfajnak a helyes – a megfelelő működtetésével.”

Ugyanott olvasható a következő: „Előszó verseim esetleges kiadásához: [...] Életem utolsó pillanatáig jogot és kötelességet érzek, hogy javítsak azon, amit hátrahagyok.” Január-

ban (1959-ben) Illyés odaadta a mű kéziratát a rendező Gellért Endrének, aki kórházban feküdt, gyógyulni próbált. Révai József már tudott a színdarabról, állítólag Aczél Györgytől. Gellért Illyés engedélyével elküldte a kéziratot Révainak. 1959 áprilisában Illyésnél Major Tamás és Benedek András már komolyan beszélgetett dramaturgiai kérdésekről. A *Naplójegyzetek*ben Illyés azt írta: Révai szeretne velem találkozni. „A dráma, kétharmad részben tetszik neki nagyon, de egyharmada miatt öltre menne velem.” (*Naplójegyzetek*, 1959. április 7.)

1959. április 11-én voltak hármasan Révainál. A színmű vitája után: „Aztán újból Révai, hogy mindebből a legfontosabb, hogy dolgozom. »Megtisztelsz bennünket a kegyvel, hogy kiállsz.« Eddig is publikáltam volna. Nem rajtam múlt. Hanem? A helyzeten. [...] Azt hittem, hogy lesz amnesztia. Jó alkalom lett volna a kedvező légkör megteremtéséhez. Még most is kedvező alkalom volna.” (479–480.)

Korábban, március 26-án a Lukács uszoda előtt Illyés találkozott Kodálllyal, aki „beszélt a napokban Kállaival. Annak első mondata: Mi sajnáljuk legjobban, hogy olyan kitűnő népi írók, mint Illyés Gyula és Kodály Zoltán nincsenek teljesen velünk. Ő ezt felelte: Főleg az eszközeitekben nem vagyunk veletek.” (470.)

Október 25-én Benedek András sajnos már arról számolt be, hogy a darabot nem fogják előadni. A Nemzeti Színház bemutatás előtt álló darabjai között Major Tamás ki sem ejtette Illyés nevét.

A *Malom a Sédén* 1963 áprilisában megjelenhetett a *Kortárs*-ban, de színházi bemutatójára csak 1970 februárjában kerülhetett sor Veszprémben. 1964 áprilisában a MOM kultúrházban mégis előadta egy műkedvelő társulat Udvaros Béla rendezésében.

Az Illyés-bemutatókat évekig jegelte a rendszer, s többnyire vidéki színpadokra száműzte. A *Kegyenc* 1963-ban jelent meg, s csak 1968-ban mutatták be. Az ugyancsak 1963-as keletkezésű dráma, *A külön* 1972-ben került színpadra.

Benedek András rossz híre előtt egyetlen nappal, október 24-én jelentkezett a kiadóból Béládi Miklós a verseskönyv kéziratával és K. üzenetével (alighanem Köpecziről van szó), azzal a feladattal, hogy „személyesen s ne írásban közölje velem: a tavasszal átadott verseskönyvet nem jelentetik meg”.

Még 1959 januárjában Illyés találkozót kért Aczél Györgytől. Annak jelentése szerint: Illyés „kifejtette, hogy a népi írókról szóló állásfoglalásunkkal miért nem ért egyet. Ugyanakkor bejelentette, hogy most már egészségi állapota is javulóban van, lassan elkezd dolgozni... Az egész beszélgetésben a néhány hónappal ezelőttihez képest Illyés sokkal »rugalmasabb« és engedékenyebb volt. Általában mindig különbséget tett a politikai és gazdasági eredmények, sőt a kulturális eredmények és az irodalompolitika között, amivel ő nem ért egyet.” (Maróti István: „*Költő, felelj!*”. In: *Tanulmányok Illyés Gyuláról*. Szerk.: Tasi József. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993. 33.)

1959. május 29-én – politikai megbízásból – Király István kereste fel Illyést. Király azt jelentette, hogy „határozott közeledési szándékot éreztem Illyés egész jelenlegi magatartásában. S ezt – a véleményem szerint – hiba lenne nem tudomásul venni”.

Illyés levelet írt Kádár Jánosnak 1960. január 12-én. „A körülöttem keletkezett félreértéseket szeretném tisztázni. Ezek alapja, hogy »hallgatok« s ezzel a »hallgatással« valami protestálást akarok kifejezni. Ez nincs így.” Előadta, hogy 1957 óta mennyi művet nyújtott be, mégsem kapott egyik sem nyilvánosságot. A költő

nem támogatást kért, hanem azt közölte, hogy „a tisztességem megóvása foglalkoztat”. Kádár válasza udvarias, de határozottan elutasító volt: „A személyed s munkásságod kapcsán kialakult nézeteket és az ezek között lehetséges félreértéseket tisztázni le-
veledben nem sikerült. Az ilyen módon szerintem nem is lehet-
séges.” Kádár és vezető munkatársai, beleértve Kállai Gyulát és Aczél Györgyöt is, egyelőre látványos behódolásra várnak.

Az MSZMP 1959. szeptember 25-re időzítette a Magyar Írók Szövetségének újbóli megalakítását. A korábban csaknem 500 tag közül mindössze 110-et hívtak meg. Hosszas előkészítő viták után Illyést is meghívták, de ő nem vett részt a közgyűlésen. Valószínűleg azért, mert Aczél révén értesítést kapott arról, hogy Kállai Gyula rendkívül éles hangú beszédet fog mondani a Politikai Bizottság tagjaként. Ebben hosszasan bírálta: „Az ellenforradalom idején láthattuk, miként váltak ezek az írók – ajkukon a »magyar szocializmus« jelszavával – az amerikai imperializmus faltörő kosaivá. A harmadik út hívei azt tartják magukról, hogy antikapitalisták, a valóságban pedig szemben állnak a kommunistákkal...” Később egészen személyessé vált az ítélet: „A napokban olvastam Illyés Gyula 120 versét, amelyet kiadásra a Magvető Kiadóhoz küldött. Nem tudom, mi a kiadó véleménye e verseskötetről. Ami engem illet, ha én volnék az igazgató, e kötetet nem adnám ki. Ezek a versek arról tanúskodnak, hogy írójuk, aki az ellenforradalom idején letette a maga obulusát – s mint ismeretes: nem mellettünk –, a közben eltelt idő alatt semmit sem tanult, semmit sem okult, ma is ott tart, ahol három évvel ezelőtt, s a magáéhoz hasonló magatartásra buzdít másokat is.” (Kállai Gyula: *A magyar írók feladatai*. In: K. Gy.: *Szocializmus és*

kultúra. Bp., Gondolat, 1962. 191.) Egy mai jámbor olvasó megkérdézhethetné, hogy miként kerülhetett a könyvkiadóból a kéziratot kötet a politikus asztalára. Ám ezek ilyen idők voltak. Nyomai egészen 1989-ig vezettek el.

1960 kezdetén Kállai Gyula más funkciót kapott. Aczél György irodalompolitikai helyzete tovább erősödött, s feltehetően ő sugallhatta azt Illyésnek, hogy talán meg lehetne próbálkozni valamiféle nyilatkozattal. Gyöngyösi Nándor újságíró nyilván felszólításra kereste fel a költőt, s az interjú az *Ország-Világ* 1960. március 9-i számában jelent meg. Illyés kijelentette: „Nem állok szemben a »rendszerrel« s nemcsak azért nem, mert ez hazánk törvényeivel való szembenállást jelentené. Magyarországot a kommunista párt vezeti a szocializmus felé. Szocialista vagyok – ezt műveim bizonyítják. Mióta tollat vettem a kezembe, gondom s törekvésem, hogy közösségi – népet szolgáló – irodalom munkása legyek. Ilyen műveket teremteni nem henye feladat. Minden célom, hogy legközelebbi közösségünknek, a magyar népnek emelkedését segítsem, szoros egyetértésben és együttműködésben a kommunista íróbarátaimmal, akikkel különben soha nem volt, s ma sincs semmi félreértésem. Mint annyiönknek, nekem is a munkásmozgalom volt jellemformáló felsőiskolám. Hogy erről miként kell »színt vallani« – nem vagyok önhitt –, de ennek az én esetemben nemcsak az irodalom, hanem a munkásmozgalom történetében is van némi nyoma. De tovább vallhatom a »színt«. Művekben, méghozzá.” (*A költő felel*. Beszélgetések Illyés Gyulával. Bp., Szépirodalmi, 1986. 174.)

Ez a nyilatkozat végre megnyitotta az utat a publikációk előtt.

A *Kortárs* volt akkor még az egyetlen országos irodalmi folyóirat.

Ha az Illyés-interjú az *Élet és Irodalom*ban jelent volna meg, visszhangja bizonyosan sokkal erősebb hatást válthatott volna ki. Aczélék feltehetően szándékosan választották ezt a jelentéktlenebbnek bizonyuló helyszínt. Arra is föl kellett készülniük, hogy Illyés talán még most sem fog a párt számára elfogadható nyilatkozatot adni.

1957 tavaszán, kora nyarán Kádárék egyre bizonyosabbak lehettek abban, hogy a Szovjetunió révén egyre stabilabbá válik a hatalmuk. Ugyanakkor meg voltak győződve arról, hogy 1956 igazi történéseire csak radikális diktatúra lehet a helyes válasz. A sztálinizmusból alig valamit hagytak el. A többi szocialista ország is kemény megtorlást kívánt. Kádárék csapataiban mindazonáltal kétféle vélemény szembesült egymással: egy keményebb moszkovita és egy népfontosabb, amely nem akart minden „ellenséget” kivégezni. Ez a szembenállás a kulturális és az irodalmi életben is megmutatkozott.

Az első hónapokban az *Élet és Irodalom* képviselte ezt a balosnál is balosabb szemléletet az élen Bölöni György főszerkesztővel és vezető publicistaként Mesterházi Lajossal. Őszre már a hetilap is szelídebben csaholt.

Az 1957 szeptemberében megjelenő *Kortárs* pedig már az irodalmi egység megteremtését tartotta feladatának, eleinte persze kevés valódi sikerrel. Ez nem is lehetett másként a szigorúan értelmezett politikai követelmények miatt.

Az 1958 nyarán megjelent *Művelődéspolitikai irányelvek* megkülönböztette a szocialista realista, realista, a nem realista, de humanista, bár vitatható műveket, legvégül pedig a romboló hatású, a népi demokrácia ellen fellépő irányzatokat. Illyés Gyulát ekkor az ellenséges írók közé sorolták be.

A *Kortárs* induló éveit egyszer valakinek majd alaposabb elemzéssel kellene megvizsgálnia. Most csupán arról szólnék, hogy milyen írásokkal kezdett jelentkezni Illyés Gyula.

Először 1960 áprilisában volt olvasható öt mű *Illyés Gyula újabb verseiből* címmel. A szerkesztőség bizonytalansággal mindent alaposan átolvasott, de nem találhatott nagyobb politikai kifogást. Nem Illyés versei alakultak át 1959 őszétől tavaszig, hanem a politikai széljárás változott meg.

1960 tavaszán Illyés először közölt verseinek nyilván különösen visszhangos jelentése volt. A *Csorda-kút* régi, rácegresi sivár tájat idéz meg, de a jelenkorra is utalva: „Gyötör félnapja a szekér, / a tél, a ködök-ülte sik. / És egyszerre csoda esik /... / És egyszerre csak a fogat / varázshídon fut könnyedén / s szívem egy rejtett mezején / juhnyáj, virág, tavasz fogad...”

A *Vasalás* egyértelmű régi emlék felelevenítése. A legények hallgatagon ültek nagyszombat délután, miközben a nagyleány vasalta a szoknyákat másnapra, mikor „Ment a nép, / hogy föltámassza istenét.”

A *fenyők násza* az *Új versek* című kötetbe nem került be. Csak az lehet a magyarázat, hogy gyanút keltett az, hogy „bombaként robbant...” a virágzó ág, „miközben reccsen, hördül és jajong”.

Az *Istentisztelet* ugyancsak a pusztára emlékező vers, amelyben etetés után vasárnap egy-egy öreg elkezdett citerázni. A vers végén a jelenben a zene, már rádióból jön, a dzsessz. Ötödiknek a *Hajnal* következik, amelyik a kötetben az *Anteusz* első verseként szerepel később. Egy hajdani ozorai hajnal emlékével kezdődik a vers. Majd vált: „Tegnap jöttem, dúlt-betegem.” És bekövetkezik a változás: „Oh vérátömlesztés csodás / ereje! Édes újulás / hat át, mily reménnyel bizserget!”

Ha sorra vennénk a többi verset 1960-ban s a következő évben a *Kortársban* – s a néha máshol megjelenteket –, azt kellene megállapítanunk, hogy ezeket a Párt már 1958-ban is nyugodtan közölhette volna. Marosán György, Kállai Gyula meg mások csak ürügyet kerestek arra, hogy az ellen a költő ellen dühöngjenek, aki egyébként nem is akart hallgatni.

A *Kortársban* 1960 folyamán 17 Illyés-vers jelent meg, s ezt a következő évben továbbiak követték. A folyóirat 7. és 8. számában *Rácegresi fizet* címmel jelent meg egy négyoldalas írás, amely a régmúltnal szembesíti 1960 jelenkorát, amelyben „a társadalmi szintek kiegyenlítődése” egyik nagy élménye, s megállapítja, hogy „Íme a pusztából kivezettetett nép”. A nagyszabású 1945 utáni történelmi változást örökíti meg az *Ebéd a kastélyban* is, amelynek első része a *Kortársban Átváltás* címmel jelent meg. (1961. 6., 7. sz.)

1960 tavaszától Illyés írói munkássága ismét folyamatossá válhatott a nyilvánosság előtt is. Mindez mégsem jelenti azt, hogy elkészülte után minden műve megjelenhetett volna. Halogatták színműveinek bemutatását, műveinek megjelentetését. Esszéit megkurtították, 1978 tavaszán egy évtizedre zárolták a *Szellem és erőszak* című, Illyés és a magyarság számára meghatározóan fontos, később szamizdatként, majd nyugaton is kiadott kötetet.

Hosszan lehetne sorolni az Illyés elleni nyílt és álcázott, bizalmas pártkörökben terjesztett állásfoglalásokat. Csak példaként említem, hogy 1962 októberében a Központi Bizottság Titkársága úgy döntött, hogy Illyés ne kapjon kormánykitüntést. A miniszter levélben köszöntse a 60 éves költőt, de a sajtó erről ne szóljon. Abba 1965-ben kegyesen beletörődtek, hogy ha a

költő esetleg megkapná a Nobel-díjat, azt elfogadhatja. Ám az előző évben Köpeczinek utasítania kellett az irodalmi lapokat, hogy „Illyés Gyula írásait is a legszigorúbb szűrőnek vessék alá, s csak a pozitív hangú írásait közöljék. A könyvkiadásban csökkenteni kell az Illyés-kiadványok számát.” (1964.)

1965 őszén Köpeczi irányításával Illyés-ellenes politikai akció indult, előírva, hogy a pártosságról készülő állásfoglalás szóljon külön Illyés ellenséges verseiről is, „a *Kortárs*ban leplezze le Illyés mélymagyarkodását és vátesz-elméletét”, Simon István főszerkesztőt pedig váltsák le. Az MTA Irodalomtudományi Intézete azt a feladatot kapta, hogy készítsen alapos elemzést Illyés 1945 utáni munkásságáról. Az elemzés csak 1972-re jelent meg, s addigra a 70 éves alkotót köszöntő köteté vált.

Illyés Gyula halála óta elmúlt egyharmad évszázad. Ki tartja még emlékezetében azokat a régi történeteket? Nekünk: kötelességünk.

2018

ATLANTISZ SORSÁRA JUTOTTUNK

Gondoljunk bele Illyés Gyula életművébe: ha csak naplójegyzeteket írt volna, akkor is kiiktathatatlanul fontos alkotója lenne a magyar irodalomnak! S ha sorra vennénk külön-külön más és más műfajú írásait: a költészetet, a drámát, a széprózárt, az esszét, mindegyiknél ugyanerre a következtetésre kellene jutnunk. Most csak a napló műfajára szorítkozva: 1929-től 1983-ig sorakoznak több-kevesebb rendszeresség-

gel készített jegyzetei. Az olvasó számára nemcsak az életmű mutatkozik kimeríthetetlenül gazdagnak, hanem az a tény is példátlan, hogy az írói hagyatékból mindegyre újabb és újabb kéziratok bukkannak fel. Nagy meglepetést keltett 2014-ben annak a regénynek a felfedezése, kiadása, amely az 1950-es évek első esztendeiben keletkezett, s igen tanulságos képet ad az 1930-as évek kisvárosiasodóan is falusi dunántúli világáról, Ozora vidékéről. Az tudható, hogy Illyésnek még mindig vannak kéziratban maradt művei, s főleg versekről olvashatunk. Arra azonban talán senki sem számított, hogy az itt-ott kihagyott-kimaradt néhány lapnyi napló mellett egy egész füzetet is felfedezhet a család, méghozzá az 1956-os forradalom naplóját. A kéziratot Illyés Mária és Horváth István gondozta-szerkesztette M. Kiss Sándor történész – szakmai ellenőrzésével, s egyúttal az Illyés család segítségével.

Tudjuk, hogy 1956-nak igen gazdag a szakirodalma, s ezek között vannak egyidejű naplójegyzetek, majd visszaemlékezések. Tanúja tehát sok volt a forradalomnak. Minderről azonban 35 éven át nem lehetett írni, s főként az igazságról kellett hallgatni. A tanúságtétel különösen fontos, hiszen a modern magyar történelem meghatározó heteiről – hónapjairól van szó. Illyés Gyula 1956. október 23-a és 1957. január 31-e között vezetett naplójegyzetei ezeket a heteket rögzítik. Az író nemcsak tanúja, megfigyelője volt a történéseknek, hanem cselekvő résztvevője is.

Az életmű alaposabb ismerője tudja azt is, hogy Illyés Gyula nem tétlenségre kényszerült szemlélője volt a Rákosi-korszaknak. A kommunisták, bolsevikok utálták Illyést, mert nem vált az ő emberükké, ugyanakkor szükségük volt néhány olyan

íróra, akit besorolhatnak a „haladó hagyományok” alkotói közé. Révaiban és társaiban még élt egyfajta minőségérzék, s bár a sztálinista sablonokat hirdették, valamennyire érezték, hogy nem jelszavakra, hanem művekre van szükség. Azoknak az íróknak, akiket nem ítélték hallgatásra, azokat a réseket kellett keresniük és megtalálniuk, amelyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy kimondhassanak valamennyit az igazságból.

Illyés már 1947-ben világosan látta, hogy az ország új társadalmi rendje nem jó irányba halad, egyre korlátozottabb a demokrácia. Ő kereste és meg is találta azokat a pontokat, amelyeknél viszonylag szabadon, alkotói erővel lehetett beszélnie, leghatásosabban drámáival, majd néhány költeménnyel. Róla határozottan állítható, hogy az 1956-os forradalom egyik szellemi előkészítője volt. Történelmi drámáival (*Ozorai példa*, *Fáklyaláng*, *Dózsa György*), költészetével egyre nyíltabban fejezte ki azt, hogy a magyarságnak szabadságra és függetlenségre van szüksége. *Bartók* című verse 1955 őszén teljes egyértelműséggel utalt a jelenkorra, amely már elviselhetetlen.

Tény azonban az is, hogy mint a magyarság döntő többsége, nem valamiféle forradalomban gondolkodott, hanem olyan reformokban, amelyek a sztálinizmus helyett rátalálnak a diktatúrát, zsarnokságot felszámoló útra.

Ekkor következett be a váratlan fordulat. A társadalom követelései egyre határozottabbá váltak. Egyre több embernek nyílt ki a szeme, látta be a sztálinizmus, a Rákosi-kor iszonyatos hazugságait. Az MDP ugyan végsőkéig igyekezett megtartani az irányítást, az őszi események azonban átszakították a gátakat. Rajk Lászlóék temetése, majd a bocsánatkérés Titótól,

már viharosan elvezetett a lengyel-magyar barátsági felvonuláshoz, estére a rendszer elutasításához. A legfőbb követelések a demokráciának és a nemzeti jogoknak az érvényesítéséért szálltak síkra. Mindez teljesen egybeesett Illyés Gyula és a magyar írók zömének a kívánságával.

Az Atlantisz sorsára jutottunk című kötet bevezető esszéjét Illyés Mária írta. A napló szövege párhuzamosan halad egyrészt a naplófeljegyzésekkel, másrészt Horváth István rendkívül alapos és a szükséges mértékben részletes jegyzeteivel. Ha úgy tetszik, akár ezt is nevezhetnénk párhuzamos naplószorozatnak, amely tárgyyszerűen megvilágít minden olyan pontot, amely magyarázatot igényel. Részben azért, mert Illyés tömör feljegyzései a jobb érthetőség miatt olykor kiegészítést kívánnak, részben pedig azért, mert a jegyzetek a mai olvasóknak biztos támpontot adhatnak.

A kötet két további lényeges kiegészítése még a gazdag fénykép- és fotóanyag, illetve a dokumentumtár. Az írókról, a politikai élet szereplőiről, a forradalmi eseményekről készült fényképek mellett a nyomtatott vagy sokszorosított röplapok, felhívások fotói szolgálják a hitelességet. A függelék 70 könyvoldalon keresztül sorolja a korai Kádár-rendszer tevékenységét bemutató és az idetartozó néhány hónap dokumentumait. Itt olvashatjuk például az Írószövetség október 23-ai kiáltványát, Gerő Ernő beszédét, a Tamási Áron által fogalmazott *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot is.

Mit tett, mit tehetett Illyés 1956 forradalmi időszakában?

1956. október 23-án délelőtt Illyés és Szabó Lőrinc feleségeikkel Miskolcra utaztak Szabó Lőrinc költői estjére. Illyés tartott bevezető előadást. Előre megírta a szöveget, de a lelkes

hangulatban nem olvasta fel azt, hanem szabadon beszélt, a század valószínűen legnagyobb magyar költőjének nevezte barátját. Késő este súgták meg Illyésnek, hogy Pesten utcai harcok vannak, sok halottal. Így a többnapos program (Sáros-patak, majd Debrecen) megszakadt.

Illyést és Szabó Lőrincet 25-én délután tudták hazavinni a fővárosba. Flórának vonattal kellett hazajutnia. Mint a történelmi eseményekből ismeretes, Nagy Imre napokig habozott, hogy egyértelműen a forradalom oldalára állhat-e miniszterelnökként. Természetesen a demokratikus kibontakozás híve volt, de a fegyveres harc beszüntetését követelte volna meg.

Tamási Áron, Déry, Illyés, Veres Péter folyamatosan kapcsolatban voltak egymással. Abban mind egyetértettek, hogy be kell szüntetni a vérontást. Közben a politikusok keresték a hiteles személyeket. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság egy röplapon Kéthly Anna mellett Illyés Gyulát is az új kormányba követelte. Másfelől Kállai Gyula is arra kérte Illyést, hogy legyen népművelési miniszter. De ezt sem ő, sem Tamási Áron nem vállalta el. Végül Lukács György mondott igent.

Nagy Imre elfogadta a Tamási Áron által készített 7 pontos írói előterjesztést, amely eredetileg még október 23-án készült az *Irodalmi Újság* különszámának kiáltványaként. Teljesültek tehát a legfontosabb követelések: az írók és a fiatalok sem hiába küzdöttek.

Október 26. és 27. között Nagy Imre ártértékelte az ország helyzetét, s lényegében elfogadta a forradalmárok követeléseit. Elkezdte a kormány átalakítását. A párt pedig ellenforradalom helyett nemzeti demokratikus mozgalomnak minősítette a forradalmat.

Tűzszünetet rendeltek el, a szovjet csapatok visszavonulását ígérték, s kezdtek jelentkezni a régi pártok. Újra színre lépett a Nemzeti Parasztpárt, ám magukat súlyosan kompromittáló vezetői (Darvas József, Erdei Ferenc) miatt Petőfi Párt néven kezdték meg a szervezést. Illyés Gyula is vezető szerepet játszott, beszédet is mondott nagygyűlésükön. Október 30-án Illyés Nagy Imrével is találkozott, feljegyezte az ő gondolatait a szovjet-magyar viszony megjavításáról. Kijelentette, hogy „ez a nép nem gyűlölködő”. „Szeretném, ha eljutna hangom Hruscsovig. Utasítsa barátkozásra katonáit.”

November 3-án Illyés egy kiáltványt fogalmazott meg a parlament épületében [*A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez*], de a felolvasást a rádióban Tildy Zoltán nem engedélyezte, arra hivatkozva, hogy ez a szöveg „túl erős”. Maga a kiáltvány a forradalom egyik legfontosabb és legerősebb, a magyarsághoz forduló, segítséget kérő szövege. „Egy magyar író szól hozzátok a bekerített Budapestről. Nem tudom, kijuthat-e ez az üzenet hozzátok írásban is. Ezért arra kérem mindazokat, akik szavaimat hallják, jegyezzék meg és fordítsák le ezt az üzenetet, s ne restelljék eljuttatni annak az országnak irodalmi szerveihez, lapjaihoz és íróihoz, amelyben élnek.

Egy meggyötört, halálos veszedelembé juttatott kis nép igazsága ügyében, de mégis a teljes igazság ügyében, vagyis – mert az igazság oszthatatlan – a ti ügyetekben is szólok a tigris karmaiba esett énekesmadár talán utolsó sikolyával. Tízmillió magyar néz elszánt nyugalommal a maga halála, de akár nemzete kipusztítása elé, ha elkezdett szabadságharcát nem viheti győzelemre... Író vagyok, született ellensége a hazugságnak,

született hirdetője a valóságnak. E minőségemben teszek hitet: két szemmel láttam ezt a forradalmat, mely minden előzetes szervezettség nélkül tört ki, munkás- és paraszt származású diákok kezdték, paraszt származású katonák döntötték el és ipari munkások biztosították.”

A felhívás egy példányát Illyés unokái találták meg a tihányi kőasztal lábazatába rejtve, s 1991-ben megjelent nyomtatásban. Ha a Kádár-kormány nyomozói ezt akkor megtalálják, valószínűleg Illyés Gyula sem kerülhette volna el a letartóztatást, börtönt. S nem csupán e felhívás miatt, hanem a naplójegyzetek s az oda beillesztett, nyomtatásban a mai napig meg nem jelent – de leadott – néhány írása miatt is.

Egy október 31-én az *Új Magyarország* számára készített 8 oldalas Illyés-írás sem jelent meg a lapban, itt olvasható Illyés megrázó erejű vallomása: „Azok közé a magyarok közé tartozom, akik népüket bomló, veszendő népnek érezték... Ezek óta a tiszta-egű október végi napok óta másképp vélekedek. Mint annyi magyar, valamiképp azt érzem, mintha még vér is más kezdene járni bennem. Azt érzem, mintha nem törpegerincű nép fia volnék. Ha most utaznék külföldön, a bejelentő lapra azt hiszem, némi büszkeséggel írnám rá:

»Nemzetisége? Magyar.«

S nem zavar, hogy ez a hirtelen büszkélkedés nem az én érdemem. A tettet, amely ilyen jólesően csörgedeztet bennem a magyar vért, nem én hajtottam végre. Mégsem érzem holmi szellemi orgazdának magam, aki más érdemével kérkedik. Miért? Mert ezeknek a tetteknek a végrehajtóit testvéreimnek, öcsémnek, fiaimnak érzem. Egy családban tudom velük magam. Azt érzem, hogy helyettem és nevemben cselekedtek.”

Nagy Imrének, a régi és az új demokratikus pártnak s természetesen az íróknak, jelesen Illyés Gyulának is érzékelnie kellett, hogy Magyarország igen veszélyeztetett napokat él át. Akárcsak Nagy Imre, Illyés Gyula is tarthatott a szovjetek cselekvésétől. Míg Nagy Imre teljes politikai személyiségátváltást hajtott végre, merészen felfüggesztette a reálpolitikát. Illyés Gyula szerintem napról napra sejthette, sőt tudhatta, hogy a történelmi régmúltban és a jelenben is legfőbb feladat a magyarság, az ország megőrzése. Álmodni szabad a legszebbet, akár a forradalom napjait is átélhetjük, de utána a menthetőt kell menteni: az életben maradáást. November 4-ének hajnala egyértelművé tette, hogy a Szovjetunió nem óhajt lemondani birodalmának egyetlen kis területéről sem, s kiviláglt ismételten az is, hogy a „híres” Nyugat inkább csak szavakkal támogatja a forradalmat. Az Amerikai Egyesült Államok Hruscsovval ugyanakkor szinte rögtön azt közölte, hogy Magyarország és a Szovjetunió konfliktusába nem avatkozik be.

A szocialista tábor országainak vezetői gyorsan felsorakoztak a Szovjetunió mellett, s csatlakoztak hozzájuk a velük rokonszenvező nemzetközi szervezetek, a nyugati demokráciák egyes baloldali, szocialista pártjai, szervezetei is. Harsogott a sajtó, s abban Kádárék élen jártak, ha a magyar fasisztákat, horthystákat, az ellenforradalmárokat, a régi rend híveit, a gyilkosokat lehetett elítélni. Ilyen körülmények közt még bátrabb volt annak a következetes képviselője, hogy itt forradalom volt, demokráciát és nemzeti függetlenséget követelt a magyarság.

Kádárék egyre határozottabban váltak a munkások és parasztok nélküli kormány terrorjának irányítóivá. Kádár a ko-

rábíi ígéreiteit sorra feladta. Jöttek a letartóztatások, jött a vörös terror, a statárium, majd a kivégzések.

Az írók vezető szerepet játszottak a forradalom előkészítésében, üdvözölték a rendszer bukását, de a diktatúra visszaállítását után sem hallgattak el. Amíg lehetett, deklarálták eredeti céljaikat. Erre az utolsó lehetőségük az Írószövetség 1956. december 28-i közgyűlésén adódott. Elsőpró többséggel, néhány ellenvetéssel fogadták el a Tamási Áron készítette *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot. „Dicső költőink szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, amelyben Petőfi elveszett. Hitünkben és népünk ismeretében mindenkit óvunk attól a téves ítélettől, hogy szovjet fegyverek nélkül a szocializmus vívmányait kiirtotta volna a forradalom. Tudjuk, hogy nem. Mert a munkásosztály, a parasztság és a java értelmiség híve volt és változatlanul híve a demokrácia és a társadalmi szocializmus vívmányainak, melyeket nem elsorvasztani akart, hanem élővé tenni inkább. Élővé tenni, azaz a maga magyar testéhez szabni és nemzeti hagyományainak szellemével is megtölteni. [...] Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett, abban a hűségben, hitvallásunk alapján, gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölc legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotó ereje, az emberség és eszméivel a kor” – biztat s jelöli ki a feladatot a nyilatkozat.

Kádárék november 4. reggelétől minden lehetőséget megvon-
tak a Rádiótól, az újságoktól. Így csak korlátozottan kerülhettek

nyilvánosságra a demokratikus testületek nyilatkozatai, kiáltványai – így a *Gond és hitvallás* sem jelenhetett meg. Sőt úgy vélekedtek a hivatalos szervek, hogy ha ismerték volna előre a nyilatkozatot, a közgyűlés megtartását sem engedélyezték volna.

A Magyar Írók Szövetségének nevében a *Gond és hitvallás*-hoz hasonlóan nyilatkozott Illyés, Veres Péter, Déry Tibor, Háy Gyula. A Petőfi Párt nevében Illyés Gyula, Tamási Áron és Farkas Ferenc fogalmazták meg követeléseiket. Velük működött együtt a Nagy-budapesti Központi Munkástanács is. A cselekvés lehetőségei azonban napról napra csökkentek. Legfeljebb abban lehetett reménykedni, hogy a magyar írók, értelmiségiek által 1956 nyarán és őszén kiharcolt demokratikus jogok legalább részben megmaradnak, s nem következik be újabb sztálinizáció. Illyésék végül már csak arra törekedhettek, hogy forradalmi tevékenysége miatt senkit ne bántsanak. Ez a remény se tarthatott sokáig. Ezekben a hetekben Illyés Gyula, Veres Péter és társaik tárgyaltak a szovjet városparancsnokkal, München Ferencsel, Kádárral is, s a válasz az volt, hogy aki nem követett el bűncselekményt, azt a törvények alapján ki fogják engedni. Csak arról nem esett szó, hogy mi számított náluk bűncselekménynek.

A magyarság nem felejtette még el sem a világháborút, sem a Rákosi-kort, s hamarosan megtapasztalhatta, hogy Kádárék gépezetét is a terror működteti, s okkal fél az ország. Ismét tudatosult az emberekben, hogy miről nem szabad beszélni, mit kell elfelejteni. 1956 forradalmának is ez lett a sorsa – sokáig.

Illyés Gyulának személy szerint is volt oka a félelemre. Először a német megszállás után kellett bujdosnia, majd a nyilas puccs utáni hónapokban. Ő és Németh László is felkészült az öngyilkosságra. 1956 novemberében Illyés egy nagy adag

mérget felezett meg Tompa Kálmán orvos barátjával. Gondoljuk meg: önmagában az *Egy mondat a zsarnokságról* is elengedő ok lehetett a letartóztatásra. Ezt a költeményt Kádárék sosem bocsátották meg a költőnek.

Cselekedetei miatt Déry Tibornak is aggódnia kellett, gondolkozott is az emigráción, pontosan érezte veszélyeztetettségét. S bizony szerepe volt abban a nemzetközi tiltakozásnak, hogy „mindössze” 9 évre ítélték el az „ellenforradalmár” író.

Az írókat 1956 decemberében még csak arra szólították fel, hogy a munka felvételére, a sztrájkok megszüntetésére buzdítsanak. Majd hamarosan az következett, hogy alkossanak újra, de minél határozottabban ítéljék el itthon és külföldön is a magyar forradalmat. Illyés és Németh László szándékával szemben karácsonyra ismét műsorra tűzték Illyés *Fáklyaláng* és Németh *Galilei* című drámáját. A helyzetet sokan félremagyarázták, még az ő híveik között is voltak, akik Kádár-kollaboránsnak nevezték őket. Ám az utolsóelőtti naplójegyzet is tragikus, melyben egy Illyést felkereső mérnök a magyar értelmiség nevében arra szólítja föl, hogy mivel „az írók vezérek, ki kell tartaniuk, emberáldozat árán is. Mert ők most a nemzet vezérei.” A költő még titkos naplójában se nevezte meg szó szerint azt a káromkodást, amely kocsismód elhagyta a száját.

1957 tavaszán Kádár hajlandó volt fogadni kizárólag Németh Lászlót és Illyés Gyulát. A letartóztatott írók ügyében szerettek volna engedményt kicsikarni, de semmi eredményt nem tudtak elérni.

Kádárék az ellenforradalmárnak, renegátnak átminősített addig párttag írókat és újságírókat fontolgtatás nélkül letartóztatták és elítélték. Az úgynevezett „népi” párton kívüli írókhoz

kegyesebbek voltak, bár 1958 tavaszán külön pártállásfoglalás készült, amely harciasan elítélte a népi írók kifejezetten káros ideológiai, mozgalmi tevékenységét.

Illyés egészségi állapota 1957 júniusában jelentősen megromlott, többhetes altatókúrára kényszerült. Illyés Mária visszaemlékezése szerint éveken át kellett erős gyógyszereket szednie, s a depresszió csak unokáinak születése után kezdett felengedni. Önmagát is biztatnia kellett, hogy a forradalom vérbe fojtása után is van ok a bizakodásra. Halálos ágyán mégis azzal kellett búcsúznia, hogy semmit sem tudott elérni, a *Hitel* folyóirat se jelenhetett meg, a Bethlen Gábor Alapítvány működését sem engedélyezték. A forradalom legendássá vált költeményének annyi év után való közléséhez viszont már ő nem járult hozzá. Ez a mű mégis azonnal közismertté vált megjelenése után világszerte. (Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek, 1956–1957. Budapest, MMA–Magyar Szemle, 2016.*)

2016

OZORA

„Amit már majdnem elfeledtél...”

Sokszor hallhattuk már azt, hogy egy regényt akárki meg tudna írni. Igen ám, de még az önéletrajzát is csak akkor, ha van hozzá szókincse és hiteles, érdekes közlendője. Az önvallomásokat hallgatva arra is igényt tart az olvasó, hogy egy nevelődési regény világának válhasson mintegy tanújává.

A nevelődési vagy azzal fogalmilag szinte azonosnak tekintett fejlődésregény a klasszicizmus kora óta örök érvényű, hiszen valamennyire minden regény egy személyiség fejlődéstörténete. Az alkotói öntanúsítás során is számos valóban „regényesnek” mondható fordulatot ismerhetünk meg a művészek életéből, melyek sokak számára átélhetőnek bizonyulnak.

Az egyén nevelődési regénye nem is a születéssel, hanem a fogamzással kezdődik, a láthatatlan fehér lapra már akkor ráíródnak az első meghatározó vonások. A 19. század második felének pozitívista – később sokszor ómódinak tekintett – felfogása figyelmeztetett arra, hogy az alkotó személyiséget formálja az öröklött és a továbbörökített tulajdonságok rendszere, a földrajzi, társadalmi környezet, valamint az alkotóra ható művészi hagyománykincs. Soha nem tudhatjuk azonban pontosan, legfeljebb sejthetjük, hogy akár egyetlen kisebb korszakban mitől válik a fiatal ilyenné vagy olyanná, s miként járja majd végig életútját. Hiszen maga a felnőtté válás sem megállapodás, hanem kisebb-nagyobb változások folyamata.

Illyés Gyula élettörténetét valóban regényként is olvashatnánk. Nemcsak azért, mert ennek jelentős fejezeteit ő maga is megírta (írói-költői módosításokkal), hanem azért is, mert a 20. század irodalmi – szellemi – társadalom-történetét is élénk tárhatja egy ezután megszületendő, részletes életrajz.

Illyés Gyula 1902-től 1983-ig terjedő életútja csaknem egybeesik a 20. századdal. Vannak történészek, akik az évszámoknál rövidebb 20. századról beszélnek, s lényegében az első világháború utáni évektől 1990-ig terjedő mintegy 70 évet tekintik együvé tartozónak. Ez gyakorlatilag egybeesik a költő felnőtt korával, aki már a világháború végének, a társadalom

szörnyű európai válságának, a kihunyó forradalmi reményeknek, a megcsönkített történelmi Magyarországnak vált egyre fontosabb tanújává és szereplőjévé.

A gyermek Illyés még rácsodálkozhatott a világra, próbálta birtokba venni akkor még kicsiny környezetét, amely nemigen terjedt túl Rácegrespusztán, a Sió vizén. Az ozorai nagyszülőknél tett látogatásokon, nyári vendégeskedéseken mégis egyre több és fontosabb tapasztalatot szerezhette, jelentős részben annak köszönhetően, hogy családjának szerteágazó rokonsága feltörekvőnek bizonyult. Ismeretes, hogy az osztrák–magyar kiegyezés után komolyabb gazdasági fejlődés indult meg nálunk, újabb szakaszába érkezett az iparosodás. Az Illés-nagypapa még juhász számadó volt, az ő fia uradalmi gépész-kovács lett. Négy gimnáziumi osztály után Illyés Gyula bátyja is ezt a szakmát tanulta ki, ő már teherautót is vezetett.

Rácegrespusztán mintegy 300 ember élt. Ebben a megglehetősen zárt világban a kisgyerek, kisiskolás Illyés Gyula élete még nem sokban különbözött a cselédekétől. A család ugyan maga lakhatott egy két-szoba-konyhás lakást, s négy tehenük is lehetett. Az édesanya ifjan megtanult szabni és varrni, ő volt a pusztai „varrónője”.

Ebben a lassan-lassan polgárosodó világban az bizonyult járható útnak, ha a kis családi vagyon segítségével igyekeznek nemzedékről nemzedékre előbbre lépni, szakmát tanulni, esetleg tanítónak, kivételesen akár diplomás emberré válni, mint a főjegyző nagybácsi Dombóváron. De ameddig Illyés Gyula eljuthatott az évtizedek során, arra senki sem gondolhatott.

Bár a pusztai gépész gyermekeinek sorsa jobb volt, mint az átlagos cselédekének, ez a gyermekekben nem nagyon

mutatkozott meg. Együtt éltek, játszottak a többiekkel, legfeljebb a táplálkozásuk, ruházkodásuk volt jobb, egészségesebb, de elég hamar megérezhettek valamennyit a nagy család más-ságából, a felfelé törekvés terveiből. Az anyai (Kállay) nagymama tudásszomja és tudatos nevelése egészen kivételesnek nevezhető. Kéthetente átjártak a szomszéd falu református papjához, s pár tojásért megkapták tőle a kiolvasott újságokat, amelyeket aztán saját kezűleg be is kötöttek. A pusztai kastély francia nevelő-kisasszonyával megállapodott, hogy Gyulát francia nyelvre tanítja.

A fiút előbb írárták be az iskolába, gondolván, hogy ott jó helyen lesz. Még nem tudott olvasni, de sok minden ráragadt az osztatlan iskolában a leckéből. Ügyesen tudott rajzolni is. A már olvasó gyerek egy kölcsönkapott könyvben találkozott azzal a ténnyel, hogy Petőfi Sándor az ő pusztájukkal szomszédos Sárszentlőrincen járt két évig gimnáziumba. Azon meztelábasan felkerekedett, hogy láthassa a szent helyet. Mint jóval később megírta: „körülnéztem a zöldellő tájon; később valahányszor az igazi hazafiság érzésére gondoltam, ennek a délelőttnek az érzelmei újultak föl bennem.”

Illyés racionális legendát és mítoszt szőtt Petőfi Sándor köré, amely egész élete során elkísérte. S nemcsak a költőé, hanem 1848 szellemisége is.

Az iskolák mellett az anyai nagyapának és baráti körének az eszméi őrizték meg még az 1910-es években is a forradalom és szabadságharc eredeti szellemiségét. Petőfi Sándor munkássága szinte nemzeti olvasmány lehetett a fogékony gyerek számára.

A szülők családjában viszont kezdetektől bajok voltak a vallási különbségek miatt. A katolikus Illés-ág ellenezte a

református lánnyal való házasságot. Kállay Ida ugyan áttért férjének hitére, de a szenteskedő idős családtagok mindig az elkárhozástól féltették unokáikat. Lassan sokasodtak a konfliktusok. A majdani költőnek idővel arra kellett rádöbbennie, hogy mindegyik vallásnak van igazsága, s az a lényeges, ami a különbségeket áthidalva mindannyiukban közös.

A pusztáról Simontornyára költöző, vállalkozásokba, vendéglő bérlésébe kezdő család, majd az apa világháborús katonai szolgálata, a háború gyötrelmei végül oda vezettek, hogy kettévált a szülők útja, s Gyula, a legkisebb nem Ozorát választotta, hanem édesanyját, akivel Budapestre költözött 1916 nyarán.

A főváros új élményei nem jelentettek szakítást a szülőfölddel, de új nézőpontot mélyítettek el. Az egy nap is bejárható szülőföldről Illyés útja a hamarosan forrongani kezdő ország központjába vezetett. A történelmi események, az újabb társadalomszemlélet, az irodalmi újdonságok végül az eszmélkedő diákot, majd bölcsészhallgatót arra készítették, hogy Párizsba távozzon, s 1926 nyaráig ott éljen. Ezzel Illyés Gyula fejlődésregényének egy hosszú, bár tovább tagolható korszaka lezárult.

Nem ok nélkül tekintett már egy korábbi, de innen elválaszthatatlan időpontot később maga Illyés meghatározó korszakhatárnak, tényleg nevelődéstörténeti csomópontnak. A *Beatrice apródjai* című írásában így tette fel a kérdést: „Mikortól nézi az ember felelősséggel a múltját? Azt hiszem, 1919 októberétől tekinthetem magam olyan emberi lénynek, akivel ma is szót cserélhetnék; akihez mintegy visszaszólhatnék ebből az öreges öszből.” Ez lehetett az éppen 17 éves kamasz önarcképe, az 1921. decemberi pedig a kényszerűen korai, a

szülőhazától eltávolító felnőttkor kezdőpontja. De még addig is éveknek kellett elmúlnia, amíg a pályaválasztásai között habozó Illyés eljutott odáig, hogy költővé, íróvá váljon. Ifjan azt vallotta, hogy „Egy költő szól itten népének nevében”, s innen jutott el ahhoz, hogy őt emlegették azzal a felismeréssel, hogy a mi nevünkben, a magyarság nevében beszél, szólal meg vagy éppen a hallgatásával figyelmeztet bennünket.

Az író fejlődéstörténetét nemcsak Rácegrespuszta, Ozora, Simontornya, Cece, Dombóvár, Budapest, majd Párizs formálták, hanem a trianoni határok közé zsugorodott egész Magyarország a maga ezernyi gondjával, a puszták népének és a zselléreknek s minden szegényének a sorsával. Az újabb világháború, az újabb országvesztés, a magyarság felvillanó reményei 1945-ben, azután a szovjet diktatúra kényszere készítette arra, hogy a különböző fokú korlátozottságok dzsungelében is járhatóbb, emberszabásúbb társadalmakban reménykedjen.

Ifjúkorának európai mozgalmaira úgy emlékezett vissza Illyés, hogy az akkori emberek valóságos hitreneszánszban éltek, abban, hogy a világ jóvá, emberarcúvá varázsolható. Ebben reménykedtek 1789 táján a felvilágosodás, a nagy francia forradalom hívei. Jó szívvel később a szociáldemokráciában bíztak utódaik. Még később egy újabb, szovjet világforradalomban. A nemzedékek sorának azonban vissza kellett térnie a realitásokhoz. A Kánaán soha nem mutatkozott elérhetőnek, mégis úgy van azonban, hogy az emberiséget az Ígélet földje sarkallja újabb és újabb célok elérésére.

A fiatal Illyés Gyulában is Petőfi lelke lobogott. Idővel aztán ez a magatartás Arany Jánoséval vált egyivásúvá. A Petőfi-lélek és az Arany János-lélek a magyarság kétarcúságát

és ugyanakkor testvéri szétszakíthatatlanságát szimbolizálja. Megsejtjük az Ígéret földjét, de oda soha nem jutunk el. Ám kishitűvé válnunk csak a legsötétebb perceinkben szabad. Gondoljunk csak bele, a 20. század kezdetének egyetlen nemzedéke adta a magyarságnak Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet. Amelyik nemzet egyetlen emberöltő alatt ilyen költői-írói életműveket segít a világra, vezet el a halhatatlansághoz, soha nem hullhat a semmibe. Petőfit, Aranyt s másokat követve Illyés Gyula is nemzeti költővé vált. Bár tudjuk, hogy a magyar költészet csodálatosan gazdag, de a maga teljességében csak a mi számunkra nyílhat meg. Annak idején Petőfi Sándor Európa költőjévé válhatott. Illyés Gyula is beléphetett ebbe a sorba, hogy megírta azt az egyetlen, kegyetlen, hosszú mondatot a zsarnokságról. S ezzel máris szabadabbá tett bennünket, akárcsak Bartókot idéző művében, hiszen „ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja”. Amit Illyés Gyulától tanulhatunk, az addig hat, amíg a magyarság és irodalom létezhet.

2016

ÉRTÉKVÁLSÁG? AZ ÉRTELMEZÉSEK BUKTATÓI

Részletes interjút adott a *Magyar Idők* 2018. augusztus 21-i számában Beke Albert, s befejezésként előadta, hogy jelenleg *A behódolt walesi bárdok kora* című munkáján dolgozik, amelyben az 1945 és 1990 közötti magyar irodalom történetét

kívánja feldolgozni. Azért számosan úgy tudjuk, hogy 1945-ben demokratikus átalakulás kezdődött nálunk például földosztással, a romba dőlt ország újjáépítésével, s 1948-ig még totális diktatúra nélkül. Azt a három évet ne ajándékozzuk oda Sztálinnak! A hódoltságnak pedig sokféle formája és módja lehetett a török időkben, majd a Rákosi-, később a Kádár-korban is.

Azt viszont a 21. században már aligha kell kutatni, hogy mi maradt meg a vitatott évtizedek irodalmából. Mert ma is érték a *Nem volt elég*, az *Egy mondat a zsarnokságról*, a *Hunyadi keze* vagy a *Koszorú*. Tudatosan hivatkozom most csak az Illyés-versekre. Mert cikkében a szerző a legkövetkezetesebb elutasítással Illyés életművét emlegeti.

Beke Albert többször írt már Illyéssel kapcsolatos ellenvéleményéről könyveiben, s készen van 11 éve erről egy majd ezeroldalas munkája. De „nem adták ki, mert őt nemzeti szentnek tekintik” – érvel a szerző. Furcsa állítás ez, hiszen Beke több Illyés ellen írt könyve már megjelent, s manapság bármire lehetne már kiadót találni. Illyés pedig egyáltalán nem bírálhatatlan. A posztmodern legvérmesebb képviselői már a kilencvenes években megírták, hogy Illyés költői életműve már megszólíthatatlan az újabb olvasók számára.

Tehetségét is vitatja, de politikai okokból ítéli el Beke Albert a költőt, hitelességét vonja kétségbe, hazugnak nevezi elképzelt ellenfelét. Alaptétele az, hogy Illyés „valóban kommunista volt, hiszen formálisan is tagja volt a francia kommunista pártnak és halála napjáig benne maradt”. Ez igazolhatatlan, sőt nevetséges állítás. A család is cáfolja. 1926-ban nem térhetett volna haza Illyés Magyarországra, ha valóban kommunista párttag lett volna. Indokolatlan volna e tagság

elhallgatása 1945 után, hisz tudható volt, hogy a költő a húszas évek első felében idehaza s Párizsban is kapcsolatba került a munkásmozgalom különböző áramlataival – de nem a kommunista irányzattal. Erről nyilván az itthoni bolsevikok is tudtak volna hatalmuk évtizedeiben. „A haláláig benne is maradt” megfogalmazás pedig egyfajta csalárd titkolózásként is értelmezhető. Összeegyeztethető lenne ez a Kháron ladikjába készülő ember habitusával?

Van más régi bűne is Illyésnek Beke Albert szerint: „különösen visszatetsző, hogy a *Puszták népében* hazánkat elmaradt feudális államnak mutatta be, és külföldön rengeteget ártott ezzel Magyarországnak.” Illyés műve nem az ország egészét, hanem a nagybirtokrendszert mutatta be feudális maradványként 1936-ban. Ezt a könyvet Babits Mihálytól kezdve Németh Lászlóig közel negyvenen elemezték még a megjelenés évében. Mai napig axiómaszerűen elfogadott szakmai megállapítás, hogy az alkotónak ez az egyik legfontosabb műve. Az igazságot írta meg benne. Kinek ártott és mivel?

A nyilatkozó azzal ragadtatta el végletekig önmagát, hogy szerinte „az *Egy mondat a zsarnokságról* hazug vers, mert nem mindenki »szem a láncban«, például azok, akiket felakasztottak, ők nem voltak láncszemek. De emberileg is hazug, mert 1952-ben írta.”

A vers egyébként 1950-ben íródott, de nem ez a lényeg most. Az a kérdés, hogy miként lehetséges egy mű befogadására ilyen mértékben képtelenné válni? Vannak nagyon nehezen megérthető, befogadható költemények, de ez a mű megjelenése órájában, 1956-ban, közérthetőnek bizonyult. A nagyotmondás hamis mámorában jobb lett volna hallgatni.

A riportban megszólaltatott olvashatott egyet s más arról, hogy hosszú élete során Illyés mennyi mindent tett a magyar irodalomért, a magyarságért. Korábban csak hiábavalónak tartotta Illyés életművét. Most már hazugnak is nevezi.

Én csupán arra emlékeztetném az utókor lehetséges olvasóit, hogy zaklatott történelmi időszakokban többféle magatartásválasz egyaránt helyes lehet. Bartók Bélának világgá kellett mennie Hitlerék elől. Kodály Zoltánnak itthon kellett (lehetett) maradnia. Márai elment, Illyés maradt, Mindegyik magatartásra szüksége volt az országnak és az emberiségnek.

2018

ILLYÉS ÉLETMŰVÉHEZ KÖZELÍTVE

Mikor találkozhattam először Illyés Gyula valamelyik alkotásával? 1948 őszén lettem elemista, s akkor még biztosan nem tanultunk verseket. Talán második – harmadikos korunkban szerepeltek először Illyés-versek a tankönyvekben. Bizonyára a *Megy az eke* és a *Cserepező*. Rólam már akkor megállapította a tanító néni, hogy nemcsak olvasni tanultam meg gyorsan, de el is tudtam szavalni a verseket. Kilencévesen egyszer átvittek a szomszéd osztályba, ahol a többiek előtt Ady Endre *Proletár fiú* versét kellett előadnom. Aztán teltek -múltak az évek, s 1956 tavaszán már nyolcadikos voltam. Igazán ekkor jött el az ideje annak, hogy elkezdjek érdeklődni a kortárs magyar irodalom iránt. Ezen a könyvhéten soványka zsebpénzemből két könyvre tel-

lett. Az egyik a *Mai magyar költők* antológiája volt, az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában. A később híressé vált „gyöngyszem sorozatot” Kormos István szerkesztette haláláig. Ez a kötet akkor 8000 példányban jelent meg. (Évekkel később újabb válogatások is készültek.) Másik kincsemmé Illyés Gyula új verseskönyve, a *Kézfogások* vált. A kortárs antológiát Vargha Balázs válogatta, s a gyűjteményben a legeslegtöbb verssel Illyés szerepelt. 48 költő kapott helyet mintegy 330 oldalon a zsebkönyv méretű kiadványban, s egy híján 40 oldalt Illyésnek ítélték. A kamaszfiú hallott már egyet-mást Illyésről, s mélyen egyetértett az antológia ítéletével: ő a jelenkor legfontosabb költője. Bár Szabó Lőrinc válogatott verseskönyve is azon a nyáron jelent meg, de róla még nem tudtam korábban. A gyöngyszem-antológia a maga szerény terjedelmi lehetőségeivel rehabilitációt is jelenthetett azok számára, akiket a Rákosi-kor kiiktatott az irodalmi életből. Weöres Sándor ugyancsak hosszú évek után ekkor jelentkezhetett egy hatalmas versgyűjteménnyel.

Édesanyám latin-német szakos tanárként végzett az egyetemen, később ezt a szakpárosítást kiegészítette az oroszsal. Igazi irodalmáralkalként 1955 táján rendszeresen kezdte olvasni az *Irodalmi Újság* és a *Csillag* számait. Én 56 elején társultam hozzá. Később is forgattam a régebbi számokat. 1956 októberének forradalma tehát engem sem ért egészen tájékozatlanul. Olyannyira nem, hogy együtt vonultam a műegyetemistákkal a Bem szoborhoz. Láttam a lyukas zászlókat, hallottam Veres Pétert, később a Parlament előtt Nagy Imrét is. Aztán olvastam az *Irodalmi Újság* forradalmi számát Illyés feledhetetlen költeményével. Később sajnos ezt s más lapokat is eltűzelt a család, mert félni lehetett, sőt félni kellett a házkutatásoktól.

A fővárosi gimnáziumokban 1957. január közepe táján indult meg újra a tanítás. A forradalom viharában szinte felnőtté vált a gimnazista, a három hónapos vakáció alatt pedig rengeteget olvashatott. A tanév is később fejeződött be. Nem sokkal előtte hirdettek iskolai szavalóversenyt a budai József Attila Gimnáziumban. Természetesnek gondoltam, hogy nekem is jelentkeznem kell. Négy párhuzamos osztály működött nálunk, s elsősként nyilván teljesen esélytelen voltam a legalább hatszáz diák között. Erre nem gondoltam. Csak azért nehezteltem kissé, mert az általam választott hosszú vers közepe táján az elnöklő tanár félbeszakított, hogy ennyi elég lesz. (Később már megjegyezték a nevemet az iskolai rendezvényeken.) Arra csak utóbb döbbsen rá, hogy mit is választottam. Illyés Gyulának a *Hunyadi keze* című hosszabb versét, amely először 1956 augusztusában jelent meg az *Irodalmi Újságban*. Ekkor avatták fel Pátzay Pál *Hunyadi János*-lovasszobrát Pécsen, s ez a mű is az országos ünnepség részévé vált. Csakhogy 1956 nyarára a forradalom következett, majd a Kádár-diktatúra. S akkor szinte minden diák az 56-os szellemiség örökösének tudta magát. Illyés verse számomra 56 emlékét is felidézte:

*Mélyre bukott a magyar, de dicső ügy bátyafaláról.
Engem aláz, Hunyadit, ki tetemére tapos.
Szobrom nem csak a győzelem emlékműve: a gyászé:
nemzet sírja fölött őrködik ércalakom.*

Utólag okkal feltételezhettem, hogy a tanár úr ismerte ezt a verset, s így azt is, hogy ha valaki rosszindulatúan felfigyel a szövegre, neki s nekem is bajom lehet belőle. Én minden-

esetre Illyés olvasója maradtam, bár újabb verseit csak 1960 tavaszától olvashattam, miután Kádárék feloldották a rá kirótt zárlatot. Megvettem az 1961-ben megjelent *Új versek* című kötetét, s később is mindegyiket.

Legelső színházi Illyés-élményem a *Fáklyaláng* volt, alighanem 1955-ben vitt el édesanyám, talán diákjaival együtt.

A budai József Attila Gimnáziumban számos kiváló tanárom volt. Apám kívánságára reál osztályba kellett járnom, s én a matematikát ugyanúgy szerettem, mint az irodalmat meg a történelmet. Reménytelenül botfűlűnek számítottam, de az énekórakon Domokos Pál Péter gondoskodott arról, hogy aki nem tud énekelni, az is még öntudatosabb hazafivá válhasson az 1957-re forduló esztendőben. Kodály 1955-ben megírt művét tanította nekünk, a *Zrínyi szózatát*, a „ne bántsod a magyart” oly időszerű követelését.

Magyartanárunk a második évtől a fiatal Török Gábor lett. Utólag úgy láttam, hogy sokat kínlódhatott a kifejezetten reál beállítottságú osztállyal, amelyben mindössze hármunknak volt igazán irodalmi érdeklődése. Engem elkönyveltek versmondónak, Török tanár úrral abban is egyetértettünk, hogy Adynál sokkal számunkra valóbb költő József Attila, akivel aztán ő több nyelvészeti könyvében foglalkozott, s hamarosan a szegedi főiskola tanára lett. Hihetetlen, de megmaradt máig a negyedik osztályos irodalomfüzetem. Többnyire csak neveket és címeket írtam beléjük. Illyésről ennyit: *A ház végén ülök, Mors bona nihil aliud, Nem menekülhetsz, Nem volt elég, A reformáció genfi emlékműve előtt*. Hozzáértő válogatás volt ez is.

Terveim ellenére átmenetileg hátrányosabb évek vártak rám. „Kutatási segéderő” lettem, majd két évig a gépész-

mérnöki karra jártam. Katonai szolgálat után lehettem végre bölcsészhallgató, diákként is főfoglalkozású irodalmár. Illyés kortárs klasszikus volt számomra, s habzsoltam az újabb nemzedék irodalmát, elsősorban a fényes szellők korosztályát: Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Csoóri Sándort, Sánta Ferencet.

1969-ben elvégeztem az egyetemet, tanársegéd lehettem az ELTE BTK Modern Magyar Irodalmi Tanszékén, amelyet Király István vezetett, s mellette dolgozott Czine Mihály s Koczkás Sándor is. Először szemináriumokat vezettem, majd előadásokat is tartottam.

1971 legvégén egyetemi munkám mellett a *Magyar Ifjúság* című képes hetilap irodalmi szerkesztője lettem mellékfoglalkozásban. A következő esztendőben a Magyar Írószövetség KISZ-szervezetében vezetőségi taggá választottak. Arra gondoltam, hogy levélben kérem fel Illyés Gyulát egy interjúra. Mivel választ nem kaptam, telefonáltam, s éppen a költő vette fel a telefont. Szükszavúan hárította el a felkérést: interjúra mostanában nem vállalkozik. Közelgett a hetvenedik születésnapja, s most utólag is úgy gondolom, hogy ez a tény nem lelkesítette őt, aki ez időben már a komorságra is hajlamos volt. Az is ok lehetett, hogy 1970 februárjában ugyanez a lap már közölt egy beszélgetést vele. A legméltóbb köszöntésének az látszott, ha az Írószövetség KISZ-szervezete vezetőségének nevében egy méltató levelet íránk. Én fogalmaztam meg, s a vezetőség egyetlen mondat kiegészítésével elfogadta. Az aláírók: Kovács István, Mócsi Ferenc, Szentmihályi Szabó Péter, Varga Csaba, Vasy Géza. A hetilapban a levél a mi neveink nélkül jelent meg. Ezt a nyilatkozatot következő lapszámában a *Látóhatár* folyóirat is közölte.

FIATAL ÍRÓK LEVELE ILLYÉS GYULÁHOZ

Részlet

„...Szellemi fejlődésünk valamely szakaszán mindannyian találkoztunk az Ön műveivel. A műből sugárzó eszmékkel. Hisszük és valljuk, hogy e találkozás nélkül szegényebbek lennénk, nem ismerhetnénk annyira emberség és magyarság mibenlétét. Büszkéek vagyunk rá, hogy olyan irodalomban indulhatunk újabb nemzedékként, amelyben előttünk Illyés Gyula jár. S érezzük a felelősséget, amely reánk nehezedik: a nemzedékből igazi közösséget kovácsolni. A legeszméletöb-ben éppen az Ön műveiből tanulhattuk meg, hogy a társadalom fejlődésében az író legfőbb kötelessége a közösségi kötelékek erősítése. S itt minden rendű és rangú közösségről szó van: a kétszemélyestől az egész emberiséget magába foglalóig...”
(*Magyar Ifjúság*, 1972. 44. sz. 14.)

Ekkor kezdtek első, Illyés műveit elemző írásaim is megjelenni. Az összegyűjtött versek első kötétéről – *Haza a magasban* – 1972-ben jelent meg írásom a *Népszavában*, a következő évben a *Minden lehet* című új verseskötetről. Az első Illyésről szóló komolyabb tanulmányom, műelemzésem a 75 éves költőt köszöntő konferencián hangzott el az ELTE BTK tanácstermében. Ezek az előadások azután önálló kiadványként is megjelentek.

1981 nyarán az ELTE rektora megbízott azzal, hogy tanári munkám mellett mellékfoglalkozásként legyek az egyetemi közművelődési intézmények igazgatója. Ez gyakorlatilag az Eötvös Művészeti Együttesek, az Egyetemi Színpad, az Eötvös Klub és egy közművelődési munkacsoport irányítását je-

lentette. A vezetés során én elsősorban a színházi és az irodalmi programokkal foglalkoztam, beleértve a diákok irodalmi alkotó tevékenységét is. Még néhány könyvet is ki tudtunk adni.

Illyés tiszteletére, a nyolcvanadik születésnapra készülve nagyszabású irodalmi estet rendeztünk az Egyetemi Színpadon. Ebből az alkalomból szerkesztettem és kiadtam az *Ezredvég* című kiadványunkat, amely 70 oldalon keresztül méltatta az alkotót. Helyet kaptak itt Czine Mihály, Bárdos László, Fráter Zoltán és Vasy Géza az ELTE konferenciáján elhangzott előadásai s Illyés néhány verse mellett Ratkó József, Sumonyi Zoltán, Szentmihályi Szabó Péter és Utassy József egy-egy költeménye. Itt megjelent írásom a *Bartók-* és a *Kodály-*vers összehasonlító elemzésével foglalkozott. A kiadványt karcsú bibliográfia zárta. Az ezer példányban megjelent füzetet szétkapkodták a vendégek, vitték barátaiknak is.

Hosszú évek óta működött az Egyetemi Színpadon a Forrás-kör. Szerkesztője, vezetője az irodalomtörténész Medvigy Endre volt. Munkaterveikben centrális helyet kaptak a népi írók mozgalmának alkotói. A nyolcvanas évek derekán tudtommal Magyarországon először itt hangzott el az *Egy mondat a zsarnokságról* szövege, Tordai Ferenc volt az előadója.

1983. április 22-én ott voltam a Farkasréti temetőben Illyés Gyula sírjánál tisztelegni. Nem tudhattam, hogy a megadott időpont előtt lesz egyházi temetés. Rengeteg ember gyűlt össze a temetőben, talán még tízezren is lehetnek. A várható sokaság miatt kordonnal vigyázták, hogy a tömeg ne zavarhassa meg a szertartást. Úgy éreztük, hogy a rendőrség és a titkosszolgálat is rokonszenvtüntetéstől tart. A költő sírja, mely 1995 után Flóra asszony sírja is, a ravatalozóhoz egész közel,

az enyhén emelkedő középső temetőrészt elején van. Innen belátható volt a költő előtt tisztelgő sokaság egy-egy szegmense, megrendítő volt a közös énekük.

*

Már sok éve tanítottam, írtam kritikákat, tanulmányokat, s 1991-ben lemondtam az Egyetemi Színpad vezetéséről, de tankönyvírásra nem gondoltam. Számomra is váratlanul keresett meg az Állami Tankönyvkiadó Vállalat. Először egy elkészülni nem képes munka alkotó szerkesztésére és fejezetek megírására kértek fel a szakmunkások szakközépiskolája számára (1982–83). Bizonyára az első tankönyvrészlet alapján kaptam megbízást arra, hogy társzerzőként készítem el a szakközépiskolák számára az évek óta hiányzó negyedik osztályos irodalomtankönyvet. Blatt György írta a világ-, én a magyar irodalmi fejezeteket. Használatát a minisztérium 1984 őszétől engedélyezte. Mivel az iskoláknak sietősen szükségük volt tankönyvre, ezért nem szerepelt ebben a kiadványban még a kortárs irodalom, mely fejezet csak később, 1985 elején készült el.

1990-re nagyot fordult a világ, szabadabbá vált a tankönyvkiadás. Gimnáziumokban és szakközépiskolákban is használták már jó pár éve Mohácsi Károly tanár úr tankönyvsorozatát. A Mohácsi-sorozat is magánvállalkozás kiadójához került. Ott vetették fel, hogy jó lenne, ha az ebből a sorozatból még hiányzó negyedik osztályos gimnáziumi tankönyv is elkészülne, s ezzel teljessé válhatna a sorozat. A tanár úr idős korára hivatkozva erre nem vállalkozott, legfeljebb kisebb mértékű közreműködésre. Amikor megkérdezték tőle, hogy mire gondolna, azt mondta: Vasy Gézára. Addig személyesen nem ismertük

egymást, de szakközépiskolai tankönyvemet nyilván olvasta, ezért bízott bennem. Kettőnk munkájának és Fábíán Terikének, a kiváló szerkesztőnek köszönhetően gyorsan tudtunk dolgozni. 1996-ban megjelent a tankönyv, amelyet 2019-ig a Krónika Nova adott ki, s a központi tantervek változásai miatt többszöri módosítás után máig megjelenik.

Illyés Gyula, Németh László, Nagy László és mások kapcsán is az a cél vezérelt, hogy fontos műveket próbáljak emlékezetessé tenni a korosztály számára. Egy tankönyvszerzőnek illik tudnia, hogy a tanulás és a felejtés ikertestvérek. De nem minden hullik át a rostán. A kötelezőnek gondolt versek, legalább verssorok egy része megmarad az emlékezetben. S ha egy évjárat százezer diákja közül akár száz magába vésett, örökített egy Illyés-verset, akkor az a műszám évtizedek során megsokszorozódik.

*

1998-ban a Felső-Magyarország Kiadónál Serfőző Simonnak köszönhetően megjelent Illyésről az első tanulmánykötetem. Címe is a magyar kultúrában kiemelkedő költő szerepét hangsúlyozta: *Illyés Gyula évszázada*. A bevezető sorokban abból az emlékestből idéztem, amely az Egyetemi Színpadon hangzott el, ahol a 85 éve született alkotóra emlékeztünk születésének évfordulóján Tompa László versműsora előtt. „...Illyés műve és tanítása teljes egészében időszerű. A férfi, aki a viharokat és a szélárnyék-helyzeteket is átélte és értelmezte, példát és megoldást kínálhat számunkra akkor is, amikor a szélárnyékból már kikerültünk, de veszélyes viharba még nem hullottunk. Ez az igazi átmeneti helyzet, az igazán átmeneti kor.

Csak Illyés Gyula évszázadából gondolva el a megtörténtekeket: volt e nemzetnek olyan helyzete, amikor azt vélte, csak elhatározás kérdése eljutni a Kánaánba, s volt olyan is, amelyekben a pusztai fizikai lét megmentése is kérdésesnek mutatkozott. A megmaradásról van szó ma is, de ez a megmaradás nem a fizikai létet illeti, hanem a nemzetit. A nemzetnek kell megmaradnia, s nemcsak nyelvében, hanem teljesítményeiben is.”

1999-től jelentős eseménysorozatnak válhattam részesévé. Megkeresett Illyés Mária, hogy vegyek részt a már felújított ozorai várba tervezett Illyés Gyula állandó Életműkiállítás létrehozásában. Hárman dolgoztunk a feladaton: Illyés Mária, Endreffyné Takács Mária, a simontornyai várban létező Illyés-kiállítás vezetője és én. Hosszas tervezést követően elkészítettem egy 65 oldalas forgatókönyvet, s minden komolyabb vita nélkül megegyeztünk a megvalósítás részleteiben is. A kivitelezés tervezője Hámosi László volt. A kiállítás megnyitására 2001. május 26-án került sor, az avató ünnepségen részt vett Csoóri Sándor is. A vár földszinti termeiben kapott helyet a kiállítás. A belépő „a szülőföld vonzásában” felnövekvő s a gyökereihez mindvégig ragaszkodó Illyéssel ismerkedhetett meg. A következő teremben áttekintést kaphattunk az életműről, a száz évvel ezelőtti Magyarországról, s arról, hogy Tolna megye miként ápolja az Illyés-hagyományt. Tovább haladva az életmű sokoldalú bemutatása volt a célunk. Végül az utolsó terem Illyés Gyula két otthonát: a rózsadombit és a tihanyit idézte fel. Festmények mellett itt kapott helyet a költő íróasztala s néhány szőlőgyökér-szobra is. A Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtár sorozatának 687. kiadványaként *Illyés Gyula Életműkiállítás. Ozora Várkastély* címmel jelent meg

három kiadásban is ez a füzetem. Kezdetben arról is szó volt, hogy a vár otthont adna egy Illyés-kutatóközpontnak is.

2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia műhelyeként a fővárosban megnyílt az Illyés Gyula Archívum az Irodalomtudományi Intézet irányításával, Pomogáts Béla vezetésével, két, majd három munkatárssal. Mindez az Illyés-centenáriumra készülve történt. Tudományos konferenciákat szerveztek, folyóirat-összeállítások jelentek meg. Engem is felkért az Elektra Kiadó szerkesztője, Fráter Zoltán, hogy írjak az Életkép sorozat részére tömör pályaképet az alkotóról. Ez a 159 oldalas könyvecske az életműkiállítás után ismét arra ösztönzött, hogy továbbra is foglalkozzam a pálya egyes kérdéseivel.

Arra gondoltam, hogy hozzá kellene fognom egy közepes terjedelmű, 4-500 oldalas monográfia megírásának. Erőt igazán éreztem hozzá. Közben 2007 januárjának végén betöltöttem a 65. évemet. Az intézetigazgató egyértelműen ígérte, hogy taníthatok továbbra is. Előtte azonban áthelyezett félállásba, majd minden indoklás nélkül elküldött. Annyit mondott egy fiatal kollégának, hogy foglalja el az én addigi íróasztalomat. Nem részletezem ezt az otromba eljárásorozatot. Doboz Eszter, a kiváló költő és a kecskeméti Kodály Gimnázium igazgatónője akkor azt kérdezte tőlem: „Akkor most ki fogja majd Illyés Gyulát tanítani?” Elkeseredni nem volt túl sok időm. Még csak egyetlen hónap múlt el, amikor az Írószövetség elnökségi ülésén, ahol én is tag voltam, arra kértek, hogy vállalam el Kalász Márton után az elnöki feladatot. Szinte kórusban mondták barátaim: most lettél nyugdíjas, most már rá fogsz érni. A többi elnökségi tag elhárította magát a fölkérést. Így aztán 2007 szeptemberében megválasztottak, s 2010

decemberéig voltam a ciklus vezetője. Végeztem irodalomtörténeti munkát elnöki éveimben is, de nagyarányú, teljes embert igénylő terveket nem dédelgethettem. A harmadik elnöki év utolsó szakaszában az a vélemény kezdett elterjedni (nem én terjesztettem), hogy az Írószövetségben radikális fiatalításra van szükség. Való igaz, hogy én is már a 69. évemben jártam, de úgy gondoltam, hogy még minden rám váró feladatot el tudok végezni. Az újabb választások után is a 7 fős elnökség tagja maradtam, de a napi teendők az elnökre és a titkárra hárultak.

Az én elképzelt Illyés-monográfiám azonban töredék maradt. 2010-ben összeállítottam egy újabb tanulmánykötetet Illyéről „*Haza a magasban*” címmel, amelyet Sebestyén Ilona adott ki. Megszületett két hosszabb tanulmány Illyéről *Az irodalom: nélkülözhetetlen* című könyvemben, ugyancsak a Nap Kiadó gondozásában (2016).

Illyésnek az ötvenes évek elején született egy regénye, mely a közelmúltig kéziratban maradt. Erről írtam elemzést 2015 legelején, s hamarosan csaknem tragédia történt velem. Annyira beteg lettem, hogy „csodadoktorok” tudtak csak visszavezetni a hétköznapi világába. Két hónap után kerültem ki a kórházból, írni-olvasni se tudtam, a szemeim miatt sem. Írni ma is csak kézzel tudok, botladozva olykor, agyembólia asszonyosság csínytevései miatt. De feleségem segítségével, ha korlátozottan is, de újra van bennem némi munkaképesség. Egy karcsú könyvnyi tanulmány talán még össze fog gyűlni. S ami 2016-ban, 2019-ben elkészült, abban főszerepe van Illyés munkásságának.

Tanulmányt írtam Illyés öregkori költészetéről, valamint *Az Éden elvesztése* című oratorikus művéről. Elemeztem a költő 1956–57-ben keletkezett naplójegyzeteit. Nyitóbeszédet

mondtam Kodolányi Judit Illyés életét, munkásságát bemutató ozorai kamarakiállításán. Előadást tartottam Illyésről a Pinceszínházban, a Tokaji Írotáborban, Székesfehérváron, Kaposváron, Keszthelyen. Bár csigamód, de haladtam.

*

Az irodalomtörténész munkája soha nem az örökkévalóságnak szól. Csak a szépíró léphet át évszázadokat. Amikor elkészült az életműkiállítás, azt hittem, az ozorai vár száz év múlva is őrzi Illyés szellemét, s a kiállítás újabb s újabb látogatókat kalauzol majd Illyés világában. Nem így történt. Csupán 5-6 év múlt el, s a kinevezett „várfőkapitány” asszony már azt tervezte, hogy mivel szerinte az Illyés-kiállítás nem való a várba, inkább a régi iskolában lehetne elhelyezni. A felújított épületben élményközpontot, vendéglátóhelyet kellene létesíteni.

Az ozorai várban számomra ismeretlen illetékesek 2014-ben vagy 2015 elején lebontották az életműkiállítást. Ami az Illyés család tulajdonában volt, azt visszaadták: egy teherautó egyetlen emberrel szállította vissza Budapestre a családnak. Nekem természetesen egyetlen szót se szóltak, csak elpusztították azt, amit szellemi tulajdonomnak gondoltam. Ozorán annyi történt még, hogy a hajdani ozorai nagyvendéglőben, amelyet egy ideig az Illyés család bérelt, megnyílt egy fogadóközpont a vár látogatói számára. Itt kapott helyet a kamarakiállítás.

Illyés Mária jól megérezte, hogy az ozorai vár kutatóhelynek nem ideális. Annak látszott az akadémiai tudományos bázis, ám 2012 táján annak működését is korlátozták, az Illyés-anyagot az MTA könyvtárában helyezték el, a korábbi munkatársakat elbocsátották.

Minden lehet – ezt a címet adta 1973-ban a költő új verseskötetének. Maga a kötet kettős jelentésű: valóban minden bekövetkezhet, a legjobb, de a legrosszabb is. Illyés utókora a centenáriumi esztendő reményei után sem válhatott örömnéppé.

2019

MOZAIKOK ILLYÉS GYULA ÉS CSÓÓRI SÁNDOR KAPCSOLATÁRÓL

Ha a művészetekben mester és tanítvány kapcsolatát kíséreljük meg földeríteni, szinte mindig arra juthatunk, hogy a tanítvány idővel egyenrangú mesterré válhat, szellemi értelemben testvérré. Szívmelengető a kapcsolat, ha emberöltőnyi különbség ellenére – miként Illyés Gyula és Csoóri Sándor esetében – ugyanazon nemes eszmék szolgálatában teljesedik ki munkásságuk.

A mintegy kétezer lakosú Zámoly szülötte, Csoóri Sándor egy kisparaszti gazdaságban növekedett, s a kötelező hatodik elemi elvégezve, mint a tanító által javasolt értelmes gyereket, őt is kiválasztották különleges felvételi vizsgára, hogyha megfelel, akkor a falu- és tehetségkutató mozgalom révén ő is gimnáziumba kerülhessen. Így kívántak népi származású értelmiséget nevelni a jövőnek. A tizenkét éves kisdíák a pápai református kollégium lakója lehetett, ahol – visszaemlékezése szerint – a kollégiumi évek kezdték átformálni addigi természeti lényét egyre teljesebb világszemléletű emberré. A válto-

zás alapjait a kollégium sokszázados szellemisége teremtette meg, de befolyásolták a körülötte zajló történelmi események, a második világháború borzalmai is: szülőfaluját földig rombolta a hosszan elhúzódó balatoni csata.

A kisdíák szellemi örökségét – a paraszti portán volt a hagyományoknak megfelelően egy Petőfi-kötet és Biblia – a kollégium folyamatosan gazdagította, s ebben szerepe lett a népi írók mozgalmának, az ehhez kötődő tanároknak. Párizst is megjárta festőművész rajztanára, A. Tóth Sándor még azt is el tudta fogadtatni a lovaskocsihoz szokott diákokkal, hogy egy festményen a ló lehet akár kék színű is. Egy teológus diák a már verselő iskolatársának ajándékozta Illyés Gyula 1944-ben megjelent *összes verseinek* kötetét, s ez Csoóri Sándor meghatározó olvasmánya lett. 1950-ben leérettségizett. A bölcsészkarra nem vették fel, mert az új rendszer éppen felszámolta a református gimnáziumokat is. Viszont felvették a Lenin Intézet orosz szakára, de hamarosan tüdőbetegsége miatt több hónapra szanatóriumba került. Édesanyja hazahívta a falujukba, hogy tovább gyógyulhasson. 1952–1953 telén itt szembesült – addig szinte semmit sem észlelve – a Rákosi-kor gyilkos terrorjával, amely legkegyetlenebbül a magyar falvakat sújtotta. Ekkor már a pápai újságban, majd Veszprémben is megjelent néhány írása, fiatal tehetségként ösztöndíjat is kapott, ám ezzel paradox módon még ő tudta valamiképp támogatni a szüleit. A falu megnyomorítottsága annyira fölháborította, hogy erről kezdett verseket írni. Küldött is belőlük a folyóiratoknak, de nem közölték, hanem figyelmeztették, s ez még jó szándékot is jelezhetett, mert nem jelentették fel.

Fiatalként Illyés Gyulával is találkozhatott néhány-szor. Az Írószövetségnek volt egy nevelési osztálya, s arra

kérték az idősebb alkotókat, hogy patronáljanak egy-egy pályakezdőt. A köztük megjelenő Illyés körülnézett, s határozottan Csoórra mutatott, hogy őt vállalja. Évekkel később Illyés azzal magyarázta vizuális felismerését, hogy már ránézésre feltűnőek voltak a rokon vonások a lánya és Csoóri között. Ők hárman – hozzájuk számítva önmagát is – az utolsó bessenyők magyar földön. Az ifjú költő és a mester kapcsolata egyre szorosabbá vált. Már a kezdeti szakaszra jellemző volt azonban az egymásra hangolódás. Egy presszóban Kolozsvári Grandpierre Emil társaságában faggatta Illyés a fiatal költőt életéről. Csoórinak a találkozó után a szanatóriumba kellett visszatérnie. Illyés pedig nem csupán elkísérte, hanem a fél városon át vitte a beteg ifjú bőröndjét, amit ő nem tudott elhárítani. Csoóri pedig Illyés Gyulának verses köszöntést küldött születésnapjára, amit ő levélben köszönt meg.

ILLYÉS GYULÁHOZ

*Mit tagadjam? kétszer írtam össze
verseimet, hogy elvigyem hozzád:
dalra hajló serdülő koromban
Te voltál a biztató magasság.*

*Évek múltán, most, hogy emlékezem,
nehéz lenne elmondani szóban,
mi gyűjtotta meg bizalmam mécsét
szívem mélyén, feléd fordulóban.*

*Talán az, hogy engem is az aljnép
zord világa dobott fel, mint Téged;
az, hogy én is bőrömmön éreztem
vesszőit a kínzó szegénységnek?*

*Az, hogy mikor őseidről szóltál,
apám gyötört arca tűnt elébem,
s ha lázadtál, dühödnek izzását
láttam bátyám összevont szemében?*

*Példaképem, mesterem, elődöm
úgy lettél, hogy rokon volt a múltunk:
tenni, tűrni, izgatni, dacolni
mindketten a nyomortól tanultunk.*

*Ezért merek most elibéd állni
túl az ínség, szolgaság határán
s kérő szóval szólni a szívedhez,
mintha lennél édes testvérbátyám.*

*Egy ország várta akkor szavad,
mikor sötét volt élte, mint az éj,
egy ország lesi, várja a szavad
most, amikor szabad: beszélj!*

*Beszélj, dalolj arról, ami kedves
szívünknek és arról is, mi rossz.
Jól tudod, mily nagy erő a dal,
„ha szép, ha jó, ha hasznos”.*

*Nemzedékünk már szívébe zárta
nevedet és övének vall Téged:
Föl hát a dallal! Zárjanak szívükbe
eljövendő boldog nemzedékek...*
(Új Hang, 1952. 10. sz.)

Az ünnepelt előtti hódolat meghatározza a vers emelkedett hangvételt, még az adott jelent is megszépíti, de már ekkor egyszerre szólít az ifjú költő a jó és a rossz dalba foglalására.

Sztálin halála után, 1953 júliusában Nagy Imre lett a miniszterelnök. A kormányprogram lényegesen enyhítette a Rákosi-diktatúrát. Korábban az ifjú költő kritikus hangvételű verseit nem közölték: 1953 legelején először az *Új Hang*nak küldött verseiből, s amikor visszakapta azokat, a *Csillag*hoz fordult, ugyancsak hiába. Az új kormányprogram hatására a főszerkesztő Király István és munkatársai egyszerre 12 versét közölték a *Csillag*ban, s ez óriási feltűnést keltett. Egyedül a *Röpirat*ot hagyták ki, az *Irodalmi Újság* azonban hamarosan ezt is megjelentette. Illés Béla, a hetilap főszerkesztője pedig munkatársául fogadta a szerzőt.

Az 1954 végén megjelenő első kötete, a *Felröppen a madár* nem költői újszerűségével aratott elismerést, hanem bátor szókimondásával. A *Röpirat* tárta fel legkiáltóbban a valódi társadalmi helyzetet: „Bízam, reméltem és most tétován / tekintek körül. / (Nincs valami rendben!)”... „Eszméim fénylő, tiszta aranyát / hamisveretű pénzre váltja át / sok hazug senki, lélektelen báb,”. Első kötetének verseit Csoóri teljes egészében kiiktatta életművéből. Költői, esztétikai erejüket tartotta már a kötet megjelenése után érvénytelennek. Rádöbbsent arra

– nem kis részben Juhász Ferenc és Nagy László poétikai forradalmának hatására –, hogy korábbi költői útja járhatatlan, s azokkal a nemzedéktársaival kell szövetkeznie, akik más-más, de korszerű költői szemléletet képviselnek.

Azután következett 1956 októbere. Csoóri Sándor egész életében úgy emlegette, hogy ez volt életének legeslegnagyobb tapasztalata, élménye. Illyéstől éppen Csoóri vihette el az *Egy mondat...* szövegét az azóta szimbolikussá vált *Irodalmi Újság* számára. Az irodalmi konszolidáció kádári szándékával megkeresték 1958-ban Csoórit, hogy a fiatal nemzedékekkel indítsák újra az irodalmi életet. Ebben az urbánusnak tartott Garai Gábort és a népies gyökerű Csoórit képzelték el vezető szerepben, de ő nem vállalta, és Váci Mihályt ajánlotta maga helyett. Így ők lettek az új szocialista irodalom vezéregyéniségei, néhány év múlva Kossuth-díjat is kaptak.

Csoóri nem vágyott a közéleti költő szerepére, de írta egyre jobb verseit. Keveset publikált, s 1957 után csak 1962-ben jelent meg a többféle értelemben is beszédes című új kötete, a *Menekülés a magányból*.

Ám ugyanebben az időben, 1960 táján talált egy olyan szellemi, értelmiségi kapcsolatra, amely a Belvárosi Kávéházban mintegy másfél évtizeden át működött sikeresen. A legkülönbözőbb műfajokat képviselő „harmincasok nemzedéke” felismerte, hogy szükségük van szellemi életre, ahol baráttan vitatkozhatnak, veszekedhetnek is. Közéjük tartozott Jancsó Miklós, Konrád György, Tornai József, Orbán Ottó, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós és mások, több-kevesebb rendszerességgel 30-40 ember. Könyveket, tanulmányokat olvastak, beszéltek meg, filmekről, munkatervekről vitatkoztak, s a Ráko-

si-korhoz képest csaknem szabadnak képzelhették magukat. Csoórinak ez a társaság egyféle szabadegyetemet jelentett, s ő mint fiatal költő, a hatvanas években válhatott igazán felnőtt gondolkodóvá. Megtapasztalta, hogy prózát is tud írni, s Illyés szelleműjét követve megalkotta a *Tudósítás a toronyból* irodalmi szociográfiáját (1963), amely a politikai viták ellenére is emlékezetes irodalmi sikert aratott.

A műfaj újabb életre keltése a hatvanas évek elejétől azt is jelentette, hogy a szerzők egy része beszámolt a mezőgazdaság gyors szocialista átszervezésének buktatóiról – a 21. század felől nézve –, zsákutcáiról is. Csoóri falusi tudósítása felkeltette a pályakezdő Kósa Ferenc filmrendező figyelmét. Tízszer kellett átírniuk a forgatókönyvet, amíg elfogadták, de a bemutatót még így is sokáig halogatták. Több szempontból is jelentős lett a film: 1965-ben a cannes-i filmfesztiválon Kósa a legjobb rendezés díját nyerhette el; másrészt az alkotói: Csoóri Sándor, Kósa Ferenc és Sára Sándor életre szóló szellemi társakká váltak. Minhármuk életszemléletében, sorsában lényeges szerepet játszottak a magyar történelem eseményei. A magyar paraszti világot átformáló 20. század, az 1848-as szabadságharc, Dózsa parasztlázadása, a doni katasztrófa. Igen fontos volt számukra Erdély és a Felvidék múltjának és sorsának még alaposabb megismerése, a trianoni katasztrófa utóéletének megtapasztalása.

Többféleképpen folytatói ők Illyés Gyulának, hiszen Illyés már 1955-ben megírta az első Dózsa-drámáját. Illyésnek is meghatározó élménye volt Petőfi és a szabadságharc világa. *Fáklyaláng* drámája pedig a vereség dacára is a szabadság diadala, Kossuth-apoteózisa.

Az Illyés–Csoóri kapcsolatrendszernek meghatározóan fontos érintkezési pontja az esszéírás. S elődeit – Németh Lászlót és Illyés Gyulát – követve a hetvenes évek második felétől Csoóri valóban egyenrangú társuk lehetett e műfajban.

Az 1960-as évek során fokozatosan enyhültek az úgynevezett proletárdiktatúra szabályai. Naplójában Illyés mindazonáltal feljegyezte: „Föl vagyunk szabadítva; ugyanakkor le vagyunk verve. Azaz itt mint osztály, ott mint ország.” (1978. október 26.) A levert ország metaforája 1948-tól a magyarság sorskérdéseit foglalta magába, azt is, amiről még „madárnyelven” sem nagyon lehetett szólni: a Trianon-kérdést. Illyés naplója szerint Csoóri Sándor rábeszélésének is szerepe volt abban, hogy összegyűjtse és kiadásra rendezze „tudattisztító” írásait. Bár ahogy Illyés fogalmaz, pályájának „legközéletibb és legfontosabb könyve”, a *Szellem és erőszak* 1978-ban nem kerülhetett terjesztésre, 1977 végén a *Magyar Nemzetben* megjelenő karácsonyi esszéjének, a *Válasz Herdernek és Ady-nak* valóban felszabadító és tilalmakat átlépő ereje volt. A Romániában élő magyar anyanyelvűek nyugtalanító sorsa sokáig háttérbe szorította az akkori csehszlovákiai magyarokról szóló híreket. Illyés 1978-ban Csoóri Sándor közvetítésével kapta meg Janics Kálmán adatokkal alátámasztott, a kétely felváltásával reményt nyújtó kéziratát. Illyés rendkívül fontosnak tartotta az írást, mert hozzájárul ahhoz, hogy a nyugati világ hiteles képet alkothasson a magyarság nemzetiségi elnyomottságáról. A *Naplójegyzetek, 1970–78*. (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992.) jelzésű kötetében jelent meg Illyés *Bevezető Janics Kálmán könyvéhez, A hontalanság évei-hez, 1978* című esszéje, melyben rögzíti: „A szlovákiai magyarság hely-

zete aggasztóbb a romániaiainál.” (427.) „A kép, amit a jövő mutat: homályos... Ha egy „többségi” ország képtelen arra, hogy »kisebbségeit« úgy kezelje, mint a többi állampolgárt: méltatlan arra, hogy azok sorsát irányítsa.” (431.)

Csoóri sohasem került olyan szintűen védett helyzetbe, mint Illyés a hatvanas évek második felétől. Ám sokszor javasolhatott Illyésnek, kérhette segítségét például a lakitelki találkozó megvalósulásához. Lezsák Sándor – a megyei szervek által ellenzékinak tartott tanár, költő, népművelő – Csoórral beszélt meg a Lakitelekre tervezett fiatal írók találkozóját. Csoóri Illyést javasolta patrónusnak a nemzeti önismeret tárgykörében, s Illyés Csoóri meggyőzésére vállalta is a szereplést. Bár az előkészítő írószövetségi tárgyaláson Dobozy Imre elnök „A szocialista önismeret” címet javasolta, végül a tanácskozás Lezsák javaslatára az illyési szemléletnek megfelelő címmel – *A korszerű nemzeti önismeret* – kezdhette meg munkáját 1979. május 18-án. Illyés csak a második napon, május 19-én vett részt, előadást tartott, melyben kérdések sorára reflektált. Nyomtatott változata *Lehet-e még nemzedék?* címmel jelent meg a kecskeméti *Forrás* folyóirat 1979. szeptemberi számában (117–123.), később a *Naplójegyzetekben* is (1979–1980. Bp., Századvég, 1994. 52–59.)

Az Illyés körül szerveződő írók, humán értelmiségiek körében 1980 táján fogalmazódott meg az a gondolat, hogy nagy szükségük volna egy olyan folyóiratra, legalább kétheten- te megjelenő fórumra, amely más szemléletű lenne, mint az *Élet és Irodalom*. Sok meditáció eredményeként *Hitel* címmel kezdték tervezni a lapot, amelynek védnökségét, alkotói részvételét is elvállalta Illyés. Ő lenne a szerkesztőbizottság elnö-

ke. Kiss Ferenc kérvényt küldött a miniszternek, aki a főszerkesztőnek jelölt Domokos Mátyással tárgyalt is, de a szokásos kulturális politikai eljárással csak hitegették a szervezőket. Illyés Gyula halálos kórházi ágyán is azon kesergett még, hogy semmit se tudott elérni, hiszen se a *Hite*lt. se a *Bethlen Gábor Alapítvány*t nem engedélyezték. Az alapítvány 1985-ben, a folyóirat csak 1988 novemberében jöhetett létre. A *Hitel* főszerkesztője Csoóri Sándor lett, s ezt akkor a liberális ellenzék is természetesnek tartotta. Kifejezetten politikai szerepet Csoóri a rendszerváltás éveiben sem vállalt el, Antall József kérését – legyen ő az államfő – is elhárította. Viszont meghatározó volt részvétele a határokon átívelő Duna Televízió létrehozásában, erre vonatkozó javaslatát a Magyarok Világszövetségének elnökeként tette meg.

Szimbolikus eseménynek is tekinthető a két költő kapcsolatában, hogy a felújított ozorai várban megnyitott Illyés Gyula-emlékkiállítás avatásán ő is tisztelgett pályán elindító mestere előtt.

2020

ILLYÉS GYULA ÉS A TRIANON-TRAUMA

1918 késő őszen éppen gimnazista volt a tizenhat éves Illyés Gyula. Két évvel korábban a szülei elváltak egymástól. Az apa gépészkovács maradt az Ozora környéki településeken, az édesanya viszont a fővárosba költözött, s varrásból tartotta el

Gyula fiát és önmagát. Segítették őket a városi rokonok, a fiatal szakmunkások, akik a szakszervezeti művelődési mozgalmakba is bevezették a fiatalembert. S a történelmi események: az őszi rózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság, utána Trianon sokrétű katasztrófája koraérett felnőtté formálták. A világháború, utána a békeszerződések tapasztalataiból azt a következtetést vonta le, hogy egész Európa forrong, gondolkodásában az 1910-es évek szocialisztikus eszméihez került közel. Érettségi után, már pesti francia-magyar szakos bölcsészhallgatóként részt vett egy baloldali, a börtönbe zártakon és családjukon segíteni próbáló szervezkedésben, majd a várható letartóztatás elől sikerült Párizsba menekülnie.

Mint később írta: „Ma már alig tudjuk elképzelni, hogy a 20. század elején, azaz már a századfordulótól kezdve a húszas évek közepéig, de még tovább is, az emberiség jobbjai, de a tömegek is, milyen hitben éltek. Valóságos hitreneszánszban, hogy az emberiséget meg lehet váltani a bűntől. A világforradalommal, rögtön. Olyan hiedelme volt az emberiségnek, aminőt az én tudásom szerint a reformáció óta Európa nem élt át.”

Az érettségiző diák ábrándjait azonban nem igazolta a történelem menete sem a régi, sem az új Magyarországon, sem Európában, sem akkor, sem később. A fiatalembernek arra kellett rádöbbennie főként hazatérése, 1925 után, hogy számunkra csak Széchenyi István reformelképzelései mutathatnak járható utat. Az ország társadalmi rendszerének elmaradottságán, a szabadság- és emberi jogok korlátozottságán kell minél előbb változtatni; javítani kell a nincstelenek, a szegények helyzetén. Így vált Illyés a népi írók mozgalmának Németh László mellett legmeghatározóbb alkotójává. Arra törekedett,

hogy a népi és a nemzeti értékek szerves egységet alkossanak; a magyarságtudat és az emberiségtudat egymást kiegészítve, erősítve szolgálja az ország felemelkedését.

A dunántúli születésű Illyés Gyula mindvégig ragaszkodott e szűkebb kishazához is, de magyarságtudatához a történelmi Magyarország és annak emlékei is hozzátartoztak. Erdélyben először 1941 decemberében járt, egy esztendővel a részleges trianoni visszacsatolás után. Kolozsváron Tamási Áron várta. Hatalmas hóesésben járták a várost s a hazatért országrészt. „Az erdélyieknek – mennyire megértem – a visszatérés nagy napja után minden áldott nap kellett volna valami. Mi is? Még több tündér-esemény, egyre több, egész a részegségig; legalább annyi boldogság, mint amennyi gyász volt.” (*Naplójegyzetek, 1929–1945.* Bp., Szépirodalmi, 1986. 219.); „Arcmardosó hidegben lépegetünk Tamási Áronnal, óriási kucsmánkat majdnem az orrig lehúzza. Boldog ő is, a járása mutatja. Minek örül? Tudom, hasztalan kérdezném. Az utókor, remélem, nem fogja érteni ezt a mondatot, nem lesz újdonság neki ez az érzelem, hanem megszokott lesz: megyünk és örülünk Erdélynek, mintha személyes tulajdonunk volna. Akinek a tüdeje gyöngye, menjen a Tátrába, akinek a magyarsága, jöjjön Erdélybe.” (Uo. 217–223.)

Illyés második erdélyi utazására 1942-ben került sor. Június 4-én utazott több magyar író társával Kolozsvárra az ünnepi könyvnapra. A megnyitón jelen volt vezérkarával Szombathelyi Ferenc is, és mindegyik íróval beszélgetett néhány mondatot. Az Illyésnek mondottakat így jegyezte föl a költő: „Igen fontos tünetnek mondta a fálukutató mozgalmat, a népfőiskolákat. Föl kell tární a nép helyzetét; bele kell emelni a népet a nemzet

életébe. Még a Puszták népére is volt egy elismerő bólintása.” Illyés megköszönve az érdeklődést, még azt is kérte, hogy a katonai börtönben lévő jóhiszemű és tehetséges Kovács Imrét engedjék szabadon. Az író két hét múlva, miután Illyés egyértelműen felelősséget vállalt barátjáért, szabadon engedték.

Illyés Máraival, Cs. Szabóval, Kereszturyval többször bejárta Kolozsvárt. A Házsongárdi temetőben tudták meg, hogy „A románok kitették az első sorokból, a főútvonalakról a magyarokat, és a saját halottaikat tették oda.” (Uo. 240.)

Az újabb világháború után Illyés kétszer járhatott Erdélyben. 1945 szeptemberében Erdélyi út címmel jegyezte fel észrevételeit (Uo. 383–393.) A költő íróként és a nemzetgyűlés képviselőjeként utazott immár Romániába a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetőjével, Farkas Ferencce. Ahogy átlépték a magyar határt, lépten-nyomon a világháború romániai győzelmét, a hazatérő hadsereget ünneplő feliratokat, koszorúkat láthattak. Illyés azt állapíthatta meg: „Groza Péter miniszterelnök demokrata szándékaiban, jogtisztelő nemzetiségi politikájában senki sem kételkedik. A két nép összebékélésére a magyarság részéről itt a jó alap: a magyarság nagy tömegei őszintén demokraták. [...] De a nyert ügy, a győzelem mámorában fellángoló román nemzetiesség át-átcsap a nemzeti türelmetlenségbe. Naponta érkeznek hírek erőszakoskodásról, van köztük véres, van halálos is. A román reakció nem hagyta el az országot, az állam alsóbb rétegeiben a posztjait sem. A magyarság lelkiállapota kettős. Ha azt mondom: új társadalom – csupa buzgás, csupa remény. De ha külön magyar sorsára tapintasz: tétovázás, megriadás, sőt szűkülés. És teljes magárahagyottság.”

Kolozsváron, szűkebb körű találkozón Illyés arról kezdett beszélni, hogy ez már nem a feudális elnyomás országa, hiszen új társadalom készül, új forradalmi magyarság. Ekkor szinte minden véleményt félresöpörve népgyűlési harsogással megszólalt egy illegális kommunistából ekkor már magasabbra jutó bölcsészpályát kezdett erdélyi magyar, s kifejtette, hogy a román néppel ellentétben a magyarok egytől egyig hitleristák, nyilasok. Minden magyar bűnös. Azután egy másik, igencsak harcias fiatalember beszélt, s ő is komoly tisztség viselője lehetett. A kormány demokratikus, „a magyaroknak is melléjük kell állni! Még akkor is, ha sérelmük van! Tűrjünk inkább, hogysem gyengítsük.”

Bukarestben Illyés egy rádióbeszédet olvasott fel 1945. augusztus 6-án. Elmondta, hogy előkészítik mindkét országban a baráti társaságok megalapítását. A költőt Groza miniszterelnök is fogadta. A találkozón „megbeszéltük a két népet érintő kérdések jó részét, különösen a romániai magyarok helyzetét. [...] A két nép között nemcsak félreértés van; a múlt rossz örökségeként van ellentét is. [...] Erdély ne az örök viszály tere legyen, hanem az a baráti asztal, amelynél két egymásra utalt nép meghitten helyet foglal...” (392.)

Végül a Székelyföldi tudósítás vezet Erdélybe. Az akkor még létező Magyar Autonóm Központ székhelyén, Marosvásárhelyen századik alkalommal adták elő Illyés *Fáklyaláng* című színművét 1956 januárjában. Az előadásért két román állami díjat is átadtak: a két főszereplőnek és a rendezőnek.

1956 végén nálunk jöttek a megtorlások, kivégzések, majd hamarosan Romániában is, hiszen sokszor még a ki sem ejtett szavakért is bűnhődni kellett. Bő három évre Illyést is teljes

hallgatás övezte: verseskötetét nem adták ki, színművét nem mutatták be.

Megváltoztathatatatlannak látszottak a jaltai szerződés következtében kialakult államközi kapcsolatok. Az elképzelt testvériség a szomszéd államok között azonban nem valósult meg, s ez különösen sújtotta Magyarországot, hiszen Trianon óta a lakosság egyharmada a környező országokban élt. A békeszerződések nem határozták meg a nemzetiségi jogokat, azokat természetesnek tartották. A nemzetiségek sorsában különösen bántó volt a magyarság számára Románia és nem kis részben Csehszlovákia magatartása is. A konfliktusok kezelését megnehezítette, hogy volt egy titkos megállapodás a szocialista tábor vezetői között, hogy csak olyan tényeket hoznak nyilvánosságra, amelyek nem sértik egymás politikai vagy más érdekeit.

A változásban reménykedett Illyés a hetvenes évek első felében. „A világban viharok dúlnak, – mi – oly ritkán történelmünk folyamán – szélárnyékban vagyunk, használjuk ki – a múlt rossz emlékeinek fölszámolására, a teljes összefordásra. Az újkori nemzet ismérvei közt első helyen áll: tartós lelki közösség. (*Egy vita vége és eleje*, In: Uő: *Itt élned kell*. Illyés Gyula munkái. Bp., Szépirodalmi, 1974. 628–629.) Az alkotónak azonban be kellett látnia, hogy reményei csalókanak bizonyultak. Naplójában ezt jegyezte fel: „Föl vagyunk szabadítva; ugyanakkor le vagyunk verve. Azaz itt mint osztály, ott mint ország.” (1978. október 26. In: *Naplójegyzetek, 1977–1978*. Bp., Szépirodalmi, 1992.) A levert ország metaforája 1948-tól haláláig egyre meghatározóbb sorskérdésévé vált. Erről sokáig „madárnyelven” sem írhatott a költő. Az

Erdély-kérdésről legelőször a párizsi *L'Express* számára adott interjúban szolt: „Romániában van egy provincia, Erdély, amely évszázadokon át a magyar civilizáció és irodalom valódi szülőföldje volt. Ebben a provinciában nemrégén zárták be az egyetlen magyar egyetemet, ami egy több, mint kétmillió lélekből álló kisebbségnek volt szánva. A magyar írók és az egész magyar értelmiség helyzete nagyon kényelmetlen.” Ez a nyilatkozat akkor csak az MTI nyilvánosság elől elzárt belső anyagában jelenhetett meg.

Idehaza csak 1971-ben látott napvilágot az a terjedelmes esszékötet, a *Hajszálgyökök* (Bp., Szépirodalmi), amelynek központi gondolata a nemzeti érzés. A hetvenes években Illyés barátai, vendégei között már állandó beszédtema a velünk szomszédos országok magyarságellenes politikája. 1977. december 10-én Illyés *Naplója* szerint: [Csoóri] „Rábeszél, gyűjtsem össze s adjam ki gyorsan (tehát a Magvetőnél) az én utóbbi »tudattisztító« írásaimat. A legújabbról (ami már Pethőnél van) nem teszek említést. Megjelenhet egyáltalán?” A *Magyar Nemzet* 1977. karácsonyi és újévi számában ott van Illyés *Válasz Herdernek és Adynak* cikke. Feltehetően ennek is szerepe volt abban, hogy Illyés beleegyezett a Szellem és erőszak kötettervébe. A *Magyar Nemzet* felsőbb engedély nélkül közölte a költő esszéjét, Kardos György, a Magvető Kiadó igazgatója is hasonló lépésre készült. A gyors megjelenés reményét növelte a kedvező politikai helyzet: ezekben a napokban szolgáltatta vissza az Egyesült Államok a Szent Koronát. Ám a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjét arra utasították, hogy az Illyés-esszé kapcsán semmi további kampány ne legyen. A pártközpont betiltotta a május legelső napjaiban 30 000

példányban elkészült *Szellem és erőszak* című könyv megjelenését is. Május 19-én Kardos és Csoóri 5 példányt hozott Illyésnek a könyvből. Végül Aczéltől harminc példányt kapott 1978 júniusában „Nem terjeszthető. Műszaki példány” megjelöléssel. Az első 5 példány után jegyezte föl a költő: „Bizonyos: első könyvemnek örültem úgy, mint most ennek.” Majd később néhány nappal: „itt van kinyomtatva pályám legközéletibb – legfontosabb – könyve, s nem jelenhet meg.”

Az MSZMP politikai bizottsága 1977 decemberében korlátozni próbálta Trianon kapcsán a nyilvános beszédet. Ezzel ellentétben 1978 tavaszán Romániában újabb heves magyarságellenes kampány bontakozott ki. Ennek egyik legradikálisabb példája egy Illyés-ellenes cikk volt. A román írószövetség lapjában Mihnea Gheorghiu akadémikus Illyés személyi hitelére is gázolva, alpári módon vagdalkozott a magyarság ellen. Illyés a megsértett jogán válaszolni készült. Az írást azonban Pethő nem közölhette, csak egy évtizeddel később, a *Magyar Nemzet* 1988. augusztus 6-i számában jelenhetett meg Fegyelmezetten címmel. A pártközpont Pach Zsigmond Pál akadémikust bízta meg a válaszadással. A történetek hatására a költő jelentősen korlátozta kapcsolatát Aczél Györggyel. Az is elkésérítette a költőt, hogy ekkor és ez ügyben keletkezett Közügy című versét sem közölhették 1982-ig.

Illyés betiltott könyvét beleegyezésével Münchenben hasonló kiadásban tette közzé 1980-ban Molnár József. A kiadvány 2000 példánya teljesen elfogyott, még Magyarországra is eljutott.

Itthon a *Szellem és erőszak* 1988-ig nem jelenhetett meg, s így csak korlátozott hatást érhetett el. Illyés karácsonyi, *Vá-*

lasz Herdernek és Adynak című esszéjének azonban felszabaddító, gátlásokat és tilalmakat átlépő ereje volt. A magyarság sorskérdéseinek megközelítésében egyre inkább Illyés szemlélete és beszédmódja kezdett meghatározóvá válni.

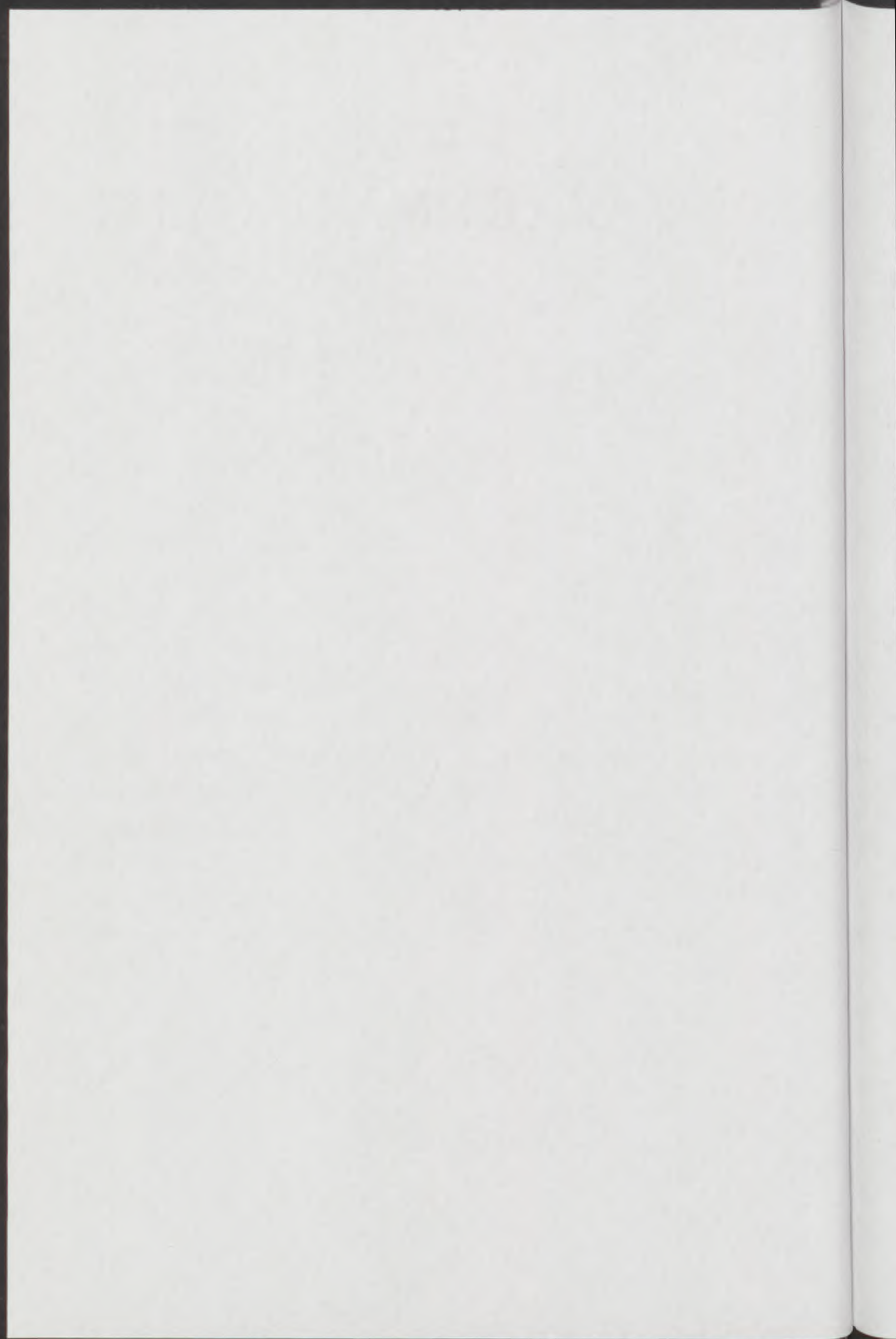
A magyarok, a magyar nyelv kipusztulását megfogalmazó herderi jóslat már a 19. század legelejétől a nemzethalállal való szembenézésre készítette legjobbjainkat. Illyés e cikkében azoknak a magyaroknak a veszélyeztetett helyzetét tárja fel, akik olyan határon túli területeken élnek, melyek úgy tapadnak az országhoz, „mint kenyérre a héja”. Európa legnagyobb nemzeti kisebbségeként a teljes magyar anyanyelvű közösség 16–17 százaléka él kisebbségi sorsban, mely gyakorta az elemi emberi jogok sérelmével jár. Az írás több megrázó példával int a változtatás szükségességére. Álljon itt elgondolkodtatóként a következő: egy magyar anyanyelvű orvos és beteg csak tolmáccsal érintkezhet, mert csak a hivatalos nyelvet használhatják még a gyógyítás alkalmával is – emeli ki az 1977-ben született írás.

A Kárpát-medencei régió országainak nagyobb része a 21. századra már az Európai Unió tagja lett, de a nemzetiségek önrendelkezési joga, autonómiája azóta sem születhetett meg még Szlovákiában és Romániában sem, Trianon következményei száz év múltával is korlátozzák a magyarság jogait.

II

20. SZÁZADUNK NAGYJAI

NAGY LÁSZLÓ ÉS AZ ÖTVENES ÉVEK

Sok-sok éve foglalkoztat már 1956 forradalma és annak irodalma, szövegkörnyezete. Hiszen ami történt, azt nem lehet pusztán 13 nappól megérteni és értelmezni. Annak voltak előzményei és elkeserítő következményei is. Én magam első gimnazista voltam 1956 őszén, s utólag magam is úgy értelmezem azokat a hónapokat, hogy szinte felnőtté váltam, Újévtől Szilveszterig. Bejárhattam fizikailag is az utat a műszaki egyetemistákkal a Bem-szoborig, a parlamentig, hallhattam Veres Pétert, majd később Nagy Imrét. Csupán tanú voltam, de az ott történtek felejthetetlenek. Az én nemzedékem számára a forradalom és azok az évek nem történelemkönyvi fejezetek, hanem a mi életidőnket, folytonosan gyülemelő tapasztalatainkat jelentették. Kezdetől fogva olvasó, sőt versmondó gyerekként engem ez az esztendő jegyzett el véglegesen a kortárs irodalommal is, legelőször Illyés Gyulával, az 1956 könyvhetére megjelent *Kézfogások* című kötetével. Bölcsész lettem, egyetemi oktató, ám a 20. századdal foglalkozva nagyon sokáig csak óvatosan, ráutalóan lehetett 1956 irodalmának legkényesebb kérdéseivel foglalkozni. Sokáig még a Rákosi-kort is mentegették, kerülgették, mondván, hogy akkor is a szocializmus épült. 1989–1990 hozta el azt a reményt, hogy sokkal demokratikusabb világ köszönt ránk.

Én magam korábbi munkáim után egy nagyobb tanulmánykötetben gyűjtöttem össze fontosabb, s ide sorolható írásaimat 2005-ben. A cím Illyés Gyulát idézte: „*Hol zsarnokság van*”. Később egy olyan tanulmányt is írtam, amely azt vizsgálta, hogy mi volt Illyés Gyula szerepe és jelentősége az 1956-os

forradalom szellemi előkészítésében. Legújabban olvashattuk Illyés eddig ismeretlen naplójegyzeteit is a forradalom napjairól és a rákövetkező hónapokról.

1990 óta elég sok tanulmány született Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Ratkó József, Buda Ferenc, Juhász Ferenc, Petri György műveiről. (Bár a sort még mindig lehet, sőt ajánlatos bővíteni.) Ám úgy vélem, még mindig nem foglalkoztunk eleget Nagy László és e korszak kapcsolatával. Nagy Lászlóról beszélve nem csupán az 1956-os forradalom és hatása a lényeges, hanem ugyanilyen nyomatékosan az is, hogy mi módon, milyen úton jutott el odáig, hogy neki is jelentős szerepe lehessen e forradalom szellemi előkészítésében.

Az 1902-ben született Illyés Gyula, bár egyértelműen helyeselte 1945 történelmi változásait, a kommunista párt politikájával kezdettől fogva vitatkozott. Őt Révai és hívei már 1947 elején bírálták, ingadozónak tartották, Illyés pedig 1950-ben írta le – sok éven át titokban tartva –, hogy itt zsarnokság van.

Az 1925-ben született Nagy László, akinek édesapja mintagazda, egy ideig a falu bírása is volt, más úton kezdte el a pályáját. 1946 nyarának végén felkerült Budapestre, főiskolás, népi kollégista lett, a „fényes szellők” igézetében indult, akik majd „Holnapra megforgat”-ják „az egész világot”. 1945 legelejétől Debrecenben már elkezdődött az a társadalmi forradalom, amely valóban átalakította egész Magyarországot. A fényes szellők ifjai nagy többségükben maguk is jót és szépet akartak, ám az ország a tovább bontakozó demokrácia helyett egyre inkább eltorzult, mert a szovjet mintájú sztálini rendszer egyre nagyobb hatalomra tett szert. 1948 vége már

egyértelműen a diktatúra korának nevezhető. Rákosiék mindezt rendkívül ügyes taktikával igyekeztek elfedni, mondván: a szovjet-szocialista rendszer diadalútját az ellenség, a kapitalizmus, az imperializmus korlátozza, akadályozza. A fiatalok és jelentős mértékben a készülődő új, első generációs értelmiség előtt is rejtve maradt sokáig maga a totális diktatúra.

Nagy Lászlót is megzavarta, azaz inkább magával ragadta az, hogy főiskolás lett, megjelent első verseskönyve, azt elismeréssel fogadták. Az ifjú Nagy László a Nemzeti Parasztpárt híve volt, édesapját is rábeszélte, hogy erre a pártra szavazzon. Az 1948 áprilisában megjelent versét azonban Révaiék kisajátították, a kommunista párt egyik vezérdalává tették. 1949-re Rákosiék fölszámolták a többpárt-rendszert. A költő s még annyi más fiatal mindebből semmit sem vett észre, őt is rabul ejtette a kor forradalmi és sematikus szemlélete, ábrázolásmódja. A költő szovjet ösztöndíjat ugyan nem kapott, de helyette Bulgáriába küldték, hogy tanulja meg ezt a nyelvet, s fordítson magyarra. 1949 őszétől 1951 nyaráig közel két évet töltött itt. S bár vakációkra hazajárt, az idegen környezetben aligha szembesülhetett a magyarországi valósággal. A nyelv és a bolgár népköltészet beható megismerése nagy nyereség volt a fiatal számára, de a költészete zsákutcába tévedt. 1951 őszéről, hazatérése utáni időről így vallott a költő: „Hívtak a *Szabad Nép* külföldi rovatához. Beteg vagyok, vért köpök, mondtam. Nem köptem vért, de szörnyen éreztem magam. Fájt a gyomrom. Idegzetem megrendült, baljós gondolataim kerekedtek. Kezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. Kezdetben mégis, nem a felső vezetést hibáztattam, nem hihettem, hogy elárulva a

forradalom, ami éltetett ifjúságomban. Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket. Az 1956-os nemzeti tragédia ekkor kezdődött. Az 52-es év mutatja már küszködésemet s nemcsak magammal.”

Az 1952-es év versei valóban mutatják a küzdelmet: az eltévedtség felismerését, a helyes út keresését és a rátalálást. Keserves az élmény, szülőföldjén nem érezheti otthon magát a hazatérő:

*Azért futok, mert rettegnek tőlem,
mint vihart keltő garabonc-deáktól,
pedig a fejem érettük törtem
s véruktól vérem el sohase pártol.*

(Bolyongó)

Az ilyen szemléletű versek 1952-ben nem jelenhettek meg. Csak Nagy Imre kormányának 1953. júliusi megalakulása, az új kormányprogram tette lehetővé – bár továbbra is szigorú korlátok között – a kritikus szemléletű irodalmi alkotások közlését. Nagy László kijózanodását és magára találását legerőteljesebben az *Aszály* (1952) mutatja meg. 1952 emlékezetesen nehéz esztendő volt. Végletekig fokozódott a terror, s közben az ország az éhínség határáig jutott. A sajtó azonban csak győzelmi jelentéseket közölhetett, s bár alig termelt valami, megszigorították a beszolgáltatás normáit és a végrehajtás ellenőrzését. A vers e környezetben bizonyul bátor szembenézésnek, a pártjelszavak és a valóság szembesítésének. A kimondás bátorságának bűvöletében új magatartásforma válhat céljá:

*Szép lesz a termés – szól a tudósító.
Ó, de szeretném buktatni a földre,
kemény földünket hazudozó szája
hadd csókolgatná!*

*Rossz lesz a termés, szép csak ez a küzdés,
nem a bőségért: a megmaradásért.
Szívét az ember dacosabban hordja
aszályos földön.*

Hazatérése után Nagy László szemléletének alakulásában nagy szerepet játszott a baráti kör is. E körben a mester Vas István, a tanítványok: Juhász Ferenc, Kormos István és Nagy László. Ezek az együttlétek szinte „egyetemi” tanulóévek voltak számukra. Ez a műhely is inspirálta azt a költői forradalmat, amely 1953 után bontakozott ki Juhász Ferenc és Nagy László munkásságában.

Nagy László meghatározó felismerése az volt, hogy már nyoma sincs az 1945 utáni felszabadultságnak, ő már nem az idővel népinek mondott demokráciában él, hanem egy totális diktatúrában. A magára találás első lépése tehát az volt, hogy szembe kell szállni bármifajta hazugsággal. A költő kötelessége az igazmondás. Ez egyelőre nem nevezhető az egész rendszerrel való radikális szakításnak. Hiszen katasztrófák minden korban léteztek, a kenyér is kevés lehetett. Ámde hamarosan azt is felismerte, hogy itt a rendszerben van a hiba. Ez az új tudás szervesen összekapcsolódott azzal, hogy a költői tehetőség isteni adomány ugyan, de ezt a szakmát is tanulni kell, s ha valaki újat szeretne mondani, azt újfajta eszközökkel, szem-

léletmóddal szükséges kifejezni. Ezekben az években, 1953 és 1956 között bontakozik ki Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalma, amelyet látomásos-szimbolikusnak neveztek el, hozzátevé később a mítoszi jelleget is.

Az olyan versek, mint az *Aszály*, persze közölhetetlenek voltak. De talált a költő olyan jelképet is, amellyel nyíltabban utalhatott a bajokra. A *Kovács* miniatűr portréversének záró strófája egyértelműen vonatkozik a jelenre:

Fecsegők cifra sallangját elfújja.

Pártot áll, szózata: vas-zene.

S tüzel, mert tudja, nagy baj lesz, ha újra

Befagy az ábrándok tengere.

(1952)

Feltehetően az ekkor már kötetnyi verses mesét megalkotó Juhász Ferencnek is szerepe volt abban, hogy Nagy László is írt egy elbeszélő költeménynek nevezhető mesét. A *Csodamalac* szegény embere elhinné a kismalacnak, amelyről álmodott, hogy „Általam lesztek boldogok, / a csodamalac én vagyok”. Ám az állat egy év alatt se hízik meg, viszont mindent fölzbál, s azt mondja: „világ még olyat nem látott, / megeszem én a világot!” A kis gömböc valóban nekilát mindent felfalni: előbb a családot, majd az aratókat, a huszárokat, a juhokat, az ökör-gulyát. A kis gulyás viszont bicskájával széthasítja a kis gömböcöt, a szegényember hozzáadja a nagyobbik lányát, s nagy lagzit csaptak, s az emberek „Nagy örömükben reszkettek, / szabad levegőt vehettek!”.

Ez a mese 1954-ben jelent meg *A nap jegyese* című kötetben, s akkor, Sztálin halála után, Nagy Imre miniszterelnöksé-

ge idején helyet kaphatott a kötetben a *Bolyongó*, az *Aszály*. Ugyanakkor a verses mese előtt, a lírai művek lezárásaként olvasható a *Rapszódia*, amely azért továbbra is valamifajta megnyugvásban reménykedett:

*Szülöttünk, hogyha sírásba meg nem szakad,
megnő, talán élni játék lesz néki:
zengő szférákba nyúlva, a hóna alatt
régelmult apjának karját megérzi.*

Nagy László valóságsszemléletében és költői világképében az újabb, számára kopernikuszinak is nevezhető fordulatot 1953-ban a *Gyöngyszoknya* hozta. Ez a vers gondolatilag az *Aszály*tól a *Csodamalac*ig terjedő ív kiteljesítése, abban az értelemben is, hogy a költő itt végre megtalálja a teljes értékű választ a való és az ideál egyidejű s egyszerre tényszerű és korszerű érzékeltetésére. Olyan szimbolikus alkotás, amelynek két hőse az emberiesített jégeső, ez a „csupagyöngy céda” és a „vetések csősze”, aki a dúlás után átváltozik „egyszál férfivá”, „emberré”, akinek a kataklizmák után is feladata van. A vers csodálatos leleménye, hogy nemcsak az emberi lét kétarcúságát mutatja meg, hanem a természetét is: nem pusztán a békés tájjal állítja szembe a viharost, hanem magát a vihart is összetetten láttatja. Elbűvölő és félelmetes. A viharos jégeső megszemélyesítése nyilván összefügg a rossz társadalmi erőkre való rájátszással, ugyanakkor megteremti a költő első igazi és valóban egyéni, mégis közösségi tapasztalatokra épülő mitikus alakját-szimbólumát. A *Gyöngyszoknya* összetett jelképe a lét polifóniáját szólaltatja meg: magába foglalja a teremtetést

és pusztulást, a versindítás együgyű emberhitét, a földrevertséget és a keserves leltár utáni „feltámadást”:

*S mégis: amiket a szív s ész gyönyörűn eregettek,
ábrándok, tervek sárba lesújtva nem lehetnek!
Áll az ember a tájban, vassá mered a lába,
főnséges fejét bánat, bitangság fölé vágja –
s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt,
mellébe levegőt vesz, tartja – egeket zendít.*

Amikor 1956 nyarán, kora őszén megjelent *A vasárnap gyönyöre*, a zsákutcák és a válságok után Nagy László első igazi verseskönyve, az már a felnőtté és szellemi értelemben is függetlenné vált ember műve. A nyitóvers címében s legelső sorával azt ígérte, hogy ő „Tündér-arcokkal dőzsölő”, de ezt úgy folytatta, hogy „mámorod messze szökött”. Egészen más már a költői szemlélet:

*Üvöltsd a jósok porára:
a jövő nem fedezék –
sziklához csapni a keserű
poharat már nem elég.*

Egyértelműen tragikussá vált a világszemlélet, rácsapó nyomatékkal cáfolja azt, amit egy jámbor olvasó várhatott volna *A vasárnap gyönyörétől*, amely a *Gyöngyszoknya* után a költő második hosszúverse. Ugyanez a korholó hang szólal meg a *Víg esztendőkre szomjas* (1954. *Szilveszter*) című versében:

*Hamis írást kik tettek, betűik férgek lettek,
bántják örökké őket, bukfencet rajtuk vetnek.*

*Régi találmány rozsdás, hajdani konok dogmák
s hitek szétesve, mint pattant-abroncsu dongák.*

*Nagy temető ez, hallgat gép és ember és állat,
csak a befödött vágyak élnek, fölkiabálnak!*

Nagy László szemléletének fejlődésében igen jelentős *Születésnapra* című verse, amelyben harmincéves önmagát szembesíti a mintegy négy évvel fiatalabbal:

*Hirdetted te is, hogy félni tilos,
ember vagy végre, de élsz dideregve,
mint hentes-kötények, csurompiros
fellegek szakadtak képzeletedre.*

*Nem látsz a tündöklő végtelenbe,
nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass,
kezedben a rózsza lefejezve,
tövises szára az, amit szorítasz.*

Különösnek mondható a *Halállal élek, nem kenyérrel* valomása. Ez voltaképpen és elsősorban bűnbánó vers, a szerelem összeomlását, a vereséget, a csalódottságot énekli meg azzal, hogy „én vagyok a bűnös, nem az élet”. Ugyanakkor folyamatosan átsejlik a versen a társadalom csalódottsága, a menekülés a magánytól, a kifosztottságtól, a magányérzetétől.

Érdekes, hogy ennek a műnek a *Virágok hatalma* kötetben volt négy olyan zárósora, amely később soha nem jelent meg:

*Értsd meg, hogy országos ez a bánat,
kellene, hogy jöjjön a bocsánat.
Aki megbántott, kiabál hozzád,
mint az elfordult fényhöz egy ország.*

Az országos bánat tehát együvé illeszti az egyén magánéleti és a magyarság nemzeti bajait.

Mindennek nagyszabású összefoglalása a *Csodák csodája*, amely 1956-ban jelent meg az *Új Hang* októberi számában, tehát néhány nappal a forradalom kitörése előtt. Okkal feltételezhető, hogy ez a mű a Rákosi leváltása utáni hetekben, nyár végén, kora ősszel keletkezhetett, már csak azért is, mert ez a vers a halálból, az önhalottságból való feltámadás víziója:

*Mennydörgő napfény-ruhában,
hogy a dárdákat elsöpörje,
zárókövemet eltörölje
síromhoz angyal nem jön,
csönd van az égen, földön,
homály van szikla-szobámban.
Mi lesz, ha így maradok?
Szemeim ragyogjatok,
kezeim dörögjeteek,
induljatok meg lábak!
Én fordítom a követ félre,
csodák csodája:
kiülök a sír peremére.*

*Íme, az ember fia föltámadt,
én vagyok, nem árnyék, nem is látszat.*

Rokon ez a látás az évekkel későbbi, József Attilát megidéző költeménnyel, de az majd fohászkodás, könyörgés, segítségkérés lesz. Nagy László 1956-os vershőse átélte a halált, s a feltámadás első gondolataként az addigi gyötrelmeken túl lépve a feledésre, a boldogságra áhítozik:

*Esedezek fényt a levelekre,
boldogságot minden elevenre.*

*Bujkál bennem csodálatos dallam,
dúdolok magamnak, jó kedvem van.*

Az újjászületés örömetől a vers eljut a tragédiáig, hogy a holnap távlatában bizakodhasson:

*Éloi lamma sabaktáni! –
sóhajtoztam akkor az égig
bajosan s hiába.
Égiek, földiek
többé ne csaljatok meg engem,
csillagok sose hagyjatok cserben.
Sok ecetet ittam,
sok volt nekem a kín,
a látvány, hogy ebek száján
csüngnek a rongyaim.
Nem akarok már emlékezni,*

*Emlékeimtől elvérezni –
Feledni minél hamarabb!
Úgy lehetek csak szabadabb.
S holnap már fehér ruhában,
szerelmem, tengerre szállok,
ne remegj és ne siránkozz:
megtanulni a fényes zúgást
megyek a Niagara-hoz.*

Összegyűjtött verseinek első kötetét Nagy László 1957. november 10-én keltezett tömör utószóval látta el, kijelentve azt is, hogy „E könyvben közölt verseimet vallom enyéimnek. Szövegük végérvényes.”

A vasárnap gyönyöre feltehetően 1956 nyarának végén jelenhetett meg, mert csupán néhány kritika készült róla 1957 első hónapjaiban. A *Deres majális* 1957-es dátummal 1958 januárjában került a boltokba (Czibor János írta az első recenziót 1958. január 19-én), s mindössze öt írás foglalkozott a könyvvel. Az 1956 utáni esztendők irodalma nem felelt meg a hivatalos elvárásoknak. A költőnek – Juhász Ferencsel együtt – 1965-ig kellett várnia arra, hogy gyűjteményes köteteik után új versekkel jelentkezhesse. A szájhagyomány megőrizte a kulturális és ideológiai ügyekben illetékes főideológus, Szirmai István (1906–1969) kijelentését, hogy amíg ő posztján ül, addig Juhásznak és Nagy Lászlónak nem fog új kötete megjelenni. Ő ugyan 1966 végéig töltötte be említett munkakörét, de a még illetékesebb elvtársak megmagyarázhatták neki, hogy most már nincs szükség ekkora szigorra.

1957 legelején, majd körülbelül éppen egy évvel később alighanem azért jelenhetett meg e két költőnek – Juhász Ferencnek és Nagy Lászlónak – gyűjteményes könyve, mert ezek kiadói előkészítése még 1956-ban történhetett, s a régi-új kommunista párt még nem ért rá arra, hogy ennyire figyeljen rájuk (s persze másokra is). Ők ugyan a párt szempontjából renegáttá váltak, de a forradalmi eseményekben nem vettek részt. Ők csalódtak a pártban, az pedig bennük. Az irodalompolitika viszont abban reménykedett, arra buzdította őket, hogy lássák be botlásaikat, s térjenek vissza az általuk helyesnek tartott útra.

Kicsit visszalépve 1954 nyarára: az Írószövetség elnökeként a közgyűlésen Darvas József igen terjedelmes beszámolót tartott, sok mindent és mindenkit bírálva. Nagy Lászlóról és Juhász Ferencről például ezt állította: „A – reméljük – átmeneti céltévesztés, a fáradság, csüggedés, a megfutamodás nemcsak a megsokasodott »halál-versek«-ben, hanem egy se-reg más, új versben is megmutatkozik. Itt vannak mindjárt a különben egészen nagyszabású költőként kibontakozó Nagy László új versei a *Csillag* legutolsó számában. Különösen a *Gyöngyszoknya* címűre szeretnék emlékeztetni, amely nagy-erejű, képgazdag vízió egy jégverésről. A költői erő nagysága, s a mondanivaló kicsisége közötti aránytalanság különösen aláhúzza az eszmei szegénységet, az öncélúságot, a csüggedés hangulatát. Vagy hadd említsem Juhász Ferenc rendkívüli költői tehetségéről tanúskodó verseit: akár a Könyörgés közép-szerért, akár az *Őszi intelem* címűt...Vívódás, meghasonlás, reménytelenség árad ezekből a versekből.” (Darvas József: *Új népert, új kultúráért*. Tanulmányok. Bp., Szépirodalmi Kiadó,

1956. 209.) Az elnök elvtárs nem tudott elszakadni a bírálat-tól, annyira buzgott benne a rákosista szemlélet, hogy harminc (!) könyvoldallal később visszatért a költőkhöz: „S aztán ott van a másik oldalon Juhász Ferenc vagy Nagy László. Vajon az olyan versek, mint a *Jártam én koromban, hóban*, vagy a *Rezi bordal*, egyszerűen csak formalista, öncélú versek? Szó sincs róla, nemcsak azok: politikai tartalmat fejeznek ki, az elcsüggedésnek, elbizonytalanodásnak, a reményvesztettségnek a hangulata kísért bennük. Az öncélúság nem egyszerűen tematikai kérdés, nem azért formalisták a szóbanforgó versek, mert közvetlen politikai vagy társadalmi mondanivaló helyett a jégverésről, természetről, szerelemről, életről, halálról szólnak, hanem azért, mert mély pesszimizmus sugárzik belőlük. S így van politikai tartalmuk is.

Nem választható külön a naturalista és a formalista irányzat: közös az eszmei-politikai gyökerük, mindkettő egyet jelez; jelzi azt – s ezt nagyon határozottan meg kell mondani –, hogy irodalmunkban megerősödtek a kispolgári nézetek. De lényegében még esztétikailag is azonos ez a két jelenség – szükségszerűen csap át egyik a másikba. Mindkettőre jellemző az, hogy képtelen meglátni és kifejezni az életet a maga gazdagságában és bonyolultságában. Képtelen meglátni a valóság igazi összefüggéseit. Ál és hamis összefüggéseket keres, s azokat általánosítja.” (Darvas i. m. 240.)

Eljött a XX. kongresszus, eltűnt Rákosi, de 1957-ben a dogmatikus irodalompolitika kitartóan folytatódott. Az *Élet és Irodalom*nak 1958 egyik tavaszi számában (1958. 15. sz.) *Háttal előre?* címmel utasította el Jovánovics Miklós a költőt. „Kétségtelenül új színeket hozó versei melegházban nevelt

vadvirágok... A mai valósággal szembeni oppozíció szimbolikát termel ki Nagy László költészetében, amely legtávolabbi gyökerével a *romantikáig* nyúlik vissza... A szimbolizmus a dekadencia küszöbe. S Nagy László olykor átlépi ezt az alacsony küszöböt. Humanitása elvont, s mint ilyen meglepően kényelmes és mutatós, ezoterikusan sejtelmes... Romantika és szimbolizmus, misztika és spiritizma ihletettség nyomai keverednek Nagy László költészetében a realizmus és a magas eszmeiség igényével... *Egész habitusával hátramutat anélkül, hogy visszafelé vágyakozna.* Nem veszi észre: minden keserősége, sebzettsége abból ered, hogy világnézeti fejlődése megrekedt, szemléletmódja korszerűtlen. Nem leli fel magában a bátorságot, hogy a reális jövő felé tekintsen, de még ahhoz sem, hogy körülpillantson... Egyetlen vágyat serkenthet a becsületes pályatársakban: segíteni rajta, amíg csak képzeletbeli sírverme szélére ülve élvezi a napot. Azok az értelmezői, akik homályos fénnel állják körül, s a diagnózist eltitkolják előle – nem jó szolgálatot tesznek neki.” (Idézi: Domokos Mátyás: Bp., Osiris Kiadó, 1996. [*Kétféle aggodalom*] 150.)

Elmúlt egy fél évtized, s több évvel betiltása után ismét Darvas József lett az újjáalakult Írószövetség elnöke, természetesen a párt megbízásából. Elvárásait így fogalmazta meg:

„Ezek az írók, költők, annak idején egy eszme, egy hit szárnyán szárnyaltak a magasba: ez volt írói létük tartalma... írói, költői szárnyalásuk össze volt kapcsolva a szocializmus ügyével. Sőt, még 1953 után is, amikor válságba kerültek, s helytelen nézetek hatása alá kerültek, még akkor is a köz problémáival való viaskodás adott pátoszt a szavaiknak. Most itt állnak, kiábrándultan, se ide, se oda nem tartozón, s vagy a

dacos moralizálás, vagy az időszerűtlenbe való menekülés, az óvatos lényegtelenység útjait járják...

„Persze azt kérdezhetik – kérdezték is többször –: »Mit kívántok hát tőlünk?« Nehéz erre válaszolni, s bármennyire közhelynek is látszik: kinek-kinek magában kell megtalálni a feleletet. Azt szeretnénk, ha – megjárva a belső szenvedések útjait – visszatalálnának a régi forráshoz, amelynek megzavarodhatott időlegesen a vize, de mégis írói létük éltető nedveit adta...” (Domokos i. m. 151.)

Nagy László költői útjáról, 1952 utáni kétségbeeséséről, magára találásáról már esett szó. De ő maga miként reflektált 1956 őszének forradalmára? *Életem* című emlékezésében erről szűkszavúan ennyit mondott el: „A tragédia előtti mozgalomban tán csak verseim vettek részt. Személyem vonakodott, mert glédába kerültem volna sokakkal, akik verseimért még nemrég rámfintorogtak és üldöztek is: a másodszori átnyergelőkkel, akik majd harmadszor is átnyergelnek. Tisztelet és becsület néhány kivételnek. (58-ban Szófiában falhoz vertem egy hazánkfíát, mert kezemet véresnek mondta és pisztolyt fogott rám.) A fegyverek idején s utána is lefoglalt feleségem betegsége, majd tüdővérzése. Kétfelől értek a csapások, hogy még jobban megöszültem.”

Verseinek újabb kiadásában tehát nem reménykedhetett, maradt a műfordítás, amelynek ezekben az években vált igazán nagy mesterévé. Új verse 1964-ig csak elvétve jelent meg, s tudjuk, hogy kézirat is kevés volt, csak 1962–63 táján születtek gyakrabban írásai. Sokéves munka, 1954-ben kezdődő próbálkozások után készült el a *Ki viszi át a Szerelmet*, amely – feltehetően a költő szándéka szerint – emblémaversévé vált.

A mű először a *Kortárs* 1964. júliusi számában jelent meg, egy oldal legaljára szinte leszorítva, mintha a szerkesztőségben senki sem ismerte volna fel e mű jelentőségét. Amikor a *Himnusz minden időben* megjelenhetett az 1965. évi könyvhéten vagy 1965 nyarának végén, a legelső kritikát az *Élet és Irodalom* közölte, ám nyúlfarknyi terjedelemben. Világirodalmi rangúnak nevezte ugyan a kritikus a lap belső munkatársának, a képszerkesztő Nagy Lászlónak a művét, de két költő közé besorolva ez az eljelentéktelenítés eszközevé vált.

A kötetet forgatva akkor ez csak annak tűnhetett fel, aki tudhatta, hogy a költőnek több más, kódolt és dekódolható verse van 1956 óta. Domokos Mátyás megírta *Leletmentés* című könyvében a „nem létező” cenzúra korát felidéző tanulmányában – mint a kéziratok egyik kiadói szerkesztője –, hogy még ekkor sem volt egyszerű dolga a költőnek. A külső lektornak természetesen ideológiai-politikai feladata volt, ha kétségek merültek fel. Szerintem vagy Király István, vagy Pándi Pál lehetett a külső lektor. Az ideológiai kérdéseket is mérlegelve mindössze két verset javasolt elhagyásra a bíráló azzal a megjegyzéssel, hogy majd egy későbbi kötetben kapjanak helyet. Ez a két vers mégis megjelenhetett, ki kellett viszont két másik verset hagyni: az egyik a *Semmi fenség*, a másik a *Kitűnik származásom*. Azt is megírta Domokos Mátyás, hogy a költő az utolsó percekig halogatta *Menyegző* című hosszúversének a leadását a kiadóba, mert attól tartott, hogy a megjelenés előtt felfedezik és felfüggesztik. Ez a mű 1965 augusztusában jelent meg a *Kortársban*, a verseskönyvvel tehát szinte azonos időpontban. S azóta mindenki úgy tartja számon ezt a művet, mint Nagy László egyik legfontosabb, történelmi és költői,

világsszemléleti összefüggéseket vizsgáló, máig megkerülhetetlen alkotását.

A költő nem hátrált meg a rázúduló feladatok elől, hanem valóban *Arccal a tengernek* tekintett szét. De ugyanezt tette akkor is, amidőn 1956 forradalmának rövid életű mámora után a tragédiák tragédiájával kellett szembesülnie.

A *Himnusz minden időben* című kötet s néhány 1956 utáni darab – bár jó néhány éves szünet után – nyomatékos hírt adott 1956 tapasztalatáról, annak következményeiről. A legegyszerűbben és legnyomatékosabban *A város címere* nyilvánította ezt ki. Szinte csoda volt 1965-ben, hogy ez a vers megjelenhetett.

Ez az év mámoros esztendő lehetett a verskedvelők számára. Nagy László – persze másokkal együtt – még ekkor sem juthatott teljes nyilvánossághoz, s ez éppen 1956 forradalmához legközvetlenebbül kapcsolódó költeményét is érinti. *Kinek fáj, emberek* – hirdeti a cím. Bizonyosnak mondható, hogy még 1956-ban, közvetlenül a forradalom leverése után íródott. A mű először 1966-ban jelent meg az *Arccal a tengernek* című életmű-gyűjteményben a *Halállal élek, nem kenyérrel* című vers után. Ezzel a verssel le is zárta a ciklust, a következő ciklus címe *Vérugató tündér*, élén *A város címere*.

KINEK FÁJ, EMBEREK

*Csontkráterekkel a hold,
hófuvatokkal a föld
fény-förtelemben ragyog,
mindennél nagyobb
a csönd.*

*Ki old meg téged, dráma,
te fehér-fekete?
Megoldhatatlan a lét,
mint a jegenyék csupa-jég,
csupa-lánc lakzis menete.*

*Mozdulatlanná remekít
mindent a hideg,
betábláz a fagy üvege.
E leltárból nem menekül
se anyag, se alak.
Ordas csillagok virrasztanak.*

*Ki hozta ezt az időt,
hogy átfagy a pille bábja,
benne a nyár,
s hogy az ólban szörnyed lerágva
az egyetlen kecske gerince,
s feltűzve a tél szuronyára
a krumpli,
mit a föld ős-melegében
őrzött a pince!*

*Ki hozta ezt az időt,
hogy fenn függ a csontkráteres
holdon az utolsó bölcső,
benne a szerelem
csupa-könny, csupa-gyöngy kincse!*

*Ó, míg a lelkek és elmék
tanakodtak,
míg zsugorodtak,
a két pólus közé kiterpedt
szárnya e martalóc frontnak.*

*Kinek fáj, emberek,
ha az élet ér-fala átfagy
s dörrenve megreped?
Emberek, ki örül annak,
ha a végzet önnemző szavai
hirtelen megtorpannak,
s nem fut ki a végső mondat? –
A hó-mezőre, hol ír a halál,
ki teszi ki a szívét
nagy tüzes pontnak!*

Görömbei András monográfiája igen alaposan foglalkozott a *Kinek fáj, emberek* című verssel, de azt nem emelte ki, hogy itt meghatározó 1956 szerepe. Felkutatta, s lábjegyzetben leírta azt is, hogy ez a mű feltehetően 1956 végén keletkezett. Nem közölhette *A vasárnap gyönyöre* – mint kötet –, nyilván akkor még nem született meg, de nincsen benne az 1957. novemberi dátummal jegyzett verseskötetben sem. Persze feltételezhető lenne, hogy akkor még kézirat sem volt, ám akkor vajon miért szerepel ez a vers az életmű-gyűjteményben 1954–56 közötti időpont-megjelöléssel? A *Deres majális* kötetbe politikai okok miatt nem volt célszerű, nem is lehetett beletenni? Miért maradt ki a *Himnusz minden időben* kötetből? Másokkal együtt

vajon Nagy László is közölhetetlennek tartotta? Domokos Mátyás, néhány barát esetleg tudhatott róla, de nyilvánvalóan nem került be a kézirat a könyvtervbe sem, mert Domokos Mátyás mint szerkesztő aligha titkolta volna el tudását a *Leletmentés* című könyvében. Egyszerűnek látom a magyarázatot. Az 1965-ös kötet még az ellenőrzés fokozott figyelmét érdemelte ki. Az *Arccal a tengernek* a költő addigi életművének gyűjteménye volt. Nyilván ellenőrizték, de akár azt is mondhatta a költő meg a szerkesztő, hogy csupa régi vers van benne, főként ha a kiadói szerkesztő is ezt sugallta. Ez pedig ennél a kötetnél Juhász Ferenc volt, a régi jó barát. (Annak idején a *Deres majális* 1700, *A vasárnap gyönyöre* 2000 példányban jelent meg, a *Himnusz minden időben* 4000, az *Arccal a tengernek* 8000 példányban fogyott el, s megjelent 2. kiadásban is.)

A *Kinek fáj, emberek* viszont csaknem tíz esztendeig várt a megjelenésre, az 1956-os forradalom leverése utáni hetek-hónapok egyik legfontosabb alkotásaként. Voltaképpen azt is örömmel kellett volna nyugtáznunk, hogy ez a mű akkor napvilágot láthatott. Bori Imre, jugoszláviai magyar irodalomtörténész volt az, aki erre a műre rendkívül nyomatékosan felhívta a figyelmet. 1967-ben jelent meg a Délvidéken *Két költő* című kismonográfiája Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról. A Nagy Lászlóról szóló fejezetben olvashatjuk:

„A *Kinek fáj, emberek* című verse, egy alakulási szakasz csúcusaként, a maga télképzetében az olyan versekkel egyenrangú, mint Petőfi *A puszta télen* s József Attila *Téli éjszaka* című költeménye. Az esetlegességek eltűnése, melyek felsorakoztatása eddig a verstest nagyobbik felét adta, a tél absztrakcióját eredményezte. De a vers privát mozzanata is elvesztette erejét:

Nagy László problémája az emberiség ügyévé lett, kérdései létkérdésekké váltak, s a látvány mind méretében, mind pedig jelentésében egyetemessé... Mintha egy másik Nagy László-i világba léptünk volna, melyben a fragmentumok ígérete helyett a teljesség az uralkodó. Nemcsak a képzelet remekel, de a gondolat is sallangjaitól megtisztultan ragyog. A hagyományos Nagy László-i vers itt teljesedik ki, s itt szűnik meg »hagyománynak« lenni. A magára találás pillanata volt ez, s tragikus elenpontjait abban kell keresnünk, hogy intim szándékai ellenére nem az öröm, hanem a tél képzetének, a pusztulás, a halál látványának kapcsán született meg, a rációnak és a látomásosságnak immár nem József Attila-i ötvözetét adva. Az összegzés verse is éppen ezért a *Kinek fáj, emberek*. A költői kohóban a versmodorok is egyénivé alakultak. S ha kérdése még Petőfire s a versstruktúra József Attilára emlékeztet, a feleletek már övéi, mint ahogy övé a kérdésfeltevés »tartalma« is...” (Bori Imre: *Két költő*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1967.)

Az 1965-ös kötet kritikai visszhangjából Czine Mihály emelkedett hangvételő, esszé-rangú méltatása emelkedik ki, amely az életmű felfedezésére biztat. „Első érzésünk: a költő világa még komorabb lett. A dérből fagy lett. A tapsikoló örömek most már csakugyan holtak; a virrasztó férfira mintha anyátlanul fekete éj hajolna, s szívig pengne a halál húrja. A *Deres majális* jó részében inkább csak mérlegelte a pokolba szállás gondolatát, s a gyászra szinte mindig szivárványt emelt. Most már csakugyan nagyon fáj. Az emlék sem melegít, és nincsen kegyelem, „fekete tőkén a fej, s már skarlátban a balsors fölötté áll”...” (Czine Mihály: *Nép és irodalom I–II*. Bp., Szépirodalmi, 1981. I. 479.)

Az újabb gyűjteményes kötet, az *Arccal a tengernek* 1966 könyvhetén jelenhetett meg. Fogadtatásának jóval szűkebb volt a kritikai visszhangja, pedig arra is remek alkalom kínálkozott volna, hogy elemző pályaképek szülessenek nagyobb számban. Legfigyelmesebben Tamás Attila írt a kötetről: „a tudatosodás segíthet ahhoz is, hogy ez a líra a *parányitól közvetlenül a végtelenre* irányulás kettősségén belül többet magába foglaljon az e pólusok *közt*i sokrétű szférából. S már ne csak a jobbára ebből a szférából vett, sok más között fölvilantott képek, szavak formájában. Ennek a nagyobb fokú tudatosság-nak első jeleit alighanem az *erkölcsi* tisztaság követelményének hangsúlyos megfogalmazásaiban ismerhetjük föl.” (Tamás Attila: *Irodalom és emberi teljesség*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1973. 41.) A kritika nem térhetett ki versek sorára, de az idézett gondolat ráutalásszerűen ráérthető akár a *Kinek fáj, emberek* gondolatkörére is.

Kiss Ferenc ki is emelte a *Kinek fáj, emberek* versvilágát. „E versekből igen könnyű volna egy irgalmatlan és kietlen világ képletét összeállítani, belőlük a lét abszurdításának érveit kimutatni. Némely verselemekből – de a szépségüket éltető líraiság éppen nem egy ilyen irányú bizonyító szándékból, hanem a megdöbbenés, a tiltakozás és a heveny hiány fájdalmából ered.” [...] „A *Kinek fáj, emberek* az átfagyott pille bábja láttán az élet forrását, a napot, a csontkráteres hold láttán a szerelmet őrző bölcsőt kéri számon, s utolsó szavaival is újra csak erre kérdez. [...] A kérdés vállalás itt, a küzdelemre termett, vállalásra ítélt ember szava. Az esdeklő, vallató kérdések ezt tanúsítják, s azt minősítik képtelenségnek, hogy az élet termő folyamatát a megtorpanás, kiteljesedését a rokkadás veszedelme kérdéses-

sé teheti. Innét ered a tragikus hangoltságot emelkedettséggel feltöltő, rapszodiás dikció.” (*Valóság*, 1968. 11. sz., könyvben: Kiss Ferenc: *Művek közéről*. Bp., Magvető, 1972.)

Sok évvel később Görömbei András monográfiája foglalkozott részletesebben ezzel a költeménnyel: „Nyilvánvalóan tudatos szerkesztés helyezte a *Kinek fáj, emberek* című összegző verset Nagy László e faggyal, csönddel, jéggel, halállal telített ciklusának záródarabjául... Ebben Nagy Lászlónak a ciklus fő motívumaiból szerves egészet sikerült alkotnia. Organikus vers, részei egyenlő erővel vesznek részt az egészben, miközben megőrzik szemléletességüket, az általánosítás oly magas fokára is eljutnak, hogy bennük plasztikusan jelenik meg nemcsak a tél absztrakciója, de az emberi dráma is, amelyet élet-halál küzdelemként tartunk számon. A siratóének párhuzamos mondat szerkesztését kérdészuhataggá formálva alakít ki olyan versstruktúrát, mely hiánytalan világegész megjelenítésére alkalmas, s magába foglalja a lét küzdelmét is.” [...] „Ember és világ együtt szólal meg itt Nagy László 1956 végi életérzésének, világlátásának összegző versében. Tragikumérzés, végzettudat és a kiszolgáltatottság elleni létküzdelem egységes látomásában... *A Kinek fáj, emberek* versstruktúrája még József Attilára emlékeztet, a strófák és sorok hosszúságát az érzés és gondolat hullámmása, spirális vonalú emelkedése határozza meg.” (Görömbei András: *Nagy László költészete*. Bp., Magvető, 1992.)

A Kinek fáj, emberek Bori Imrét Petőfi Sándor és József Attila tél-képzetű verseire emlékeztette, s Görömbei András ezt helyesen és egyetértően idézte. Érdemes lehet azonban ezt

kiegészíteni azzal, hogy 1956 tragikus élménye bizonyosan inspirálta a költőt abban is, hogy ráutaljon Vörösmarty Mihály 1849 utáni műveire. Ez a kétségbeesett, apokalipszist idéző szemlélet erősödött fel 1956-ban, s változó intenzitással vált állandóvá Nagy László magyarságot és nagyvilágot is együtt látó szemléletében.

Görömbei András után kismonográfiájában Tolcsvai Nagy Gábor is figyelmet ébresztően foglalkozott a költő 1956 tapasztalatát megörökítő verseivel. (1998.)

Nagy László 1953 utáni költeményeit egyre gyakrabban nevezték bírálói nehezen érthetőnek, elvontan szimbolikusnak, látomásosnak. Kétségtelen, hogy ez a tendencia főként az 1956 utáni években egyre gyakrabban megmutatkozott. A költői személyiség belső alakulástörténete egyre többet kívánt meg a megértésre törekvő befogadótól. A versmegértés szellemi munka is, s talán soha nem lehet teljes körű. A *Kinek fáj, emberek* – s tágabban fogalmazva – az 1953–1956 közötti Nagy László-líra még az átlagos versolvasótól is joggal várhatta el a megértés lényegi elemeit. Tudjuk természetesen, hogy az 1950-es években még másfajta volt az irodalmi kánon csaknem mindegyik változata, annyi azért reménykedve kijelenthető, hogy a *Kinek fáj, emberek* 1956-ban nem a megértést tette volna lehetetlenné, hanem éppen fordítva, a közérthetőség miatt a Kádár-rendszer diktatúrájával szembeállította az olvasót. 1965-re a cenzúra szelídebb változatai között élhetett a magyar szellemi élet, a *Himnusz minden időben* kötetben megjelenhetett a legnyíltabban a forradalomra utaló vers is: *A város címere*.

..megvakul a naptár, a történelem,

— — —

*elkészül a város címere újra,
cirkalma lesz s füst és fohász,
mert eljön a fekete katona,
eljön a fekete katona.*

Nagy László költői vilásképe, történelemszemlélete alapján okkal tartják egyik legfontosabb alkotásának *Az Országház kapujában* című művét, amely 1971-ben jelent meg, s igen erőteljes társadalombírálattal utalt a létező szocializmus rendszerére. Nem az elképzelt ideált utasította el, hanem azt a torzképet, ami lett belőle. Erről jó szava nem volt a költőnek. S aki prózai bizonyítékra is kíváncsi, idézze fel azt a jelenetet, amelyet Kósa Ferenc örökített meg, s az éppen az Országház épületében történt.

„...valamikor a hetvenes évek közepe táján akarva-akaratlanul kibékíthetetlen konfliktusba keveredtünk a diktatúra egyik főkorifeusával. Az illető – akkoriban az Országházban székelte – berendelt bennünket: Nagy Lacit, Csoóri Sanyit meg engem a hivatalába. Még jóformán le sem ültünk, máris hisztérikusan ránk támadt. Vádolt, tájékozott és fenyegetődött. Mi rezzenéstelen arccal viseltük a szitkozódásait, majd, amikor kidühöngte magát, Laci a szeme közé nézett, és csendes, de szigorú hangon így szólt:

– Befejezte?! ... Akkor én is mondanék valamit... Először is: maga velem így nem beszélhet, mert az én hajam fehérebb, mint a magáé. Másodszor: azért nem beszélhet így velünk, mert mi többet tettünk le ennek a népnek az asztalára, mint

maga. Sokkal többet... Harmadszor: vegye tudomásul, hogy bár ez a ház nem a miénk – de nem is a magáé!

– Hát akkor kié?! – kérdezte az illető megrökönyödve.

– Egyelőre még, sajnos, egy idegen hatalomé – mondta Laci –, de legyen nyugodt, hamarosan azoké lesz, akiket megillet. És akkor majd maguk is megtanulnak másképpen beszélni velünk. Emberi hangon. Most még megteheti, hogy akár ki sem ereszt minket ebből az épületből, de eljön az idő, amikor majd annak is örülhet, ha egyáltalán szóba állunk magával. Egyszerűen azért, mert nekünk igazunk van, magának pedig nincs igaza – csak hatalma.” (Kósa Ferenc: *Szabadság helyett: szabadosság*. In: *Inkarnáció ezüstben*. Tanulmányok Nagy Lászlóról. Szerk.: Tasi József. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1996. 307.)

2017

MŰHELYVALLOMÁS NAGY LÁSZLÓRÓL

A budai József Attila Gimnáziumban édesapám határozott kívánságára reálosztályba kellett járnom. A költészet iránt kicsit komolyabban érdeklődök mindössze hárman voltunk az osztályban, de hamarosan kiderült, hogy a párhuzamos osztályokból vagyunk néhányan versmondók, s ez akkor még egyet jelentett az irodalomszeretettel is. Öcsém egy évvel alattam járt, ő mehetett humán osztályba, ugyanoda járt Várady Szabolcs és Bálint András is. Osztálytársaimmal nemigen beszélgettünk az irodalomról, de öcsémmel és másokkal igen. Olvasmányélményeiket igyekeztünk megosztani egymással. József Attila költé-

szetét természetesen magunkénak éreztük, de arra törekedtünk, hogy másokat is felfedezhessünk. Kevéske zsebpénzzel bújtam az antikváriumokat, eleinte még csak a Bartók Béla úton, s ott vettem meg 1958 végén Juhász Ferenc összegyűjtött verseinek kötetét, amely már akkor teljességet sugárzó életműnek tűnt. Szinte napok alatt beleszerettem verseibe. Hamarosan jó néhány versét szövegszerűen is megjegyeztem. Én hívtam fel az akkortájt szerveződő irodalmi szakkör tagjainak figyelmét Juhász Ferencre. Cserébe kaptam egy újabb nagyszerű költőt: Nagy Lászlót. Mint Juhásznak, neki is 1957-ben jelent meg először gyűjteményes kötete. A fiatalabb kortárs költők közül Juhász azonban annyira magához láncolt, hogy ekkor Nagy László csak a második helyet kapta meg értékelésben. Azonban ez is nagyon nagy rangnak számított. Sikerült megvennem a *Deres majális* című gyűjteményt is. De Weöres Sándor vagy Pilinszky János kötetét már csak kölcsön tudtam kérni, s ez bizony gátolta rendszeres olvasásukat. Weöres gyűjteményes kötete 1956 után annyira hiánycikké vált, hogy Budapesten – s alighanem máshol is – ellopták a közkönyvtárakból.

Mivel a Kádár-rendszer 1956 után nem engedélyezte sokáig – 1965-ig – Juhász Ferenc vagy Nagy László újabb könyvének kiadását, verseiket csak folyóiratokban olvashattam. De 1965-ben megjelent Nagy László *Himnusz minden időben* kötete. A költő 1956 után született verstermését magába foglaló gyűjteménye sugárzó egyéni hangjával, újszerű szemléletével meghatározó élményemmé lett. S ezekben az években a pesti bölcsészkaron – 1964 és 1969 között voltam az intézmény hallgatója – a modern költészet iránt fogékony versolvasók körében szinte közmegegyezésnek számított, hogy a kortárs

magyar líra legnagyobb hatású alkotói: Szabó Lőrinc, József Attila és Weöres Sándor után Juhász, Nagy László és Pilinszky. Máig emlékszem egy 20. századi szakszemináriumra, amelyet Király István tartott. Az élő irodalom költőinek rangsoráról vitakoztunk. A tanár úr Váci Mihályt, Garai Gábort emelte az élre, s talán másokat is, egyetértve voltaképpen a pártos költészet kívánalmaival. Mi pedig a Juhász–Nagy–Pilinszky mellett voksoltunk. Olyanok ültek ott, mint Várady Szabolcs vagy Radnóti Sándor s szerény személyem.

Király tanár urat ez az értékítélet nem akadályozta meg abban, hogy a diákok számára lehetőséget adjon az említett költők alaposabb megismerésére. Negyedéves voltam, amikor a tanrendben előírt kötelező 20. századi irodalomtörténeti szemináriumon a tanár úr megadta a tervezett témákat, köztük egy élő költő alkotását, Nagy László *A Zöld Angyal* című versének elemzését. Szemináriumi társaim sorra jelentkeztek egy-egy klasszikus mű bemutatására, én – utolsóként – elvállaltam Nagy László művét. Sejtettem, hogy erre nem fognak tolongani. A bemutatás módszere hagyományosan az volt, hogy az órán sorra kerülő diák felolvasta a dolgozatát, s ehhez szóltak hozzá a többiek. Én más megoldást választottam. Kettős szándék vezérelt: élőbeszéddel hatásosabban tudok érvelni, másrészt már az egyetem utáni tevékenységre – valószínűleg középiskolai tanár vagy könyvtáros leszek – próbáltam készülni. Részletes vázlatot készítettem, s annak alapján beszéltem a költőről és verséről. A beszámolóm sikerült, azt azonban sajnálom, hogy vázlatom az évek során megsemmisült, így nem szembesülhettem akkori mondandómmal. 1967-ben még nem gondoltam arra, hogy egyetemi tanársegédként dolgozom majd Király tanár úr tanszékén az egyetem befejezése után.

Azt azonban már korábban eldöntöttem, hogy szakdolgozatom vezető tanárának őt választanám. Témaválasztásom is az ő rábeszélésére történt. Azt kérdezte ugyanis tőlem, kivel szeretnék foglalkozni. Mondtam: Juhász Ferenc, Nagy László vagy Sánta Ferenc lenne a kedvemre való. Azt válaszolta, hogy költőkről többen írnak szakdolgozatot, Sántáról pedig senki, őt javasolja. Így is tettünk.

Nagy Lászlóról először 1974-ben írtam a *Versben bujdosó* megjelenése után a *Magyar Ifjúság* című hetilapban, amelynek akkor szerkesztője voltam. Az is ebben az évben történt, hogy az MTA Irodalomtörténeti Intézet munkatársaként Béládi Miklós felkért arra, hogy egy belső tanulmánysorozat keretében írjak egy fejezetet arról, hogy miként mutatkozik meg a „nemzeti jelleg Nagy László költészetében”.

1975 júliusában volt Nagy László születésének ötvenedik évfordulója. Erre az alkalomra több folyóirat is készült. A *Tiszatáj*ba és a *Jelenkor*ba én is küldtem egy-egy műelemző tanulmányt. A *Jelenkor* lapjain jelent meg a *Ki viszi át a szerelmet* elemzése. Máig is ez az egyik legkedvesebb írásom, bevallom, meg voltam vele elégedve. Számomra külön érdekességnek számított, hogy ugyanekkor jelent meg a *Tiszatáj*ban Görömbei András elemzése ugyanerről a versről, s nem tették fölöslegessé, hanem jól kiegészítették egymást. Egy-egy költemény részletes elemzése a hatvanas évek közepén kezdett elterjedni. Először ismeretterjesztő szerepet is vállaló kötetekben (Miért szép?-sorozat), majd tudós tanulmányokban, monográfiákban is. Számomra különösen hatásosnak bizonyultak már diákkoromban is Király István (*Ady Endre*), Németh G. Béla és Szabolcsi Miklós (*József Attila*) műelemzései. Komplexebb elem-

zésekre törekedtem én is, s újabb tanulmányok után ez vezetett el végül az 1995-ben megjelent *Nagy László-monográfiáig*.

A költő 1956 utáni alkotásaiban a *Szárnyak zenéje* kevesebb figyelmet keltett, ezért is választottam a *Tiszatájban* megjelent dolgozatom témájaként. E versben a disszonanciaélmény háttérbe szorult, sokkal tárgyiasabb *A Zöld Angyal*-féle verseknél. Az érzelmi beállítottság ugyan megmarad itt is, de a gondolati összegzés igénye felerősödik. Valószínűsíthető, hogy Nagy László e verstípusa József Attila „tájéleíró-gondolati” szintéziseinek ihlető hatása alatt született.

A költő hirtelen halála után (1979-ben) nyílt módomban arra, hogy részletesebben írjak, a már sajnos utolsónak bizonyult pályaszakaszáról. S ma, negyven évvel később, újraolvasva a réges-régi, „múlt századi” portrét, úgy érzem, ekkor tudtam először valamiféle műértelmezői teljességre törekedve elmondani mindazt, amire képesnek éreztem magam. Az utolsó pályaszakasz jellemzői alapján ez az alkotói portré rajzolódott ki bennem: Nagy László számvetésében kétarcú válasz született a lírai én és a társadalom konfliktusára vonatkozóan. Az egyik a létigenlő válasz, amelyben a váteszmagatartást is modernizálja: a lírai hős az életminőség vátesze lesz. Szólítja, megidézi a mégis-morál hőseit. A váteszi felfokozottság mellett a korábbiaknál sokkal hangsúlyosabb szerepet kap az otthonosságélmény személyes történelme, a játékoság. A művész létigenlő válaszát ugyanakkor elbizonytalanító motívumok teszik feltételelessé. Példa-versek sora tanúsítja a mégis-morál hőseinek tragikus sorsát. Több versben megjelenik a pusztulás, a halál képzetköre. S végezetül ott a keserves rádöbbenés: a költői létezés eredménytelen, mert nem képes jobbra tenni a

társadalmat. Az önhűség gondolata, a számvetése, a haláltudaté egyaránt felfokozza az idő jelentőségét. A reális időben tudatunk őrzi a „májust”, s a konfliktust így a világ és a tudat diszharmóniája adja, mivel a május a világ (a társadalom) reális idejéből áttolódott a virtuális időbe. A tragikus hangoltságot a reális és a virtuális idő újraegyesítésének elérhetetlensége adja, a tragikum feloldását pedig a *mégis*, amelyik döntővé, nemcsak a múltképpen, hanem a jövőképpen is, a virtuális idő májusát teszi. A költői ars poetica szerint a jelen rossz vonásainak tudatos kiemelése, felnagyítása, látomásba szervezése szolgálja a célt: az ember, a világ megjobbítását.

A költő posztumusz megjelenésű kötetét vizsgálva már ekkor is a teljes életműről kívántam szólni, de még nem volt erőm s talán időm sem, hogy hosszabb lélegzetű írásban megkísérleljem.

1986-ban kaptam egy fél-ösztöndíjat a SZOT illetékes kuratóriumától, amelyet Nagy Lászlóval kapcsolatos kutatásra, nagyobb tanulmányra kértem. Ennek természetesen örültem. Lelkesedésemet legfeljebb az komorította el, hogy az „én költőm” csak fél-díjat ért el, míg ugyanakkor egy Benjámin László-pályaképre egészet adtak. Benjámin munkásságát, főként annak egy szakaszát becsültem, de az is nyilvánvaló volt, hogy a SZOT számára fontosabb az a monográfia, melyet a munkásmozgalom és annak szocializmusa mellett elkötelezett, akkor még élő költőről készül.

Én viszont kötelességemnek éreztem, hogy az addigiaknál rendszeresebben foglalkozzak Nagy László életművével. 1987 elején aztán két, számomra nagyon fontos tanulmányom született, s később mindegyik beépült később befejezendő

munkámba. A kéthavonta megjelenő *Palócföld* 2. és 3. száma közölte a *Nagy László történelemszemlélete* című írásmat, amelyet a tárgyalta témakör szempontjából szinte egy nagyobb pályaképterv egyik meghatározó elemének tekintettem. Ugyanabban az esztendőben, valamivel korábban, a *Tiszatáj* februári számában jelent meg részletes elemzésem a költő *József Attila!* verséről. Nem szándékozom ezekről az írásokról részletesebben szólni, mert minden lényeges szempontjuk a későbbi tömörítésekkel benne van az 1995-ben és fotókkal kibővítve 2015-ben (Nap Kiadó) kiadott monográfiámban.

Kérdezheték volna tőlem már jóval korábban is, miért nem írok önálló kötetet Nagy Lászlóról. Ennek több oka is volt. Tüskés Tibor portréja a költőről már 1983-ban megjelent az Arcok és vallomások sorozatban. Ez hiánypótló munka volt, a sorozat jellege szerint részben életrajzi, részben vallomásokat közlő, részben ismeretterjesztő. Bár sok kiváló tanulmány született, Görömbei András 1992-es monográfiája után már másfajta munkákra volt szükség. Ugyanakkor réges-régo óta tudtam, Koczás Sándort, egyetemi kollégámat – szobai szomszédomat a harmadik emeleten Czine Miska mellett – már a hetvenes években felkérték, hogy írjon a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete által megindított sorozatba Nagy Lászlóról. Műfaji szempontból nekem is hasonló elképzelésem lett volna.

A komolyabb szakmai feladatokban az is korlátozott, hogy sok éven át volt „másodállásom”. Először a *Magyar Ifjúság* irodalmi szerkesztője voltam (1972–1975), majd az ELTE központi közművelődési intézményeinek (1980–1987), utána az önállósított Egyetemi Színpadnak voltam igazgatója 1991-

ig. Ezután váltam szabaddá. Ugyanakkor egyre inkább szükségessé vált számomra – már csak életkorom múlása miatt is – komolyabb tudományos fokozat megszerzése. Kandidátusi disszertációt nem készítettem, de sok évvel a kisdoktori fokozat megszerzése után Nagy László-tanulmányaim elbírálását követően megkaptam a kandidátusi fokozatot felváltó PhD minősítést, és így docens lehettem.

Az akkor még 20. századinak nevezett Király-tanszéken, melynek az ő 1989-es halála előtt nem sokkal Czine Mihály, majd Kenyeres Zoltán lett a vezetője, a munkamegosztás természetes és minden vetélkedéstől mentes volt. A tanszéki értekezleteken csak az időnként változó vizsgaanyagokat beszéltük meg, aztán mindenki azt tanította, ami a legjobban foglalkoztatta, ami a szűkebb szakterülete volt. Bárdos László és Tarján Tamás mellett így én lettem az, aki a 20. század második felének irodalmáról tart előadást, szemináriumot.

1993-ban lehetőségem nyílt arra, hogy addigi, Nagy Lászlóval foglalkozó írásaim megjelenhessenek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára sorozatban Praznovszky Mihály kiadói figyelmének köszönhetően. 1995-ben pedig arra kért meg a Petőfi Irodalmi Múzeum, hogy lektoráljam az általuk készített *Nagy László-bibliográfiát*, amelyet Maróti István és Reguli Ernő állított össze.

Ekkortájt, talán éppen 1992-ben vagy a következő évben kérdeztem Koczkás Sándortól, milyen tervei vannak a Nagy László-pályaképpel kapcsolatosan. Ő nagyon barátságosan azt mondta nekem, hogy azt ő már nem fogja megírni, a Kortársaink sorozatban átadja nekem ezt a feladatot. (Akkor már talán húsz éve halasztódott az ő munkaterve.) A sorozat ki-

adói szerkesztője, Rónay László is a tanszékünkön dolgozott ebben az időben, így rövid úton felkért e munka elvégzésére. „Gyötrelmes és gyönyörű” feladat volt, hiszen Görömbei András nagymonográfiája után kellett ugyanarról, az övével hasonló felfogásban, de másképpen és mást írnom. Később többször megkérdezték tőlem, hogy mennyi ideig dolgoztam ezen a könyvön. Nyugodt lélekkel feleltem azt, hogy 1958 őszén kezdtem olvasni az addigi életművet, a könyvet pedig legalább félévi folyamatos munka után úgy fejeztem be 1993–1994-ben, hogy 1995-ben már meg is jelenhetett. A nyomdai munkák olyan gyorsan zajlottak, hogy arra nem maradt időm, hogy a könyvnek legalább egy-két fejezetét, részletét folyóiratban közöljék, pedig az jó előkészítése lehetett volna a munka fogadtatásának.

Amikor a könyvem megjelent, Nagy László születésének éppen hetvenedik évfordulójára emlékezhettünk. Azóta elmúlt húsz év, s most ezt a múlt századi könyvemet második kiadásban vehettem kézbe Sebestyén Ilona Nap Kiadójának és az MMA támogatásának köszönhetően (2015.). A könyv szövegén nem változtattam, csupán egy életrajzi adatot pontosítottam, s *Az Országház kapujában* című vers bemutatását egészítettem ki egy filológiai adattal. Megtaláltam ugyanis egy tudósítást arról az ünnepségről, amelyen 1946 őszén Veres Péter szónokolt. A Nemzeti Parasztpárt lapja, a *Szabad Szó* 1946. október 1-jei száma részletesen tudósított arról a nagygyűlésről, amelyre szeptember 29-én, vasárnap került sor az Országház előtt. A parasztok szekerekkel vonultak a térre. Az újság rajzokat is közölt, a szekerekről, a tömegről is. Idézte Veres Péter beszédének zárómondatát: „Mi azt akarjuk, hogy

ez a Ház – az Országháza – a miénk legyen!” Okkal feltételezhető, hogy Nagy László nemcsak a gyűlésre, hanem az újságra is emlékezhetett 25 év múltán.

A monográfia megírása után hamarosan két tanulmány megírására is felkértek. Az egyikben Nagy László és Szigliget kapcsolattörténetét vizsgáltam meg (*Hitel*, 1996. 3. sz.). Csak akkor gondoltam igazán végig, hogy a költő számára Iszkáz és Bulgária, természetesen Szigliget is kitüntetett helynek számít. Húszéves korától kezdve fővárosi lakásaitól eltekintve alighanem több időt töltött Szigligeten, mint Iszkázon. Csak élete szűk három évében, hat alkalommal tartózkodott Szigligeten, többnyire Szécsi Margittal együtt, összesen 15 héten át, tehát bő száz napot. Tavasszal, nyáron és karácsonykor jártak az alkotóházba. „Nagy László számára Szigliget elsősorban nem a pihenés, nem is a közvetlen alkotói munka miatt volt nélkülözhetetlen fontosságú, hanem azért, mert itt napról napra és óráról órára a természetben is élhetett. Nem valamiféle népies nosztalgia volt ez. Miként a szülőföld utáni vágy sem az eltűnt gyermekkor visszasóvárgása csupán. Nemcsak az az elvont igazság foglalkoztatta a költőt, hogy a természet az emberi lét nélkülözhetetlen közege, hanem az is, hogy e kapcsolatban egyre több a torzulás, s nem is csupán a technika oldaláról, hanem onnan, aminek ez is a következménye. Nevezetesen: az emberi társadalom elszakadt a maga természetes, évezredek során kialakult, nemzedékek tapasztalatai által megformált szokásrendjétől, életformájától, s ez beláthatatlan folyamatokat indított el a személyiségben is, a közösségekben is, s abban a természetben is, amelyik ugyan türelmes, de nem a végtelenségig. A normális rend modelljét mutatják fel

az iszkázi világ emlékei, s erre rétegződhetnek rá a szigligeti tapasztalatok.” (*Költői világok*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2003. 235.)

A másik írásban arra tettem kísérletet, hogy egy korábban részletesebben nem vizsgált verssel, *A vásárnap gyönyöre* cíművel foglalkozzak (*Tárgyiasság és látomás*. Budapest, Krónika Nova, 2000.). Ebben az írásban az ünnep motívumát emeltem ki az életmű korábban is vizsgált elemzéseiből. Nagy László történelemszemléletében az a különösen érdekes felismerés, hogy a nép és a hatalom kapcsolatában változás következett be: a nép mint tömeg egyre következetesebben idomult, illeszkedett a hatalomhoz, vagyis a kétségtelenül egyre szelídebbé váló szocializmushoz. Ennek során elvesztette korábbi értékeinek sokaságát, s nem annyira dolgozó népként jelenik már meg, sokkal inkább csak tömegként, amelyet a romlókonszág sodor magával.

1999-ben az Elektra Kiadóház új sorozatot indított Életkép címmel Fráter Zoltán kollégám szerkesztésében. Az első kötetet én készítettem, Nagy Lászlóról. A százoldalas karcsú könyv életrajz és pályakép, s nyilvánvaló célja az érdeklődő nagyközönség megszólítása. Itt olyasmiről is írhattam, aminek a monográfiában nem juthatott hely.

Az évek során tartott előadásaim közül különösen fontosak számomra az iszkáziaiak. Itt az újjáépített szülőház felavatása alkalmából jártam először, aztán többször is. 2009. július 18-án itt hangzott el „Nagy László fájdó hiánya” című előadásom, melyben az utókornak a költőt is érintő méltatlan, igazságtalan ítéletét bíráltam. A Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztésében készült nagyszabású munkában, *A magyar irodalom*

történetei III. kötetében nincs önálló fejezet Nagy Lászlóról. A 920 oldalas kötetben, mely az 1920 utáni irodalom történetével foglalkozik, egy mindössze kilencoldali fejezet szól összefoglalóan Juhász Ferenc, Nagy László, Kormos István, Csoóri Sándor munkásságáról *Szembesülés a naiv költői világépítés határaival* címmel. Egyoldali Nagy László költészetének bemutatása, szerzője az a Tolcsvai Nagy Gábor, aki elismerést érdemlő monográfiát írt néhány évvel korábban a költőről. Itt azonban így összegezte Juhászra, Nagy Lászlóra és érintőlegesen Kormosra és Csoóri Sándorra vonatkozó megállapítását:

„A külső, nem irodalmi tényezők, amelyek a vallomásos és képviselési költészeti formákkal kapcsolódtak össze, kissé távol tartották ezt a költészetet a kortárs irodalom más áramlataitól. A világra való rácsodálkozás enyhe naivsága, a közönségmagyarázat és a történelemértelmezés néha kissé egysíkú jellege, valamint a személyiség kérdéseinek háttérbe szorítása e költészetet kiszolgáltatta a történeti eseményeknek.” (*A magyar irodalom történetei*. 1920-tól napjainkig. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 462.)

Örömteli eseményben lehetett azonban részem 2009-ben. A pestszénlőrinci Kossuth tér parkjában avatták fel április 17-én Nagy László mellsobrát, újabb szoborral gazdagítva a parkot, s én mondhattam el az avatóbeszédet.

A Magyar Művészeti Akadémia 2014-es konferenciáján s a május 14-i iszkázi emléknapon Nagy László költészetéről mint a magyar falukép átalakulásának leghitelesebb megörökítőjéről szóltam, hozzátéve azt is, hogy a megbocsáthatatlan drámai történetek látomásos ábrázolása mellett az életmű az emberi helytállásnak is emléket állít.

2015 márciusában nagyon beteg lettem, decemberig meg sem kísérelhettem az olvasást és az írást. Lassan ismét elkezdhettem, ám sokkal visszafogottabban dolgozni. 2016 őszén már vállalkoztam egy olyan előadásra is, amelyben az 1956-os forradalom hatvanadik évfordulójához kapcsolódva ismét Nagy Lászlóról írhattam. A tanulmány középpontjába a Rákosi-korszakkal szembeforduló, illetve a rövid életű 56-os forradalom emlékét megőrző művek kerültek. Felidéztem, hogy a *Himnusz minden időben* című kötet s néhány 1956 utáni darab – bár olykor többéves szünet után – nyomatékos hírt adott 1956 tapasztalatáról, annak következményeiről. A legegyszerűbben és legnyomatékosabban *A város címere* nyilvánította ezt ki. Szinte csoda volt, hogy megjelenhetett. Az 1956-hoz legjobban kötődő vers, a *Kinek fájt, emberek* először csak 1966-ban jelent meg az *Arccal a tengernek* életműgyűjteményben. A költőnek ezt a versét először Bori Imre emelte ki, majd Czine Mihály, Kiss Ferenc és Tamás Attila is, de 1956 vérbe fojtására nem utaltak, nem is utalhattak. 1992-es monográfiájában Görömbei András volt az, aki leírta, hogy ez a mű feltehetően 1956 végén keletkezett. Mint írta: „Ember és világ együtt szólal itt Nagy László 1956 végi életérzésének, világlátásának összegző versében.” (Görömbei András: *Nagy László költészete*. Budapest, Magvető, 1992.) E költeményt tehát ismertnek is nevezhetnénk, ámde Görömbeit kivéve közvetlenül a forradalomhoz senki sem kapcsolta. A köztudatba nem épült be teljesebb jelentése, dacára annak, hogy 1990 után több a forradalom élményével, emlékével foglalkozó tematikus antológia jelent meg. Számomra a hatvanadik évforduló kínált alkalmat, arra, hogy az Írószövetség emlékkonferenci-

áján, majd a *Kortárs* hasábjain (2017. február) megpróbáljam tudatosítani azt, hogy 1956 egyik legfontosabb verse Nagy Lászlóé.

Eddig jutottam 2018 januárjában. Némi megnyugvással gondolhatok három Nagy László-könyvemre, a monográfia második kiadására, a költő pestszentlőrinci szobrára. Mégis van hiányérzetem.

2018

SZÉCSI MARGITRÓL

Mint annyi magyar kortárs költőtől, Szécsi Margittól is 1956 könyv hete után olvashattam először verset a Gyöngyszem sorozatban. A kötetben megjelentek közül a legidősebb élő mester Heltai Jenő volt, a legfiatalabbak pedig a már beérkezettnek számító, Kossuth-díjas Juhász Ferenc után egy-egy verssel Fodor András, Szécsi Margit és Csoóri Sándor. 1955-ből való *Tánc* című versét ma is elő tudom keresni emlékezetem zugaiból. Ha melléteszem a 2003-as, posztumusz könyvbeli változatát, alig lehet a régire ráismerni, annyira tömörítette az alkotó. A huszonöt éves ifjú akkor már rátalált ugyan saját hangjára, s társult az 1953 táján kezdődő lírai forradalomhoz, Juhász Ferenc és Nagy László hangvételéhez és szemléletéhez, ám érett alkotóvá szükségszerűen csak később válhatott. Negyedik kötetétől, *A trombitákat összesöprik* című kötettől váltam állandó olvasójává, majd elemzőjévé. Először kisebb

kritikát írtam *A madaras mérleg* című kötetről a *Népszavába*, hangsúlyozva a költőnő munkáinak sokasodó értékgazdagságát. 1974-ben újabb verseskönyve kapcsán írt *Szécsi Margit költői világa* című tanulmányomat a *Tiszatáj* közölte. A költőnő szemléletének változását emelte ki írásom: „Korábban Szécsi Margit nagyfokú személyességgel törekedett a költői én és a világ kapcsolatának közvetlen bemutatására, de úgy, hogy közben a költői ének a szubjektivitása és a világnak a konkrét, kézzelfogható – sokszor epikus elemekkel telített – tárgyiassága volt a döntő, s az egészet vagány érzelmesség hangulata hatotta át. Jelenleg sok tekintetben módosult ez a kapcsolat. A közvetlenség egyre inkább közvetettséggé formálódik át, és ennek logikus velejárójaként csökken a személyesség mértéke, eltűnik az érzelmesség hangulata, vagy legalábbis nem lesz általános. A közvettség létrejöttének alapja az, hogy a költői énben a korábbinál sokkal nagyobb helyet követel magának a társadalomról való tudás a maga objektív igazságában...” (Vasy Géza: *Pályák és művek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 275.) „Józanágában is félelmetes ez a vízió arról a világról, amelyikben minden áruvá: eladhatóvá és megvásárolhatóvá válik.” (I. m. 277.)

Akkoriban többen, fiatal írók, kritikusok az Írószövetség számunkra szervezett esztétikai tagozatának résztvevői voltunk. (A marxista-leninista esti egyetem kihelyezett, érdeklődésünkhöz közelebb álló tanfolyama volt ez.) Egy alkalommal – még megjelenése előtt – felolvastam a Szécsi Margit-dolgozatomat, amelyen nyilván nyomot hagytak az újabb esztétikai tanulmányok. A tanárunk, Tőkei Ferenc, aki jól ismerte Nagy Lászlót és feleségét – ő volt Nagy László kínai nyelvből

átültetett verseinek nyersfordítója – elismerően szólt e munkámról, s jóhiszeműen azt is mondta, hogy írásom bizonyára feltűnést fog kelteni. Erre azt válaszoltam, hogy ez csak ritkán esik meg a mi szakmánkban.

A költőnő válogatott verseiről írt s ugyancsak a *Tiszatáj*-ban 1978-ban megjelent dolgozatomban a tárgyias látomásosság fogalmát, az önhűség motívumát és a szerelmes versek klaszszikussá nemesedő értékeit emeltem ki. (*Szécsi Margit válogatott versei*. In: *Pályák és művek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 283–291.) Néhány kisebb újságkritika mellett a *Népszava* lapjain hosszabban köszöntöttem a hetvenéves költőnőt. (1988. június 4.)

1990. november 23-án elhunyt Szécsi Margit. A Farkasréti temetőben Nagy László síremléke, kopjafája mellé temettük el. Búcsúzó soraim a *Tiszatáj*-ban jelentek meg. Posztumusz verseskötetéről a *Forrás*-ban írtam, ahol néhány éven át volt egy új könyveket bemutató sorozatom. Szécsi Margit utolsó verseinek végérvényessé vált felfogása szerint az emberiség-történet lényege a változatlanság: „Régről tudott / Káin ma is él / Ábel halott” (*Káin és Ábel*). Ám tudja azt is, hogy „megúnhatatlan csoda / ha egy-egy terror végetér / Ez az istenek alkonya / S támad, föltámad a szél” (*A vörös szalon*).

A halála utáni megemlékezések közül számomra a legkorábbi, a 2002. költészet napi. Ekkor a pestszentlőrinci Piros Iskolának nevezett általános iskolában avattunk emléktáblát. A költőnő ugyanis az akkor még önálló település, Pestszentlőrinc szülötte, s ebbe az Üllői úti elemi iskolába járt. A költőnő biztató szavaival zártam beszédem: „Egy évszázad / porban hever / s magát vagy a rongyos bakát: / az ember álmodta

magát” (*Hamis gyönyör*). S akkor valóban úgy nézhet magára „mindig, / ahogy csodára nézni illik...” (*Úgy néztem magamra mindig*). A pünkösdkor született költőnő pünkösdi lélek volt, aki az igazság pillanatát áhította, itt a földön járva. (*Világképek és válaszutak*. Budapest, Orpheusz Kiadó, 2017. 173–176.)

Talán ugyanezen a napon volt ünnepi megemlékezés a Havanna lakótelepi művelődési házban. Erre eljött Szécsi Margit édesanyja a fiával. A századik életéve közelében járó anya elmesélte, hogy lánya igen erős akaratú volt: amit ő mondott, annak úgy kellett lennie. A házukhoz közeli vidék még mocsaras terület volt, ahol gyíkok, kígyók, békák éltek, s a gyereklány örömet ismerkedett velük, olykor haza is vitt egyet-egyet. Később errefelé épült fel a Lakatos telep, tízeemeletes házakkal. A szülői ház az Üllői úton azonban máig megmaradt.

Budapest XVIII. kerülete 2003-ban állított szobrot Szécsi Margitnak szülőházától nem messze, a Kossuth téren. A szobrot Kő Pál készítette, avatóbeszédet Buda Ferenc mondott:

„Tisztelt Hallgatóim! Barátaim! Kedves lőrinciek!

Hazulról hazáig tartó sokszori futtomban oda-vissza át-áthaladtam már, de ma állok meg először egy villanatonál hosszabb időre Szécsi Margit szülőföldjén. Így mondom: szülőföldjén, hisz erre a rangra nemcsak a *Kiskunság*, a *Bakonyalja* vagy Ady úr *hepehupás vén Szilágya*, de egy fővárosi kerület is méltán számot tarthat. Annál is inkább, hisz a hajdani *préri* meg a város találkahelyén kisarjadt Pest-szentlőrincet, a fűrészpörban álmodó gyermekkor színterét – könnyedén, szinte az ujja hegyén, akár egy lángoló fejű tulipánt – Margit emelte a magyar költészet nagy kupolája alá.” (Buda Ferenc: *Szécsi Margit szoboravatásán mondott*

beszéd. Részlet. In Uő: Rendkeresés. Jegyzetlapjaimból. Bp., Holnap Kiadó, 2009. 300.)

Öt év sem telt el, máris újra kellett önteni Kő Pál alkotását, mert a fémtolvajok ellopták. A kerület újraöntette a szobrot, s az Írószövetség akkori elnökeként már én mondhattam az avatóbeszédet. Zárásként Nagy László egyik legfontosabb művére, a *Menyegzőre* s Henry Moore *Király és királyné* szobrára utalva fogalmaztam meg vágyamat: „Milyen szép lenne, ha ebben a parkban Szécsi Margit szobrának közelében ott állna Nagy Lászlóé is: királyné mellett a király...” (*A költő és szobor. In: Világképek és válaszutak, 183.*) Az önkormányzat egyetértett tervemmel. Egy éven belül elkészült Kő Pál újabb alkotása, s azóta ott áll a költő-házaspár szobor-kettőse, s a parkot is felújították.

Szécsi Margit és Nagy László hagyatékának következetes gondozójaként fiuk, a grafikusművész Nagy András rendezte sajtó alá Szécsi Margit posztumusz megjelent prózai írásait *Tenger véled!* címmel. A cím anagramma, a végrendelet szóból született nyelvi játékkal. Az aggódó, de a költészetben bízó alkotó jövőképe is megfogalmazódik írásaiban: „Nem tudni, mi lesz a jövőnk a világban, mikor jön el ránk a történelmi éj. Az ma már bizonyos, hogy az utolsó magyart is elkíséri Nagy László hangja” – írta 1985-ben. (Idézem a költőnőt *Gazdag hagyaték* című kötetet bemutató írásomban. In: *Világképek és válaszutak.*)

Befejezésül a költőnő *Madaras mérleg* című versének – melyet 1998-ban „Egy költői világkép szintézisverse”-nek neveztem el – emberképét idézném fel. A „példaember ...a közülünk valók egynémelyike, aki énekel, aki lázad, aki re-

pül, s nem magának, aki keresztet formáz árnyékával, aki égbe szeretne jutni, aki áhít, aki hisz, aki a porban is repül. S akinek legfőbb értékei: a nem(csak) magunknak repülés, ami az énekkel, a költészettel is azonosul, az égi értékek, a Szerelem Csillaga, a szabadság, a fény. Ezt az embertípust megmintázandó okkal tűnnek át a vers szövetén az európai emberiség nagy jelképei... E vers példaembereit az Úr nem ragadja Illésként az égbe, ők legfeljebb ég és föld között repülhetnek. Szárnyalásuk csak földközeli, azaz emberszabású lehet, valahogy olyasféleképpen, amint Madách Imre *Az ember tragédiájának* úrjelenetében kifejtette. Ádám sem törhetne ki büntetlenül a földi körből, neki is a porban kellene megtalálnia a szabadságot.” (*Tárgyiasság és látomás*. Versek, portrék, motívumok napjaink költészetéből. Budapest, Krónika Nova Kiadó, 2000. 65.)

2018

JUHÁSZ FERENC

1928–2015

A magyar költészet már kétszáz éve emberöltőnként felmutat legalább egy-egy kiemelkedő alkotót, akit mindenképpen klaszszikusnak nevezhetünk. Másképpen halhatatlannak. Igaza volt és maradt az ókori költőnek: „non omnis moriar”, azaz nem fog meghalni egészen az, akinek a nevét megőrzik a művei.

Juhász Ferencnek a sors hosszú életidőt és halálig tartó alkotóerőt adott. Közben születtek újabb nemzedékek is, más elkép-

zelésekkel és másféle célokkal; – mondják is sokan, hogy a világ nagyon megváltozott. Csakhogy az emberiség lényege ezer évek óta azonos. Amiképpen Juhász Ferenc még fiatalon megírta:

*...más ki mondaná el helyettem,
amit csak én tudok?
amit, ha csak sejt is a szív, beleretten
és fölragyog.*

*Ne féltsetek. Elszánt vagyok és hajthatatlan.
S ha érdem ez, nekem elég.
Feltör ajkamról a kimondhatatlan
emberiség.*

(Huszonhat évesen)

Sokféleképpen lehet megkísérelni ennek a tudásnak és kimondásának a megragadását. Bár minden ember birtokában lehet olyan ismereteknek, amelyek csak rá jellemzőek, bizonyos, hogy legpontosabban és legérzékletesebben éppen a költők képesek arra, hogy az egyéni tudást mindannyiunk közös kincsévé emeljék.

Miféle ismeretről lehetett szó akár tízezer éve? Miféle felismerés várhat az utódokra elképzelésünk szerint újabb ezer évek múltán?

Csakis az, ami a költészet lényege. Az ember örült az életének, szomorkodott a halál miatt; szerelmes volt, bánatos, ha nem szerették. Szembesült földi és égi, látható és láthatatlan erőkkal. Szerette volna megérteni önmagát, a másik embert, a látható és a láthatatlan világot.

Akkor is így volt és ma is, ha csak egy kicsinyke szeletét ismeri a földnek, és akkor is, ha tudásával és tudományos eszközeivel arra törekszik, hogy birtokolja, ami meg nem hódítható.

Nem feltétlenül arra kell gondolnunk, hogy a költő, Juhász Ferenc a maga különlegességével akarna minket elvarázsolni. Néha olyan ő, mintha az egyszeregyet mondaná, máskor viszont nehezen követhetőnek bizonyul az átlagember számára. A költészetnek ugyanis az az egyik fő szabálya, hogy felismeresse velünk azt, amit voltaképpen tudunk illene, valamiféle ős tudást örökítve, hagyományozva tovább; a másik fő szabály viszont azt ragadja meg, amit idáig a költő is inkább sejtett, s amikor e ritka felismerés körvonalaződik benne, végérvényesen azzal hódít meg bennünket. A verset befogadva tehát az hullámszik az olvasóban, hogy az adott költői világ számomra-valóan otthonos, és az, hogy teljesen újszerű befogadói élményt, magatartást kíván, követel meg.

A költészetnek kezdettől fogva voltak ismerős sémái, eljárásai, eszközei, amelyek idők során egyre gazdagodtak. A különlegesség rangját, az új világot, világképet teremtő összegzések olyan alkotói műhelyekben születtek meg, mint Petőfi, Ady, József Attila vagy Juhász Ferenc, Nagy László életműve.

Juhász Ferenc költői otthon tudott teremteni a kis világban és az egyetemesben is. Amikor megalkotta 1954-ben a Dózsa-eposzt, akkor bizonyos, hogy senki sem olyan műre várt, mint amelyik végül megszületett. A vereséget hangsúlyozta, a bukást, a pusztulást, az embertelen megtorlást, ám ezzel nemcsak a réges-régi történelmet idézte fel, hanem azt az időszakot is, amelyre határozottan ráutalt a megírás 1954-es jelen ideje is. Egyszerre szólt arról, ami régi történet volt, és ami

jelen idejű. Így megtöbbszöröződött a felismerés: róluk is szó volt, és rólunk is szó van. S mindezt az erősítette fel, hogy nem csupán a hajdani remények omlottak össze, hanem a jelenkoriak is. Juhász Ferenc látásmódját az tette eredetivé – és másképpen Nagy Lászlóét is –, hogy felépítettek látomásos–szimbolikus–mítoszi világot. A maga módján mindegyikük úgy szólalt meg, hogy rácáfolt az évtizedeken át megkövetelt, szelídebben: elvárt valóságsszemlélettől, a marxizmus rendszerint leegyszerűsített világtól, s az egyértelműnek vélt téziseket kérdésekké változtatták. Juhász Ferenc azt is megélhette, hogy ez a tökéletesnek álmodott társadalmi rendszer összeomlott. Az igazság sokarcú, s bizony nehéz, még inkább lehetetlen az embernek az abszolút igazságra rátalálni.

S akkor sem válik könnyebben áttekinthetővé a világ, ha például a *Szarvas-ének* konfliktusaival szembesülünk. (A mű eredeti címe: *A szarvassá vált fiú kiáltozása a titkok kapujából*) Szinte nemzedékről nemzedékre jutva átélhetjük az életformák, csaknem békésnek gondolt egymásra következését. Mégsem egyszerű az apák és fiak, az anyák és gyermekeik különbözősége. Felesel egymással az örök szülői aggodalom és az ugyancsak örök elvágyódás, a szerencsét próbára tevő fiatal akarát. Ebben a poémában vagy hosszúversben olyan valósággrétegek összegződnek, mint Bartók Béla *Cantata profanájában*. Az archaikusan ősi és a legmodernebb civilizáció ütközik meg egymással. Az édesanya idegenként szemléli a városi civilizációt és félti tőle fiát. De a Fiúnak nemcsak a hagyományos falu és a modern nagyvárosi életforma között kell választania, hanem a hétköznapi és a művészlét között is. A szarvas-fiú számára a közemberből művésszé, sőt: nagy mű-

vésszé válás jelenti a kiszakadást, az átváltozást. A lényegeset, az igazat kell kifejeznie, mert felelősséget érez az emberiség sorsáért. A mindenség kapujából hazakiáltott üzenet a modern ember magányra ítéltségét is érzékelteti:

*Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza,
meghalni megyek,
csak meghalni megyek édesanyám...,*

s azt is, hogy a természet, az ősi visszafogadja őt.

Ha Bartók Béla természet-zenéjét hallgatjuk, sejtjük, hogy ez a zene olykor szinte független az embertől, s mintha csupán tücskök és hasonló lények hangjait hallanánk. A költészet is képes közvetíteni a természetnek – ha nem is a hangjait, de az emberszerűvé varázsolt érzéseit. Amire Bartók zseniálisan ráérzett, ugyanazt a lehetetlent kísérelte meg Juhász Ferenc is már fiatal korában. Terjedelmes költeményt írt a *Virágok hatalmáról*:

*vagytok-e más csillagon is, e földtől köröskörül odább,
a megmérhetetlen messzeség mélyén, a lárva, báb-
csillagok rétjein, idegen holdak króm-habjában fürödve,*

Aztán sorjáztak újabb époszok, poémák. Az éposz nyelvi forma Juhász Ferenc egyéni leleménye. Ő azokat az alkotásait nevezte el így, amelyek terjedelmes, egyszerre epikai és lírai, azaz epikolírikus jellegűek, s amelyek az ő költői forradalmának a leginkább szembeűnő kifejezési formái. Az olykor könyvnyi vagy annál is terjedelmesebb művek nemegyszer a lezáratlanság, a lezárhatatlanság képzetét keltik, a vers-kép és képzetlán-

cok a végtelenség felé is nyitottnak látszanak, ám ez csak látszat, hiszen ezeknek a műveknek is van – túl a felsorolásszerű, a kategorizáló képzuhatagon – zárata és határozott jelentésköre.

Ezek a hosszú és még hosszabb láncfűzések olykor a végtelenség képzetét erősítik, máskor meg egy apokaliptikus látomásait, amelyek hol ijesztőek, hol pedig feloldóak, hiszen mégsem pusztul el a világ, talán az általunk elképzelhető időn túl sem.

*

Juhász Ferenc ifjúkorától kezdve birtokában volt ennek a különleges képességnek. Eleinte olyanféleképpen kívánt mindekihez szólni, amiként Petőfi Sándor tette egy évszázaddal korábban. Majd ráértett, még későbben rádöbbsent arra, hogy ebben az újabb világban másféle módon lehet érvényesen szólni. A kor fiatal költői, Juhász Ferenc mellett elsősorban Nagy László, olyan lírai világot mutattak fel, amely drámai feszültségekkel, tragédiákkal teljes nemcsak a második világháború, a nyomorúság esztendeiben, hanem – egy villanásnyi remény után – a kor emberi létet megnyomorító világában. A magyar valóság tapasztalatai nem maradhattak önmagukba zártak. A költő végérvényesen kilépett a maga – bármily gazdag – kisvilágából. Ideálja az a teljességigény volt, amelyet az újkor hajnalán Dante költészete fejezett ki.

A régi világ elrendezettnek mutatkozott, s még a közelmúlt is ígérte az elrendezhetőséget, a világtörténelmi szintű optimizmust; a jelenkor azonban sokkal kuszább, végletesen ellentmondásos. Ezt még akkor sem lehet egyértelműen feloldani, ha a költő kifejezetten erre törekszik. Hiszen nem csupán az emberiség történelme változik, hanem az élővilág teljessé-

ge: a hangyáktól, a tengeri szörnyektől a madarak énekéig, a virágokig, sőt a bolygóktól a távoli galaxisokig.

A teljességet birtokolni kívánó törekvés vezette el Juhász Ferencet szülőfalujának kisvilágától az emberiséghez, a természet egyetemességéhez.

Átlépve már a 21. századba, de már évtizedekkel korábban is Juhász Ferenc nemcsak azt fejezte ki, hogy mifajta törvényekhez láncolva él, létezik az emberi világ, hanem azt is, hogy miként vagyunk mi magunk is részei ennek....

Azonban bármennyire mindenség-gyökerű Juhász Ferenc költői világképe, a legelementárisabb viszonyítási pont az ő számára is az, amit legtömörebben a *Himnusz-töredék* című versében fejezett ki, 13 millió magyart szólítva meg.

HIMNUSZ-TÖREDÉK

*Emeld föl fejedet
büszke nép!
Viselted a világ
szégyenét!
Emelkedj magasba
kis haza,
te, az elnyomatás
iszonya!
Emeld föl szívedet
nemzetem:
lángoljon a világ-
egyetem!*

JUHÁSZ FERENC RŐL SZEMÉLYESEN

Nem tudnám felidézni, mikor is kezdődött, de annyi bizonyos, hogy 1956-ban, tizennégy éves koromban már versolvasó voltam, s nemcsak az iskolai tananyagot, a nagy klasszikusokat illetően, mert a kortárs költők egyre jobban megragadtak. Kétségtelen, hogy ebben az 1956-os forradalomnak is szerepe volt, meg az azt előkészítő hónapnak is, hiszen ekkortájt már a kezembe kerültek az *Irodalmi Újság*, a *Csillag*, az *Új Hang* egyes számai. Megvettem az 1956 könyvhetére megjelenő Mai magyar költők antológiáját is, a később legendás hírűvé vált Magyar költészet gyöngyszemei sorozat tizenkettedik kötetét. Ebben a Vargha Balázs szerkesztette antológiában Juhasz Ferenc hét verssel szerepelt, nála nagyobb oldalszámot csak Illyés Gyula kapott. E versek: *Nagymama*, *Az út*, *Betyárok sírja*, *Templom Bulgáriában*, *Falusi elégia*, *Rezi bordal*, *Meggyötört szomorú arcod*. Ha talán nem is a legelső, de első maradandó olvasmányélményeim töle ezek a versek voltak.

Aztán harmadik gimnazista koromban, 1959 elején megvásároltam a Bartók Béla úti antikváriumban *A természet országa* hatalmas kötetét, 65 helyett akkor még 45 forintért. Ez a kötet szinte elhagyhatatlan kézikönyvemmé vált. József Attila életműve után, Illyés Gyula és hamarosan Nagy László versei mellett is rangsorom élén kapott helyet. A sokszori újraolvasás nyomán nem egy vers szövege is belém ivódott, nemcsak egyes strófák, hanem például a *Rezi bordal* vagy a *Meggyötört szomorú arcod* is. Az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyre harmadikos és negyedikes koromban is a kortárs, azaz az 1945 utáni magyar költészetéről készítettem dolgozatot. Ter-

mészetiesen ebben is rangos hely illette meg Juhász Ferencet. A harmadik év után miniszteri dicséretet meg jutalomkönyvet kaptam. A következő évet hallgatás kísérte. Irodalomtanárom, Török Gábor azt mondta erre, hogy nem csodálkozik, mert versértelmezéseim ebben a 30 gépelt oldalas dolgozatban elég távol állnak az akkor elvártaktól.

Az egyetemi szóbeli vizsgán alighanem jól szerepeltem, meg is dicsértek. Hamarosan megkaptam az értesítést: felvettek a bölcsészkarra. Augusztus legvégén újabb levél érkezett az egyetemről, amelyben azt közölték velem, hogy átvizsgálták a felvételeket, s ennek során engem töröltek a névsorból. Sejthető volt, de kinyomoztuk, hogy valójában származásom miatt nem vagyok alkalmas bölcsészkar tanulóira. Több év kihagyás után lehettem mégis bölcsész, előbb esti, majd katonai szolgálat után a nappali tagozaton 1964 és 1969 között.

Juhász Ferencnek 1957 után csak 1965-ben jelenhetett meg újabb verseskönyve. A hosszabb szünet idején nem keltett közfigyelmet, s a hivatalos irodalmi élet bírálta. A változást 1965-ben a *Harc a fehér báránnyal* versgyűjtemény hozhatta el, de még ez sem aratott egyértelmű sikert. Irodalomtanárok, kritikusok sorolták kifogásaikat. Én a 20. század egyik jelentős költői alkotásának tartottam, az életmű kiteljesedésének. Az életet a haláltudat ellenére is végtelenül szerető, sokarcú alkotó művének. Erről tanúskodik az a dolgozatom, melyet 1966-ban készítettem egy egyetemi szakszemináriumra. Eből idézek most néhány tézist:

„A költészetnek nem feladata, nem is lehet, még a politikai ihletésű magyar költészetnek sem, a társadalmi kérdések megoldása. A változó kor hozza magával a kérdéseket és ví-

vódásokat. Juhász költészete éppen azáltal válik nagygyá, hogy tükröződik benne: »a kor mart öbelé is fehéren.«.”; „Optimista költészet az övé, egy kiharcolt, szenvedéseken és roncsokon át vezető életigenlésé...”; „Verseiben Juhász az emberi lét legáltalánosabb, örökké visszatérő kérdéseivel foglalkozik. A dogmatizmus ezt természetesen nem tudja elfogadni.”; „Ez a költészet totalitásra törekszik. Így kísérelheti meg a mindenséget, az egész anyagi világot megénekelni.”; „Egyesek szemére vetik a biológiai irracionalizmust. Számára azonban a világ nem kaotikus és megismerhetetlen. Ő a megismerésre és rendteremtésre törekszik. Ezért lát és láttat a költő mindent a szöcskék és sáskák szerveitől az emberen át a világűríg. Ám mindvégig középpontban az ember.”

1968-ban elkezdtem a legújabb könyvekről rövid kritikákat írni. Boldogan láttam hozzá Juhász Ferenc *Anyám* című könyvének bemutatásához.

„A költő a halhatatlanságot éneкли. S a költő-fiú, aki »szarvassá változott«, szüleit is halhatatlanná teszi. Édesapjának halála után állít emléket (*Apám*, 1950), s ennek az emlékműnek kései párja legújabb alkotása, az *Anyám*. Ebben édesanyját még életében teszi örökéletűvé, s úgy, hogy a halált öli meg, azt száműzi a semmibe.

Mindössze ennyi a »cselekménye« ennek a költemény-katedrálisnak. Nemcsak eposz, nem is csak líra, hanem a kettő sajátos ötvözete, ahogy ezt Juhásznál már megszoktuk. Leginkább a népi eposzok világával, mindenekelőtt a *Kalevaláéval* s általában a népköltészettel tartja a kapcsolatot...

Költemény-katedrálisról beszéltem, s nem véletlenül. Juhásznak ez a költeménye leginkább egy zsúfolt ornamentikájú

katedrálishoz hasonlítható. Az egész műnek világos és áttekinthető szerkezete van, de ezt a végtelenségig gazdagítják a részletek (amelyek önmagukban is majdnem tökéletes alkotások), de azzal, hogy egy nagyobb kompozíció elemei, sajátos funkciót nyernek...” (*Társadalmi Szemle*, 1970. 4. sz.)

A kortárs magyar költészetéről tartott órákat Koczkás Sándor tanár úr 1968. őszi hónapjaiban az egyetemen, s alkalmanként meghívott folyóirat-szerkesztőket. Egyszer az *Új Írás*ra került sor, s munkatársként Juhász Ferenc volt a vendég. A dupla, tehát másfél órás előadás után a tanár úr meghívott néhányunkat egy presszóba, s velünk jött Juhász Ferenc is. Én bizony naivan kissé elcsodálkoztam magamban, hogy milyen érdekes: a hétköznapi beszélgetésben a költő ugyanazt a nyelvet használja, mint mi, s nyoma sincs az ő sokszor képzuhatagos kifejezéseinek. Egy gondolatára emlékszem annyi évtized után is. Arról beszélt, hogy a művésznak az is feladata, hogy találjon olyan kifejezési formákat, amelyek csak rá jellemzőek. Képzőművészeti példával élt. Ha van egy festőművész, aki rendszeresen sárga köröket örökít meg, akkor a közönség elsősorban ezt fogja megjegyezni róla: hát igen, rá ez a jellemző. Ezzel válhat híressé.

1969 őszén az ELTE BTK tanára lettem, s nyugdíjazásomig, 2007-ig ez volt a munkahelyem. A tanszék feladata a 20. századi magyar irodalom oktatása volt, s így csoda történt velem. Amit legjobban szerettem, azzal foglalkozhattam, s ehhez máig sem lettem hűtlen. Szűkebb szakterületem az 1945 utáni irodalom lett.

Eleinte főként egyetemi előkészítőkön tartottam Juhász Ferencről is előadásokat, a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság

sulatban s más fórumokon is a kortárs magyar líra kapcsán. Írtam róla kritikákat, méltatásokat a *Népszavában* (*A szarvassá változott fiú*, 1972. január 22.), jóval később *A tékozló ország jelentőségéről* (*Népszava*, 1988. augusztus 13.). Ugyanekkor egy hosszabb elemzés is készült ugyanerről a műről. Köszöntöttem a költőt hatvanadik születésnapján a megyei lapok számára készült írásban.

Aztán elkövetkezett az ideje annak, hogy egyetemi évfolyam-előadásokon – Bárdos Lászlóval egyeztetve a témát – beszélhettem az 1945 utáni magyar irodalomról. Bárdos László főként Pilinszkyvel és az *újholdasokkal* foglalkozott, én Déryvel, Illyéssel, Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel, Csoóri Sándorral.

Juhász Ferenc 75. születésnapjának köszöntésére kötetbe gyűjtöttem a költőhöz kötődő írásaimat *Szarvas-ének, közelítések Juhász Ferenchez* címmel. A kiadást Mezey Katalin szervezte meg a Széphalom Könyvműhely vezetőjeként. A kötetben foglalkoztam a *Szarvas-ének*, a *Babonák napja*, az *Ady Endre utolsó fényképe*, a *Fekete páva*, a *Krisztus levétele a keresztről* című alkotásokkal, legrésztetesebben a *Dózsa*-eposszal.

A *Magyar Napló* 2005. 4. számában jelent meg a *József Attila sírja* című nagyszabású költemény fogadtatástörténetéről írt elemzésem. A *Tekintet* című folyóirat közölte a *Pegazus istállói* című kötetről készített elemzésemet (2012. 5. sz.).

A Magyar Tudományos Akadémián a Magyar örökség-díj laudációjaként hangzott el 2008. március 29-én a *Juhász Ferenc, az époszi ember* című méltatásom.

A laudáció: „Számталanszor mondtuk, leírtuk már, hogy anyanyelvünk segítségével költői nagyhatalommá váltunk,

s Csokonai Vitéz Mihály óta rendre formálódnak a világirodalmi rangú életművek. Igaz, ezek éppen anyanyelvünk különös egyedisége miatt többnyire rejtve maradnak azok előtt, akik nem magyarok, de azért ma sem megvetendő 13 millió lehetséges olvasó. Ha csak a közelmúlt 20. századra tekintünk, Ady Endrétől kezdve Tandori Dezsőig mintegy tucatnyi lírikust kell említenünk, aki meghatározó módon van jelen költészetünk történetében mint újíto, mint szintézisteremtő, a költő-kortársak és -utódok számára megkerülhetetlen alkotó. Közéjük tartozik Juhász Ferenc, akinek első versei hatvan éve, 1947 decemberében jelentek meg, s aki azóta folyamatosan jelen van alkotásaival. Méltatások és viták kereszttüzében formálódott ez az életmű, de igen hamar klasszikus értékévé vált. Nem új felismerésként, hanem több évtizedes tapasztalatként jelenthető ki, hogy miközben egyre születnek új művei, a régi-ek a múlt század ötvenes, hatvanas éveiből már szerves részei a magyar irodalmi örökségnek.

Nem ismerhetjük igazi pályakezdését, mert nagyszámú kamaszkori, szürrealista versét később megsemmisítette. Így jelentkezésekor, a fordulat éve táján úgy mutatkozott be a fényes szellők szárnyán, mint igazi népi tehetség, a társadalmi és irodalmi demokratizmus képviselője. Való igaz, kezdetben nagy felhajtóereje volt ennek. Ő azonban – akár-csak egykor Petőfi Sándor vagy Arany János – nem ösztönös tehetség, hanem a legműveltebbek, legtájékozottabbak egyike nemzedékében. Ennek köszönhető, hogy szuverenitását a legsötétebb diktatúrában is meg tudta őrizni, s az igen korán jött, 22 évesen megkapott első Kossuth-díj után nem a hamarosán rá zúduló bírálatokat fogadta meg, hanem a saját

útját járta. Idegen volt tőle a sematizmus, idegen a hazugság. Miként József Attila, ő is »a valóság nehéz nyomait követve« jutott el a magyar sors és az emberiségsors 20. századi, egyre elborzasztóbb disszonanciájának és a mégis emberérdekű cselekvés parancsának korszerű költői kifejezéséhez. Az ötvenes években az erkölcsi mellett irodalmi tettnek is számított, ha valaki ki merte mondani, mint a mese kisfiúja, hogy a király meztelen. Juhász Ferenc megírta, hogy a mi hazánk tékozló ország. A Dózsa-féle parasztháború költői története kínálta ehhez az alkalmat, s a példát, hogy az ország vezetői nem a kötelességüket teszik, nem gazdagítják, hanem még jobban megnyomorítják a népet, amely nem képes élni a kor kínálta lehetőségekkel.

A tékozló ország című, könyvterjedelmű alkotás 1954 végén jelent meg, s nemcsak a szerző pályáivén, hanem a líra-történetben is meghatározó fordulóponttá vált ez az esztendő. Társadalmi szempontból forradalmasító erejű volt az igazmondás, amelyben olyan társai voltak Juhász Ferencnek, mint Déry Tibor, Illyés Gyula vagy a nemzedéktárs Nagy László, irodalmi szempontból viszont a poétikai-nyelvi-verstani újszerűség a meghatározó. Miként egykor Ady Endre, Juhász Ferenc is »új időknek új dalaival« tört be a Rákosi-kor bástyái közé, s ebben barátja, Nagy László vált méltó társává, mint Petőfinek Arany János. A magyar líra többféle módon újult meg az ötvenes évek első felében, derekán, de ezek közül 1956 nyaráig csupán Juhász Ferencéé kaphatott nyilvánosságot, s az sem akadálytalanul. (A másik két utat szimbolizáló költő: Weöres Sándor és Pilinszky János gyakorlatilag 1956-ig nem publikálhatott.)

Líránkban az avantgárd után a húszas–harmincas években formálódott meg az a tárgyias-leíró jellegű verstípus, amely 1948 táján, leegyszerűsítve, hivatalos kánonná vált. Juhász Ferenc helyett egy öntörvényű, líránkban addig soha nem volt látomásos-szimbolikus-mítoszi költészetet hozott létre, amely a magyar hagyományból a népköltészet mellett leginkább Vörösmarty Mihályra és Ady Endrére támaszkodhatott. A költői világkép szempontjából számára a legfontosabb, az örök példakép Dante, az ő művéből örökítődött át az egyetemesség-eszme, a kor teljes képének a megalkotása. A lírai forradalom legnépszerűbb műfajává a hosszúvers vált, ennek követői is akadtak. A legjellegzetesebb azonban a kizárólag Juhász műhelyében megszülető époszok sora, amely *A tékozló országgal* indult.

A tárgyias-leíró verstípus kissé háttérbe szorította a költői képet. Juhász Ferenc viszont úgy látta, s helyesen, hogy a mi nyelvünkben meghatározó a képszerűség. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy elsősorban képekben, a világszemléletet is kifejező képekben, képsorokban kell beszélni.

Az új költői szemlélet lényege tehát a világ összetettségének, polifóniájának felismerése, az egyetemességigény s mindennek képi, látomásos-szimbolikus-mítoszi kifejezése. A polifónia tényéből, az élettapasztalatokból tragikus drámaiság következik, az egyetemesség-eszme pedig – líránkban addig soha nem volt módon – a teljességre törekvést is jelenti: a dolgok leltározó számbavételét az atomoktól, a sejtektől a világmindenségig. A szabad szemmel nem látható legkisebbtől a távcsövekkel sem belátható más csillagrendszerekig terjed a figyelem, egybeölelve az élő és az élettelen természetet: a követ, a növényt, az álla-

tot, az embert, minden mozgásukat és mozdulatlanságukat. Ez a számbavétel képi jellegű, a képek sorozata látomássá alakul, s a látomásnak gyakran van mítoszi vonatkozása.

Ady Endre és Kassák Lajos után a legnagyobb szabású poétikai-nyelvi-verstani megújulást Juhász Ferenc indította el. Ennek hatásával mintegy két évtizeden át, a neoavantgárd színrelépéséig minden induló lírikusnemzedéknek közvetlenül kellett szembenéznie. Azóta mindez már történet is, a hatás beépült a lírai hagyományba, közvetettebbé vált. Az életmű néhány darabja már a hatvanas évek végén megjelent a középiskolai tankönyvekben, majd a bölcsészkarok is eljutottak oda, hogy a kortárs irodalom kapcsán jelentőségének megfelelően foglalkozzanak Juhász Ferenc életművével. Néhány mű más nyelveken is hozzáférhetővé vált. A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából című hosszúvers kapcsán jelentette ki a jeles angol pályatárs, Wystan Hugh Auden, hogy bár nem tud magyarul, ez egyike a kor legnagyobb verseinek. Milyen szerencsések vagyunk, hogy mi ezt magyarként erősíthetjük meg, és sorolhatnánk más verseket is. Végezetül csak egyetlen művet említek, amely tömörségében is a teljességet fejezi ki, s amely jelmondatunk lehet ma is. Ez a *Himnusz-töredék*.

Az ünnepség után megkérdeztem Ferenctől, hogy augusztusi születésnapjára milyen köszöntést tervezünk. Az Írószövetség elnökeként szerettem volna hallani, van-e valamilyen kívánsága. Ő szerényen és természetesen ennyit válaszolt: „Ahogyan ti majd jónak látjátok.”

A Petőfi Irodalmi Múzeumban ünnepeltük családjá, barátai és tisztelői körében a költő 80., majd 85. születésnapját. Álljon itt az utóbbin elmondott köszöntésem:

„Tisztelt ünneplő közönség!

Kedves Ferenc!

Megtisztelő feladatot kaptam: szólhatok hozzád, sok-sok díj mellett a Magyar Írószövetség örökös tagja kitüntető címének birtokosához születésnapod alkalmából. Azt gyanítom, bizonyosságom levéltári adatok hiánya miatt ugyanis nem lehet, hogy ma te vagy a legrégebbi idő, alighanem 1949 óta tagja az Írószövetségnek. Szóban és írásban nem először köszönhetlek téged sem e szervezet nevében, sem a magaméban. S ha szabad fokoznom az ünnepi hangulatot: bizonyos vagyok abban, hogy a köszöntés körét tovább kell tágítani: az egész magyarság nevében illett meg téged az elismerő méltatás. Nem túlzás ez, mert a magyarság azonos a kultúrájával. Azon belül kiemelten nyelvével és irodalmával, s te ennek a nyelvnek voltál költészetteddel immár nagyon régóta klasszikus, azaz örök értéket teremtő alkotója. Száz meg száz évek múlva sem képzelhető el olyan irodalomtörténet, amely ne szentelne munkásságodnak lényeges fejezetet.

Legelőször 1947 karácsonyán, a *Diárium* nevű könyves folyóiratban jelent meg két versed, ennek már 66 esztendeje. Tehetséged ereje és különlegessége igen hamar megmutatkozott, s ez szélesebb körben akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 1954 novemberében megjelent *A tékozló ország*, amely megnyitotta éposznak elnevezett műveid sorát, s amely voltaképpen 1956 forradalmának egyik szellemi előkészítője volt. Alig egy évvel később a *Szarvas-ének* kapcsán már ezrek és ezrek gondolhatták, mondhatták, hogy Ecce poeta! – Íme, a költő! Igen, ez a mű a nyolcszáz éves magyar költészet egyik csúcsteljesítménye, amelyet a világirodalomban is méltó hely illetne meg.

S aztán jöttek újabb és újabb csúcsok: a kamaszkortól máig lassan hetven év múlik el a költészet ígézetében.

Augusztusban születél, az oroszlán jegyében, mint egyszer versebe írtad ezt, ám nagyszerű költők minden csillagjegyben születtek. Játsszunk egy kicsit! A naptári hónapok rendjében sorolnék két-két költőt. Az egyik régebbi, a másik veled egy időben élt vagy élő klasszikus. Most szeptember van, azzal kezdem.

Szeptember	Kisfaludy Sándor	Vas István
Október	Balassi Bálint	Tornai József
November	Ady Endre	Illyés Gyula
December	Vörösmarty Mihály	Tandori Dezső
Január	Petőfi Sándor	Kiss Anna
Február	Kisfaludy Károly	Csoóri Sándor
Március	Arany János	Ágh István
Április	József Attila	Jékely Zoltán
Május	Berzsenyi Dániel	Kányádi Sándor
Június	Szép Ernő	Weöres Sándor
Július	Füst Milán	Nagy László
és végül		
Augusztus	Kölcsey Ferenc	Juhász Ferenc

Tehát Kölcsey Ferenc, nemzeti himnuszunk szövegének megalkotója, és te, Ferenc. A te *Himnusz-töredék* című versesd tömör újragondolása nemzeti sorsunknak. Ez a két névsor két költő-aranycsapat, s az egyiknek minden augusztusban te vagy, Ferenc, a kapitánya.

Esztendeje jelent meg legeslegújabb verseskönyved. Ennek nyitóversét így fejezted be:

...akármilyen vár rám, most már szélmalmot hajtva végig gyötöröm
életem, s úgy nézlek Tavasz, mint aki kilépett önmagából
s úgy nézem önmagam, ahogy a lepke néz a tűz-virágból.
Szívemben rózsakert, szívemben búzaföld, zöld mező,
szívemben, ősz szívemben mindig tavasz, nem temető!

(Fehér vasszék a kertben. Kötetben: *A Pegazus istállója*.
Bp., Kossuth, 2012. 7.)

Kívánom, kívánjuk, hogy üldögélj csak tovább a vers cí-
mében említett fehér vasszéken a kertben, miként Arany János
a tölgyek alatt, s dolgozz, ameddig az égi s földi hatalmak en-
gedik. Szeretném egyszer majd, éppen 85 évesen olvasni azt
a verset, amelyet így kezdesz el: »Életem kilencvenkilencedik
évében...« Így legyen!”

Betegségem miatt hónapokig nem szólaltam meg nyilván-
osság előtt 2015-ben, decemberben még beszélni is alig tud-
tam. A költő halálhírére a kevés erőm is csaknem elhagyott. A
rádió felkérésére mégis vállaltam, hogy élő adásban búcsú-
zam Tőle. Így kívánta meg a tisztesség. Aztán a *Magyar Napló*
kérésére írtam meg a nekrológot:

Non omnis moriar

A magyar költészet már kétszáz éve emberöltőnként felmu-
tat legalább egy-egy kiemelkedő alkotót, akit mindenkép-
pen klasszikusnak nevezhetünk. Másképpen halhatatlannak.
Igaza volt és maradt az ókori költőnek: „non omnis moriar”,
azaz nem fog meghalni egészen az, akinek a nevét megőrzik
a művei.

Juhász Ferencnek a sors hosszú életidőt és halálig tartó alkotóerőt adott. Közben születtek újabb nemzedékek is, más elképzelésekkel és másféle célokkal; mondják is sokan, hogy a világ nagyon megváltozott. Csakhogy az emberiség lényege ezer évek óta azonos. Amiképpen Juhász Ferenc még fiatalon megírta:

*...más ki mondaná el helyettem,
amit csak én tudok?
amit, ha csak sejt is a szív, beleretten
és fölragyog.*

*Ne féltsetek. Elszánt vagyok és hajthatatlan.
S ha érdem ez, nekem elég.
Feltör ajkamról a kimondhatatlan
emberiség.*

(Huszonhat évesen)

Sokféleleképpen lehet megkísérelni ennek a tudásnak és kimondásának a megragadását. Bár minden ember birtokában lehet olyan ismereteknek, amelyek csak rá jellemzőek, bizonyos, hogy legpontosabban és legérzékletesebben éppen a költők képesek arra, hogy az egyéni tudást mindannyiunk közös kincsévé emeljék.

Juhász Ferenc ifjúkorától kezdve birtokában volt ennek a különleges képességnek. Eleinte olyanféleképpen kívánt mindenkihez szólni, amiként Petőfi Sándor tette egy évszázaddal korábban. Majd ráérzett, még későbben rádöbrent arra, hogy ebben az újabb világban másféle módon lehet érvényesen szólni. A kor fiatal költői, Juhász Ferenc mellett elsősorban

Nagy László, olyan lírai világot mutattak fel, amely drámai feszültségekkel, tragédiákkal teljes nemcsak a második világháború, a nyomorúság esztendeiben, hanem – egy villanásnyi remény után – a kor emberi létet megnyomorító világában. A magyar valóság tapasztalatai nem maradhattak önmagukba zártak. A költő végérvényesen kilépett a maga – bármily gazdag – kisvilágából. Ideálja az a teljességigény volt, amelyet az újkor hajnalán Dante költészete fejezett ki.

A régi világ elrendezettnek mutatkozott, s még a közel-múlt is ígerte az elrendezhetőséget, a világtörténelmi szintű optimizmust; a jelenkor azonban sokkal kuszább, végletesen ellentmondásos. Ezt még akkor sem lehet egyértelműen feloldani, ha a költő kifejezetten erre törekszik. Hiszen nem csupán az emberiség történelme változik, hanem az élővilág teljessége: a hangyáktól, a tengeri szörnyektől a madarak énekéig, a virágokig, sőt a bolygóktól a távoli galaxisokig.

A teljességet birtokolni kívánó törekvés vezette el Juhász Ferencet szülőfalujának kisvilágától az emberiséghez, a természet egyetemességéhez.

Átlépve már a 21. századba, de már évtizedekkel korábban is Juhász Ferenc nemcsak azt fejezte ki, hogy mifajta törvényekhez láncolva él, létezik az emberi világ, hanem azt is, hogy miként vagyunk mi magunk is részei ennek...

Azonban bármennyire mindenség-gyökerű Juhász Ferenc költői világképe, a legelementárisabb viszonyítási pont az ő számára is az, amit legtömörebben a *Himnusz-töredék* című versében fejezett ki, 13 millió magyart szólítva meg.

*

Édesapja emlékének megőrzését, szellemiségének, munkásságának ébren tartását tekinti küldetésének Juhász Anna. Ezért hívott meg engem is, hogy a Centrál kávézóban 2016 januárjában, majd a Várkert bazárban 2018-ban idézzük fel együtt a Juhász Ferenc-i világot. Az első alkalmat még a gyász fájdalma hatotta át, sokan gyűltünk össze, hogy elmondjuk, mit jelentett számunkra a költő, az ember. A Várkert bazárban két évvel később egy irodalmi sorozat részeként került sor Nagy László és Juhász Ferenc estjére kiváló színészek, Ágh István és jómagam közreműködésével. Csaknem két órán át tartott hármunk beszélgetése az összegyűlték – több száz hallgató! – előtt. Szép este volt, méltó a költészethez és a Juhász család életmű-tiszteletéhez.

A költő temetésére készülve a család azt kérte a gyászolóktól, hogy aki teheti, egyetlen szál sárga rózsával rója le kegyeletét. Juhász réges-régi példázata a sárga körökről így átlánálódott a temetői virágok koszorújába, s onnan az öröklétbe.

2018

A KÖLTÉSZETÉRTTELMEZÉS ÉS TÖRTÉNELEMSZEMLELET VÁLTOZÁSAI CSOÓRI SÁNDOR KÖLTÉSZETÉBEN

Csoóri Sándor 1950-ben érettségizett, az akkor még létező pápai református kollégiumban. A magyarság már túl volt a második világháborún, a rövid életű polgári demokratikus átalakuláson, s 1948-ban belekényszerült a Rákosi-diktatúrába.

Ennek igazi lényegéről az ifjak akkor még keveset sejtettek. Maga Csoóri Sándor is gondolkozott azon, hogy nyolcadikos korára átjelentkezik az állami gimnáziumba. Szüleinek azonban sikerült lebeszélni erről a fiút, mondván: ha eddig jó volt neked ez az iskola, most már maradj csak ott.

Az újfajta társadalmi rendért lelkesedő ifjú egyetemre kezdett járni, de az Orosz Intézetet egy év után ott kellett hagynia súlyos tüdőbetegsége miatt. Érdemlegesen 1953-ban kezdett el publikálni, Nagy Imre kormányprogramjának meghirdetése után. Verseit addig nem közölték, mert nyíltan társadalomkritikusnak tartották, ám hirtelen felfedezték írásainak égető aktualitását. Gyorsan megjelent önálló kötete is, a *Felröppen a madár*, amely kedvező fogadtatásban részesült.

A pályakezdő költő egyértelműen Petőfi Sándor követőjének bizonyult, problémameglátásában időszerű, de poétikai szempontból korszerűtlen módon.

Hatása annak volt köszönhető, hogy kimondott annyit a komor igazságból, amennyi akkor már éppen közölhető volt. Ez a társadalomkritika egyértelműen jobbító szándékkal közelített azokhoz a kérdésekhez, amelyeket ő maga átmenetinek, leküzdhetőnek gondolt. Nem a kommunista társadalom megcsúfolását látta a valóságban, hanem inkább a kor leküzdhető gyermekbetegségeit.

Ennek az első kötetnek egészen más lett a folytatása. 1953–54-ben a kortárs magyar költészetben nagyszabású szemléleti-poétikai forradalom bontakozott ki Juhász Ferenc és Nagy László alkotói műhelyében, s ez néhány év alatt jelentős mértékben átformálta költészetünket. Másképp is színesedett költészetünk: a közléstől addig elzárt alkotók is megszólalhattak,

például az idősebb nemzedékből Weöres Sándor, a 30-40 évesek közül Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes és mások.

Csoóri Sándort szinte sokszerűen érte Nagy Lászlóék költészete. Rádöbrent arra, hogy amit addig írt, az verses publicisztika volt inkább, s teljesen át kell formálnia felfogását a költészetről. Valóban indokoltnak tarthatta azt, hogy legelső kötetének anyagát teljes egészében el kell vetnie, az vállalhatatlan. Gyűjteményes köteteibe soha egyetlen sort sem vett át, a lexikonokban egyedül a kötet címe maradt meg: *Felröppen a madár*. A verselgetést a tanulás évei követték. Természetesen nem a Petőfi Sándor-i világszemlélet vált korszerűtlenné, hanem az a már kezdetben is abszurd kommunista-sztálinista felfogás, amely nem a művészet, hanem döntő mértékben a politika szolgálojának tartotta a költészetet. Csoóri Sándor költői fejlődéstörténete az *Ördögpile* (1957), majd a *Menekülés a magányból* (1962) című kötetektől az 1967-ben megjelent *Második születésem* bevezető című kötetéig tartott, tehát a hatvanas évek közepéig.

Ezen évek alatt a történelemszemlélet és a költészet értelmezésének változásai folyamatosan megtermékenyítették egymást, és egyre teljesebb eredményeket hoztak. A költő számára meghatározó fontosságú lett az a nemzedéki baráti-barátkozó, egymásra figyelő értelmiségi társaság, amelyről Csoóri Sándor így vallott: „Életem legértékesebb és legtelítettebb korszaka az volt, amikor 1960 táján a Belvárosi kávéházban bandázhattunk. Nem mondhatnám, hogy holmi szűkkeblű társaság rakta ki az asztalra aranyait, s adta be a közösbe. [...]Azért volt szikráztatóan izgalmas ez a társaság évekig, mert voltak olyanok, akik az európai kultúra újdonságait tálták föl, s voltak, akik a hazai társadalmi állapotokét. Hernádi, mondjuk, az egzisztencializ-

mus döntésméletről beszélt, mi pedig Kósával a szövetkezesítés legújabb történeteit soroltuk. A parasztegyszisztencializmus drámai pillanatait.” (Csoóri Sándor: *Az elhalasztott igazság*. Beszélgetések, 1971–2010. Bp., Nap Kiadó, 2011. 53–54.)

Értelmezésem szerint ez az értelmiségi társaság elsősorban a művészetről, a tudományról cserélt eszmét, s csak korlátozottan a politikáról, hiszen nyilván titkosügynökök füleltek szavaikra. De miként az idézett sor tanúsíthatja, nem maradhatott szó nélkül a téveszek szervezése, a mezőgazdaság Kádár-féle átformálása. Erről lehetett bizonyos korlátok között beszélni, s ez a tárgykör az irodalomban is helyet kaphatott, mint Csoóri Sándor szociográfiája (*Tudósítás a toronyból*, Bp., Magvető, 1963.) vagy más szerzők mellett Sánta Ferenc *Húsz óra* című regénye (a *Kortárs* folyóiratban 1963., könyvben: Bp., Magvető, 1964.).

Amikor Csoóri Sándor szakított pályakezdő költői botladoásaival, okkal gondolhatta azt is, hogy most már soha nem szabad visszatérnie a kurzusverselés elfogadott elvárásaihoz, de arra is, hogy saját, öntörvényű útján kell elindulnia, mely még az általa nagyra becsült költőtársaktól, Nagy Lászlóéktól is különbözik.

Az 1956-os tragédia, a magyarság megrázkódtatásai után a mindennapi életben már 1960 táján valamivel mérsékeltbb arcát is felmutató proletárdiktatúra némi reményt ébresztett Csoóri Sándorban is. A *Menekülés a magányból* (Bp., Magvető, 1962) című kötetének végén közölte az *Odaadás és elítélés* vallomását (1962. március). A fiatal költő szükségesnek tartotta, hogy a mi társadalmi helyzetünkről és az emberiségről egyaránt szóljon: „Az ötvennyolcas esztendővel kezdődően egyre több remény halmozódott fel bennem. A társadalmi

tisztázódás lehetőségeit nem csupán kinyilatkoztatásokban, de a gyakorlati élet alakulásaiban is nyomon követhettem. Persze véglegesen ez sem nyugtatott meg. Nyugtalanságomnak azonban más természetű oka is volt. Míg egyfelől növekedett bennem a remény, másfelől növekedett a reménytelenség is, amely a háborús veszély nyugtalanító árnyjátékait vetítette nemcsak a Földre, de az égi földrajz minden pontjára is. Valami megfoghatatlan undort éreztem a céltalanság filozófiájával szemben a kényszerképzetes emberiség ádámí helyzete miatt. S kezdtem sejteni, hogy az új szocialista költészetnek többre kell törekednie, mint a különféle időszakokhoz kapcsolódó közéleti lírának. Ha a szocializmus az egész emberiség egyetemes programja, a költészetnek is ehhez az egyetemességhez kell eljutnia. Folyton a *Vén cigány* barbár és ünnepi szólama-it hallottam visszaverődni az időből.” (*Menekülés* i. m. 93.) A remény és reménytelenség polifóniája tehát nemcsak Vörösmarty sajátossága, hanem az emberiségé is.

Ugyanebben a vallomásban írta meg Csoóri Sándor: „lát-nom kellett, hogy az a közvetlen közéleti költészet, melyre fiatalkoromban fölesküdtem, számomra járhatatlan út. Képességem vagy alkatom miatt.

Zárójelben mondom csak el, mikor sajátos csődöm kiderült, öröklött közéleti érdeklődésem belső parancsára, csendben és titokban, elkezdtem prózát írni. Úgy éreztem, ezen a pályán szabadabban mozoghatok. Időszertű és közvetlenebb válaszokat adhatok a zajlásban levő társadalom kérdéseire. A prózai önkifejezés mellett azonban a közéleti érdeklődésről ezután sem mondtam le verseimben, csak nem tudtam magas szinten csinálni.” (*Menekülés* i. m. 92.)

A *Második születésem* című kötet szerzői utószavának (*A meghasonlás világos háttere*) megállapítása szerint az ihlet drámai készenlét. S ebből következik az, hogy „Az írónak nem részvétre vagy rokonszenvre van szüksége, hanem az olvasók szabadságára. Ezt kiharcolni ismét csak úgy tudja az író, ha erőfeszítés közben szünteti meg saját alanyiságát, s alakítja át más számára is »felölthető« személyiséggé. Én – az mindig Más – írja Rimbaud. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy szabadnak lenni annyi, mint mást fölszabadítani.” (107.)

Csoóri szociográfiai műve, a *Tudósítás a toronyból* 1963-ban jelent meg, majd 1965-ben elkészült – egyelőre megjele-nési engedély nélkül – a később Cannes-ban nagydíjat nyert *Tízezer nap* Kósa Ferenc rendezésében, Csoóri Sándor és Sára Sándor közreműködésével.

A hatvanas évek közepén már az érett költő szólalt meg, aki nemcsak összetéveszthetetlen hangját találta meg, hanem azt is, hogy miként lehet a Kádár-kor legtragikusabb éveit után, a kényszerű korlátozottságokat is figyelembe véve, mégis hitelesen szólni a múltat és jelent is átszövő nemzeti és társadalmi kérdésekről. Megtapasztalhatta, hogy a költői szó hol többet, hol kevesebbet engedhet meg magának a politika szorításában, s azt is, hogy a cenzori figyelem szinte mindig erősebb a társadalom valóságának leíró jellegű ábrázolása kapcsán.

Erre az időre költészetében is megtalálta a lehetőségek határán belüli képes beszéd eljárásait. Ennek első jelentős, ma már nyugodtan kijelenthetjük, hogy klasszikus példája az *Idegszálaival a szél*; amely először az *Új Írás* 1966. évi májusi számában jelent meg. A verset én még 1968-ban elemeztem, s ez az egyetem folyóiratában jelent meg. Ezt írtam róla:

„A vers ugyan általában csak ritka szerencsés pillanatban tudja a világ egészének élményét sugározni, de azért kapcsolatok egész rendszerét képes felvillantani. Az egyrétegű versek, s ide tartoznak a publicisztikus, a leíró versek, csak egyszeres kapcsolatot képesek a vers és az olvasó között teremteni, a versélmény egyszeres. A hatásfok tehát kicsi, a művészi élmény intenzitása időben rohamosan csökkenő. A többszörös kapcsolatot, ide-oda villódzást teremtő, több rétegű vers viszont maradandóan bevésődik a tudatunkba, s talán éppen a villódzások ritmusossága az, ami felfokozza az esztétikai hatást. Ilyen több rétegű vers az *Idegszálaival a szél*.

Fősíkja a hazaszeretet fogalma, bár ez a kifejezés, sőt a haza szó elő sem fordul a versben.” (Kötetben megjelent: *A nemzet rebellise*. Székesfehérvár, Árgus Kiadó–Vörösmarty Társaság, 2000. 9.)

A kimondatlan hazafogalom itt a vershatás kivételes erőségének egyik kulcsa. Módszertani szempontból arról van szó, hogy az akkor (1968-ban) még éppen felbukkanó fogalom: a komplex költői kép (elsősorban József Attila költészetére hivatkozva) Csoóri Sándornál is sikeres gyakorlattá nemesült, s ennek lett megrázó bizonyítéka a hazaszeretetnek ez a verse. Nekem fél évszázada egyik meghatározó élményemé vált. A mű elsősorban nyelvészeti szempontú elemzésében Balázs Géza említette, hogy e versről másfélszáz honlapról lehet adatokat gyűjteni (*A szépség az alakzatokban van*. Csoóri Sándor 80. Bp., Éghajlat, 2010.). Ugyanebben a költőt méltató könyvben Csoóri Sándor nevelt lánya, Csoóri-Bányai Réka e versből – legkedvesebb verséből – idézve fejezte be köszöntő szavait.

A komplex, összetett költői kép természetesen a létezés sokarcúságának megragadására törekszik. Zenei értelemben másként láttatja már a klasszikus polifóniát, a sokszólamúság által megteremtett konszonanciát kezdi felváltani a disszonanciát is magába foglaló 20. század valósága. A rettenettest is szépen kell kimondani, a szépség mellett is ott látni a rettenettest. Ez a nálunk Bartókhoz, József Attilához, Illyéshez köthető gondolat vált dominánssá Nagy László, Juhász Ferenc s hamarosan Csoóri Sándor költészetében is. Ebből az 1967-es kötetből csupán két további példát említek. Az *Elengednélek, visszahívnálak* voltaképpen szerelmes vers – ezekben az években a költő egyik fő motívuma. Ám egy nem kifejezetten ide illő gondolatsor is megjelenik:

*Erőt az elérhetetlen jövő ad
s holnapi romlása a vágynak –
Darazsak golyózápóra
luggatná át a koponyámat.
Venné a világ véretem,
de én csak mosolygok,
mert látlak.*

Már egy akkori figyelmes olvasó sem feledhette el azt, hogy „az elérhetetlen jövő” nem annyira a szerelemre utalt, hanem alig rejtve arra a társadalmi helyzetre is, amely talán mindörökre „elérhetetlen” az emberiség számára. A „Darazsak golyózápóra luggatná át a koponyámat” képsora pedig olyan erőteljes polifóniát sugároz, hogy abba a második világháború, 1956 forradalma, Kuba forradalmának élménye éppúgy

belegondolható, mint egy halálos darázscsípés, vagy akár az idilli szerelem halála.

A másik idézendő vers címe: *Ha nem tudnám*. Ennek a halál az indító és végig központi motívuma: „már rég meg kellett volna halnom”. Említeni lehetne azt is, hogy a mindössze harmincas életéveinek sűrűjében járó költőt igen súlyos betegség gyötörte már ifjan is; a mű azonban nem a betegségre, hanem a hazatudatra, a felelősségre összpontosít:

*Fölkap a szél egy maroknyi hazát
s kiszámítottan a szemembe vágja,
hogy amit kikönnyezek, az legyen jövője,
s a pillám gyepűje: országhatára.*

A versszak záró soraiban benne rejlik az is, hogy ez a haza maroknyi, tehát kicsi, megcsonkított, azt a nagyhatalmak vetették el tőlünk „kiszámítottan”. Az, „amit kikönnyezek” kép sűrűsége szinte Ady Endrét is felidézi: a sejtett jövő pedig itt is a korlátozottságokra utal.

Csoóri Sándor költői világának teljesebb feltérképezése komoly monográfia-feladat lehetne, s remélhetőleg erre majd többen is sort fognak keríteni. Én most csupán egyetlen tárgykör vázlatos bemutatásával próbálkozhatom meg, arra törekedve, hogy kiemeljem, Csoóri Sándor a kezdeti közéleti-publicisztikus versektől egy évtized alatt eljutott a komplex, a polifonikus költészetig. S továbbhaladva pályáján, a rendszerváltásig terjedő szakaszban is a magyarság, a haza gondjainak kifejezését tartotta feladatának. A költőszerepet mindvégig meghatározta az „ideköt idegszálaival a szél” felelőssége. A választott téma szempontjából legalább nyolcvan költői al-

kotást kellene megvizsgálni, csoportosítani. Most csak néhányat emelnék ki a legfontosabbak közül.

A hatvanas évek derekától Amerika és az európai nagyhatalmak is tudomásul vették a kádári társadalmi berendezkedést, a proletárdiktatúra és a látszólagos népi demokrácia sajátos elegyét. Csoóri Sándor társadalomkritikus szemlélete azonban egyre kevésbé tudta elfogadni azt a kádári tézist, hogy Magyarország a fejlettnak mondott szocialista társadalom építésének korszakába lépett. Ebben az elutasításban szerepe lehetett annak is, hogy Csoóri alighanem korábban érezte át azt, mint Illyés, hogy a „szélárnyék-helyzet” optimizmusa elérhetetlen ábránd. Bár kedvező tendenciák tényleg mutatkoztak: az emberek anyagi helyzete javult, ám a demokráciafok csak látszólag közeledett a modern polgári világ alapvető ismérveéhez. Ezekben az években Csoóri Sándor egyre következetesebben feszegette költői munkásságában is az egypártrendszer tűrőképességét, nemegyszer át is lépte a határokat. Verseiben megelőlegezte a hatalom által nemcsak ellenzékinek, hanem ellenségesnek mondott esszék, cikkek szemléletét.

Egyik legnagyobb hatású versében még jelképekben fejtette ki ítéletét a magyar helyzetről. A *Berzsenyi elégiája* 1976 júliusában jelent meg a *Kortársban*, a lap decemberi száma az esztendő legfontosabb írásai között ezt a verset is kiemelte. Ugyanott található Tarján Tamás alapos műelemzése is, amely akkor nem vehette figyelembe azt a jelentésárnyalatot, hogy a vers egésze folyamatosan ráutal az 1970-es évtized világára. Nem árt azt sem felidézni, hogy ebben az évben volt Berzsenyi születésének kétszázadik évfordulója. A költemény első különössége az, hogy igazából nem is elégia, csak a legutolsó sor

olvasható elégikus hangoltságúnak. Csoóri Sándor ugyan első-sorban elégikus költőnek nevezhető, Berzsenyi Dánielt pedig ódák és elégikák költőjeként tartja számon a hagyomány. Csoóri költői hagyománykincsében a 20. század a meghatározó – Ady-tól Nagy Lászlóig. Tisztelgő vagy szólító verset is viszonylag ritkán írt. Itt viszont beleélte magát Berzsenyi Dániel elképzelt élethelyzetébe, már túl az ifjúkoron, igen korán az öregedéssel bajlódva. Időszembesítő ez a vers abban az értelemben is, hogy a Berzsenyi-alakmás önmaga megélt múltjáról vall. Egy fényesebb múltat s egy sivár jelent szembesítve, de oly módon is, hogy a Berzsenyi-alakmás mindegyre átsejlik a verset író Csoóri Sándor sorsképlete. Berzsenyit életrajzi szempontból is több elem hitelesíti, ugyanakkor néhány kifejezetten a költő-utódra utal. „Nem szeretem hallani ifjúságom visszhangjait” – vallja Berzsenyi, Csoórit viszont egész életében foglalkoztatta fiatalságának a hőskora, a fényes szellők idővel hamisnak bizonyuló ígérete. Tavaszról, azaz húsvétról szólt az ígélet, de az esők is félbemaradtak, a föltérdeplő orgona inkább imádkozik, mintsem hallelujázna. A Berzsenyi-vershős felidézi azt a múltját, amelyben „sereglés voltam egymagam, magamból sokasodó”. Berzsenyi közismerten nagy erejű ifjú volt, akiről jelképesen-biblikusan még az is elképzelhető, hogy sámsoni erejével akár egy kölyökoroszlánt is megölhetett, később pedig 30 filiszteust mészárolt le egy számárállkapoccsal. Ez a vers azonban sokkal inkább Csoóri Sándor önvallomása, mint Berzsenyi-portré. S ha már önarckép is, akkor a modern költőnek inkább voltak oroszlánosnak is nevezhető fénykép-portréi. Ez a vers-hommage elsősorban nem Berzsenyi életidejét ítéli el, hanem Csoóri mélyen és tragikus nyomatékka megélt jelenkorát:

*Magyarország: bál-ország, én nyomultam a göndör húsú
himfyk elé: szép volt a nyögdecseles, fiúk, de legyen vége,
disznók dúlják a jácintos temetőket, nem látjátok?
Már halottaink orrát harapják, nyög a gége.*

A bál-ország képe az 1800 körüli világra is ráérthető lenne, a „nyögdecseles emlegetése pedig a kor jelentéktelen almanach-lírájára, ámde 1976-ban sokkal inkább az akkori szocialista „almanach-versek” mellébeszélő semmit mondására. A farsangi bálók Csokonai módra idillikus, játékos és ironikusan csúfolódó képzetei helyett Csoóri Sándor egyre komorabb jelenkori látomása villan fel, a táncok helyett „nyögdecseles”, a farsang egyre inkább egy haláltánc-helyzettel fenyeget. A „nem szeretem hallani” emlékképét felerősítik a vers jelen idejű felszólításai: „hagyja abba”, „legyen vége”. Arra figyelmeztet, hogy tragikus helyzetbe sodródik újra az ország, s a költők, az emberek ezt nem veszik észre.

E mögött a vers mögött megbújik, de elő-előbukkan még egy olyan lehetséges jelentésárnyalat is, amelynek háttere korántsem tekinthető közismertnek. 1944–45 fordulóján Nikla község és tágabb környezete is hadszíntérré vált. Nikla lakóit is kitelepítették. Ismeretlenek megnyitották, feldúlták a költőnek és feleségének sírboltját, elrabolták az emléktárgyakat. Maga a kúria is erősen megkárosodott. 1948-ban kerülhetett sor arra, hogy feltárják szakszerűen a maradványokat, majd a sírt s a kúriát is felújítsák. Entz Béla antropológus professzor megállapította, hogy a költő csontjaiból ekkor már csak az állkapocs volt feltálalható és azonosítható. Nem tudjuk, hogy a költő ismerhette-e a niklai sírfeltárás részleteit, azonban az említett versben több

motívum utalhat az exhumálásra: az oroszlános állkapcsok, a „döglött saláta”-levél, a megkínzás, a halotti lepel. Berzsenyit – bár mindig Niklán, de – háromszor kellett tisztelőinek eltemetniük. A fájdalomat erősíti az, hogy „disznók dűlják a jácintos temetőket, [...] már halottaink orrát harapják”. Azaz a temetők szakralitását veszik semmibe az utókor hamisságai.

Csoóri Sándor költői sokszólamúsága abban is szemléltethető, hogy a leghagyományosabb lírai műfajokat megújítja: akár egyetlen műben is egymásra építi azokat, hangnemeket is szembesítve egymással. Az olykor kaotikusnak mutakozó világban az esztétikai minőségek sem maradhatnak már egyetlen vonással leírhatók. Ha a disszonancia folytonosan jelen van a mindennapi életben, akkor azt a művészetből sem szabad tartósan kiiktatni. Berzsenyi Dániel ezt ilyenképpen még nem élhette meg. Ady Endre polifon hangját, összetett látásmódjának örökségét Nagy László, majd Csoóri Sándor vitte tovább.

A Berzsenyi-vers sok szempontból a jelképek erdejében időzik, azok mezébe öltözik. Ám évről évre sokasodnak a költő egyre nyíltabb versközlései. Ilyen például a *Jók voltunk, jók és engedelmesek* című vers az 1982-es *Elmaradt lázalom* című kötetből. A cím első közlése: „Jók voltunk” – akár gyerekekre is utalhatna. Akkor szokott ilyen közlés elhangzani, ha a felnőttek: szülők, nagyszülők, tanárok kérdezik a felügyeletük nélkül töltött idő után a gyerekeket. Az „engedelmesek” közlés régebbi időkre utal inkább, mert biblikusabb, alávetettséget fejez ki. A vers címe után egy ajánlás is olvasható: „Nemzedékemnek”. 1980 táján, ötvenedik éve körül azonban itt már egy idősödő, sőt egész korosztályát megszólító férfi jelenti ki – a vers élére kiugratva – a nyomasztónak bizonyuló közlést. Hiszen épp arról

van szó, hogy a nemzedék nem azt tette, amit kellett volna. A Berzsényi-vers kétfajta magatartást, életérzést szembesített egymással, itt viszont az egész szomorú egységbe olvadt, olvasztott nemzedék kap lesújtó minősítést. Végso soron azzal a keserű kijelentéssel, ismét Adyt idézve: „még a templomot sem építettük fel”. Berzsényi szenvedélyesen ostromozta 1800 táján az elsatnyult magyarságot. Csoóri ebben a versben nem ostromoz, hanem fájdalmasan kijelent. S hogy biztosan megjegyezzük, refrénszerűen ötször olvashatjuk az egyre nyomasztóbbá váló minősítést. Ezekben az években a költő már gyakran érzékeltethette magáról, hogy ő a létező szocializmus mind élesebb kritikusa, költőként is radikális társadalombíráló. Itt viszont az önvád hangja is megszólal: nemcsak saját nemzedékéről vall, hanem mindannyiunkról. Olyanok voltunk, „mint a kisfiúk a sétatéren”, de aztán megjelennek háborús motívumok is: „nem aknáztuk alá a parkba kiültetett dáiákat”. Gondolatban rögtön hozzátehetjük: mint 1956-ban a szovjet tankokat a főváros utcáin, majd idézhetjük: „a meghunyászkodó férfiak szemét, / mint egy karambol vértócsáit, kikerültük”. A tábornokok ebben a versben csupán fogadásra siettek. Mi viszont

*Jók voltunk, jók és engedelmesek,
sajgó orrcsontunk fölött szoknyásan
lépkedett át a balszerencse,
céljához ért velünk a múlt,
de mi még mindig egy trombitás bál emlékét
dédelgettük a háborúból,*

közben azonban

félrebillentek az évek.

motívum utalhat az exhumálásra: az oroszlanos állkapcsok, a „döglött saláta”-levél, a megkínzás, a halotti lepel. Berzsenyit – bár mindig Niklán, de – háromszor kellett tisztelőinek eltemetniük. A fájdalomat erősíti az, hogy „disznók dűlják a jácintos temetőket, [...] már halottaink orrát harapják”. Azaz a temetők szakralitását veszik semmibe az utókor hamisságai.

Csoóri Sándor költői sokszólamúsága abban is szemléltethető, hogy a leghagyományosabb lírai műfajokat megújítja: akár egyetlen műben is egymásra építi azokat, hangnemeket is szembesítve egymással. Az olykor kaotikusnak mutatkozó világban az esztétikai minőségek sem maradhatnak már egyetlen vonással leírhatók. Ha a disszonancia folytonosan jelen van a mindennapi életben, akkor azt a művészetből sem szabad tartósan kiiktatni. Berzsenyi Dániel ezt ilyenképpen még nem élhette meg. Ady Endre polifon hangját, összetett látásmódjának örökségét Nagy László, majd Csoóri Sándor vitte tovább.

A Berzsenyi-vers sok szempontból a jelképek országában időzik, azok mezébe öltözik. Ám évről évre sokasodnak a költő egyre nyíltabb versközlései. Ilyen például a *Jók voltunk, jók és engedelmesek* című vers az 1982-es *Elmaradt lázálom* című kötetből. A cím első közlése: „Jók voltunk” – akár gyerekekre is utalhatna. Akkor szokott ilyen közlés elhangzani, ha a felnőttek: szülők, nagyszülők, tanárok kérdezik a felügyeletük nélkül töltött idő után a gyerekeket. Az „engedelmesek” közlés régebbi időkre utal inkább, mert biblikusabb, alávetettséget fejez ki. A vers címe után egy ajánlás is olvasható: „Nemzedékemnek”. 1980 táján, ötvenedik éve körül azonban itt már egy idősödő, sőt egész korosztályát megszólító férfi jelenti ki – a vers élére kiugratva – a nyomasztónak bizonyuló közlést. Hiszen épp arról

van szó, hogy a nemzedék nem azt tette, amit kellett volna. A Berzsényi-vers kétfajta magatartást, életérzést szembesített egymással, itt viszont az egész szomorú egységbe olvadt, olvasztott nemzedék kap lesújtó minősítést. Végso soron azzal a keserű kijelentéssel, ismét Adyt idézve: „még a templomot sem építettük fel”. Berzsényi szenvedélyesen ostromozta 1800 táján az elsatnyult magyarságot. Csoóri ebben a versben nem ostromoz, hanem fájdalmasan kijelent. S hogy biztosan megjegyezzük, refrénszerűen ötször olvashatjuk az egyre nyomasztóbbá váló minősítést. Ezekben az években a költő már gyakran érzékeltethette magáról, hogy ő a létező szocializmus mind élesebb kritikusa, költőként is radikális társadalombíró. Itt viszont az önvád hangja is megszólal: nemcsak saját nemzedékéről vall, hanem mindannyiunkról. Olyanok voltunk, „mint a kisfiúk a sétatéren”, de aztán megjelennek háborús motívumok is: „nem aknáztuk alá a parkba kiültetett dáiákat”. Gondolatban rögtön hozzátehetjük: mint 1956-ban a szovjet tankokat a főváros utcáin, majd idézhetjük: „a meghunyászkodó férfiak szemét, / mint egy karambol vértócsáit, kikerültük”. A tábornokok ebben a versben csupán fogadásra siettek. Mi viszont

*Jók voltunk, jók és engedelmesek,
sajgó orrcsontunk fölött szoknyásan
lépkedett át a balszerencse,
céljához ért velünk a múlt,
de mi még mindig egy trombitás bál emlékét
dédelgettük a háborúból,*

közben azonban

félrebillentek az évek.

A vers látszólag higgadtságot sugároz, emlékeket sorakoztat fel a gyermekkortól Grúziáig, Jancsó filmjeit is felvillantva, végül visszatérve a világháborúhoz, a „trombitás bálhoz”. Az alaphang azonban ironikusan teljesedik ki, groteszk képeket is beillesztve, össze nem illő képeket villantva fel.

Az ironia, önironia mellett más versében a kivételes nagyságok előtti főhajtás érzékelteti a közéleti feszültségeket. A *Furulyacsonk a szánkon* című Nagy Lászlót sirató vers az elhunyt érdemeit emeli ki a sirató műfajának megfelelően. Nagy László valóban a 20. század egyik legnagyobb költője, akit sokan igazi költő-fejedelemnek tekintettek. Ezt fejezi ki a sirató „Magyarország halottja” megszólítása is. Akárcsak Csoóri Berzsenyi-verse, ez is erőteljes önportré is. A mester és barát hirtelen halála a legteljesebb azonosulást hívta elő:

*Bujdosóm, jobbik felem,
a vadonunknak vége,
nem jövőnk többé össze
mosolyod ünnepére.
Halál-síkságra értünk,
a védhetetlen rétre,
furulyacsonk a szánkon,
himnuszod, indulóid –
de már ennek is vége.*

A veszteség a költő számára elfogadhatatlan, olyan, mintha az egész nemzetet fenyegetné a megsemmisülés.

A Nagy László-siratóban számos személyes élmény, tapasztalat összegződött. De a *Láttam arcodat* című sirató, amely

Bibó István emlékére született meg (az *Elmaradt lázálom* kötetben, 1982.), még több, még személyesebb emléket épít a versbe. Maga az elhunyt személy azonban aligha volt akkor-tájt közismertnek tekinthető. Munkásságát a Rákosi-rendszer kártékonynak tartotta, a Nagy Imre kormányában mindvégig kitartó államminisztert hosszú börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult, de nem térhetett vissza az őt megillető szinten a szellemi életbe. A Kádár-rendszer lényegében hallgatásra ítélte, 1979-es halála után sem jelenhettek meg művei Magyarországon, csak 1986-ban. Amikor Bibó István halála után az ellenzéki szerveződés emlékkönyvet készített, annak kiadását nem engedélyezték, csak szamizdatként jelent meg kevés példányban. Csoóri Sándor búcsúverse is az emlékkönyv számára készült. Amikor a költő Nagy Lászlót siratta, akkor inkább szenvedélyesen fegyelmezett, de rapszodikus hangot ütött meg. Bibó István emléke ugyancsak személyes, de az életkor nemzedéki távolsága miatt is sokkal tárgyilagosabban mutatkozik meg. A vers indító és befejező részében egy szánalomra érdemes, megviselt, de névtelen öregember, „talán egy leszázalékolt szívbeteg” tűnik fel a piaci bevásárlás közben. Majd létrejön a személyes ismeretség, a szembesülés a megnyomorított történelemmel:

*Aztán a magyar ótestamentumi bűnök félszavakkal
ott az utcasarkon s az újtestamentumi mocsok.*

---

*Hányszor gondoltam, hogy én: te is lehetnék,
végsőkéig magyar, mert végsőkéig kétségbeesett, önmérsztő...*

A nemzedéki különbségtől a sorsazonosság teljes vállalásáig vezet minket a költő, az utód pedig nem tehet mást: „szégyenében csak a földet nézi.” Mennyire ideillik, mintegy Csoóri versgondolatának folytatásaként Nagy Gáspár néhány évvel későbbi, hatalmas botrányt kiváltó verse, *A Fiú naplójából*: „nem tudtam még, hogyan viselem el tartósan a szégyent, / hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket / és másképp vert a szívem és másképp láttam ugyanazt a fát.” Némileg leegyszerűsítve azért kijelenthető, hogy Bibó István emléke halálában is tudatosító hatást érhetett el. 1979–1980-ban felerősödhetett s határozottabbá válhatott, sőt egymásra is találhatott a nép-nemzetinek nevezett és a demokratikus ellenzék, s mindegyik egyre gyakrabban mutatkozott a Kádár-rendszer korában „ellenségesnek”. Ez a tendencia Csoóri költészetében és esszéiben is radikálisan érzékelhető volt.

1982-ben az *Elmaradt lázálom*, 1985-ben a *Kezemben zöld ág*, majd 1989-ben *A világ emlékművei* egyre nyíltabban szakítanak az „én is jó voltam” már akkor is feltételes, önironikus jellemzésével. Csoóri Sándor egyre átpolitizáltabban szólalt meg költőként is. Ebben bizonyára szerepet játszhatott az is, hogy Illyés Gyula 1983 tavaszi halála után kéretlenül is ráhárult az illyési szerep és feladatkör. Végérvényesen „nemzeti költővé” kellett válnia.

A magyarság időszerű léthelyzetével foglalkozó alkotásai közül én a legborzongatóbbnak a *Tapsok és lámpák fényporában* című verset tartom az 1985-ös kötetben. Lehet behunyni az egyik szemünket, megkísérelhetjük a félrenézést, bizakodhatunk a cenzorok jóindulatában, még inkább abban, hogy a titkosszolgálatok éppen mással voltak elfoglalva, akár még

abban is: úgyis kevesen olvasnak verseket, beleértve a politikusokat is. Azonban 1956 forradalma, a szovjet- és a Kádár-rendszer szigorú tabu maradt az első nyilvánosságban. E vers címe nem vetít előre semmi borzalmat, semmi rendkívüli eseményt. *Tapsok és lámpák fényporában* akár egy komolyzenei hangversenyt is bravózhatnánk, ám itt a legelső verssor is kijózanít: egészen másról van szó. Igazából már nem is könnyűzenéről, szórakozásról, hanem egy szörnyű végítélet előtti vízió vetül elénk.

*Gügyögjünk, gügyörésszünk,
beszéljünk pöszén a halálunk előtt,
hadd röhécseljen rajtunk az arcrángásos múzsa,
foszforeszkáló hajában döglött pillangókkal
hadd viháncoljon Szent Iván éjszakáján.
Itt mindenki úgyis csak hacacárézni akar
S velőtrázóan szórakozni.*

A mámorosan, eszeveszetten szórakozó, tomboló tömeg „a stadion megvilágított gyöpen” nem látja, s elképzelni sem tudja azt, amit a költő megél:

*Földrésznyi disznóólakat, romokat s földrésznyi
kaszárnyákat avatnak a nevünkben folyton.”*

---

*a Századvég Vidám Kocája, aki rohamsisakban ül
egy cirkuszi selyemágyon s tapsok és lámpák fényporában
kifent henteskésekkel csiklandoztatja magát*

A Berzsenyi-vers jelenidejében „disznók dűlják a jázminos temetőket”. A zárókép mégis elégiássá szelídül: „estéli árnyékomon osztozkodik már diófalomb és gyertyafény”. A *Tapsock és lámpák fényporában* nincs már se elégia, se tragédia, már a groteszk sem ígér kiutat: ez a világvégeének rémálma Kádár-korról és pusztuló népéről.

Ha figyelmesen olvassuk újra meg újra Csoóri Sándor verstermését 1989-ig, időrendben haladva mind folyamatosabban és mind erőteljesebben mutatkozik meg a befogadó számára az a fajta társadalomkritikus szemlélet, amely már nem látja javíthatónak az adott rendszerben a magyarság helyzetét. De ugyanezt kell átéreznie Lengyelország vagy Románia sorsával kapcsolatban is (*Senkid, barátod*). *Verődöm, vonszolódom* – emeli ki a vers címében a költő a helyzet lényegét:

*Ó, hány Mohács
zivataros délutánjából kellett kimentenem a
reményt, hogy ez a mai nap is még
a miénk legyen.*

Vermeld el magad – jelenti ki egy másik keserű vers: „látni itt senki semmit se akar: / csodát se, vért se, önmagát se!”

A költő szeme

*a szobrok arcáról
ma is a tornyokéra vándorol,
aztán az égre s vissza,
kialudt tüzeket lát*

*az elüszkösödött királyi várban
és vérben vonagló tömeget az Országház körül.*

Mert ez a költő

*a maga megtéríthetetlen álmát
álmodja végig:
a félresiklott remény évszázadában
az erőtlen szabadokét.
(Így lásson, aki látni akar.
In: A világ emlékművei, Bp., Magvető, 1989.)*

2017

„MAGYARORSZÁG HALOTTJA”

Amikor hétfőn, szeptember 5-én a rövid déli hírek között meghallottam, hogy Csoóri Sándor meghalt, szinte megnémultam. Tudtam, hallottuk persze sokan, hogy néhány éve egyre súlyosabban beteg, hogy visszavonultan él, s azt is sejtettük, hogy aki 87. életévében jár, annak már nemcsak a múlt, hanem az elmúlás is kiiktathatatlan a gondolataiból, de mégsem készülhettem arra, hogy eljött a végső búcsúzás ideje. Rögtön azt éreztem, hogy nem csupán egy nagyszerű művész távozott el közülünk. Ő több volt, másfajta ember. Ő „Magyarország halottja, ... bazalt szemefénye” lett. Amikor 1978-ban Nagy László halála után megírta ezt a búcsúzó versét, a nála néhány

évvel idősebb költő-testvér múlhatatlan emlékét örökítette meg, nem sejtette, hogy az ő számára egy szűk emberöltőnyi-vel hosszabb életidő adatik majd, ám azt idő múltán megérezhette, hogy ő is kiiktathatatlanul beleírta magát a magyarság történetébe. Mert bibliai értelemben igaz ugyan, hogy akik magyarnak születtünk s magyarként halunk meg, mindannyian Magyarország halottai leszünk, de a versbeli nyomatékkal is kiemelt versrészlet azt sugalmazza, hogy miként Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Illyés Gyula vagy Nagy László, ugyanúgy Csoóri Sándor is Magyarország halottja a halhatatlanok seregében.

Hallottam a gyász hírt, s talán 2 perc múlva kerestek a Rádióból, hogy beszélnek-e majd Csoóri Sándorról. Valóban remegve és dadogva válaszoltam, hogy igen, igen, de várjanak egy órát, mert most még képtelen vagyok rá. Csoóri Sándor számomra ugyanis nem csupán a tisztelt és becsült költőt, esszéíró-t jelentette, nem csupán a majdnem 12 évvel idősebb pályatársat, akit ilyenképpen akár bátyuskámnak, nagybátyámnak is tekinthettem. Aki tehát számomra nem a szülők, nagyszülők, az ifjú szemében szinte történelem előttiinek gondolt dédszülők nemzedékéhez tartozott, hanem hozzám képest karnyújtásnyi előnnyel szerezte meg a maga élettapasztalatait, amelyhez némi időhátránnyal én is csatlakozhattam. Nem merném azt mondani, hogy barátok voltunk, hiszen személyesen ritkán találkoztunk, én viszont állandóan olvastam őt, írhattam róla, taníthattam a műveit, az ő jelenlétében is beszélhettem róla. Fel is köszönhettem néhányszor. Tudom, hogy ő is olvasta olykor írásaimat, s néhány hozzám írt levelével is büszkélkedhetek.

Eleinte csupán olvasója lehettem. A gimnáziumba készülő diák 1956 könyvhetén két művet vásárolt meg: Illyés Gyulától a *Kézfogásokat*, valamint a „gyöngyszem” sorozatban a *Mai magyar költők* antológiát. A forradalom alatt Petőfi már szinte bibliás olvasmányom lett, s hamarosan Illyés is. Utólag belegondolva szinte törvényszerűnek tartom, hogy akárcsak Csoóri Sándort, engem is ők vezettek, s így lehetett mesterem azután maga Csoóri is.

Abban a régi antológiában a legfiatalabb s így az utolsó költő Csoóri volt. *Kicsi néném* című verse később nem került be kötetbe, akárcsak többi „fiatalkori” munkája, ám nekem kedves vers-emlékem maradt.

S ha most vázlatos emlékeimet sorolom, bevallhatom azt is, hogy amikor érettségi előtti hónapokban fiatal magyartanárnunk lelkesen beszélt a költőnek 1954 táján keletkezett kritikus hangvételű verseiről, én azokat „esztétikai szempontból” már kevésnek tartottam, mert az 50-es évek végén Juhász Ferenc és Nagy László lettek példaképeim.

Néhány év múlva aztán felfedezhettem Csoóri Sándor költői útkeresését, a *Menekülés a magányból* hozzám is közvetlenül szóló verseit, majd a *Második születésem* lapján a végző magára találást, a beérkezést. Amikor néhány év késéssel bölcsészhallgató lehettem, természetesen verselgető diákként már őt kerestem fel, talán 1965-ben. Mondott is néhány biztató szót, én pedig még talán nem is sejtve, hogy irodalomtörténész lesz belőlem, írtam egy alapos verselemzést az *Idegszálaival a szél* című alkotásáról. Ez 1968-ban jelent meg a bölcsészkar *Acta Iuvenum* című folyóiratában, s úgy tudom, ez volt a legelső műelemzés Csoóriról. Tanáromnak csak annyi volt

a kritikus észrevétele, hogy miért erről a versről írtam, miért nem inkább Illyésről. Arra viszont máig büszke vagyok, hogy én lehettem ennek a költeménynek, klasszikus értékének felfedezője, a magam módján népszerűsítője is.

Talán egy irodalminak csak kevéssé nevezhető epizódot is érdemes megemlítenem. 1976-ban volt a Magyar Írószövetségnek akkor még csak ötévente megtartott vezetőségválasztó közgyűlése. Akkor még mechanikusan történt a szavazatszámolás, s ennek bizottságába vagy tucatnyi embert jelöltek, Csoóri Sándor mellett engem is. Sándorral mi ketten együvé kerültünk, s percek alatt megtapasztalhattuk, hogy mind a ketten jól tudunk számolni, adatokat csoportosítani. Ez a számlálás talán háromórányi munka is volt a kis csoportok számára, de mi ketten a magunk részét, az ellenőrzést körülbelül fele annyi idő alatt elvégeztük, s aztán segítettünk a többieknek is. Sándort hajdanán a gimnáziumi felvételi vizsgán kis matematikus zseninek nevezte a tanár; az én számomra is természetes volt ez az eredményesség, hiszen korábban két évet végeztem a műszaki egyetemen, s matematikából is szigorlatoztam.

Csoóri Sándornak válogatott verseskötete először csak 1979-ben jelent meg. 1975 után a Magvető és a Szépirodalmi Kiadó indított egy reprezentatív szándékú sorozatot a „felszabadulás” harmincadik évfordulójának a tiszteletére. Idővel itt kapott helyet Sándor is. A Rádiónak volt egy tízperces sorozata, a *Kritikusok fóruma*. Itt beszélhettem erről a versgyűjteményről. Nem sokkal később találkoztam vele, s megtudva híremet a felolvasásról, meglepődve kérdezte-mondta: „Ezek szerint feloldották az írásaim tilalmát a rádióban?” Azokban az évtizedekben, a már konszolidálódott Kádár-korban ugyan-

is a cenzúrának, a tilalmaknak különböző fokozatai voltak. Minél kisebb volt a határfoka egy írásnak vagy sajtóorgánumnak, annál elnézőbbek lehettek a cenzorok. A Rádió viszont különösen nagy határfokúnak, tehát veszélyesnek számított.

1986 őszén még arról harsogott az egypártrendszer a harmincadik évforduló kapcsán, hogy nálunk ellenforradalom volt, s ennek megítélése soha nem fog megváltozni, ez örök időkre szól. Aztán alig két évnek kellett eltelnie, s fokozatosan változott a helyzet. Lassan kezdték engedélyezni magánkiadók működését. Püski Sándor amerikai könyvkiadója is hazatelepülhetett, s 1988 novemberében megjelent a *Hitel* című folyóirat, Csoóri Sándor irányításával. Ezt a lapot az Isis Kiszövetkezet Eötvös Kiadója adta ki kezdetben, én pedig a kiadó irodalmi szerkesztője voltam. Ezen a nyáron kezdtük a munkát, s első dolgomnak egy *Csoóri Sándor Breviárium* elkészítését tartottam, amely verseket, esszéket, illetve különböző írásokból szemelvényeket foglalt magába 250 oldalon. Sándor segítőkészen vett részt a könyv összeállításában, s bizonyára ő is időszerűnek tartotta, hogy a remélt változások kezdetén ilyen hangsúlyosan mutassam be őt. A könyvhöz kísérő tanulmányt írtam, s ez volt a költő-író első pályaképe. *A nemzet rebellise*: ezt a címet adtam az írásnak, s a költő nem kifogásolta ezt a summázást.

Csoóri Sándor 1990 februárjában lett hatvanéves. Én az akkor még létező *Napjaink* című folyóiratban köszöntöttem őt. A *Magyar esszé* című írásomban a Csoóri-esszékhöz kapcsolódva kerestem választ arra, mi is történik most velünk, milyen jövő vár ránk. Újraolvasva most ezt a dolgozatot, látom, hogy bizony ő sem, de én sem a boldogságban úszva tekintettünk a sorsunkra. Jól emlékszem arra, hogy már annak az évnek az elején egyre

keményebbekké és vadabbá váltak az egymással szembenálló politikai táborok. Józanul már alig lehetett a békés egymás mellett élés teóriájában reménykedni. Csoóri Sándor számára ekkor következett be a legdrámaibb pokoljárás. Az az ember, aki számára a választások megnyerése után a miniszterelnök felajánlotta az államfői tisztséget, s aki ezt nem fogadta el, mert úgy gondolta, hogy ő nem válhat elsősorban diplomatává, hanem a jó ügyek képviselőjének és még inkább költőnek kell maradnia, az egész ellenzéki-eszdeemes tábor pergőtüzének céltáblája lett. Ez a tábor minden mértéket elveszített, s azóta sem képes elfogadni a demokratikus véleménynyilvánítás szabadságának jogát. Amikor a következő évben a *Nappali hold* kötetben is megjelent – már a legharciasabb viharok után –, én is írtam a kötetről. Egy irodalmi folyóirat régi, évtizedes munkatársaként is visszakaptam írásomat. Jóindulatúan feltételeztem, hogy magukat is, engem is meg akartak védeni. Később néhány sort kihúztam ebből a szövegből, de amikor 2000-ben megjelent Csoóriról írott könyvem, szűk körben még ekkor is nehezményezték, hogy nem ítélem el Csoórit. S vannak ma is, még a nekrológírók között is, akik számára 1990-ben a költő megsemmisült. Ez pedig még akkor sem lenne elfogadható, ha olvasmányélmény nélkül mondanának ítéletet Csoóri 1990 utáni munkásságáról.

A régi vita kapcsán talán szabad már egy kicsit ironizálni azon, hogy vajon hová lett az egymással szembenálló két nagy, önmagát egyaránt győzelemre jogosultnak tartó párt: az MDF és az SZDSZ? Ám sajnos, ha más nevekkel is, de az ősi ellentétek ma is sanyargatnak bennünket.

Én viszont továbbra is megingathatatlanul ragaszkodtam ahhoz a meggyőződésemhöz, hogy Csoóri Sándor a 20. szá-

zadi magyar költészet és gondolkodástörténet egyik legfontosabb szereplője. Egy tankönyvszerű fejezetet is írtam róla, elsősorban egyetemistákra gondolva. Székesfehérváron 2000-ben jelent meg Sándor születésnapja alkalmából a róla készült írásaimnak gyűjteménye, s ehhez néhány újabb is csatlakozott. Életem egyik meglepő ajándéka volt, amikor 2007 elején a 65. születésnapomra készült köszöntőkönyvbe Csoóri Sándor is elküldte egyik versét, a *Wagner meglovagolható hattyújával* címűt: „Vasy Gézának ajánlom ezt a tizenhat év után kihantolt verset”.

Az időben kalandozva még három levelét idézem, amelyek büszkeséggel és meghatottsággal töltöttek el, s így lesz ez, amíg csak élhetek.

Bp., 1998. IX. 4.

Kedves Géza!

Az elmúlt években öt vagy hat levelet is írtam Neked. Igaz, hogy csak fejben írtam meg őket, sétaközben, utazás közben, amikor az ember rövid időre megszabadul súlyos gerendáitól és lidérceitől.

Mindegyik levelem köszönő levél volt, szemérmes nyugtázása annak, hogy ha 1991 után a „jó magyar” értelmiség zöme elfordult is tőlem, sőt mámorosan leköpködött és megrágalmazott, akadt azért négy-öt szegénylegény, aki visszahőkölt az elegáns hisztériától, és mondta tovább a magáét. Kik is voltak ezek a „szegénylegények”? Görömbei, Monostori, Szakolczay, Márkus Béla és Te. Mondj még valakit! Aligha tudsz.

A fejben írt leveleim, több szólamban, ezzel a tünemény-nyel foglalkoztak. Most, elhagyva minden részletezést, csak a legpörébb vallomásra szűkítem le ezt a levelet: köszönöm

minden eddigi figyelmedet, eltökéltségedet. Remélem, egyszer kiderül, hogy jó ügyben voltál konok.

A régi barátsággal üdvözöl,

Csoóri Sándor

*

Üröm, 2003.VII. 13.

Kedves Géza!

Köszönöm a könyvedet. De eszedbe ne jusson, hogy csak az ajánlásodban megjelölt oldalak miatt örülök neki. Olyan az egész kötet, mintha nyitott ingnyakkal és föltúrt ingujjban írtad volna minden sorát, ráadásul egyhuzamban. Még azt is javára írom, hogy nem „mély” akar lenni, hanem csak egyértelmű, világos, nyomon követhető. Impresszionisztikus? Az, ha a fogalmat becsületesen, eredeti értelmében emlegethetem. A sokféle írás nemcsak egymást gazdagítja, de jókedvűvé teszi az olvasót is.

Egyszóval: összejött!

További jó munkát.

Baráti kézzelírással,

Csoóri Sándor

*

Üröm, 2005. febr. 13.

Kedves Géza!

Köszönöm szép, vallomásos leveledet. Holott, ha meggondolom, épp oly időszerűtlen, mint amilyen sokak szemében magam is vagyok. De sebj! Ebben a fölhígult, laza, bűnös és felszínes világban a mi *tegnapiságunk* előbb-utóbb az ellenállás vezéreszméje lesz. Tudatos lelassulásunk pedig csöndes forradalom.

Ki hitte volna egykor, a lázas hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években, hogy újra ellenzéki értelmiségivé kell válnunk, ellenzéki íróvá.

Nem tudtam, merre kanyarodik el ez a levél, de ha már magától ebbe az irányba kanyarodott, olyasmire kérlek, amire, íróként, még soha senkit sem kértem: a könyvekben megjelent „jósataim” közül keress elő kettőt. Egy verset és egy elátkozott prózai részletet. A próza a *Nappali hold* egyik riadóztató, keserű futama, amely mára teljessedett ki igazán, a vers pedig 1988-as. A címe: *Jóslat*. Mindössze tizenkét sor. A megírás pillanatában nem voltam vátesz, se huhogó bagoly, aki átlát a sötétségen, egyszerűen csak éreztem, mi következik a történelemből, a magyar sorsból.

Eddig nem mertem volna Neked se mondani, hogy ne sajnáld az idődet, amit rám áldoztál idáig. De most már merem. Valamiféle belső hang azt súgja nekem: ha Te védtél és Te értelmeztél idáig, mostantól kezdve egyre inkább én védelek és igazollak Téged.

Lám-lám, mire kényszerített vallomásos leveled!

Nem ártana, ha jókívánságaid teljesülhetnének.

Baráti üdvözléssel,

Csoóri Sándor

2016

ÉLETUTAK TALÁLKOZÁSA

Nagy Gáspárról

A szombathelyi főiskola elvégzése után, 1971 őszén került Nagy Gáspár a fővárosba, s könyvtárosként kezdett dolgozni. Én meg – tanársegédi munkám mellett – 1972 januárjától lettem a *Magyar Ifjúság* hetilapjának irodalmi szerkesztője. Az újságnak rendszeresen egyetlen oldalnyi helye maradt az irodalomra. Hetente fogadóórát is kellett tartanom, s egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg Gazsival már az év tavaszán. Többször közöltem egy-egy versét. Felhívó erejűvé a melléklet 1973. decemberi számának versösszeállítása lett, melynek élén az *Anyámmal hófehérülök* című vers állt. A bemutatáshoz egy rövid méltatás is kapcsolódott: „Nagy Gáspárt legutóbb elkészült munkája, az *Anyámmal hófehérülök* teljes fegyverzetében mutatja. A legújabb magyar líra csodaszép édesanya-képei – Nagy László, Csoóri Sándor, Juhász Ferenc, Ágh István versei – után is tud új módon szólni, keményen és lágyan egyszerre, feledhetetlenül. Az édesanyjától hosszú évek óta elszakadt, csak karácsonyra hazalátogató fiúnak számolnia kell az elmúlás döbbenetével is, ami szétroththatná e gyönyörűen épített látomás tartópilléreit. De megbűvöli a világot, a rontás ellen tiltakozva, a halhatatlanságot éneкли, s így vállalja az édes szülő sorsát: „befödöm vizek homlokán a sírást s anyámmal hófehérülök.” (*Magyar Ifjúság*, 1973. XII. 7.)

Gazsi versét olvasva állapítottam meg magamban, hogy nem csupán a tehetséges pályakezdők egyike, mert ő a legjobbak közé tartozik. Az akkor már létező, műveket szemléző folyóirat, a *Látóhatár* ezt a verset át is vette másodközlésre.

Nem sokkal e költemény megjelenése előtt, 1973. október 20-án mutatta be a költőt – akit Nagy László is ajánlott – Kormos István az *Élet és Irodalom* lapjain.

Egy másik *Magyar Ifjúság*-beli közléshez a korban nem ritka esemény fűződik. Az újság „éber” cenzora közvetlenül a megjelenés előtt engem meg sem kérdezve átírta Nagy Gáspár egyik verssorát. Ebben az nem tetszett neki: „jöhetett kozák-szurony, tehervonat”, mert a kozák szó szerinte szovjetellenes minősítésű, ezért „csendőrszurony” lett belőle. A versben egyébként félreérthetetlen, hogy Petőfi Sándorról, majd József Attiláról volt szó.

Emlékszem arra is, amikor 1972 novemberében Illyés Gyula megkapta a Munka Vörös Zászló Érdemrend magas kitüntetését, miként mérgelődött a főszerkesztőhelyettes a szerkesztőségben: „kitüntetni ezt a fasisztát”! Meggyőzni őt tévedéséről nem sikerült. Mindazonáltal azokban az években már szelídebb volt a szigor, s ugyanakkor a lap Illyést köszöntő összeállításra, benne a fiatal írók KISZ-szervezetének köszöntő levelével nyugodtan megjelenhetett. S ezt a köszöntőt is újraközölte a *Látóhatár*.

Évekkel később olvastam Szőnyi Tamás *Titkos írás* (2012.) című könyvében a Nagy Gáspárról készült jelentések között azt, amely engem is érintett. Madróczy fedőnevű ügynök említi 1974 januárjában, hogy a *Magyar Ifjúság*ban közölt Nagy Gáspár-versekből „tisztán kihallatszó vallásos hangvétele” miatt érthetetlen a szerkesztői koncepció, könnyelmű a szerkesztő. A kifogásolt személy én voltam, az ügynök valódi neve Varga Rudolf, akkor fiatal miskolci költő és író.

Életünknek másik közös színhelye a Magyar Írószövetség székháza volt. Gazsival rendszeresen találkoztunk a fiatal írók számára rendezett esteken a Bajza utcában. 1972-ben pedig külön a fiatalok számára az Írószövetség ajánlásával kihelyezett esztétikai tanfolyamot indítottak a MLLE (Marxista-Leninista Esti Egyetem) engedélyével. Ennek három éven keresztül Tőkei Ferenc volt a tanára, s időnként Zoltai Dénest is meghívta. Ezen a képzésen Nagy Gazsival együtt vettem részt én is. Talán húszan jelentkeztünk, de elég hamar jó néhányan lemorzsolódtak.

1973 tavaszán megalakult a FIJAK (Fiatal Írók József Attila Kör), s ennek tagja lett Gazsi is. A következő évben pedig ő lett az Írószövetség egyik könyvtárosa, így még tartósabbá válhatott kapcsolatunk.

*

Nagy Gáspár egyik választott mestere – Jékely Zoltán és Nagy László mellett – Kormos István volt. A költőnek közel negyedszázados szünet után jelent meg *Szegény Yorick* című, karcsú, de lényegében gyűjteményesnek nevezhető verseskönyve. Igazából én is akkor ismerkedtem meg a költővel, akinek addig inkább csak a gyermekirodalomban voltak fontos művei. Az új kötetről lelkes méltatást írtam a *Népszavában*, s talán ennek is szerepe volt abban, hogy egy-két év múlva barátságos kapcsolatba kerültünk. A Móra Kiadónak és a frissen induló Kozmosz Könyveknek egyik főszerkesztője Illés Lajos volt, aki jóakaratóan a Móránál is kezdett nekem lektori, szerkesztői munkát adni. Ennek számomra fontos eredménye lett három antológia is, s ezek révén kerültem munkakapcsolatba is Kor-

mossal. Először a *Tengerlátó* antológia készült el. 1974 táján láttunk munkához. A felelős szerkesztő ugyan Fazekas László volt, de a költői antológia minden lényeges feladatában meghatározó munkát vállalva részt vett Kormos Pista is. Emlékszem rá, hogy lektori jelentést is készített a kötetről, amely aztán 1977-ben jelent meg. A gyűjteményben, amelyet válogattam, szerkesztettem és előszóval is elláttam, Nagy Gáspárnak kilenc verse kapott helyet. S ez a nagyobb terjedelem korántsem volt szerkesztői elfoglaltság sem részemről, sem Kormostól.

A *Tengerlátó* sikerén felbuzdulva, hiszen 9800 példányban adták ki, újabb javaslattal ostromoltam a kiadót, hogy a már egy- vagy többkötetes, de 35 éven aluli költők antológiája után jelenjen meg olyan könyv is, amely a kötet nélküli pályakezdőket mutathatná be. (Az életkornak azért volt fontos szerepe, mert hivatalosan 35 éves korig számíthattak a művészek is fiatalnak.) A kiadók küszködtek a sok-sok jelentkezővel, s ehhez képest kötethez csak kevesen juthattak. Ezt maga Kormos István is megtapasztalta, hiszen ő már 1970-től szerkesztette évente 2-3 elsőkötetes könyvét, de a Szépirodalminál és a Magvetőnél is sorba álltak a pályakezdők. Érthető, hogy Kormos is nyomatékosan támogatta az újabb antológiát. Ezt 1976–77-ben kezdtem el összeállítani és szerkeszteni, s a válogatásban Kormos Pista is részt vett, egészen váratlan haláláig. De a könyv felelős szerkesztője akkor már Nagy Gáspár volt, aki 1976-ban lett a kiadó munkatársa. Kormos halála után pedig ő kapta meg az elsőkötetes sorozat szerkesztését. Még nem fejeztük be egészen a szerkesztést, voltak vitatható nevek. Én néhányat kihagytam volna, de ekkor a kiadó úgy döntött kegyeleti okokból, hogy akiket Kormos javasolt, maradjon

nak benn. Utólag be kell vallanom, hogy túlságosan jólelkűek voltunk. A 45 fiatal költőből nem mindenki bírta a *Madárúton* való szárnyalást. Többen elhullottak, s egyetlen kötetük sem jelent meg. De az 1979-ben megjelent gyűjtemény olyan induló költőket is bemutatott, mint Ferenc Győző, Géczi János, Lezsák Sándor, Ószabó István, Rakovszky Zsuzsa, Szervác József, Szkárosi Endre, Tóth Erzsébet, Zalán Tibor.

Még egy antológiát szerkesztettem, hogy ne hiányozzanak a fiatal prózaírók sem. *A medveölő fia* 38 szerzőt mutatott be. Ebben nem pályakezdők, hanem egy- vagy többkötetes prózaírók kaptak helyet. Nagy Gáspár volt a felelős szerkesztő, a könyv 22000 példányban jelent meg. Emlékszem, többen azt hitték, hogy a cím kamaszregényre utal, vadásztörténetre, pedig a címadó történet, Simonffy András elbeszélése nem erről szólt.

*

Nagy Gazsi kozák-szuronyos versének a hetilapon belüli botránya múltó epizód volt életemben. Nem volt ilyen egyszerű a Nagy Imre-verssel kapcsolatos történetem. Tudjuk, hogy 1984 őszén ez a híressé-hírhedtté vált vers arra utalt, amiről nem lehetett beszélni. Az egyetemen, a tanszéki értekezleteken Király tanár úr minden hónapban megvitatta az aktuális politikai kérdéseket is. Indulatosan kifakadt, mondván, hogy egy névtelen fiatal költő feltűnési vágyában rátámadt Kádár Jánosra. Az ő lélegzetvételnyi szünetében belém bújt az ördög, s megszólaltam: „De Pista, Nagy Gáspár tehetséges költő!” Mire ő, a falat nézve, lefojtott indulattal szólt: „Neked tehetséges az, aki Kádár elvtársat gyilkosnak nevezi?” Mire Czine békítően közbeszólt:

„De hát ezt senki sem mondta.” Ő pedig folytatta, nekem címezve, hogy ez egy állami egyetem, ahol kötelező az állami fegyelem. Akinek ez nem tetszik, az holnap kérje ki a munkakönyvét! Nem kértem ki. Talán tíz nap múlva találkoztunk a folyosón, s belém karolt: „Igazad volt, Nagy Gáspár tényleg tehetséges. De kérlek, te pedig ismerd el, hogy az ő részéről súlyos politikai hiba volt ennek a versnek a közlése.” Én ezt megkönnyebbülve elismertem. S erről többé nem beszéltünk.

*

Első kötetétől kezdve írtam róla, s kaptam a baráti dedikációkat. Interjút kétszer készítettem vele. Egyszer a *Magyar Ifjúság* részére a Hónap költője rovatba 1977-ben, de az írás nem jelent meg. Ma már nem emlékszem rá, hogy miért. A másik interjú Budakeszin készült tévések részvételével, 1999-ben. Ekkor történt, hogy Gazsi büszkén mutatta nem is olyan régen kapott Balassi-kardját.

A Széphalom Könyvműhelynél Mezey Kati kiadásában megjelent *Ezredváltó sűrű évek*-kötetét én mutattam be 2003-ban. Utolsó személyes találkozásunkra a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Czine Mihály-díj átadásán került sor, ahol én mondhattam laudációt, amely később a *Hite*ben jelent meg (*Bevezetés és 12 pont Nagy Gáspárról*, 2006. 12. sz.). Amikor 2006-ban a *Tíz kortárs költő* című könyvemet állítottam össze, abban a legfontosabb szereplő éppen Gazsi lett: 16 írást gyűjtöttem össze Gazsiról. Már tudtuk, hogy gyógyíthatatlan beteg, de még megírhattam neki, hogy készül a kötetem a Felsőmagyarország Kiadó gondozásában. A megjelenését ő már nem érthette meg.

2006 vége felé ismétlődően influenzával kínlódtam. Nem mertem Budakeszire menni, nehogy megfertőzzem a beteget. Gazsi 2006.december 5-én rövid levelet írt, amelyben megköszönte, hogy a Művészeti Alap segélyezési bizottsága, amelynek én voltam az elnöke, segélyt szavazott meg számára.

Még ötvenedik születésnapjára írtam neki egy játékos versrigmust, felsorolva addig írott köteteinek címeit ily módon:

VISSZASZÁMLÁLÁS

Nagy Gáspárnak, ötven utánra

*Idő nem jön kegyesen
anyánkkal hófehérülni,
elfogy lassan a tenyérnyi:
szaltószabadság.
TUDOM, NAGY NYÁRI DÉLUTÁN LESZ,
s kattog a ZÓNAIDŐ,
mikor megszólítanak
FÖLÖS ÉBRENLÉTEM
riadt szívrugásai,
nyugtázza egy tétova
MOSOLYELÁGAZÁS:
akármint számolsz,
MÚLIK A JÖVŐNK.
TÉKOZLÓK IMÁJA csikorog,
kavics a szájban,
KIBIZTOSÍTOTT BESZÉD.
Most ÁRON MONDJA,
mózesi szóval:*

*Mind elévülnek
a FÖLDI PÖRÖK,
mire utolsó ver
a HALÁNTÉKDOB,
s porrá éget
fehérizzásában
a KORONATŰZ.*

(1999.01.30.)

Ez derűs írás volt, az viszont torokszorító, amelyet 2007 januárjának legvégén ismerhettem csak meg. Hatvanötödik születésnapom alkalmából köszöntő könyv készült az Írószövetség szervezésében. Gazsi nagybetegen is vállalkozott arra, hogy ő is ír ebbe. December folyamán készült el a kézirattal, s mint később megtudtam, ez volt életében a legutolsó befejezett költői megszólalása. A szerkesztők tisztelgésül az ő versét rakták a köszöntő könyv élére, hogy soha el ne feledjem e halál dátumát.

BÍZTATÓ VASY GÉZÁNAK

*Csonthideg januárban
elképelem az irodalom
örök szolgálatosának
álombeli szép útját
amint megcsavart fák között lépeget
az idő alakította, amint engemet
hisz kibírt már ennyi telet
de sosem mondta: most már elég!
örök optimista tanárként hajtogatja:*

„Géza kék az éG”
talán diákjai csenték zsebébe
a nyelvi tréfát
mennyit alakít, hitet, meggyőződést,
szerencsés mint ama fák,
dacolva az idővel
ott állnak még helyükön
a vándoroknak utat mutatnak
hófűvás határán is
hogy célba érjenek
hirdetjük: olyan január van
amikor az ifjúkor
lelkesült hite üzeni
csorbíthatatlanul mégis nyár van
mely az ifjúsággal, hitttel újra felér
kívánom így legyen 2007 telén.

Még Gazsi is bizakodott, miként ezt legutolsó, 2006. december 5-én kelt levele tanúsította, sőt engem is biztatott. „Vigyázz az egészségedre, jövőre meg kell gyógyulnunk! Ez a cél!” [Most csak egy kis részletét idéztem, a teljes szöveget ld. a 224. oldalon. – V. G.]

Kedves Gazsi!

Budapest, 2006. december 21-én,
a téli napforduló napfényes örömében:
Köszönöm nemrégén írott leveledet, meg azt a CD-t is, amelyet tegnap hozott a postás. Gratulálok hozzá, s a nyugalmasabb karácsonyi órákban hallgatni fogjuk. Idén csak a lányunk jön haza, ma éjjel, ha nem lesz sztrájk az ottani repülőtéren,

férjével és fiával Brüsszelből, január elején pedig mi megyünk néhány napra Madridba. Kalifornia most távol marad a fél-kínai unokával.

Új könyvem sajnos nem készült el a Széphalomnál decemberben, csak januárra várható, de akkor lesz egy másik is. A Krónika Nova kiad egy karcsú válogatott tanulmányokat az év elején, s ahhoz elkészítettem írásaim bibliográfiájának első, jelentősebb felét, ötszáz tétel lett. (Nem kaptak helyet a napi- és hetilapokba írottak, így sokallja a kiadó, de majd egy másik alkalommal azt is megcsinálom.) De lesz tavasszal még egy könyvem Serfőző Simon másik kiadójánál. Ez azért érint téged, mert *Tíz költő* a címe, s az egyike te vagy. Benne lesz minden, amit eddig írtam rólad. A teljes névsor: Veress Miklós, Szepesi Attila, Kerék Imre, Serfőző Simon, Szöllősi Zoltán, Nagy Gáspár, Tóth Erzsébet, Pintér Lajos, Zalán Tibor, Dobozi Eszter. Remélem nincs ellenedre ez a lista. Az Ághról, Belláról, Ratkóról, Budáról, a Kilencekről írottak nagyrészt már megjelentek korábbi könyveimben.

A bibliográfia készítése közben egy érdekes kéziratra találtam az 1977-es dossziében. Egy veled készített interjú ez az év végéről. A *Magyar Ifjúság* számára csináltuk, *A hónap portréja* sorozatba, de nem emlékeztem rá, s arra sem, hogy végül megjelent-e. Nálam nincs írásos nyoma, se lapszám. Könyvtárban megnéztem 1977 októberétől 1978 március végéig a lapot, de nem találtam. Nem tudom, neked van-e valamilyen emléked erről. Mindenesetre gépbe írtam a szöveget, s jelképes karácsonyi ajándékként elküldöm, s ha nincs ellene kifogásod, beleteszem a *Tíz költő* c. kötetbe is. Aztán majd sorra küldöm az új könyveket is.

Elsőbbséggel adom fel ezt a levelet, így talán még megkapod az ünnepek előtt. Békés és áldott karácsonyt kívánok neked, feleségednek, az egész családnak. S amint az legutóbb írtad: vigyázzunk az egészségünkre, mert jövőre meg kell gyógyulnunk! Így legyen!

A farkasréti búcsúztatóra csonthideg januárban került sor. Döbbenetes volt hallani felvételtől az ő szavait. Különbusz vitte a szülőfalujába a gyászolókat, de én nem mehettem, mert arra a délelőttre ki volt írva egy vizsganapom, s azt nem lehetett elhalasztani. Csak később jártam Bérbaltaváron, s a vasvári emlékülésen előadást is tartottam. Halála után is többször foglalkoztam Nagy Gáspár életművével.

*

Levélváltásunk is örzi barátságunkat.

2019

NAGY GÁSPÁR LEVELEI

1.

Kedves Géza!

dec. 6. Mikulás napján

Kedden vártam Rád. Sajnos nem jöttél. Kicsit összefirkáltam a kéziratot. A „többféle közéleti...” fölöslegesnek érzem. Ezért kihagynám. Ha valahol rosszul javítottam, azt tetszésed szerint írjad át.

Különben kösz, azt hiszem, túl vagyok értékelve.

Szeretettel köszönt:

n. Gazsi

ui – majd próbálj telefonon keresni.

2.

Kedves Géza!

Bp. 72.9.5.

Köszönöm a meghívót a Magyar Írók Szövetsége KISZ-szervezete taggyűlésére és nyilvános vitájára. Sajnos 15-én (pénteken) nem tudok résztvenni – ugyanis akkor dolgoznom kell – de 16-17-én szeretnék ott lenni Hatvanban. Gondolom ez azt jelenti, hogy számomra egy éjszakára kell szállás. Tehát megyek szombaton (16-án). Nagyon köszönöm a meghívást. Ha mégis valami probléma lenne, úgy kérek, hogy értesítsél. Te: 359-179 vagy Bp. XII. Lékai tér 3. I.4.

Barátsággal üdvözl:

Nagy Gáspár

3.

Budapest, 1972. december 16.

Hatvanban találkoztunk utoljára, s azóta bizony eltűntem. Rengeteg dolgon mentem keresztül. Sorolni fölösleges volna itt. Karácsony táján, évvégén mégis jelentkezem. Mivel úgy tudom, egyetlen versem sincs Nálad (ill. egy közölhetetlen), küldök 3-at. Mondhatnám azt is, hogy jó lenne, ha valamelyik megjelenhetne, mivel aktuálisnak érzem őket. De ez már a Te dolgod. Független a versektől – teljesen külön – elválasztva a fenti soroktól. Úgy érzem, a *Forrás rovat* 180°-kal változni tu-

dott 1 év alatt. Mert azért én olvastam ám, ha nem is volt éppen benne versem. Külön gratulálni szeretnék, a határainkon túliak bemutatásáért (főleg szép válogatás volt Erdélyből) és az Ilylyést köszöntő szövegért. Egyszóval jól, felelősséggel, stílusosan dolgoztál, kedves Géza! Szerkesztőre ilyet csak Ilia Mihályra mondanék jelen pillanatban. Hogy egy ilyen „bulvár” lapban valósítottad meg elképzeléseid, mint a *M. I.*, ez még külön nagy szó! Szívből gratulálok ezért. Éreztem a profilt! S hiszem, hogy a dilettánsok is kiszűrődtek, pedig azelőtt voltak bőven ezen az oldalon. Őszintén írtam ide ezeket a mondatokat. Találkozás hiányában és nem valaminek az ürügyén. Aztán olvastam még nagyon jó írásodat az *Újforrásban*. Sárándi Jóska mutatta. Nagyon tetszett. Így gondolom én is. Magamról annyit, hogy januártól állás nélkül vagyok egy ideig. A Szabó Ervin Könyvtár idegileg jól kikészített, s különben is. Viszont az 1973-as év publikálás szempontjából tűrhetőnek ígérkezik már. Márciusra jövök a *Kortársban*, *Alföldben*. Bizonytalan idejű elfogadások vannak *Tiszatájban*, *Nappainkban*. S januárban a Rádió – (Fiatalok Studiójában lesz 11 versem, amit még idén áprilisban vettek fe) Lassan épülnek a hegyek, aztán ki tudja, milyen hamar leomolhatnak.

Kellemes ünnepeket és áldásos újesztendőt kívánva

Szeretettel üdvözl:

Nagy Gáspár

4.

Kedves Géza!

Bp. 77. jan. 20.

Gondoltam, hogy találkozunk 19-én a FIJAK megbeszélésén. Sajnos nem így történt. Rengeteg dologról kéne beszélnünk. A legelső: Miskolcon ápr 5-6. Ady ünnepség kapcsán valamelyik este lenne egy „repräsentatív” költői est. Javasoltam, hogy ennek szerkesztésével Téged bízunk meg. Mindenki elfogadta: érveim a következők voltak: 1) a *Tengerlátó*-t, a legrepräsentatívabb antológiát Te szerkesztetted, onnan csak ki kell emelni a verseket, bizonyos szűkítéssel; s így reális képet kaphat mindenki a „fiatal költészet” helyzetéről. 2) Te kritikus vagy, tehát pártatlan a szó jó értelmében. Felmerült a kérdés, hogy a legfiatalabbaknak is rendezzünk egy műsort = a másikkal párhuzamosan. Itt felajánlanám segítségemet (szóval Veled dolgoznánk össze, és főleg ezért szeretnék találkozót kérni Tőled.) Tudom, hogy szerkesztesz egy ilyen antológiát is. Kb. 20-25 emberem, nevem van, akiknek kézirateit szívesen viselem, mert tehetségesek, tehát nyugodtan bekerülhetnének ebbe az antológiába. (Kötetük van a Móránál, de még sokára jön, vagy félig kész, aztán vidéki műhelyekben eldugva írnak, bár némelyik mögött jelentős publikáció van.) Szóval kész örömet felajánlanám segítségemet, és talán Miskolcra is össze lehetne állítani egy műsort az ő verseikből. (Január 27-én a pécsi műhely, febr. 10-én a somogyi műhely mutatkozik be a Fiala Művészek Klubjában.)

Szeretettel köszönt:

Nagy Gazsi

Ui – itt küldöm a KISZ KB. levelét. Szabó Éva tegnap nekem adta oda. De gondolom, azért ez igazán a Titkár elvtársat érdekli. A díjak még messze vannak. 78. Lassan dolgozik a KB.

5.

A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó hivatalos levélpapírján
Levelünk száma: 5736 Budapest,

Vasy Géza

1978. október 10.

Budapest, Oltó u. 2. IV.19 1108

Kedves Géza!

A prózai antológia ügyében kellene tárgyalnunk, ezért kérlek, amint tudsz, gyere be a kiadóba. Pár helyen változtatnunk kell, mert mint később megtudtam, itt nem szerepelhetnek azok a novellák, amelyek a „szarvasokban”. S még néhány esetben lenne jobbító tervem, ami a szerzők és az antológia javára is válhatna. (Ez most az összkép után alakult ki bennem.)

Szeretettel köszöntelek:

Nagy Gáspár

6.

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó hivatalos papírján
Otthoni címem:

2092 Budakeszi, Felkeszi u. 17.

Kedves Géza,

Budapest, 1979. december 14.

nagyon rég találkoztunk, s azóta itt nálunk komoly változások történtek; Illés Lajos nyugdíjazását kérte és helyére Sík Csaba került. Ezt gondolom, föl tudod mérni, hogy mit jelent. Azt hiszem, azt az utat, melyet Kormos Pista csinált itt – *Gyöngyszem, első kötet s egyéb antológiák* – Sík meglehetősen szűk

és sznob ízlése mellett és miatt nem lehet járni. Én pedig nem fogok alkalmazkodni, vagy általam hülyeségnek tartott ügyekben aszisztálni. Egy csomó jó dolog szerkesztésében még 80-ban, 81-ben megjelenik, de aztán... (Pl., most Ószabó és Szikszai szerződéses kötetét nyírják.)

Volt-e *Madárúton* felvétel a Rádióban? Kedden az Írószövetségben elég keményen összevitakoztam Könczöl Csabával az elsőkötetes költők összefoglaló estjén; ő még mindig a *Madárúton*-t, mint népfrontos antológiát szidta, én meg az ő védencét, *Fodor Ákost* marasztaltam el, s eléggé megmondtam a véleményemet a két korreferensnek is, akik nem annyira elsőrangú poéták (Iszlai, Kartal) Kenyeres összegzésében a három Kozmoszos volt a legjobb. Különösen Tóth Erzi és Keresztes Jóska!, de Pátkai is jó értékelést kapott, csak Kartal Zsuzsa érezte képzavarnak ezt a gyönyörű sort „Ablakod alatt / ácsorgó dal vagyok / Magyarország”

Más: második kötetemre most kaptam a Magvetőtől egy nagyon szép összeggel járó nívódíjat.

Olvastam a *Napjainkat*. Mit is mondjak? Köszönöm, hogy értetted, hogy próbáltál azonosulni a leírt versekkel, gondolkal. Őszintén örültem írásodnak, de talán nem is vagyok illetékes, hogy elmondjam neked.

Kedves Géza! Kívánok minden jót; békés, boldog ünnepeket neked és családnak.

Öllelek:

nagy gazsi

Ui – a december 8-i *Nők Lapjában* 9. oldalon a *Madárúton*-ról, ill. bizonyos, nevetséges hiányosságokról írnak. Állati jó!

7.

Kedves Géza!

febr. 15.

Arra kérném kedves feleséged, hogy a Gimnáziumában függessze ki ezeket a papirosokat, s esetleg agitáljon, hogy jöjjenek tehetséges gyerekek. (Szécsi Margittal csináljuk ezt a dolgot, majd szóban többet)

Ha feleségednek más Gimnáziumokban van magyar tanár ismerőse, aki tudna tehetséges gyerekeket; úgy kérem, próbáljon velük kapcsolatba lépni. Köszönöm előre is! (Jó és fontos ügyekről van szó!)

Szeretettel köszönt:

Nagygazsi

8. Strugai képeslap

1981. aug. 31.

A STRUGAI költészeti fesztiválról – ahol most *Blázse KO-NESKI* (macedón) költő kapta az aranykoszorút – gondolok Rád nagy szeretettel

Nagy Gazsi

9.

Magyar Írók Szövetsége hivatalos papírján

Kedves Géza!

Budapest, 1984. január 3.

Nagyon köszönöm szép könyved.* Végre, hogy megjelent! Nekem ez igazi karácsonyi ajándék volt Tőled. Kívánok most békességes, műveket termő új esztendőt, s hasonló jókat az egész családnak.

Régi barátsággal ölel:

nagygazsi

* persze, legelőször a Kormos-tanulmányt olvastam el, aztán a Nagy Lászlókat.

10.

Kedves Géza,

87. március 25.

kezembe került a „nem-Tiszatáj” 87/1-2. száma. Csupán a Te írásodat és Tóth Béláét olvastam el. Gondolhatod, hogy kíváncsi voltam „indokaidra” –, hisz régi barátság fűz Hozzád. Sajnos, elfogadhatatlan számomra okfejtésed, még akkor is, ha próbálom megérteni, megmagyarázni. A régi szerkesztőkről és lapról *jót mondani és mégis írni ide*, talán még rosszabb, mint ha szidnád őket az elkövetett „szerkesztéspolitikai tévedésekért” stb. – ahogy elképesztő beköszöntőjében a főszerkesztő írja. (még ezt is elolvastam). Tóth Béla sem tudott meggyőzni, a különben sok érdekes és árulkodó adalékot szolgáltató *HAJÓS-történetével* arról, hogy most *ő ott*, és így... Ennyit szerettem volna csupán írni. Köszönt:

Nagy Gazsi

11.

Hitel levelezőlapján

Kedves Géza!

1989. jan. 30.

Nagy László halálának 11. évfordulóján

Most adták kezembe a *Népszava* jan. 22-i számát, benne kritikát. Hát bizony sokat várakozott! Köszönöm. Talán jönnek jobb idők is. Csupán ennyit akartam írni most.

Minden jót kívánok:

Nagy Gazsi

12.

Vasy Gézának

Kedves Géza!

Bp., 1989. XI. 10.

Betegágyamhoz* hozták el Bíró Zolinak címzett leveledet. Zoltán Alexának és nekem „passzolta” tovább olvasásra. Nagyon remélem, hogy valamelyikre érdemben válaszol, mert kéziratodat csak ők olvashatták. Én nem is láttam! Így vissza-küldeni is ők tudják. Sajnálom a történeteket. Ezt csak Zoltán rendezhetné el méltán azzal, hogy valami újabb kéziratot kér Tőled. Az nyilvánvaló, hogy itt nálunk többféle ízlés, szempont „elő-mögé-főlé ítélet” munkál a szerkesztőkben. Az biztos, hogy az indulás hónapjaiban kimondva-kimondatlanul is „büntettük” a *Tiszatáj*-ba írókat. De ennek vége, ha látod a szerzőinket. Lezsák Sanyi nagyjából jól fogalmazott. A kritika, esszé dolgában Bíró Zoli, *Alexa*, Mányoki Endre a legfőbb illetékes, persze egy szerk. ülésen mi is belekötöyögünk dolgokba, de bizony egy csomó kézitról semmit sem tudunk: mi lesz a sorsa, ki olvassa, ki ül rajta stb. Ez nekem személyszerint is gyötrelmem.

Ennyit tudok írni a tegnap olvasott leveledre. Kívánom – ne maradjon túske Benned. Persze azt is tudom: rohadt ügyek, helyzetek ezek! Mit lehet tenni?

Barátsággal köszönt:

Nagy Gazsi

* október 21-én egy szépen perforált vakbéllel műtöttek és ebből sok komplikáció volt, most még itthon gyógyulgatok

13.

Hitel hivatalos papírján

Kedves Géza!

1990. okt. 25.

Nagyon megleptél és megörvendezettél a *Napórán*ban közölt hosszú és érdekes aspektusú vizsgálódásoddal. A cím igen találó: benne van minden. „*Júdásfa és maszkabál*.” Köszönöm. Valahol jó lenne összefutni ebben a zavaros magyar világban. Mi lesz itt még? Mi következhet?

Ölel:

Nagy Gazsi

14.

Kedves Géza!

95 aug.15-én

Nagyon szép és tartalmas a Nagy László-monográfiád! Őszintén gratulálok és köszönöm, hogy a könyvheti tanulmánykötet után ennek is birtokosa lehetek. Lám, csak úgy sorjáznak a könyveid! Sok erőt eztán is. Ölel:

Nagy Gazsi

P. S.

Azt hittem, hogy mindezt Tokajban koccintással is erősíthetem, de sajnos nem mehetek. Dolgaim ugyanabban az időben más felé szólítanak. Jó tanácskozást, baráti eszmecserét, ha még lehetséges...

n gazsi

15.

Kedves Géza!

2000. 4. 15.

Köszönöm a versezetet és jó szavaidat. (*Kossuth Lajos nevében is!*) Sajnos, Hatvanba nem tudtam elmenni, mert megbetegedtem. Kormos ügyében majd még cseréljünk eszmét, s köszönöm, ha a R. Zs.-levelek visszakérülnek.

Szép Húsvétot kíván:

N. Gazsi

16.

Kedves Géza!

2000. nov. 22.

Azt hittem, hogy okt. 26-án találkozunk e kis füzet bemutatásán a Károlyi Palotában. Nem találkoztunk. (Juhász Feri, a Kormos-lányok ott voltak, s Havas Judit csapata, no és a mosonszentmiklósi gyerekek igen szép műsort adtak.)

E könyvet á = 2.500 Ft-ért árulják. Ott a helyszínen több is elfogyott. Neked ezt a példányt szereztem és szeretettel küldöm K. I. „megbízásából” is, aki tudja, hogy pályaképen szorgalmasan dolgozol. A *Dülöngélünk*ből mindössze 1 vers – *Eltűntek az égen* – maradt átdolgozatlan formában. *Yorick*-ban 7-8 versen csak alig-alig változtatott Pista. Az az érzésem, hogy az első változat sok esetben üdőbb volt. S Kotnyek István rajzai – szerintem – nagyon szépek, illenek a korai Kormoshoz. Ölel:

Nagygazsi

P. S. A Rab Zsuzsához írott Kormos-leveleket várom vissza!

17.

Kedves Géza!

2002. V. 1-2. éjjel

Köszönöm a két nagyon fontos könyvet! Régtől bámulom azt a kitartó, szorgos munkát, amellyel Te figyeled a kortársi magyar irodalmat s aztán ezekről mindig *jelet is hagysz!* Azaz: fontos, érvényes műveket teszel le az asztalra. A *Kilencek* költőcsoport – édes bátyáim és néném, Mezey Kati – igen hálás lehet Neked. Ez a könyv, mégha késett is! – de van, bármikor elővehető; ez már irodalomtörténet, azaz nem veszhetnek el figyelmünk elől! Aztán Kormos Pista – valahol az Ég szélénél – nevetve mondja: nem hittem volna, hogy ez a Géza gyerek minden legendám, „mesém” után ered, s csaknem mindenre fényt derít. Lenyűgöz az alapos biográfiád, ez az aprómunka, mely K. I. életét fölmutatja.* A költészetet tárgyaló fejezetek is a lényegre érintik; ha majd egyszer valaki *csak erre* koncentrálna, annak is igen hasznos lesz ez a „terepfölmérő” első kísérlet Kormos István kivételes költészetének betájolásához.

Amikor a prózakötetet (kétszer is) összeállítottam, sajnos a kiadói szerkesztő Domokos Mátyás sem figyelmeztetett a ki maradt írásokra. A Kiss Annáról szólót sajnálom leginkább, de Anna se szólt, se más. A családnak se volt meg. Ha még egyszer lesz ilyen kötet – pótolható a Te jóvoltodból. (Egyszer majd elkérem Tőled, ha birtokodban van). Külön köszönöm, hogy az *Október*-t, ezt a nagy létösszegző verset Te is kiemelten tárgyalod. (itt mellékelem a *Korunk* körkérdésére adott válaszomat, azóta a teljes könyv is megjelent, én még nem kaptam meg, szóval itt is az *Október* szerepel Kormostól!)

A különböző folyóiratokból már szinte teljesen ismertem a Kormos-könyvet, de az igazi egybeolvasás élménye eztán

érhet el, amikor lesz nyugalmas idő, hogy csak ezzel foglalkozzak.

Mégegyszer köszönöm a könyveket. Jó egészséget, szép májust kívánok (ha ebben az idegbeteg, túlfeszült országban lehet ilyet elgondolni!)

Sokszor ölel:

Nagy Gazsi

* mint egy izgalmas nyomozás, olyan az életrajzi rész!

18.

Kedves Gézám!

2006. XII. 5.

Köszönöm figyelmedet (Segély)

Kórházban olvastam a *Közelebb az életemről* írt dolgozatodat, ez biztos csak jövőre jön a *Kortársban*, mert a decemberi az tele van.

Még Krisztina is közöl benne egy kritikus írást!

Várom a decemberi *Hitelt*!

Vigyázz az egészségedre, jövőre meg kell gyógyulnunk!
Ez a cél!

A prima-átadásra nem tudnék elmenni, gyermekeim lesznek ott helyettem. De legkevésbé sem érdekel, ezek lefutott játszmák.

Szép adventi időt, nyugalmat kívánok.

Ölel:

Nagy Gazsi

2019

III
KÖSZÖNTŐK
ÉS ALKALMI ÍRÁSOK

A JÓZSEF ATTILA-SZAVALÓVERSENY KÖSZÖNTÉSE, 2017. ÁPRILIS

„Versünk mindenre volt, mint gyógyfűvünk” – írta egyszer Csoóri Sándor.

Bizony, már az ősi betegségekre is próbálták elődeink segítségül hívni a természet által felkínált módszereket, s hasonlóképpen azt a szellemi varázserőt is, amelyet a költészet nyújtott már akkor, legalább tízezer éve is, amikor még csupán a szóbeliség útján rögződhettek a bűvös szavak.

A varázsfűvek kincstára az egész emberiséghez, a költészet viszont az egyes anyanyelvekhez kötődik. A művek lefordíthatóak, jelentésük megközelíthető, de soha nem fogja teljeskörűen ugyanazt a lényegét kifejezni. Minden nemzet büszke lehet a maga irodalmára, de vannak népek, amelyek számára a költészet különösen fontos. Ennek művelődéstörténeti oka az anyanyelv és a szépirodalom különös kapcsolatában ragadható meg. Nyelvünk az igényes hétköznapi használatban is költői képekben gazdag, változatos. A költői képek jelképtermető erejét, polifóniáját nyilván már a honfoglalás korában is feljegyezhatték volna elődeink, ha ennek fennmaradtak volna írásos nyomai.

*Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kinzatul,
Vos szegekkel veretül*

– olvashatjuk első írásos verses nyelvemlékünkben. Igaz, a szenvedő szerkezetet ma már ritkábban használjuk, a szövegösszefüggésből azonban értjük a jelentést. Sőt ma is együttérzést vált ki Mária keserősége, fájdalma. 1500 táján már csak elvértve találhatunk olyan szövegrészeket, amelyeket nem olvashatna el akárki ma is.

De miért említem most mindezt? Azért, mert a nyelvújítás kétszáz évvel ezelőtti korát átlépve a közgondolkodás és a tudományos nyelvhasználat is megegyezett abban, hogy elismerést érdemlően korszerű és még a nyelvjárásokat is elfogadó köznyelv és irodalmi nyelv alakult ki. A 20. század végéhez közeledve viszont egyre inkább azt kellett tapasztalniuk az irodalomtanároknak, hogy a legfiatalabbak számára egyre archaikusabb, idegenebb Arany János vagy Jókai Mór nyelvhasználata és szemlélete. Aztán a 21. században már a Nyugat-korszak irodalma is régiessé kezdett válni. S amikor még nem a nyelvhasználat, de a szemlélet, a világtkép kezdett átlépni más dimenziókba, akkor elkerülhetetlen Ady vagy éppen József Attila világának, költészetének újraértelmezése.

Minden diák tanult arról, hogy József Attilának különösen mostoha sors jutott osztályrészül. Ady Endrét legalább a modern, polgárosodó társadalmi rétegek egy része magáénak érezte még életében, Trianon előtt. József Attilát csak egy meglehetősen szűk baráti kör tartotta igazán jó költőnek, s azok is csak 1935 táján gyűltek köréje. Igazi elismerése csak halála után, 1938-tól kezdődhetett el. Viszont néhány év alatt, a második világháború után szinte magától értetődően vált Adyval egyenrangú, nagy klasszikus költővé. Igaz ugyan, hogy a megértést, a teljesebb befogadást sokáig, az ötvenes–

hatvanas években korlátozta a dogmatikus, sematikus, a költészet szerepét leegyszerűsítő szemlélet, de később mégis a magyarság közkinsévé válhatott az újra megértett 20. századi magyar líra.

A 20. századnak ebben az utolsó harmadában aligha vonta kétségbe bárki is, hogy Petőfi Sándor és Arany János óta a két legnagyobb költő Ady Endre és József Attila.

De bennünket, régi versmondókat rendkívül izgat az, vajon hogyan vélekednek a költészetükről a ma fiataljai?

Tudjuk, az utókor mindig kegyetlen, sokszor igazságtalanul szelektál, de az irodalomtörténet értékítéletének igazságszágra kell törekednie. Ugyanakkor minden verskedvelőnek vannak a személyiségét hangsúlyosan kifejező kedvencei. Mondhatja bárki, hogy hozzá Babits Mihály, vagy Kosztolányi, Pilinszky János, vagy Nagy László áll a legközelebb, de azt aligha gondolhatja, hogy József Attilát nem illeti meg a legnagyobbaknak kijáró elismerés.

József Attila életművének rangja, alkotásainak gazdagsága lényegében semmit sem változott. A 20. századi emberről a legtöbbet, a legmodernebbet ő mondta ki. Lehet-e ellenérv az, hogy ez már a 21. század?! Többet tudnánk tehát a költészet szempontjából is? Ami mást tudunk már, vagy legalábbis sejtünk, próbálunk sejteni, az nem az emberi személyiség létének legalapvetőbb tulajdonságaival kapcsolatos. Nem arra vonatkozik, ami meghatározta már az ókori görögség kultúráját, vagy Shakespeare, vagy Arany János költészetét. Inkább arra, ami változó. Kétségtelen tény, hogy a történelem menete iszonyatosan felgyorsult. Az egyén léte egyre parányibbnak mutatkozhat. Véletlenszerűbbnek. Elfeledhetőnek.

Ám amíg létezik, elsősorban mégis lelki gyógyulásra, valamiféle teljességre törekszik. Az ideált segíthet megközelíteni például Mozart, Bartók és bizony, József Attila.

Ő mindössze 32 évet élt. Már nyolcvan éve lezárult élete, már nyolcvan éve halhatatlan. Halhatatlan költészete, miként a mi magyar nyelvünk. És ha ez a nyelv ezer év múlva beolvadna egy másfajta nyelvbe? Bizonyára lesznek majd, akik azért tanulnak meg magyarul, hogy József Attilát olvassák. És ha tízezer év múlva már csak egyetlen élő nyelv lenne a Földön – bár ettől Isten óvjon meg bennünket –, akkor is legyen, lehessen utókora a klasszikusoknak, minden irodalom klasszikusainak!

2017

ARANY JÁNOS, A TANÁR ÚR

A múlt esztendőben az 1956-os forradalom világtörténelmi jelentőségű történéseire emlékeztünk, s okkal idéztük fel azt is, hogy mindebben a magyar irodalomnak meghatározóan fontos szerepe volt. Most Arany János születésének kétszázadik évfordulója válhat ünnepivé mindannyiunk számára. Amiként a magyarság fátumos sorsa lett 1956 vérbe fojtása, hasonló történt 1849 után elődeinkkel is. Ha azt vizsgáljuk, hogy az első sikerek után mi határozta meg hosszú évekre Arany János életidejét, akkor az önkényuralomra kell gondolnunk. A *Toldi* írója 1848-ban rendes, megélhetést biztosító irodalmi állásban bízhattott, ám az önkényuralom kora hosszú évekre korlátozta

irodalmi reményeit, s bár szerény, ám mégis tartósabb anyagi biztonságot végül csak a nagykőrösi tanári állás kínálhatott neki és családjának.

Nagykőrösnek 1850 táján 16 ezer lakosa volt, döntő többségük református vallású. A viszonylag jómódú és öntudatos város fontosnak tartotta a művelődést; lakói arra törekedtek, hogy legalább egy gyermekük komolyabb iskolai tanulmányokat végezzen. Közben Kecskeméttel is vetélkedtek, hogy melyikük jár előbbre. Nagykőrösön 1836-ban új iskolaépületet emeltek a százéves régebbi helyére. 500 hold földet adtak haszonbérletbe, később további ezret, s fizetést egy második tanárnak is. Míg a vidéki partikulákban többnyire csak egy professzor volt az altanítók mellett, Nagykőrösön már 1848 táján 4 rendes tanár dolgozott a 6 gimnáziumi osztályban.

Szigeti Warga János rektor 1833-ban került a nagykőrösi gimnáziumba, ahol négy évtizeden át működött. Tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának is, Hegel kiváló követőjeként az „ellentétek közt való fejlődést” hirdette.

A szabadságharc leverése után a Nagykőrösi Gimnázium diákjait és tanárait is veszélyek fenyegették. Diákokat, tanárokat egyaránt eltanácsoltak, elmenekültek többen. A kormány előírta, hogy nem alkalmazható az a tanár, aki a forradalomnak tett szolgálatot. A város vezetése azonban több alkalommal sikerrel álcázta egyes tanárainak valódi tetteit. Ugyanakkor hozzáálltak a tanári kar fejlesztéséhez. Nemcsak önszántukból. Az osztrák kormány 1850-ben oktatásügyi rendeletet adott ki, amelyben szigorúan szabályozta a gimnáziumi képzést. Az új miniszter, Thun Leopold gróf okkal tartotta szükségesnek, hogy egységessé tegye a birodalomban a köz-

oktatást. Ez a 6-12 éves korosztály számára elvileg kötelező és ingyenes lett. Az anyagi feladatokat a községekre, az irányítás jogát az egyházakra bízta. A gimnáziumok 8 évfolyamosak lettek kötelező szaktanári rendszerrel. Az érettségi egyetemi tanulmányokra jogosított. Az elemiben anyanyelven folyt a tanítás, a középiskolákban fokozatosan a németesítés vált céljá, a tanárok számára kötelező német nyelvtudással. A tankönyvek kiadása egy bécsi cég császári monopóliuma lett.

Egy gimnáziumban legalább 12 tanárt kellett alkalmazni, s heti 18 órát kellett tartaniuk. Az állam felügyeleti jogát 5 katonai és polgári kerületre ruházta úgy, hogy oda egy-egy iskolai tanácsost nevezett ki.

A miniszter veszedelmesnek tartotta a középiskolák magasabb számát s a protestáns iskolák szellemiségét is. Arra törekedett, hogy megvonhassa a protestáns egyházaktól önállóságuk jogát. Ezt a tervet erősítette meg az is, hogy 1855-ben konkordátumot kötöttek a pápai egyházzal, amely ugyancsak a protestánsok jogait kívánta korlátozni, még azon a szinten is, hogy csak katolikus gimnáziumban lehessen érettségi vizsgát letenni. A miniszter meg akarta semmisíteni 1859-ben a protestáns egyházak addigi autonómiáját is.

A rendelet megjelenése után elsőként Nagykőrösön kezdtek gondolkodni a lehetséges kiúton. Az egyháztanács úgy döntött, hogy „iskoláját lejjebb nem szállítja, érte minden áldozatra kész”. Erőfeszítéseiket később még a miniszter is elismeréssel nyugtázta. A városnak nemcsak további anyagi forrásokat kellett előteremtenie, hanem újabb tanárokat is fel kellett kutatnia. Ekkor állt fel az a tanári kar, amelynek 1851 őszén Arany János is tagja lett. Nagykőrösnek azt is sikerült

elérnie, hogy több tanár számára lett 1849 után menedék a város, s több éven át sikerült a szabadságharcban nem is csekély szerepet játszó embereknek biztonságot nyújtani. Abban kifejezetten szerencsénk volt, hogy Mikulás János császári iskola-felügyelő ajánlására került be a tanári karba egy régebbi diáktársa, s így az iskola-felügyelő egyértelműen jóakarátú volt Nagykőröshöz.

A literatúra tanszékre megválasztott Szász Károly kinyilvánította, hogy ő inkább a matematikát tanítaná, ha az előbbi elvállalná Arany János. Az egyháztanács ekkor kérte fel a költőt. Arany János először elutasítóan válaszol, majd feltárja, hogy anyagi körülményei miatt nem költözhet oda. Újabb levél érkezett hamarosan, s ebben a város utazási, költözködési és félévi lakbérköltséget szavazott meg számára. Arany továbbra is habozott, de a családi tanács, a barátok hatására mégiscsak elvállalta a felkérést. 1851. október 8-án megválasztották tanárnak.

Az egyháztanács ülésén a jó hírre az egyik presbiter így kiáltott fel: „Aranyszekeret küldjünk elébe!” Ha az nem is akadt, háromnapos utazás után ekhós szekéren ért Arany János és családja új lakhelyére.

Arany tehát a latin nyelv és a magyar irodalom tanára lett, emellett görögórakat is adott, s a hetedik – később az ötödik – osztálynak a főnöke is lett. Kéthetente 120 diák magyar és latin házi dolgozatait kellett kijavítania.

Nagykőrösnek – egyelőre – feltételesen engedélyezte a kormány a 8 évfolyamos gimnázium működését, de a református püspökkel közölték, hogy az ő előzetes engedélyük nélkül ezentúl pályázatot ne hirdessenek és tanárokat se ne-

vezzenek ki. Indulatosan utasították a püspököt, hogy minden tanár készítsen részletes önéletrajzot. Figyelmeztették, hogy a kormány majd a tanárok megvizsgálását is előírja. Két szempontot tartottak főleg megvizsgálandónak: a tanárok képesítését és politikai múltját. Akkor még sok kiváló pedagógusnak nem volt meg az újabban előírt végzettsége. Legfőképp azonban nem ez foglalkoztatta a császári hivatalt, hanem a tanárok lehetséges forradalmi szerepe. Mint előírták: „Mindenek felett pedig hol és minemű foglalkozásban töltötték idejüket 1848-ik március 15-ik napja óta addig, amíg Nagykorörsre megajánlkoztak? Mely utolsó pontnak részleteire vonatkozó minden bizonyítvány meghitelesített párban ezen magyar nyelven is szerkeszthető életrajz mellé csatolva egyszersmind fölterjesztendő.” Az egyháztanácsnak pedig kötelezvényt kellett vállalnia a tanárok feddhetetlen életéért, tudomásul véve azt is, hogy az iskola működésének feltétele az előírások betartása.

Szerencsére azonban a császári hivatal vontatottan működött. Másfél év múlva kívántak még részletesebb életrajzot: a tanárok számoljanak be irodalmi tevékenységükről és a forradalom alatti magatartásukról. Mivel a tanárok közül többen gyanút keltettek, óvatosan próbálták „ártatlanságukat” bizonygatni. A filozófus Mentovich Ferenc például, aki löport és gyutacsot gyártott a honvédeknek, azt állította, hogy a „forradalmi mozgalmakban legkisebb részt sem vettem”, elvei pedig mérsékeltek, gondolkodása monarchikus. Jánosi Ferenc Nagyváradon puskaport gyártott, de azt bizonygatta, hogy a salétromgyára nem is működött. Szász Károly a szabadságharcban katonaként vett részt, jelentésében azt írta, hogy katonai szolgálatra alkalmatlan, s ehhez orvosi bizonyítványt csa-

tolt. Verseit pedig megsemmisítette, s azt kérte, hogy vegye azokat a „Magas Kormány egy alig húsz éves ifjú meggon-
dolatlan lépéseinek, melyeket a nagy idők árjától önkényte-
lenül besodortatva tett”. Arany is kénytelen magyarázkodni.
Kossuth minisztériumában a fogalmazói állást családja szorult
helyzete miatt kellett elfogadnia. „1848. május havában, tehát
mindjárt a forradalmi időszak kezdetén, midőn vidéki ember
legkevesbé sem tudta magát tájékozni, vajon forradalom-e a
bekövetkező változás, vagy pedig a legvalódibb törvénysze-
rűség tere.”

Újabb és újabb veszedelmes rendeletek születtek az okta-
tásügyben. Előírták, hogy hat év alatt fokozatosan át kell térni
a német nyelvű oktatásra a magyar nyelv és vallás kivételével.
A gimnázium tiltakozó feliratát Arany János fogalmazta meg,
kifejtve, hogy gimnáziumuk tisztán magyar anyanyelvű or-
szág rész iskolája. Szerencsére ennek lett fogantatója, végül csak
Vaterlandskundét – honismeretet – kellett németül tanítaniuk.
Arról is rendeletet hoztak, hogy a tanárok számára tilos a sza-
kállviselés. Arany megírta Tompának, hogy megelőzve „a vi-
lágszerű eseményt”, levágatta spanyol szakállát, és rövidebbre
csippentette a bajuszát.

Am jó hírként közölte Nagykőrössel a bécsi kormány, hogy
ideiglenesen megerősít állásában nyolc tanárt. Egyiküket eltil-
totta a publicisztikai munkásságtól, hármuknak a további ha-
tározatig megengedte a működésüket. Közülük Szász Károly
ekkor lemondott állásáról. Az engedélyeket egy majdani tanár-
vizsga sikerétől tette a kormány függővé. Többüknek, Arany-
nak sem volt tanári végzettsége, így őt is folytonosan gyötörte
ennek veszélye. Végül 1856 januárjában jelent meg az a rende-

let, amely alapján Aranyt és több társát a vizsgálat alól felmentették és állásukban megerősítették. Azokkal tett a kormány kivételt, akik már éveken át kiváló irodalmi, tudományos tevékenységet folytattak. Mikulás felügyelő annyira meg volt elégedve Arany János tanári működésével, hogy kitüntetésre javasolta a minisztériumnak, dacára annak, hogy ilyen elismerést protestáns tanár még soha nem kapott. Mint írta: „Arany János elismerten a legnagyobb az élő magyar költők sorában, s az egyetlen klasszikus mindannyiuk közt. Szellemi iránya és képzettsége egyáltalán nem egyoldalú, se nem kizárólagos. Az ókori klasszikusok műveit és a német, angol, francia irodalom legkiválóbb termékeit éppúgy magáévá tette, mint saját népének irodalmi alkotásait. Mindamellet Arany nem szűnt meg a legegyszerűsebb gimnáziumi tanárok egyikének is maradni, aki fáradhatatlanul javítja nagyszámú tanítványainak dolgozatait, s a legszigorúbban őrködik a jó erkölcsök fölött.”

A nagykőrösi gimnázium méltán lett néhány év alatt országos híré. Tanárai közül az évek során hatan váltak akadémikusokká. Arany János mellett Szász Károly, Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Salamon Ferenc, Warga János. Mint Arany meg is írta: „A fél akadémia Kőrösön lakik.”

Amikor Thun, a miniszter, átszervezte a császárság oktatását, csak akkor vált általánossá a 8 osztályos középfokú oktatás és tantárgyi rendszer. Magyar irodalmi tankönyvek nem léteztek, de maga a tantárgy is szokatlanul bizonyult. Arany rendelkezésére saját műveltsége mellett gyakorlatilag csak Toldy Ferencnek az irodalomtörténete állt, de az is csak a régebbi századokkal foglalkozott az 1851-ben, majd 1855-ben megjelent könyvekben. A szerző ráadásul nem is középiskolai

oktatás céljára készítette munkáit. Arany tehát támaszkodhatott Toldyra is, ugyanakkor főleg a 18–19. század kapcsán egyéni nézeteit adta elő. Diákjai számára az évek során tömör összefoglaló művet készített, végső megfogalmazásban az 1850-es évek végén. Ezt a munkát Arany eleinte maga diktálta, később megbízta a legjobb diákokat a másolással. Ez a kéziratos munka, mint tanítási emlék, 1911-ben, majd 1977-ben modern kiadásban is megjelent. Aranynek ezt az összefoglaló vázlatát egészen az 1870-es évekig tanították a középiskolákban.

Arany Szilágyi Sándorral elkészítette olvasókönyvtervét, s nyomtatására Heckenast vállalkozott. A kézirat részben el is készült, végül mégsem lett belőle könyv; ennek oka ismeretlen. A költő később arra hivatkozott, hogy belefáradt a munkába, s nem is tud hozzájutni a szükséges szakirodalom egy részéhez. Szilágyi Sándor úgy emlékezett vissza, hogy a helytartótanács nem engedélyezte az olvasókönyv kiadását. Arany pedig azt írta: „Prózai és verses olvasmányok magyar jeles írókból összeállítva. Ez nem lenne rossz, de vajon elfogadhatók-e. Azt nem tudom, noha remélem. Politika, szerelem stb. kizárva belőle, ezek nélkül pedig kevés jót találhatni a magyar irodalomban, kivált a költészetben.”

Arany János nemcsak irodalomtörténeti jellegű összegző áttekintést készített tanítványai számára, hanem tanári tapasztalatait felhasználva *Széptani jegyzeteket* is. Ez sokáig szintén kéziratban maradt. Elemzői rámutattak arra, hogy a tanár és a költő elméleti-esztétikai szempontból ugyancsak korszerű, nemritkán újfajta megfigyeléseket tárt diákjai elé.

Most csupán irodalomtörténetével foglalkozva szembeötlő az, hogy kiemelt és különös figyelmet fordított az akkori

közelmúlt és jelenkora irodalmának bemutatására. Arany követte Toldy Ferencet abban, hogy irodalmunkat négy nagy korszakra osztotta. Az 1772-vel kezdődő akkor még legújabbnak nevezhető kort azonban Arany tovább tagolta. Ő az 1772–1811 közötti évtizedeket előkészítő időszaknak tartotta, az 1811–1848 közöttieket pedig a virágzás korának. Saját műveiről Arany soha nem szeretett beszélni, diákjaival kapcsolatban főképpen tartózkodott ettől. A diákok számára kötelező memoriterfeladatokból is érthetően kivonta magát, de egyes alkotókról különös lelkesültséggel tudott előadást is, versfelolvasást is tartani.

A legszemélyesebb átéltséggel magától értetődően Petőfi Sándorról szólott. Ne feledjük, hogy Petőfi a forradalom, majd az önkényuralom korában az osztrák császárság egyik leggyűlöltebb személye volt. 1847-ben megjelent összes verseinek gyűjteményét kivonták a forgalomból, verseit tiltották. Természetesen tanítani sem volt szabad műveit a gimnáziumokban, eleinte a forradalom előttieket sem. Arany következetesen áthágta a tilalmat. Diákjai egyszer szinte könyörögve kérték, hogy adja kölcsön számukra a gyűjteményes kötetet, s ők majd lemásolják egymás számára. Kétheti kitarató munkával ezt meg is tették.

Arany és Petőfi barátsága közismert és legendás. Emlékeztet Arany siratóverse is. Ám az *Emlények* nem költői túlzás az ő részéről, hogy „nékem álmaimban gyakorta megjelenesz”. Arany Egressy Gábornak (1854. március 19.) meg is írta: „Én számtalanszor álmodom Petőfiről, s rendesen oly töredékek egészítetnek ki, amelyeket, ama fatális idők óta, életben létéről vagy haláláról hallottam. Így többek közt, egyszer találkozok vele,

beszélek halála hírérol, s az ominózus kukoricaföldröl is neki. Ő azt mondja: igaz, hogy ott voltam, igaz, hogy egy kozáktól dsidaszúrást kaptam, de nem haltam meg, hanem pórruhában megmenekültem stb. Oly részletesen, hogy felébredésemkor sem tudtam magamat egyhamar beletalálni a valóságba.” Egyik tanítványának emlékezése szerint Arany magyarázatai alatt „kezetben kissé vontatott volt a beszédje, de belemelegedett, simább lett és gyorsabb”. Egy másik azt jegyezte fel, hogy amikor Petőfit tanította, „halvány arca kigyúlt, szeme ragyogott, megtörtént vele, hogy könnye is kicsordult”. Megható Baráth Ferenc emlékezése: „Soha se láttam felnött embernél oly végtele-nül jószágos s oly nagy gyöngédséget kifejező szemeket, melyeket rendszerint valami fátyol-féle takart, mint érett gyümölcsöt a hamva, s csak ha valami kedves, tréfás dolgot mondott, csendesen, szelíden: akkor villant elő egy pillanatra a belső tűz zsarátnoka, s csodálatos édes, derült fénnnyel ragyogta be arcát.”

Azt bizonyosan megtanulta Arany minden diákja, amikor a költő irodalomtörténeti összefoglalásában Petőfiről ezt diktálta nekik: „népszerűsége a közönség előtt napról napra növekedett. Így látjuk őt nemcsak hazája kedvenc költőjévé, de európai hírre is emelkedni; így látjuk őt, mint irányadóját a legújabb magyar lírának, melynek feladata volna *nemzetien népszerű* lenni, s ez az, mit fentebb *legújabb iskolának* neveztünk.” Azt tanította, hogy „Petőfi nemcsak a magyar nemzet, de az egész világ legjelentékenyebb költői közé tartozik”. Majd így folytatta: „a Petőfi által megérintett húr egyszersmind magyar szívnek legbensőbb húrja, s kétségkívül nincs költőnk, ki a nemzeti nevet annyira megérdemelné, mint ő.” Arany irodalomtörténeti összefoglalása kapcsán érdemes azt

is megjegyezni, hogy a tőle megszokotthoz képest is átmelegedett a tanár úr hangja, amikor Zrínyi Miklósról, Csokonai Vitéz Mihályról, Katona Józsefről, Vörösmarty Mihályról és természetesen, ha Petőfiről beszélt növendékeinek.

A költő tanártársa, Szilágyi Sándor így emlékezett meg Aranyról: „Hát a viszonyok kényszerűsége tette azzá, de amint rálépett erre a pályára, szívvel-lélekkel tette azt, s csakhamar bámulva látta mindenki, aki csak vele érintkezett, hogy a *Toldi* költője egyszersmind magyar Pestalozzi is. Azok közé a valódi nagy geniek közé tartozott, kik semmiben sem ismerik a középszerűséget, kik »egész emberek«”.

Tévedés volna azt hinni, hogy a Nagykőrösön töltött 9 esztendő 1851 októberétől 1860 szeptemberéig örömnép volt az ő számára. A tanári munkát teljes körű odaadással és kötelességtudással látta el, tanár- és diáktársai, a visszaemlékezők egyaránt felsőfokon nyilatkoztak meg róla. Ő azonban mindig elégedetlen volt önmagával. A tanár ugyanis korlátozta benne a költőt. Ezt tette vele iskolai munkája, de sokban az önkényuralmi rendszer is. Ercsey Sándornak, sógorának írott levelében Arany így magyarázta, hogy miért nem írt verset Vörösmarty halála alkalmából: „A fájdalom nem mondható ki egészen a mostani körülmények között, félig kimondva mit sem ér. Hallgassunk: nagyobb a fájdalom, mintsem cifra szavakba önthetnők.” (1856. január 12.) (Hegedűs András: *Arany János a katedrán*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957. 133.)

1860 táján lassan éledni kezdtek a magyarság reményei, s az irodalmi élet is mozgékonyabbá válhatott. 1860-ban végre engedélyezte a hatóság a Kisfaludy Társaság működését, s ott Aranyt igazgatónak választották meg, majd újabb öt év múltán

a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának. De mindegyik tisztsége kapcsán sok hivatali munkája volt, s ez korlátozta költészetét. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Arany életműve emiatt bármiféle értelemben is csonka maradt volna. Életműve nem töredék, hanem a teljességre törekvésnek is szimbóluma.

2017

90 ÉVE SZÜLETETT SÁNTA FERENC

Vannak írók, akik hosszú évekig keresik a maguk igazi hangját, összetéveszthetetlen mondandóját. Sánta Ferenc különösen szerencsés tehetség volt. Amikor elővette két évvel korábbi legelső írását – s az meg is jelenhetett 1954-ben –, az irodalmi életben azonnal feltűnést keltett. Balladásan a félmúltba vezette el az olvasót, az 1945 előtti korszakot sejtettük mögötte, ám ő elsősorban azt tudta kifejezni, ami a Rákosi-korban szinte az egész magyarságot elnyomorította. Arról írt, ami nagyon fájt. Nemcsak a szegénység, a hazugságok áradata, hanem a terror, a diktatúra minden formája is. Átéélhette az 1956-os forradalom világtörténelmi jelentőségű pillanatát, majd az újabb terrort, egy ország véglegesnek gondolt leláncolását. Ezek a történelmi élmények formálták világszemléletét, s úgy látta, hogy a hatalom sokféle módon megnyilvánuló erőszakosságával szemben csak az ösztönös, a szegénységet eggyékovácsoló népi humanizmus nemzedékeken átsugárzó ereje nyújthat menedéket. Ez segítette őt 1956 utáni magára találásában, amikor már azzal mélyítette

el látásmódját, hogy az életrajzias jellegű rövidtörténetek helyébe egyre inkább olyan gondolati próza lépett, amelynek közlés-módját már a társadalom- és történelemfilozófia alapozta meg.

Életidejét a 20. század határozta meg, de az antikvitás filozófusaitól kezdve a humanizmus, a protestantizmus, a felvilágosodás korán át az általa megélt jelenkorig, az összekuszálódott, egymásnak gyökeresen ellentmondó eszmerendszereken és téveszméken át is azt az igaz utat kereste, amely előbbre viheti az emberiség sorsát. Feltételezte, hogy létezhet a boldogság, s ha nem is tartósan, de megélhető élettapasztalattá varázsolható. Sánta Ferenc felfogása szerint a létezés állandó küzdelem már pusztán azért is, hogy a hétköznapiakban helytállhassunk abban a világban, amely nem mindig ismeri el, hogy az élet a legfőbb érték. Egyetlen ügy van, amely ezt felülírhatja, mégpedig az etikai helytállás parancsa, s egy-egy kiélezett helyzetben az ember hőssé válhat. Az író felfogása szerint a csecsemő nem születik ugyan a jó tudásával, de jóvá nevelhető, s a nagy többségből tisztességes, etikus lény válik majd. Ám mióta világ a világ, az emberi természetben negatív erők is megmutatkozhatnak, s hatalomra törnek. *Az ötödik pecsét* című regényben Sánta Ferenc sem tehetett mást, mint-hogy visszautalt a bibliai időkre, a jóság és a gonoszság küzdelmére, amely azóta tart, amióta egyáltalán létezik az ember. Az ószövetségi időknél azért egy fokkal derűsebb az író regényének a szemlélete, mert ő a modern történelem legsötétebb évei kapcsán is képes volt arra, hogy a reményt hirdesse, az élet értékeit képviselje. Ugyanezt fejezte ki az író gyűjteményes elbeszéléskötetének végére illesztett s ugyancsak biblikus jelentéskörű *Halálnak halála*. Ebben a két elítélre biztos

kivégzés vár, ám ők mégis a művészet értékeiről beszélgetnek, s közben még a folyóba zuhanó örök életét is megmentik. Az írói vallomás szerint: „Sokféleképpen lehet ellene tenni a zsarnokságnak, de e másság mégis egy és azonos: megtörni, elpusztítani.” Magyarán szólva: ha a teljes győzelem nem is lehetséges, minden jó lépés, etikus cselekedet gazdagítja az emberség kincsestárát. Tökéletes, mindig hibátlanul cselekvő emberi lényekkel ugyan aligha találkozhatunk, de törekedni kell a jóra. Műveiben az író mindig határozott értékhierarchiát állít fel, s ezekben a szereplők a pozitív értékek gazdagságát, illetve a másik póluson egyre kiáltóbb hiányát mutatják fel. Ezek az állítások nem csupán etikai töltésűek. Ugyanilyen súlya van az igazság fogalmának, az igazságosság érvényesülésének. A diktatúrák korában is lehetnek igazságelemek, de az egész mégis igazságtalan. Az a lényeg, hogy fel kell ismerni a nagyobb rész igazságát. Olykor a néptömegek is félrevezethetők, végül azonban mindig rádöbbennek valóságos helyzetükre.

Az 1960-as években a hazai irodalom egyik központi kérdése volt: Hogyan kell? Hogyan kellene élni? Kimondatlanul is az fogalmazódott meg ebben, hogy könnyebb lenne az emberi élet nagyobb társadalmi megrázkódtatások, világháborúk, forradalmak nélkül. Az író sem látta azt, hogy az emberiség sorsában a boldogság kék madara röpködne. Maradtak azonban mégis boldogságpillanatok, akár a magánéletben, akár az ország sorsában, akár abban, hogy remekművek születtek. Sánta Ferenc életművében a magyar irodalom történetének kiiktathatatlan értékeit ismerhettük meg. Az ő műve is *Halálnak halála*.

MINDHALÁLIG

Jókai Annáról

Mostanáig három monográfia jelent meg Jókai Anna életművéről. Bárdos László (2002), Olasz Sándor (2004), majd Imre László (2016) munkáit még az író is olvashatta, akárcsak a róla készült számos kritikát, tanulmányt. A most már lezárult életpálya felől visszatekintve a hetvenes évek közepén még aligha lehetett sejteni, hogy az első publikációk – 1966 – után azonnal komoly figyelmet keltő alkotó pályája hova fog vezetni, de annyira már fontos volt, hogy *A magyar irodalom története 1945–1975* című irodalomtörténeti igényű áttekintés III/2. kötete már érdemben foglalkozzon vele (1077–1082. oldal). Az egyszerűbbre tervezett, de mégis igen nagy terjedelmű akadémiai kézikönyvben *A hetvenes évek prózaírói* című fejezetben Somogyi Tóth Sándor, Fejes Endre, Gáll István, Szakonyi Károly, Kertész Ákos, Bertha Bulcsu és Jókai Anna kapott önálló fejezetet. Jókai Anna portréját Harmat Ágnes készítette. Ez a kézikönyv ugyan csak 1990-ben jelent meg, de sokkal előbb készült el, így érthető, hogy nem lépte át az 1975-ös időhatárokat, Jókai Anna portréja akkor tehát az 1974-ben megjelent *Mindhalál*ig című regénnyel zárult, azzal az elismeréssel, hogy ez „a mű az író talán legszebb könyve. Szakít az eddigi műveket karakterizáló naturalista szemlélet- és ábrázolásmóddal, jellemformálása, problémaelemzése elmélyül, írói eszközei gazdagodnak”.

E regényről kritikájában Bata Imre azt írta, hogy egy pályaszakasz zárókövének látszik (*Kritika*, 1975. 2.). Most megjelent könyvében Imre László ezt azzal egészíti ki, hogy „valóban zá-

rókö ez a regény, de ugyanilyen mértékben előre mutató tendencia is felismerhető benne. Tegyük hozzá nyomban: összefoglaló és későbbi fejlődést előlegező vonásainak hangsúlyozása nélkül is roppant érdekes és aktuális mű ez, hiszen a hetvenes évek nagyon is eleven alapkérdéséhez, az irodalomhoz, a szocialista korszakban meghatározó (és komolyan vett!) művészi léthez kapcsolódik.” (Imre László: *Jókai Anna*. Bp., MMA, 2017. 67.)

Aki ezt a regényt 1974-ben vagy később bármikor végigolvasta, lefelől alighanem elbizonytalanodik a mű címével kapcsolatban. A regény jelenidejében egy férj és felesége hatalmas válságot élnek meg, sorsukat szinte kibírhatatlanak, elviselhetetlennek tartják. A történés utolsó perceiben mégis visszatálnak egymáshoz, s „kézen fogva indulnak, mint a testvérké”... A „mindhalál” kijelentés tehát igazából csak a jövőre vonatkozhat, nem a szereplők sorsának a kezdetére, hanem a remélt folytatásra, a távoli befejezésre. A cím jelentéskörébe a „rendületlenül” fogalma is beletartozik, a hősök sorsát olvasva azonban a kétségek az erősebbek.

Jókai Anna önéletrajzi könyvéből sok mindent megtudhatunk a mű létrejöttének körülményeiről: „Belemerültem az új regénybe. *Mindhalál*ig. 74 nyarán jelent meg – egy kiüresedő író regénye, aki úgy győzi le a válságát, hogy megírja a válság külső-belső történetét.” (*Átvilágítás*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 2017. 134.)

Jókai Anna könyve művészregény és orvosregény egyszerre. Az igazi főszereplő Törtel Géza híres, elismert, mindenki által számon tartott író. A regény jelen ideje mindössze néhány óra. Egy januári napon délután két órától házavatóra készülnek, végül este nyolc óra után becsöngetnek a vendégek.

A középkorú férfi életútja azonban korántsem volt nyílegyenes, s emlékeiben sorra felidéződnek lényeges epizódok. Az ostrom alatt katona lett, de betegségére hivatkozhatott, s így csak belső-, szinte civilszolgálatra osztották be. A Rákosi-korban újságíró volt, sorra készítette lelkes riportjait. 1956 októberének forradalma után vizsgálati fogságba került, de aztán szabadon engedték, csak állását veszítette el, tüzelőszállító lett, majd egy irodában dolgozott. Reménytelen néhány év vagy hónap után szerelmes lett, majd született egy lányuk, aki néhány év múlva hirtelen meghalt, s ezzel a házasság tönkrement. Magányos albérllőként kezdett el prózát írni, már a hatvanas évek közepe táján, s igen hamar ismertté vált.

Törtel első felesége, Gabriella úgy érezte, hogy révbe érkezett, gyereke is szépen fejlődik, boldog, s igazából nem tudta, hogy mi bántja a férjét. Később átlátja, hogy a férfi írni szeretne, bár egyelőre írásra képtelen. Valami rendkívüli eseményre vár, hogy széthulljon minden, ami őt gátolja, s ezt kapja meg a tragikus halállal. Ezt az asszony fel is ismeri. A cselekménynek ez a szála sajnos elvarratlan marad; még az sem érthető, hogy újabb albérletébe miért viszi magával a kislány fejfáját a majdani író.

Törtel már híres alkotóként egy író-olvasó találkozón ismerkedik meg egy orvosnővel, aki hamarosan a felesége lesz. Hat éve élnek együtt, ebből következően az író mintegy tíz éve kezdett el publikálni. Eddig egy garzonlakásban éltek, most költöztek egy budai, panorámás, első emeleti, 94 négyzetméteres öröklakásba, olyan házba, ahol mindössze 6 lakás található. A kívülálló szerencsés embernek gondolhatná Törtelt. Alkotói és szemléleti válsága fokozatosan táruul fel az olvasó előtt.

Törtelnek az a baja, hogy már fél éve nem tud írni. Az ihlet kifejezést kerüli a regény, de ez az író nagy gondja. Ugyan nem először fordult ez elő nála. Felidézük a korábbi *Tigrisének* című regényt, amely ugyancsak hosszabb hallgatás után vált nagy sikerre. Ám a válságnak ez a része csak felszíni. A regényíró – ha egy újabb művet alkot meg – annak során valamiféle személyiségátváltozáson mehet keresztül. A szereplők sorsával együtt az ő szemlélete is módosul. Törtel Géza válsága alapvetően világszemléleti. Úgy gondolom, hogy hitelesen kijelenthető az, hogy a regényt megalkotó Jókai Anna is hasonló kételyekkel szembesült. A sikeres fiatal író alkotói értelemben végérvényesen felnőtté vált. Ennek első bizonyítéka már a *Napok* lapjain megmutatkozott. Mindez végérvényessé a hetvenes évek második felének alkotásaiban válhatott. A tárgyias-leíró módon valóságot tükrözni kívánó realizmus helyett ekkoriban kezdett el tájékozódni a későbbiekben spirituálisnak nevezett s kifejezetten Jókai Annára jellemző szemlélet és alkotómódszer felé. Jókai Anna esetében ez válságnak aligha nevezhető, ám a többé-kevésbé mégiscsak alakmás Törtel Géza a *Mindhalál*ig lapjairól ekképpen tekint ránk.

A regénybeli Törtel Gézáról mint íróról voltaképpen nagyon keveset tudunk meg, ha azt keressük, hogy az eddigiekben mi jellemezte őt. Mivel lehetne őt bemutatni? A *Homok a homokon* és a *Tigrisének* regénycímek az irodalom vonatkozásában nem adnak tájékozódási pontot. Ami valamennyire eligazíthat, az leginkább a korabeli irodalompolitika. Törtel azonnal sikeres szerzőként tűnt fel. Túl voltunk már a Kádár-rendszer diktatórikus vas-korszakán. 1965 táján már szinte mindenki publikálhatott, a társadalomkritika is elfogadottá vált, persze csak megszabott

határok között. A hivatalosnak mondható szemléletet ebben a regényben már a legelső mondatokban megjelenő lakótárs, Galamb Ödön képviseli. Bemutatkozáskor „belső munkatárs”-nak nevezi önmagát, később bizalmi munkakört említ. Értelmezésem szerint vagy pártmunkás lehetett, vagy belügyes. Az író felesége egy vita kapcsán még azt is elképzei, hogy Galamb máris tárcsáz egy telefonszámot, ahol beszámol az író ellenzékiességéről. Amikor ez az ember váratlanul, átlátszó ürüggyel becsönget hozzájuk, azonnal úgy szimatol, mint aki hatósági ellenőr. Még az is kérdéses lehet az asszony számára, hogy miért annyira tájékozott ez az ember? Honnan tudja, hogy a férje író? Galamb miért jelenti ki róla azt, hogy „mi bizonyosak vagyunk benne, hogy tiszták a szándékai”? Egy átlagos, egy normális lakótárs nem így kezdené az ismerkedést. Ez nem emberi beszéd, ez párttitkári-fejedelmi többes szám. Egy civil lakótárs nem tala-kodna be az első délután másodszor is Törtélek lakásába azzal az ürüggyel, hogy a kislánya emlékkönyvébe kérjen írást. Végül a család ideológiai vitába keveredik Galamb szomszédal, aki tényleg funkcionáriusi tájékozottsággal fejti ki azt, amit ezen a szinten hallhatott, jegyezhetett meg az elvtársi kulturális tájékoztatókon. Ő maga ilyeneket mond: „Éppen a leglabilisabb írókat fűrdetjük tejbe-vajba ... Kétségtelen ellentmondás.” Azt is hozza-teszi, hogy az író „olvastatja magát. Igazságelemeket tartalmaz. De részben a visszamaradt rétegek filozófiájára spekulál, részben pedig olyan kedélyeket szít, amelyek nem aktuálisak.” Mondja azt is a hetvenes években járva, hogy „Ez nem demokrácia, ez liberalizmus, s a dolgok jelenlegi állása mellett könnyen torkollhat anarchiába. A realitás megszabja a határokat, kérem.” (Jókai Anna: *Mindhalálig*. Bp., Szépirodalmi, 1974. 298.)

Gizella mindvégig próbálta férjét csitítani, szelídíteni. Galamb mindenestre kimondja a lényegét: „hatalmi kérdésekben nem lehet packázni. Az ember vagy szokik, vagy szökik.” Törtelnek pedig eszébe jut az a nap, amikor följelentették az írószövetségnél, s ő elkeseredésében berúgott. Már elismert, de még kezdő íróként egyszer meghívták egy szövetségi klubestre a Kőműves Kelemenhez címzett vendéglőbe. Odament, ám ez a regény állításával ellentétben nem klubest volt, nem is írószövetségi rendezvény, hanem egy iddogáló, alkoholizáló zűrzavaros társaság, egy-két kivételtől eltekintve számára közőmbös, ellenszenves alakok. Az úgynevezett irodalmi életből teljesen kiábrándult. Eldöntötte, hogy nem tartozik sehová. Ez a vonás nagymértékben jellemző volt a regényt alkotó Jókai Annára is. Csak az a furcsa, hogy Törtel egyetlen estből általánosított. S a regény jelen idejének estéjén, vendégeiket várva sincs jobb véleménye az írotársakról. Okkal gondolhatta ugyan Törtel, hogy ő, mivel később kezdte írói pályáját, kimaradt a fiatalokra jellemző nemzedéki szerveződésekből, külön.

De e regény kapcsán a lehetséges olvasóközönségről is ellentmondásos kép alakul ki. Galamb szomszéd mint olvasó, a sikeres íróval szemben komoly ideológiai kifogásokat fogalmaz meg. Ugyanakkor az írot nyilván nem ismerő szerelő az új és nagy lakásban, megtudva, hogy íróról van szó, kiböki: „Nem smucig az állam, ha a tevékenységét népszerűsítik.” „Világos: azt kell írni, amit megszabnak.” Erre az író kérdez: „Maga igazán így gondolja? Próbálja meg másként. Mindjárt nem adják ki.”

Ugyanakkor Kincsi néni, a házaspár bejáró házvezetőnője a legnagyobb tisztelettel nyilatkozik az íróról, általában a művészekről, csak egyszerűbb, derűsebb történeteket várna.

Törtel írói válsága tehát döntő mértékben a hetvenes évek magyar társadalmából következik, amelyet akkor hivatalosan már a fejlett szocialista társadalom építésének korszakával határoztak meg. Ez már a korábbinál nagyobb fokú szabadságot engedélyezett, de rendre visszafogta szellemi értelemben is a jó törekvéseket.

Törtelnek tehát arra kell rádöbbennie, hogy egy számára adott társadalmi rendszeren belül egyéni utat kell keresnie, megtalálva azt az alkotómódszert, amelyet legcélszerűbben alighanem belső útnak nevezhetnénk.

Már híressé válva, a megelégedettség átmenetinek bizonyult érzését felváltja az önmagával szemben támasztott, követelő igény: válj igazán önmagaddá! Valami még hiányzik!

A regény cselekményvezetésének a jelen idő mellett második vonulata az emlékek korántsem időrendben történő, mozaikos felidézése. De ugyanennyire fontos egy harmadik vonulat is, amelyben belső monológként miniesszék kapnak helyet. Ezek a monológtröredékek nem felismeréseket ragadnak meg, hanem a keresés stációit. *Ars poetica*-érvényűvé válik a szöveg:

„Soha ne feledd, írás és törvény tudója: számon kérlek tőled egyszer, mi voltál. Lehetsz Júdás vagy a tanítványok között az első; de te megváltói méltóságra áhítasz, ez a te leckéd, a te nagy leckéd, mert a választás korlátozott: Júdás vagy első a tanítványok között. Árulás vagy szolgálat.” (269.)

A történet végére eljutunk odáig, hogy lényeges kérdésekben Törtel Géza szinte azonossá válik a regényt szerző Jókai Annával: „Már semmi sem lehet, ami veletek és bennetek történik, tisztán tragikus. Tudni a »nem tudást« és mégis folytatni az emberfölöttit az emberben.”

A válságot magának az írónak kell végigszenvednie. De nemcsak őt viseli meg mindez, hanem a feleségét is. Gizella megbecsült körzeti orvos, a betegek szeretik, ő feltűnően szolgálkészs, akár este is elszalad betegéhez. Öntudatos asszony, tisztában van azzal, hogy az íróé mellett az orvosé is szinte kasztszerűen elismert szerep. Bár férjét igen nagyra tartja, úgy látja, hogy az orvos igazán gyógyít, azzal segít, az író szerepe viszont kérdésesebb. Törtel öntudatával és – mondjuk ki nyíltan – nyavalygásaival szemben kénytelen saját értékeit hangsúlyozni.

A jelen idő néhány órája ugyanis folytonos vita, veszekedés a házaspár között, amelyben a szakítás gondolata, a gyűlölködés is megjelenik. Sajnos az eléggé egyértelmű az olvasó számára, hogy ennek a vitának akár többéves előzményei voltak. Az orvosnő szemszögéből nézve viszont ennek a kapcsolatnak a válságossága nem válik igazán követhetővé. Gyakran sír, szemei bedagadnak, a lakásban is napszemüveget kell hordania. Bizonyos mértékig – mint a 20. században oly sokan – idegbeteg. A regény legutolsó lapjain Törtel emlékezetébe villan egy szimbolikus történet a dédapjáról, az ő természeteszemléletéről. S erre következik deus ex machinaként a feloldás: a házaspár újra egymásra talál: mindhalálíg.

Törtel Géza kínlódása és szenvedése megérthető, de nem feltétlenül rokonszenves. A túlzott érzékenység nemcsak írókra jellemző s a szenvedés sem. Az író öntudata a regényben túlzottan felfokozott. Feleségének igaza van, s nemcsak az orvosé, hanem minden élet értékes lehet. Voltaképpen a dédapa története is erre utal, még ha kissé homályosan is, akár egy erdei madár sorsában.

Törtel Géza megoldást keresett, s végül talált is. Remélhető, hogy felesége is meg fog gyógyulni. Jókai Anna pedig e kereső regény után tovább indulhatott azon az úton, amely aztán elvezette őt a *Ne féljete*k (Bp., Széphalom Könyvműhely, 1998.) elfeledhetetlen csúcsáig. Az a zaklatottság, amely Törtel Gézának és az ő révén a feleségének a sorsát is kísérte, átsugárzott a regényt megíró Jókai Annára is, és poétikailag is elkezdte átformálni.

2017

JÓKAI ANNA EMLÉKEZETE

Amióta az emberiség a maga korának hajnalán gondolkodó lényvé vált, az elemi életfunkciók után nyilván az élet és a halál kérdései kezdték foglalkoztatni. Aki megszületett, az világra jött, aki meghalt, az mozdulatlanra dermedt. Innen már csak egy lépés volt őseink előtt: ha van halál, akkor bizonyára van halhatatlanság is. Jókai Anna munkásságának ismeretében aligha lepődhetünk meg azon, hogy ő is azok közé a művészek közé tartozott, akiket elkerülhetetlenül foglalkoztatott élet és halál ellentéte, s ezektől elválaszthatatlanul az a kérdés is, hogy mi fog velünk történni a halálunk után. Jókai Anna mindegyre a választ kisgyerekkorától kezdve kereste, s egyre bizonyosabban a keresztény istenhitben, Krisztus útmutatásában találta meg. Könyveinek hosszú sorát lehetne említeni, példákat sorolni, esszéit, vallomásait idézni, mindegyre az mutatkozna meg a számunkra, hogy az író az útkereső

embernek az a típusa volt, aki közeledni tudott ahhoz az igazi úthoz, amely az ő számára rendeltetett.

Most azonban, hogy még éppen csak befejeződött az ő földi élete, ne vallási-bibliai értelemben foglalkozzunk a halhatatlansággal, ami az írókra, művészekre várhat, ránk magyar anyanyelvűekre is. Fél évszázada, hogy a nyilvánosság elé lépett a pályakezdő fiatal, s azonnal sikert aratott. Évről évre gyarapodott olvasóinak a tábor. Olykor bizonyára fárasztó is volt számára a népszerűség, ő töretlen lendülettel szerepelt könyvbemutatókon, író-olvasó találkozók, hazai és külföldi irodalmi rendezvényeken. Ő ugyanis nemcsak azt tartotta feladatának, hogy megírja műveit, hanem azt is, hogy azokat minél közvetlenebbül átadhassa olvasóinak. Most csupán a magyar anyanyelvűekkel és a felnőttekkel számolva: tízmillió olvasója azért bizonyára nem volt, de vele egy sorban aligha lehetne az ezredforduló évtizedeiben bárkit is említeni.

Az irodalomtörténet-írás jól tudja, hogy a népszerűség igen veszélyes is lehet, tévutakra vihet. A siker bizony sokszor valami, mulékony. Mert ami időszerű, az olykor pillanatnyi, s az érdeklődés dacára megmutatkozik az értékhiány. Mi lehet a magyarázata annak, hogy Jókai Anna munkásságát az értékekben való folyamatos gazdagodás kísérte? Válaszolhatnánk erre azt is, hogy könnyű annak, aki tehetséges. De hát az élet nem ilyen egyszerű és átlátható. Goethe írta le azt réges-régen, hogy „a zseni talán semmi más, mint szorgalom”. Ezt is lehetne féligazságnak tartani, ha nem erősítenénk meg azzal is, hogy ez a szorgalom lényegében következetes önépítést is megkövetel.

Vannak írók, akik egész életükben egyetlen hangon, egyfajta poétikai eljárással dolgoznak, s vannak, akiknek minden

műve lényegesen más. S akadnak olyanok is, köztük Jókai Anna, akinél e két véglet összebékül. Az azonosság és a változás arányait szinte az élet természetes hullámmozgása adja meg. Pályájának nemcsak szemléleti, hanem poétikai szempontból is határozott íve van. Kezdetben a naturalisztikus-cselekményes formák mind avatottabb mesterének bizonyult. Egy évtizeddel bemutatkozása után írásaiban mindinkább előtérbe kerültek a 20. század máig modernnek számító eljárásai, s a külső cselekményesség, ha jelentőségét nem veszítette is el, az addig csak áttételesebben bemutatott tudatmozgások megnyilvánulási módjává vált. Mindehhez hamar társult egy harmadik fajta közlésmód, amelyet áttekintően szimbolizmusnak célszerű nevezni, a témakörök, a történetek és az alkotói közlések újfajta jellegéből kiindulva. Ezt a harmadik típust, ezt a szimbolikusságot ő maga nevezte el spirituális realizmusnak.

Az emberiség évezredekén át abban a tudatban élt, hogy a világ menetében körforgásszerűen ismétlődik a nemzedékek sorsa. Aztán jött a felvilágosodás kora, s a fejlődéselv kiszorította az addig uralkodó felfogást. Jókai Anna nemcsak megélte ezt a 21. századba áthajló, egyre gyorsuló változást, hanem azt is, hogy az emberiség és világképe sokarcúvá alakult. A létezés polifóniája az ideális összhang helyett egyre inkább a disszonanciát is kifejezte. A mi Európánknál is sokkal kisebb magyar világunknak Trianon utáni csaknem száz esztendeje arra a felismerésre készítette Jókai Annát, hogy az addig elképzelhetetlen katasztrófákat is túl kellene élni, családot nevelve, szépen megöregedve. Kielezően és leegyszerűsítve fogalmazva: még a 19. században is volt egy továbbélő társadalmi formáció, amely a maga szempontjából racionálisan kijelölte az

egyéni létezés felvázolható életútját. Ehhez képest a 20. század csaknem mindent összekuszált, az induló újabb évezred pedig szinte csak riasztó kérdéseket halmoz fel. Léteztek kisebb-nagyobb nemzeti, nyelvi, vallási, más szempontú közösségek, most pedig nem dinamikusan, hanem áttekinthetetlenül és megérthetetlenül deformálódik szinte minden. Az a fogalom, hogy hagyománykincs, szokásrendszer, szinte már értelmetlen. Jókai Anna művei pontosan érzik és határozottan érzékeltetik azt, hogy nagy a baj. Segítségre van szükség. Mit tehet az író? Mit tehet ő maga? Számára egyértelmű, hogy ő az alkotásaival tud jó hatást elérni. Jókai Anna könyvről könyvre jutva nemcsak önmagát alkotja meg, hanem életművével példát ad, segít élni. Segít eligazodni nemcsak a hétköznapi világában, hanem abban a személyiségformálásban is, amely egy belső úton vezet, amelyet ő spirituálisnak, krisztusinak, szakrálisnak nevezett el. Ebben neki – s annyi más embernek is – útmutató példát adtak olyan alkotók, mint Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Kodolányi János. Írói világképe formálásában komoly szerepe volt Tolsztojnak, Németh Lászlónak. Az ókori és a még ősbibliai mítoszok 20. századi értelmezői mellett említeni szükséges Rudolf Steinert is, aki a 20. század elején kidolgozta az antropozófia rendszerét. Ezen olyan képességet kell érteni, amelynek birtokában az ember alkalmassá válhat az érzékek feletti szellemi megismerésre is, s ez elvezethet a világszellemhez. A megszerzett szellemi tudás Krisztus teljes megismeréséhez segíthet hozzá, s így juthatunk el az igazi kereszténységhez.

Jókai Anna szemléletében nem a kiválasztottságra esik a hangsúly, *nem is az értelmiségi, hanem az értelmes életre*. Aki

a maga körében képes az értelmes létre, az kiválasztottá válik, Istennek és embernek tetszővé. Olyanná, aki „az eget és földet összekötő kozmikus lény”. Más létfilozófiák, más megfogalmazások is jutottak hasonló eredményre. Jókai Anna egyértelmű, ugyanakkor rokonszenvesen rugalmas fogalmazásmódja nem a rokon vagy alig érintkező nézeteket elválasztó, hanem az összekötő elemeket keresi és leli meg. Szellemisége egyeztető-kiegyenlítő egy olyan korszakban, amikor szinte különcködésnek hat konzervativizmusával, éppen ezért létszükséglet. Az ember talán legfontosabb tulajdonsága, hogy képes a reményre, nemcsak önmaga sorsában, hanem szeretne bízva tekinteni utódai életidejére is.

Jókai Anna pedagógiai ethosza, életműve segít abban, hogy rátaláljunk emberszabású, hiteles életutunkra.

2017

A „NYUGAT”, AZ „ÚJHOLD”, A DIKTATÚRA

Magyarország ugyan egyik világháborúban sem volt főszereplő, de mindkettőben vereséget szenvedett, s könyörtelen büntetést kapott. A békediktátumok nem vettek figyelembe semmit, ami méltányolható lett volna. Trianon elfelejthetetlen nemzeti tragédia lett. Az 1945 utáni békekötés ugyan megerősítette az előző szigorú előírásait, az ország számára viszont azt ígérte, hogy teljes körűvé válhat a társadalom demokratikus átalakítása a szabadság jegyében. 1944–1945 történelmi

fordulópontja mindenki számára egyértelművé tette, hogy a régi Magyarország helyett a romokon egy másik fog felépülni, amelynek nem lesznek másod- vagy harmadrendű állampolgárai. S az elsőprő többség úgy gondolta – amint ezt 1945 végén az első szabad választások be is bizonyították –, hogy a demokrácia többpártrendszert jelent. Bár 1945 tavaszán romokban hevert az ország, kifosztva, éhezve, halálos áldozatok tömegével, régi és újabb veszedelmekkel fenyegetve, mint a külföldre menekülés, a kitelepítés, a lakosságcsere, a hadifogság, a málenkij robot, végül is az egész ország azt érezhette, hogy eljött a felszabadulás, azaz vége lett a német megszállásnak. Az csak később válhatott tudatossá, hogy a szovjet hadsereg is megszállóként rendezkedett be hosszú évtizedekre.

1945 tavaszán, kora nyarán sokan úgy látták, főleg a szétbombázott fővárosban, hogy az egy emberöltő múlva is romos lesz. Szerencsére az ellenkezője bizonyosodott be. Az ország újjá tudott épülni, megindulhatott, egyre normálisabbá vált az élet. Ebben az egész magyar népnek volt döntő szerepe. Nem az egyik vagy másik pártnak, hanem mindenkinek. Nem a kommunista pártnak volt köszönhető a földosztás, az újjáépítés, a gazdaság stabilizálása, hanem mindannyiunknak.

Az is nagyon tanulságos és figyelemre méltó, hogy még ott voltak Buda egyes területein a német csapatok, de már megindult a szellemi élet. (Pest január 18-án, Buda február 13-án szabadult fel.) Ottlik Géza visszaemlékezése szerint már a *Nyugat* újraindításáról beszélgettek: „Csak arról volt némi vita, hogy számítsuk-e be a három »álneves« *Magyar Csillag*-évet, s ne harmincötödik, hanem harmincnyolcadik évfolyamként induljunk. Mi emellett érveltünk, Németh László szintén, Illyés

Gyula habozott. Ő már úgyis átadja Örleynek, nekünk, fiataloknak a szerkesztést, öreg hozzá, mondta. Nem tudtuk még ott Budán, hogy Örley meghalt, Babits jogutódja, örököse Illyés volt, a technikai szerkesztő – mindig is – Gellért Oszkár, és persze Schöpfungint terveztük mindnyájunk fölé.” (Ottlik Géza: *A másik Magyarország. Kortárs*, 1981. június.) 1945 kezdetén az ideiglenes budai polgármester jóváhagyta a mintegy tucatnyi fiatal irodalmár beadványát. „Mire átjutottunk Pestre, március lett. Egy súlyos tévedésünk rögtön kiderült. Az Andrássy úton találkoztam Gellért Oszkárral. *Nyugat!*? Félrevont, és szigorúan, atyai jóakarattal sziszegte a fülemben: »Belépni! Petőfi-kör!« Nem értettem. Hová? Miért? És miért kell? Legyintett, otthagytott. Hülye kérdésekre nem válaszol.

Csak később tudtam meg, hogy ez volt az első »írószöveg«-féléje a nekünk akkor teljesen ismeretlen, ma pedig már szerencsésen elfelejtett, hírhedt neveknek. Gellért szerkesztésére így hát nem számíthatunk. Illyéstől sem kaptuk meg a vezércikket az első számhoz...”

Mint ismeretes, 1944 decemberében Debrecenben megalakult egy demokratikus kormány, s átmenetileg, április 10-ig Debrecen vált az ország fővárosává. Itt jelenik meg – egyévi szünet után – a legelső új folyóirat, a *Magyarok*, amelynek címét Juhász Géza javasolta. A lap a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* szellemiségének folytatására vállalkozott. Elkerülhetetlen a kérdés, hogy vajon miért kapott ez a törekvés új címet? Debrecenben talán nem is gondoltak a *Nyugat* cím szerinti feltámasztására, feltehetően jöruk sem lett volna hozzá, elsősorban Illyés beleegyezése nélkül.

A *Nyugat*ot megszűnéséig szerkesztő Gellért Oszkár 1945-ben arra emlékezett, hogy Illyés magával vitte őt, hogy lapen-

gedélyt kérjenek a miniszterelnökségen. Gellért nem ment be az államtitkárhoz, de azt közli, hogy az engedélyt Illyés nem kapta meg. Gellért Oszkár emlékezése azt nem említi, hogy a kérés a *Nyugatra* vonatkozott volna, de az is okkal feltételezhető. Annyit tesz hozzá, hogy körülbelül egy év múlva indulhatott el a *Válasz* új évfolyama. (Gellért Oszkár: *Levelezésem kortársaimmal*. Budapest, Művelt nép, 1955.)

Akárcsak Ottlik, Gellért emlékezésében is helyet kaptak dátum szerint nehezen vagy sehogyan sem pontosítható adatok.

Illyés egyik naplójegyzetében 1945. április 26-án olvasható egy utalás: „Gellért a *Csillag* ügyében Gergelynél: az főmunkatársi listát ajánl, köztük magát s Gábort is. Csak teljesen függetlenül vállalnám a szerkesztést, nem az Írószövetség nevében.” (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1929–45*. Bp., Szépirodalmi, 1986. 355.) Ez a megnevezés csak a *Magyar Csillagra* vonatkozhatott, esetleg a *Nyugat* folytatására. [A sokéves szovjet emigrációból hazatérő Gergely Sándor már 1945 tavaszán a szerveződő Írószövetség elnökének tekintette magát.]

1945–46-ban az irodalmi élet szereplőinek többsége arra figyelt, hogy milyen lesz Illyés Gyula irodalmi és politikai szerepe. Illyés az új nemzetgyűlés képviselője, a Nemzeti Pártot egyik vezetője lett, a baloldali tábor egyik szövetségese. Kezdetben ezzel együtt sem volt arra lehetősége, hogy folyóiratot alapítson. Jellemző adalék ehhez az ő 1946. február 23-i naplófeljegyzése: „Február 23. Sárközi Márta, tizenkettőtől szürkületig... Vitája közben Erdeivel. Ő (Erdei) fogja szerkeszteni a *Válasz*-t! »Megmondhatod Illyésnek...« stb. Mint-ha én akarnám szerkeszteni!

Így egyőnk se fogja. Ő azért, mert ember híján nem tudja. Én meg emiatt a kijelentése miatt. (Mely felment a jóra való restség bűne aló)” (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1946–1960*. Bp., Szépirodalmi, 1987. 34.)

Illyésnek közben Németh Lászlót, Szabó Lőrincet s más írókat is védenie kellett azoktól a támadásoktól, amelyek a polgári radikálisok, a szociáldemokraták s a kommunisták részéről is érték a népi írói tábor egy részét. 1946 tavaszától Illyés sorra lemondott politikai tisztségeiről, s okkal feltételezhető, hogy az 1934–38 közötti *Válasz* újraindításával törekedett arra, hogy ha nem is a *Nyugat*, de legalább a népi írók táborának és a hozzájuk közel állóknak válhasson szellemi otthonává a lap.

Hiába csengett részben össze a *Válasz* programja a kommunistákéval, Illyést és lapját már az első megjelenésétől kezdve (1946 októberétől) folyamatosan támadták, s a már megjelenő *Újhold* sem tudott vele azonosulni.

A „negyedik nemzedékké” szerveződő, még éppen csak jelentkező fiatalok, miután kezdték belátni, hogy aligha fog újjászületni a *Nyugat*, kevésnek érezhették a *Magyarok* korlátozott publikálási lehetőségeit. A fiatalok viszont – korábban s később is – törekedtek arra, hogy saját folyóiratuk lehessen, még ha ritkább megjelenéssel is. Az *Újhold* legelső száma 1946 júliusában (tehát a *Választ* néhány hónappal megelőzően), a második decemberben jelent meg; a mindössze hét szám két esztendő alatt igencsak korlátozott megjelenési és anyagi lehetőséget kaphatott.

Az *Újhold* első száma (1946. július) aligha kelthetett volna akkora figyelmet, ha Lukács György nem támadja meg.

A Szovjetunióból való hazatérése után Lukács a Magyar Kommunista Párt egyik vezető ideológusa lett, s rá, aki a német kultúrán nevelkedett – már akkor is némi hírnevet szerzett –, majd marxistává lett filozófusra átmenetileg komoly szerep várt a hazai értelmiség, a szellemi elit átnevelésében. Lukács ezt a szerepet komolyan vette, s meg volt győződve arról, hogy a társadalmat demokratikussá, a szocializmushoz vonzóddóvá kell formálni.

Lengyel Balázsék s a társadalom nagy többsége is azt remélte, hogy a békekötés után demokrácia lesz, lényegében polgári demokratikus világ fog kibontakozni. Ebben a szellemenben írta meg programcikkét.

Miről szól Lengyel Balázs programadó cikke?

A 25 éves fiatalember álma a teljesség, s ezt akkor a kortársinak mondható 20. század kapcsán fogalmazza meg, lényegében csak az 1920 utáni negyedszázaddal foglalkozva. Az ő abszolút mércéje Babits, mindenki csak őhöz képest ítélhető meg számára. A jelenkor ígézetében szinte teljesen elfeledkezik az 1920 előtti időszakról. Mintha akkor kezdődött volna a történelem, s ez főként azért hiba, mert az 1945 utáni történelmi pillanatokban nem kellett volna teljesen kihagyni Ady Endrét és korát, szellemiségét. Ady megítélését egy fiatal irodalmár egyoldalúságának, egyfelé figyelő irányzatosságának tekinthetjük. Ám a kommunista párt nyilván bűnnek, az *Újhold* bűnének tarthatta.

Egy induló folyóirat békésebb körülmények között természetesen lehet irányzatos, lobogóra tűzheti a maga zászlaját, de akkor sem lett volna célszerű szinte minden számba vehető kortársról kiemelni azt, hogy mi a hibája, korlátozottsága, miért nem tökéletes. A korlátozottságot persze önmagukra, a pályakezdő negyedik nemzedékre is vonatkoztatta Lengyel

Balázs. S ennek kapcsán már nem kritikusként, hanem irodalomtörténészként kezdett ítéletet mondani, például így: „A második nemzedék visszaüzetett a teljességtől a részletig: Európából a valóságosabb magyar talajig, egyes tagjaiban ahhoz a hagyományig, amely óvatos távolságot tart a nyugati világtól.” (Lengyel Balázs: *Babits után. Újhold*, 1946. július, 2.) Szerinte a líra „az egésztől a részletig” jutott el. Például „Illyés Gyula széles látókörű műveltsége ellenére témáiban hozzátapadt gyerekkora népi emlékeihez, a nép bajához és jajához mindig *ugyanazt* érelve verssé, prózává; s egyedül a tárgy megragadásának változataival leplezte az egyhangúságot.” [...] „József Attila elnyúlt tapogatózás után egy időre a proletáriátus gondolkörének egyenruháját öltötte fel, a részlet nehezen tűrt fegyelmébe szorítva be szellemét...” (Lengyel Balázs i. m. 2.) Aki ezeket a rövid mondatokat elolvasta, aligha kapott kedvet ahhoz, hogy kézbe vegye köteteket. De ugyanez vonatkozott Szabó Lőrincire is. Kosztolányi és epikája dicséretet kapott, bár megszorítással, lírája viszont mintha nem is létezett volna 1919 után. Igaz, később az ő neve is a nagy nemzedék kapcsán kap említést. Ekkor alighanem még kevésbé lehetett felismerni, hogy Kosztolányi kései lírája sok szempontból izgalmasabb, mint Babitsé, főként a nyugat-európai tendenciákra is figyelve, de az tény, hogy Babits szemléletét egy fokkal inkább elfogadta volna a kommunista felfogás.

A Babits iránti egyoldalú és teljes körű tiszteletet elismerve is érthetetlen, hogy az 1938 után gyorsan terjedő József Attila-kultusz dacára miért olyannyira fanyalgó részéről József Attila fogadtatása. Csak az lehet a magyarázat, hogy még egyikük sem ismerte eléggé ezt a költészetet. 1946 nyarán vi-

szont már érthetően irritálta a kommunistákat, hogy az *Újhold* számára a költő helye a második-harmadik sorban van. Az *újhold*asok József Attilával kapcsolatos fenntartásai hamar szertefoszlottak, gondoljunk csak az *újhold*as költők műveire, de a József Attilát elhagyó Babits-követés jelszavával 1948 után lényegében kikergették őket a szépirodalomból, s természetesen az irodalomkritikából is.

A hazai szellemi életben, a politikai publicisztikában 1945 kezdetétől voltak kirekesztő és gyilkos indulatok is, persze ellenkező módon, mint a világháború alatt.

Lukács György természetesen tudta, hogy Babits egyike a század legnagyobb alkotóinak, ám irodalmi ízlése jellegzetesen 19. századi volt. 1919 után a marxizmus jelentősen átformálta világszemléletét, s nemcsak a polgárság társadalomképét, hanem rendjét, osztályát, művészetét is elavultnak tekintette. Ezt a szemléletet ő még kulturáltan bírálta, bizakodva a fejlődésben, Horváth Márton viszont már 1945 tavaszán szinte a fasizmus feltámadását vélte felfedezni például Babits vagy Márai Sándor kapcsán. Révai József mellett vagy inkább mögötte Horváth Márton volt a legfőbb kulturális ideológiai hatalom, aki már 1945 májusában radikálisan helytelenítette Babits szellemét is: „Babits már nincs köztünk, de a megjelenő egyetlen képes újságban már feltűnt Babits halotti maszkjának fényképe egy rajongó cikk felett” [...] „kínálják magukat a nyugati polgári demokrácia művészetének veteránjai és a »középen« az egész felett ott lebeg Babits halotti maszkja.” (*Babits halotti maszkja. Szabad Nép*, 1945. május 31.)

Tömören kifejezve: a magyar szellemi-irodalmi élet 1945–46-ban abban reménykedett, hogy országunkban ugyan balol-

dali szellemiséggel átítatott, de polgári demokrácia lesz. Rákosiék azonban tudták, hogy a Szovjetunió milyen feladattal bízta meg őket. Ezt lényegében maga Lukács is tudta, ám ő a nálunk is eltervezett sztálinista diktatúrát a második világháború utáni években demokratikusabbnak gondolta. Igaz, erre legfeljebb 1948-ig volt módja, aztán őt is támadások érték.

Az egyre meghatározóbbá váló kommunista politika 1947 kezdetétől mind agresszívebben követelte az általuk demokráciának tartott felfogás ellenfeleinek szellemi megsemmisítését, jobb esetben reménykedett abban, hogy majd megváltoznak, belátják tévedéseiket, bűneiket. S bizony, az *Újhold* szerkesztőinek, szerzőinek körében is voltak olyanok, akik kezdték belátni az egyetlen helyesnek mondott utat. Lengyel Balázsék nyolc hónapos római és párizsi tartózkodása alatt Gyárfás Miklós és Örkény István vette át a tényleges szerkesztést Szabolcsi Miklós közreműködésével. Az utolsó hét szám szemlélete átalakult, részben nyilván a viták hatására is.

Az 1947. októberi szám élén még Lengyel Balázs *Szándék és fantom* című írása állt. Bevezető cikkében sokkal egyértelműbbé tette a lap célkitűzéseit, s végső soron Lukács Györgynek s más bírálóinak is meg kellett volna értenie, hogy a folyóirat nem a demokrácia ellen emelt szót a szellemi értékek védelmében. „Az *Újhold* kettős kísérlet: egyrészt önmagunk, egy nemzedéki szólam kialakítására, másrészt tapogatózó lépés egy eljövendő tágasabb otthon küszöbén.” Lengyel Balázs jó szándékú magyarázata részben érthető volt. Hisz nemcsak maga Lukács György értette félre a fiatalokat, hanem a lap beköszöntő írása is okot adott a bírálatra: a fiatalok egyetlen, szinte abszolút mércének tekintették Babits életművét. Ebben

a második *Újhold*-értelmezésben Ady és Babits az abszolút csúcspont, a „tartalmi teljesség”, s ehhez képest finomította Lengyel korábbi bírálatát: „...ha óriás területet nyitott is például Illyés a lírában a nép ügyének állandó számon-kérésével, nemzeti lelkiismeretté magasztosult önvizsgálataival, mégsem ad olyan teljes képet, olyan mindenre rezdülő tükrözést a világról, mint Ady és Babits, vagy műve csúcsain József Attila.” (i. m. 83.) Ez a három szó József Attiláról már befogadó jelentésű, de továbbra is korlátozó volt Babitshoz viszonyítva.

A továbbiakban Lengyel Balázs a lap legújabb számával bizonyítja, hogy Szabó Magda, Gyárfás Miklós, Darázs Endre, Nemes Nagy Ágnes, Karinthy Ferenc, Mándy Iván írásaival tanúsítja, hogy ők korántsem zárkoznak el a valóságtól.

Lengyel Balázs reménykedése a szellemi élet békés és teremtfő együttműködéséről nem jöhetett létre. Ezzel ellentétes és sokkal erősebb fordulatok vártak a magyar demokráciára. Se polgári, se népi demokratikus, se nyugati típusú szocializmus nem jöhetett létre, mert a totálissá váló diktatúra elfojtott minden más utat.

Az *Újhold* utolsó, 1948. február–májusi jelzéssel ellátott száma nem búcsúzás volt, hanem kényszerű megszűnés. A lap nem kapott semmi támogatást, helyette folyamatosan támadták. Lengyel Balázs és felesége, Nemes Nagy Ágnes 1948 nyarán tért vissza római–párizsi tanulmányútjáról, addigra teljesen megváltozott a politikai helyzet és az irodalmi légkör. Lengyel Balázs 1948. február–áprilisi dátummal látta el Párizsban írt *Mai magyar líra* című könyvét. Ebben sokoldalúan mutatta be Ady Endréig visszanyúlva és a legfiatalabbakat is megemlítve azt a körképet, amelyben Babits vagy József Attila egyaránt figyelmes elemzést kapott. A szerző nem egy fia-

tal nemzedéket kívánt a középpontba állítani, hanem az egész magyar költészetet tekintette át Adytól 1948 jelenkoráig.

Hiába vált a változó korra is jobban figyelővé a szerző, hiába mutatott némi kompromisszumkészséget, a bírálók ezt a könyvét is kiátkozták, bemutatva, hogy írójuk „miként tévedt süppedékes talajra, miként jutott légüres térbe” (Szabolcsi Miklós), s azt remélve, hogy a szerző „politikailag évekre kompromittálja magát” (Bóka László).

1949 őszéig Lengyel Balázsék abban reménykedtek, hogy látszólagos engedményekkel megmaradhatnak írónak az *Újhold* megszűnése után is. Akkor rá kellett jönniük arra, hogy a már egyetlen párt a teljes azonosulást várja el az irodalmi nyilvánosságtól, s legfeljebb mellékszereplőként, műfordítóként, ifjúsági íróként létezhetnek tovább.

2016

A TOKAJI ÍRÓTÁBORRÓL

A Tokaji Író tábor 1972 nyarán kezdte meg működését. Voltaképpen a borsodi régió volt a kezdeményező, de szükség volt Darvas Józsefnek, az Írószövetség akkori s nagyhatalmú elnökének a támogatására is. A Tokaji Író tábor az évek során mindinkább országos jelentőségűvé és rangúvá formálódott. 1986-ban egyévi szünetet kellett tartania a politika tiltása miatt, így most, 2017-ben a tábor 45. évfordulójára készülhetünk.

Én magam sokáig nem vettem részt a rendezvényeken. Nem azért, mert elzárkóztam volna a többségében közele-

ti-társadalmi-politikai jellegű rendezvényektől, hanem abból a racionális magyarázatból kiindulva, hogy augusztus közepe általában a nyaralás ideje, s mi, tanárszülők lévén a három kisgyerekekkel, sokáig gépkocsi nélkül, igen nehezen tudtuk volna beiktatni ezeket a rendezvényeket. Csak a nyolcvanas évek derekán kezdtem el oda járni, akkor sem rendszeresen, bár többször írtam az írótáborról.

Mint ismeretes, 1990 után az írótábor működése is átalakult, egyesületté vált, amelyet kuratórium működtetett. Ennek tagjait a különböző írószervezetek delegálták. A régió önkormányzati testületei mellett az irodalmi élet kurátorait 3 évre bízták meg. Közülük a kuratórium évente szavazta meg az elnököt, legfeljebb 3 évi időtartamra. 2003 és 2005 között a következő szervezetek voltak a kuratórium tagjai: Magyar Írószövetség, József Attila Kör, Fiatal Írók Szövetsége, Magyar Írók Egyesülete, Magyar Pen Klub, Széchenyi István Művészeti és Irodalmi Akadémia, Magyar Írók Szakszervezete, Szépirok Társasága, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, A Magyar Írószövetség Észak-Magyarországi Csoportja, Borsod megye, Tokaj önkormányzata.

Mielőtt bárki belefáradna ebbe a listába, még inkább a kurátorok terjedelmes, 26 nevet tartalmazó listájába, érdemes legalább arra is figyelni, hogy ez a névsor gyakorlatilag a teljes irodalmi életet lefedte. A kuratóriumok munkájában, a programok formálásában mindegyik szervezet képviselője részt tudott venni. Törésvonalak természetesen voltak 1990 előtt és után is, de ez nem gátolta meg az írótábor működését, eltekintve 1986-tól.

Az előbb említett ciklusban Székelyhidi Ágoston volt a testület elnöke, én pedig az egyik szakszervezet által delegált ku-

rátor. A szokásos év eleji elnökválasztó ülésen Székelyhidi engem javasolt elnöknek. Velem ezt természetesen jóval korábban megbeszélte, s én gondolkodás után igent mondtam a megtisztelő fölkérésre. A kuratóriumi ülésen ugyan Tarján Tamás, Kiss Gy. Csaba neve is elhangzott, de egyikük sem vállalta ezt el. Előzetesen az Írószövetség és az Írók Szakszervezete is engem javasolt. Így egy tartózkodással megválasztottak, bár magam is alkalmasabbnak tartottam az említetteket, hiszen ők hosszú évek óta igen tevékeny résztvevői voltak az írótábornak.

A kuratóriumi ülés 2004. február tizedikén volt. Ennek önmagában nincsen szinte semmi jelentősége, ám az irodalmi életben januárban óriási botrány tört ki. Először azért, mert karácsony alkalmából az egyik rádiós gúnyolódó és gyűlölködő módon beszélt a katolicizmusról. Ennek kapcsán egy tüntetést is szerveztek, amelyen Döbrentei Kornél antiszemitának is értelmezhető beszédet mondott. Január 23-án Parti Nagy Lajos bejelentette az *Élet és Irodalomban*, hogy ő ezennel kilép a Magyar Írószövetségből. A közlemény kapcsán egyre többen követelték, hogy a szövetség a költőt zárja ki a testület választmányából, s radikálisan határolódjon el. A baloldali liberális tábor – miután a rádióst eltávolították – a kiváltó eseményekkel nem foglalkozott tovább, viszont nem volt megelégedve az Írószövetség válaszaival. Az első kilépés következményeit a legelső hetekben nem lehetett pontosan megítélni. Az egyszeri esetből országos ügy lett, s mintha a pokol szabadult volna el. A külföldi sajtó is azt hallotta és hirdette, hogy a Magyar Írószövetség antiszemita, gyűlöli a zsidókat, fasisztoid, ezekkel az elemekkel nem lehet közösséget vállalni. Néhány hónap alatt több mint százan léptek ki a Magyar Írószövetségből.

Többségük a Szépírók Társaságának még 1997-ben létrejött szervezetéhez csatlakozott. Magát a tömeges kilépést lehetetlen e személyek magánügyének tekinteni. Nagyon korán, szervezettnek látszó formában, nyilatkozatokban, baráti felhívásokban, buzdításokban is megmutatkozott mindez. A liberálisnak gondolható közvélekedés szerint ezzel voltaképpen minden tehetséges író kilépett a régi szervezetből, már csak a jelentéktelenek maradtak ott. Az újságírók többsége is ezt közvetítette. Az Írószövetség elnöksége – amelynek én is tagja voltam – és az egész megmaradt szervezet így vált büntetlen bűnössé. Az akkor 67 tagú választmányból egyébként visszahívni jogilag nem lehetett volna a költőt, csak ha bíróság ítéli el. Azon az őszön volt a következő közgyűlés, s ezen a költőt nem is választották meg újabb alkalommal. Lemondani viszont ő maga nem volt hajlandó.

Kérdezhetné a jó szándékú olvasó, végül is mi köze van mindennek a Tokaji Írótáborhoz? Bizony, nagyon sok.

Az 1945-ben alakult Magyar Írószövetség a Rákosi-kor kényszerű kizárásai, majd az 1959 őszi újjáalakulása után fokozatosan valóban országos szervezetté vált. Ezért erősítette meg 1990 után a rendszerváltás: hamarosan tagja lehetett minden író a világ bármely részéről. Legnagyobb létszámban az erdélyiek csatlakoztak. Ugyancsak a kilencvenes években alakultak újabb írószervezetek, ám ezek a Magyar Írószövetség-beli tagságukat megőrizve alakítottak folyóiratot, baráti társaságot. Akkor még csak a József Attila Kör ragaszkodott teljes önállóságához, bár a felső korhatár 35, majd 40 év volt. A Szépírók Társaságának tagjai sem léptek ki 2004 előtt az Írószövetségből. Létezett a szakmai és érdekvédelmi egység, amely 2004-ben megszűnt.

2004-ben még nem lehetett sejteni, de tudni sem, hogy ez a szétszerveződés tartós lesz, s ha nem is akkor, de a következő évtizedben majd egyértelművé fog válni, hogy a magyar írók együttműködésére a korábbi módon már csak kevésbé nyílik mód.

A 2004-es évben, amikor a Tokaji Írótábor kuratóriumának elnöke lettem, még nyugodtan tudtuk folytatni az előző évben elképzelt munkatervet. Elődöm, Székelyhidi Ágoston munkáját folytatva természetes volt, hogy ki akartuk használni azt a tényt, hogy Magyarország 2004. május elsején csatlakozott az Európai Unióhoz. Ennek szellemében lett a tanácskozásnak már az előző évben eltervezett témája: „Magyar irodalom Európában – műfordítás, terjesztés, befogadás”. Bevezető előadásomban az irodalom értékeire, személyiséget formáló erejére és a művészetektől való elfordulás veszélyeire próbáltam felhívni a figyelmet. Akkor talán több reménnyel, ily módon: „Talán nem az irodalmárok elfogultsága csupán, ha úgy vélekednek, hogy az a nemzet, nyelvi közösség, amelyik Európában életképes kíván maradni, nem támaszkodhat csupán gazdasági eredményeire; bármennyi jó véleményt gyűjtünk össze, bármennyi pénzt, számot sorolunk fel e téren elért vagy elérni remélt sikereinkről, ezek egyrészt önmagukban aligha fogják a nagyvilágot elkápráztatni a világgazdaság mai helyzetében, másrészt pedig az ilyenfajta eredmények rohamosan fogyatkozni fognak, ha nem lesznek sokoldalúan művelt állampolgárok, akik a tudomány, a művészet, a gazdaság eredményeit nemcsak megőrzik, hanem újra is termelik, alkotják. Teljes értékű emberré és így teljesebb európaivá csak az válhat, aki a humán, a természettudományos, a műszaki kultúra egészséges arányaiból képes önmaga felnőtt arculatát megteremteni.

Európa minden népének megvan a maga önazonosság-tudata, és abban szerepe van történelmüknek, nyelvüknek, kultúrájuk minden rétegének, s ebből is következik, hogy amikor más népek iránt érdeklődnek, abban ugyanúgy szerepe lehet a másik nép hasonlóképpen összetett sajátosságainak. Milyenek a mi sajátosságaink? A humán kultúrát illetően elsősorban azt kell említenünk, hogy a magyarság kulturális örökségében mind terjedelmében, mind mértékében, mind hatásában az irodalom kapta a legnagyobb szerepet; lehet persze erre azt is mondani, hogy szép, szép ez az örökség, de ma más korszakban élünk, mások az értékek. Ne legyünk a múltunk rabjai. Azonban nem rabságról van szó, nem is konzervativizmusról. Az való igaz, hogy irodalomszeretet nélkül is lehet értékes életet élni, bár valamifajta művészszeretet nélkül aligha.”

Csupán 13 év múlt el azóta, nem történelminek nevezhető évtizedek sora, mégis sokkal borongósabb a szemléletünk Európában, a nagyvilágban, s bizony, kicsinynek számító hazánkban is. Nemcsak a magyar irodalom van veszélyben, hanem a humán kultúra egésze. Az Európai Unióra, Európára is alig tudunk ráismerni. Akkor bizakodóak voltunk, s úgy gondoltuk, hogy a 2004-ben irodalompolitikainak látszó vihart is békévé oldja az emlékezés, mint ahogy József Attila képzelte el az egész emberiség sorsáról.

A hazai viharok dacára a kuratóriumból senki sem akart kiválni. Kukorelly Endre például továbbra is aktívan részt vállalt munkánkban, több éven át megszervezte Tokaj város és az írók focimérkőzését.

Az is örömteli esemény volt, hogy a Tokaji Ferenc Gimnázium tanári karának és igazgatójának, Dankóné Patkó Kor-

néliának döntése alapján 2004-től a gimnáziumban érettségi tétel lett a Tokaji Írótábor, s ebből vizsgázott is az egyik diáklány. Az igazgató asszony azt is örömmel nyugtázta, hogy a gimnázium kertjében az évről évre gyarapodó emlékparkot magukénak érzik az iskola tanulói.

A 2005-ös év munkaterve természetesen József Attila centenáriumát állította a középpontba. Az irodalomszeretők tábora országszerte készült rendezvényekre, tudományos tanácskozássokra, ünnepekre. Tokajban a következő témát választottuk: „*A költő és olvasója – József Attila utókora*”. Számos költőt, irodalomtörténészt sikerült felkérnünk a közreműködésre.

Egy írótábor szervezésének nemcsak szakmai, hanem gazdasági feladatai is vannak; s ez hosszas előkészületeket igényel, hiszen támogatást több szervezettől kellett kérnünk. Ebben az évben nagyon keservesek voltak az előjelek. Sáray Lászlóra hárult minden évben a legtöbb és legnehezebb feladat: nemcsak a szervezésben, hanem az anyagi feltételek – mondjuk ki nyíltan – összekoldulásában is. 2005-ben az a veszély fenyegetett bennünket, hogy nem tudjuk megtartani a József Attila emléke előtt tisztelgő tanácskozást. Az ígéretés ellenére azt a választ kaptuk a minisztériumtól, hogy a támogatást – amelyre augusztusban lenne szükség – a következő év során fogják számunkra átutalni. A kuratórium a tokaji tanácskozás előestéjén keserű nyilatkozatot volt kénytelen közzétenni, más intézmények hitelfelvételi ajánlatában bizakodva:

„A több mint három évtizede létező Tokaji Írótábor története során többször került nehéz helyzetbe. A 80-as években egy alkalommal politikai tiltás miatt maradt el a rendezvény. A magyar irodalom olyan fórumáról van szó, mely értékek és

minőség jegyében biztosít alkalmat az írók találkozására, hazai és határon túli alkotók eszmecseréjére. A József Attila emlékét idéző 33. írótábor kétségek és bizonytalanságok közepette kezdte el munkáját, hiszen a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma művészeti főosztályának az idejű írótábor megrendezésére előirányzott és megígért 1,6 millió forintos támogatásáról – többszöri érdeklődésünk után – kiderült folyó év augusztus 8-i keltezésű levelükből, hogy azt csak 2006 első negyedében szándékoznak folyósítani. Mi azonban hagyományainknak megfelelően augusztusban tanácskoztunk, és most 2005-öt írunk.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a művészeti főosztály szándéknyilatkozata semmiféle garanciát nem nyújt arra, hogy szervezetünk pénzhez vagy a szükséges bankhitelhez hozzájusson. Kérjük ezért, hogy a korábbi minisztériumi tájékoztatásnak megfelelően haladéktalanul intézkedjenek a támogatás átutalásáról.

Tokaj, 2005. augusztus 10.”

Mindennek komolyabb sajtóvisszhangja is volt. A minisztérium szerint nem diszkriminációról volt szó, hanem a minisztériumot is érintő tartalékképzési kötelezettségek miatt. A Borsod Megyei Tanács, Tokaj polgármestere is ajánlott segítséget, átmeneti hitelt, így a szomorú előzmények dacára méltóképpen tudtunk József Attiláról tanácskozni.

A 2006-os esztendőre a kuratórium három témakört emelt ki *Érték és befogadás* főcímmel, kiemelve *Bartók Béla, 1956 emléké*t és az *Irodalmi nevelés* tárgykörét. Utólag átgondolva ez a hármas tárgykör a bőség keltette zavarba fulladhatott volna, de sikerült megőrizni a helyes arányokat. Bartók Béla

életműve az irodalomhoz is szervesen kapcsolódik, s a művészeti ágak teljességét igen nagy erővel jelenítette meg Szabó Dénes kórusvezető és a nyíregyházi, ám világhírű Cantemus kórus Pro Musica leánykarának műsora és vezetőjük előadása. Egy újabb fajta kitekintést szemlélhettünk Tőkés László nagyvárad református püspök előadásában, amelyben emlékeztetett bennünket arra, hogy a prédikáció nagy hagyományú irodalmi műfaj, amelyet a jelen korban is hasznos lenne gazdagítani. Az 1956-os forradalom emlékének felidézésével a magyar irodalmi élet egyik legmagasabb rendű és világtörténelmi rangú eseménysora kerülhetett középpontba. A harmadik téma, az irodalmi nevelés valamilyen formában az író-tábor minden résztvevőjének meghatározó ügye akkor is, ha csupán olvasó ember.

Az elnök megbízatása mindig februárig tartott. A titkárnak, Sáray Lászlónak viszont egész évben számos feladata volt. Nekem még az maradt meg a legfőbb gondnak, hogy rá tudjam beszélni Serfőző Simont arra, hogy vállalja el a kuratóriumi elnökséget. Sokáig elhárította, végül több hónapi kérlelés után, a kurátorok egyhangú helyeslésével megválasztottuk elnöknek.

A következő évi tanácskozás utolsó programja az eddigi elnökök beszélgetése volt. Pomogáts Béla elsősorban a legutolsó író-tábor jövője miatti aggodalmáról szólt. Én nála jobbnak véltem az akkori helyzetet:

„Én Pomogáts Bélától, felőlem nézve jobbra ülök, ezt én azért mondom, mert én jobbnak látom a Tokaji Író-tábor idei teljesítményét, és valamivel a helyzetét is, mint ő látja. Azt kell mondanom, hogy hosszú évekre visszamenőleg a kuratórium-ban állandó vita volt arról, hogy több irodalom legyen az író-tá-

borban vagy több közélet legyen. Mindig mindegyiknek vannak hívei. Kaptunk például bírálatokat azért, hogy állandóan évfordulókat ünnepelünk, Németh Lászlót, Illyés Gyulát, József Attilát, másokat. Még József Attilánál is fölvetődött, hogy ne szóljon az egész írótábor József Attila életművéről. Az idei írótáborban a magyar dráma és színjátszás ürügyén azért elég szépen bekerült a magyar irodalom is, és aki tegnap hallgatta Szokolczay Lajos és Kötő József nyitóelőadását, az tanúsíthatja, hogy ezek igen-igen színvonalas nyitóelőadások voltak a téma felvezetéseként és tárgyalásként is. Volt kuratóriumi elnökként az elmúlt három évben én voltam mindenért elsőrangú felelős, ezért idén már egy kicsit könnyebb szívvel jöttem el ide, mert csak minden harmadik dolog miatt kellett felelősséget éreznem, mert Sáray Lacira és Serfőző Simonra hárult minden megoldandó feladat. Tehát én néhány mondatot arról szólnék, hogy az elmúlt három év számomra mit jelentett, mi volt a tanulsága. A legnagyobb gond és baj és teher az volt, hogy a korábbi évekkal ellentétben az írótábor léte fenyegetetté vált a gazdasági és anyagi gondok miatt. Erről azt hiszem, nem kell sokat szólni. Az idei írótábor május végén még meglehetősen bizonytalan volt a megrendezhetőségét illetően. A 35 éves történelemben előfordult – szólt róla Antal István – egy politikai botrány, mégpedig 1987-ben, amikor nem engedélyezték az írótábor megtartását, de az politikai ok volt, most viszont a gazdasági dolgok okoznak kemény gondot. Tehát a megmárádásnak ilyen elemi szintű kérdése folyamatosan fölvetődött az utóbbi három esztendőben. A másik dolog, amit én fontosnak tartok elmondani, hogy persze, van hullámvás, vannak gyengébb megszólalások, de azért az írótábor működését nem ezzel

kell mérni. Ady Endrének is vannak gyenge versei, és vannak remekművei. A Tokaji Írótabornak is vannak remek előadásai, meg remek vitái, meg közepesek, meg gyengébbek, de mindig vannak remekek, és aki ezt ellenőrizni akarja, az *Évkönyvekben* egy év késéssel mindig megismerheti és ellenőrizheti... A Tokaji Írótabor Kuratóriumából nem történtek kilépések, nem volt olyan írószervezet, amelyik azt mondta volna, hogy nem kíván részt venni a kuratórium munkájában. Hadd mondjak egy példát: egy számomra akkor emberileg nagyon megrázó és ugyanakkor melengető példát is. Lengyel Balázs, aki a kuratóriumnak régi tagja volt, s az írótabornak régi vendége, s aki sajnos most már nem lehet közöttünk, kilépett a Magyar Írók Szövetségéből és utána négy szemközt megkérdezte tőlem, hogy ugye, azért eljárhatok Tokajba? Természetesen, mondtam, és a kuratórium tagja is maradsz, magától értetődően. Ugyanúgy itt van a József Attila Körnek és a Fiatal Írók Szövetségének a delegáltja is a kuratóriumban. Tehát tulajdonképpen egy olyan kis helyen, mint végső soron a Tokaji Írótabor, sikerült, talán szabad így mondanom, az egyetemes magyar irodalom illúzióját megőrizni. Én nagyon reménykedem abban, hogy ez egy olyan példa, ami remélhetőleg a fővárosban is előbb-utóbb hatni fog, és ha nem is a szent béke kora, de a békés egymás mellett élés kora fog eljönni a hidegháború esztendeje után... Lehet, hogy nem éri meg az írótabor az 50. évfordulót, de én annyira szeretem az életet is meg az irodalmat is, hogy nagyon szívesen itt lennék 80 évesen az 50. Tokaji Írótaborban.”

Azóta elmúlt egy újabb évtized. Az írótabor működését ismét át kellett szervezni. (Én megbetegedtem, ebben már nem tudtam részt venni. Azért egyévi kényszerű szünet után ismét

ott voltam, előadást tartottam 1956 témájában.) A különböző írószervezetek közötti együttműködés Tokaj kapcsán lényegében megszűnt. Akik megmaradtak még a régi nemzedékekből, egyre magányosabbá váltak. A fiatalabbak nagy része pedig másfajta utakon jár. Így megnövekedett a Magyar Írószövetség nemzedékeinek felelőssége, s vezetői ennek tudatában is vannak. Hiszen a cél csak az lehet, hogy megőrizzük a magyar nyelvű irodalom szellemi hazáját a magasban.

2017

MONOGRÁFIA RATKÓ JÓZSEFRŐL

A magyar irodalom történetének legjelesebb alkotóiról, azok életművéről csak elvétve születtek monográfiák még a 19. század vége felé is. Élő alkotókról kritikák, méltató-elemző esszék is inkább csak a 20. században, a *Nyugat* évtizedeiben kezdtek érdemlegesen gyarapodni. Még a klasszikusokról: Petőfiről, Aranyról is kivételesnek számított a könyvterjedelmű pályakép. Változás csak az ötvenes évektől figyelhető meg, amikor a Magyar Tudományos Akadémia szervezeten, kutatóműhelyeket létesítve – az egyetemi oktatást is figyelembe véve – vállalta évszázadok irodalomtörténetének vizsgálatát, bibliográfiák, dokumentumok összegyűjtését. Csak amikor már megszületett az akadémiai hatkötetes összegző áttekintés, akkor fordult szervezeten a szakma az élő irodalom kutatásához.

1972-ben elindult a *Kortársaink* című könyvsorozat, majd az ezred legvégén ezt a *Tegnap és ma* követte 1994-től, s idővel természetessé vált az alkotók műveinek monografikus vizsgálata.

A Magyar Művészeti Akadémia 2014-ben indította el hasonló célú könyvsorozatát Ács Margit szerkesztésében azzal a céllal, hogy bemutassa az akadémia tagjait, egyszerre szolgálva a tudományos és az ismeretterjesztő célokat. Bemutatta Albert Gábor, Ágh István, Farkas Árpád, Jókai Anna, Kalász Márton, Kiss Anna, Kiss Benedek, Marsall László, Tamás Menyhért, Temesi Ferenc, Tornai József, Tóth Bálint, Vathy Zsuzsa, Vári Fábíán László pályaképét, s első alkalommal egy már korábban, még 1989-ben elhunyt nem akadémiai pályatársat, Ratkó Józsefet. Okkal feltételezhető, hogy ebben a sorozatban idővel további, már lezárt életművek is helyet kapnak majd. Csupán példaként olyanokat lehetne említeni, akik rövidebb-hosszabb ideig a 20. századi irodalom második felének fontos alkotói voltak, de teljességre törekvő pályakép még soha nem készült róluk. Ilyen volt Cseres Tibor, Hubay Miklós, Szécsi Margit vagy Balázs József.

Ha Ratkó József emberhez méltóbb időt élhetett volna meg, e könyv megírása idején lett volna 80 esztendő. Ám az ő számára mindössze 53 év adatott, s közben is rengeteg gondnal, bajjal, szenvedéssel, tragédiával kellett szembenéznie. Költői tehetsége igen korán megmutatkozott, s már végzős gimnazista korában felfedezték, ám pályakezdését több ok hátráltatta. Harmincéves lett, mire első kötete megjelenhetett. Ő ugyan a *Félelem* címet adta a tervezett könyvnek, ám azt a jó szándékú kiadó *Félelem nélkül* címre változtatta. A hatvanas

évek jelen idejében elképzelni is nehéz lett volna az eredeti kiadványcímet. A költő nagyon jó ráérzéssel egyazon kötetben szerepeltette a *Félelem* és a *Félelem nélkül* című verseit, s így a világháború által is sújtott kisgyerekkorát, a nyomorúságos szegénységet, az árvaházi magányt életrajzilag is bírálhatatlan hitelességgel tudta megragadni.

Az irodalomértő közönség okkal tehetné fel azt a kérdést, hogy miért csak most jelent meg ez a komoly monográfia. János Zoltán erre is vitathatatlan választ ad könyvében. Mert az igaz ugyan, hogy 1969-ben József Attila-díjat kapott, ám később nem sok elismerésben volt része. Komolyabb figyelmet csak a *Segítsd a királyt!* című Szent István-drámája keltett 1985-ben. Mi lehetett ennek a magyarázata? Kétségtelen tény, hogy felnőtt élte zömét a Nyírségben töltötte, másként kifejezve: a keleti végeken élt, amelyet ritkán övezett országos figyelem. A sznobizmusra hajlamos fővárosban bizony nem igazán tartották Ratkót számon. Alighanem a fővárosba kellett volna költöznie, amiként ezt az írók többsége tette. Ő ugyan talált végvári harcoként is nemes feladatot magának, de azt akkor még nem sejtette, hogy több évtizedes harca a magyar világgal fel fogja örölni egészségét, korlátozza alkotóerejét is. Voltak, voltunk ugyanis nem kevesen, akik kritikákban, pályaképekben is nagyra értékeltük a költő munkásságát. Most azonban – átlapozva a monográfia bibliográfiáját – topográfiai értelemben is furcsa dologra döbbsentem rá. A szakirodalom legnagyobb része a Miskolc–Debrecen vonalon és attól keletre készült és jelent meg. Olyan ritka kivételekkel, mint Ágh István vagy Nagy Gáspár írásai. Egyharmad, egynegyed Magyarország lett volna csak az övé? Csak annyit tudott volna

megszólítani? Pedig a szakma kezdettől tehetséges költőnek tartotta, később a minőséget is elismerték, a kifogások, a bírálatok sem voltak méltánytalanok. Mégis inkább csak egy régió költőjeként tartották számon.

Ratkó József halálát, 1989 szeptemberét pedig szinte azonnal követte a társadalom radikális változása kétféle értelemben is. A pozitív az lehetett volna, hogy megnyílik a szabadság birodalma, s Ratkó is zöld utat kap. De sokkal inkább érvényesült az irodalomban is a gátló tényező, amely egyre elutasítóbban tartotta idejét múltnak, korszerűtlennek a nemzeti lét gondjainak kérdéseit. Ha a költő életben maradhatott volna, okkal illette volna meg őt is a Kossuth-díj. Így bizony évtizedeken át inkább csak az ő régiója gondozta, ápolta az életművét. Az viszont kitartó, szívós munkával és szeretettel. Legalább Babosi László bibliográfiáját és tanulmányait kell kiemelni, majd az összegyűjtött művek három kötetét, most pedig Jánosi Zoltán monográfiáját, amely a teljes életútról és alkotói pályáról ad körültekintő alapossággal és pontossággal portrét, amely nélkülözhetetlen lesz minden további elemzés számára. E műértelmezés legfontosabb célja nyilván az, hogy a 20. századi magyar irodalom egészének szemléletében és értékrendjében Ratkó József elfoglalhassa az őt megillető helyet. Méltó társuk a klasszikusok fejedelmi kerekasztalánál. Amiként ezt róla valamivel idősebb pályatársa, Kormos István mondotta: József Attila bűvös köréből, példájából indulva is lehet olyan irodalmat megalkotni, amilyenre csak ő képes. S ez teljes mértékben áll Ratkó Józsefre is. A rokon sors, a rokon hang előbb önállóvá formálódott nála is. Ő is arra törekedett kezdetben, hogy a gondok rengetegéből is sugározzon az életöröm, a szerelem,

a boldogságtudat, az egyén létezésének távlata. A dalokkal fejezte ezt ki. Ugyanakkor a sok gyermek-, majd ifjúkori hányattatás után a családalapítás, a nyugodtabbnak tűnő életforma, a nagykállói otthonosságérzet, az első költői sikerek a megvalósulásánál jóval biztonságosabb jövőt ígértek.

1970 táján a társadalmi rendszer a közéleti költő szerepét várta el a költőktől, de oly módon, hogy egyértelműen elfogadják az egypártrendszer kívánalmait. Illyés Gyula egész életében vállalta a közéleti szerepet, ugyanakkor mindig erősen társadalomkritikus volt. Ez jellemezte szimbolikusabb, áttételesebb módon Nagy László életművét is. Ratkó József a leíró jellegű, tárgyiasságra törekvő lírai realizmus erőteljes poétizálására törekedett, amely költői értelemben szinte áttetszően egyértelmű volt. Szemléletmódja idővel mind összetettebbé vált, komplex képei a létezés polifóniájában egyre nyomatékosabban hangsúlyozták a disszonancia élménykörét. A magyarság társadalomtörténete nézőpontjából ez igen hamar azt kezdte jelenteni, hogy már nincsen remény arra, hogy a létezőnek nevezett s dicsért szocializmus fokozatosan kibontakozást fog ígérni. A költő éleslátását erősítette, hogy a keleti végeken élve a többi ország-résznél jóval nagyobb fokú elmaradottsággal, politikai és szellemi korlátozottsággal kellett szembesülnie. A hetvenes években Ratkónak kétféle szemlélettel kellett számot vetnie. Az egyik, Illyés metaforája szerint, hogy hazánk szélárnyék-helyzetben van, s ez jó alkalmat kínál az országépítésre. S ennek volt is számos jele. Ratkónak viszont mást kellett napról napra megélnie. A fejlődés helyett stagnálást látott, egy nyugati és keleti felére kettészakított országot. Úgy gondolom, hogy Nagy László elsősorban a politikai diktatúrától szenvedett, Ratkó Józsefnél emel-

lett sokkal hangsúlyosabb volt a szegénységbe leszorítottakkal, a kiszolgáltatottakkal való együttérző azonosulás.

Ez is vezetett a halál, a halottság motívumkör centrális érvényesüléséhez. Nem előzmények nélkül. A költő életszemléletében ez már gyermekkortól megjelent. A világháborús élmények, a kistestvér halála, később az édesanyáé, az apa zárt osztályra kerülése csak fokozták a lelki, szellemi sérülékenységet. Az természetes, hogy egy bizonyos életkor után az ifjúnak tudnia kell az élet végességéről, a halálról. Arról is, hogy vannak idő előtt, túl korán, sőt természetellenes módon elhalálozó emberek. Ratkó József költői világképében ez a szemléletmód kétféle értelemben is állandósul – egymáshoz kapcsolva őket. A *Halott halottaim*, majd a *Törvénytelen halottaim* egyaránt 1971-ben jelent meg, egymás testvéversei. A két nagy hatású kompozíció közül az előbbi az 1956 utáni másfél-két évtizedben zajló mesterséges terhességmegszakítás nagyüzemi módszerével néz szembe, amelynek a vers szerint „kétmillió korahalott” lett az áldozata. A születésszabályozásnak ebben az időben még nem voltak modern orvosi feltételei, s nálunk ezek is többéves késéssel terjedtek csak el. Egészségügyi s más tragédiákat is okozott mindez. Ám az csak évtizedek múltán válhatott köztudottá, hogy nem csupán Magyarország népe fogyatkozik, hanem egész Európáé. Több emberöltőnek is el kell majd telnie ahhoz, hogy az egész emberiség gondoljon lélekszámának jövőjére és annak veszélyeire. A túlnépesedés tehát már nem gondja Európának, ám megmaradt a törvénytelen halálok fogalomköre. Ez sem csupán a magyarságot sújtotta ezer éven, éveken át. A költő világképe szerint azok a törvénytelen halottak, akik nem a számukra rendelt normális idős korban halnak meg, hanem

idő előtt. Szerepe van ebben szegénységüknek, nyomoruknak, az egészségügy, az orvosi kezelés hiányának, a népbetegségeknek, de a háborúknak, a kivégzéseknek, a gyilkosságoknak is. A *Halott halottaim* fő gondolata egy magyarságproblémát örökített meg, s csak mellékszálként emberiség gondot. A *Törvénytelen halottaim* az emberiség egyetemes gondja, tízezer évek óta, Káin gyilkossága óta megválaszolatlan. A költemény egésze mégis magyarságközpontú, s ezt erősíti a népi költő Nagy Imre kétjelentésű, majd Dózsa megnevezése. Tragikus emberiség- és magyarságkép bontakozik ki:

*Pentaton nép, halálba
ereszkedő;
embriói kihálnak."*

*A föld, mint írás,
egybehanyatlik,
és minden rétegben halottak.*

*Az ég, mint írás,
egybehanyatlik,
és minden levélen halottak.*

Ratkó József eredendően a magyarság sorsdrámáját írta meg, amelyből meg-megmutatkoztak a kitörés nemzeti lehetőségei. De egyre kevésbé tudott bizakodót mondani. 1973-ban megjelent *Déva* című alkotásában átformálta ezt a talán legeslegreggebbi magyar népballada-motívumot, ahol eredetileg az áldozat árán való s bizony nem elháríthatatlanul szükséges építkezés

indokolt egy gyilkosságot. Az 1945 utáni magyar irodalomban 1945 s 1956 után is gyakori volt az áldozathozatal és az építkezés kérdése. Ratkó József számára Déva már a folytonosan halálba menetelő ország látomása, amelyben már az élet és a halál egyaránt kérdésessé kezd válni. Jánosi Zoltán értelmezésében a költő által eltervezett nagykállói világfókuszt fokozatosan porrá omlik. Azt a Tamási Áron-gondolatot, hogy az otthonlét élménye miatt élünk a világon, Ratkó József egyre kevésbé képes a magáénak érezni. Maradna s menekülne is. A szocializmus képzete egyértelműen porrá omlott számára. Költészete egyre inkább elhallgat. Szükszavúsága a haláltudattal sebzetten is olyan végrendelet-érvényű alkotást hagyományoz ránk, mint a Szent István-dráma. A *Segítsd a királyt!* a bemutatásakor mindannyiunk számára megrázó élményt jelentett. Végsővé vált összegzés ez a magyarságról, a személyiségről és az emberiségről.

Déva várának Ratkó versében nem annyira az élet és a halál hullámzó kettőssége meghatározó. Itt sokkal inkább halállok, áldozatok rétegződnek egymásra. A két nagyszabású halottas poémánál sokkal sötétebb látomást jelenít meg: nem a mégiscsak formálódó építkezést, hanem a létezés feloldhatatlan torzságát, sőt értelmetlenségét. A költő maga is érezhette, hogy ezt a helyzetet nem lehet katarzissal feloldani.

Legfontosabb drámájában mégis megtalálta a választ. Így vallott: „Hiszek az idő Szent-Háromságában, múlt, jelen és jövő egylényegűségében, abban, hogy az egyik a másik nélkül csonka, értelmetlen, értelmezhetetlen.” Szent István országának ezer éve után felvillant benne egy újabb évezred.

Ha Ratkó Józsefről gondolkozunk, akkor magunkra is tekintünk. Elismerést érdemlő beleélő és műértelmező kész-

séggel vizsgálta Jánosi Zoltán ezt az életművet. Munkájában középpontba állította a népköltészet hagyománykincsét és a bartóki modellt, s annak egyik lehetséges költői útját. S ha a magyar népművészet és Bartók útja halhatatlan, akkor magyar irodalmunkat is annak kell tartanunk.

2018

MAROSI GYULA ÚJ KÖNYVE

Már félszázad múlt el azóta, hogy Marosi Gyula legelső elbeszélése megjelent, amelyet 1970-ben követett a pályáját indító elbeszéléskötet. Azután írhattam róla először.

Akkor indult, egyelőre évkönyvként a *Mozgó Világ*, s abban én szólhattam hosszabb elbeszéléseéről vagy inkább kisregényéről, *A Pikulás Ifjúról*. A fiatal író prózakötetek után az MTV dramaturgja, filmtörténetek, forgatókönyvek írója lett. Ez műfajváltásra készítette, kényszerítette őt, majd a rendszerváltás után, annyi más nemzedéktársával együtt – még ereje teljében – nyugdíjassá kellett válnia. Vannak, akik ebbe bele-rokkannak, s képtelenek már kissé más módban, de továbbra is teljességre törő életet élni. Marosi Gyulának különös szerencséje volt: lélegzetvételnyi szünet után visszatalált a hagyományosabbnak nevezhető szépirodalmi epikához.

Az első szűkebb értelemben vett emberöltő, azaz mintegy 30-35 év után lett íróvá, a másodikban filmesként dolgozott. S mire eljött a harmadik szakasz, ismét a szépiró szólalhatott

meg. *A nilusi krokodil* (2011.) és *A Dunánál* (2014.) után legutóbb a különös című *Generalisszimusz az Akácfa utcában* (2016.) című könyvét olvashattuk.

Marosi Gyula csak hónapokkal idősebb nálam, egyetlen tanévnyi korelőnye van. Csaknem egy időben tanultunk meg olvasni, s megjegyezni azt a kezdetben alighanem kimondhatatlannak látszó kifejezést, hogy generalisszimusz. Aki rátekint a könyv címlapján a fényképre, azonnal 1956 forradalmára gondol, s arra a legelső éjszakára, amelyen a feldühödött tömeg ledöntötte Sztálin gigantikus méretűre tervezett szobrát, s elvonszolta a Nagykörút sarkára az Akácfa utcáig.

Az író történetei – s a beléjük szőtt életregény – azonban nem ekkor kezdődnek, hanem azokkal a változásokkal, amelyeket 1948–49 táján a még éppen csak iskolássá váló kisgyerekek is kényszerűen megtapasztal. Közvetlenül nem is Sztálinnak, hanem Rákosi Mátyásnak és hírhedett korszakának köszönhetően. A gyerek abban a világháború utáni korszakban növekedik, amelyben csaknem mindenki szegény, nélkülözésre kényszerült s megfélemlített. Ugyanakkor lelkesedni kell, otthon viszont azt súgják a gyerekek, hogy másoknak lehetőleg semmit se mondjon a családjukról. A terror korszaka volt ez, s a szénhiány miatti tanítási szünetek alatt egy álomvilágba menekülhetett tízévesen, fellelkesülve az *Egri csillagok* csodálatos történetén. A régi törököket lehetett utálni, győzelemről álmodozni. Ám még a kiskamasz világában sem képes győzni a magyarság. Betegségében, lázalmában a padisah győzelmét látja, csak nehezen képes meggyógyulni.

A 20. század évtizedeiben úgy vélem, szinte minden olvasni szerető kisgyerek beleélte magát Gárdonyi Géza regényvi-

lágába. S mire a gyerek kamasszá serdült, tizenöt évesen, gimnazistaként élhette meg 1956 hihetetlenül összetett napjait. A magyarság diadalát, az igazságos társadalom eljövételének hitét, majd azt a keserű tényt, hogy a szovjet birodalom nem távozik el. Eger várának sikeres védelmét százszor is eljátszotta a gyerek, 1956 szabadságharcának, forradalmának viszont már úgy lehetett résztvevője, mint szinte mindenki, aki átélhette ezeket a napokat akkor is, ha egyszerűen csak ott volt, egygyéválva a névtelen tömeggel, azzal a népakarattal, amely fel akarta számolni az utált rendszert. Az író szóhasználatára szerint Rákosi, ez a „pocsék figura lett a magyar történelem legjobban utált, legmélyebb gyűlöletet és megvetést kiváltó alakja – ameddig még jegyzik a magyar történelmet”.

1956 októberében pedig azt lehetett felismerni: „ez már valódi forradalom, a magyar szabadságharcok százévente égre futó csillaga! Az én életemben! Olyan esemény, ami benne lesz a történelemlétkönyvekben!”

Azért is érdemes és szükséges mindezt akár százszor is ki mondani, mert 60 év elmúltával már csak a legidősebb nemzedék erősítheti meg és igazolhatja a tényeket. Elveszített világháborúk, bűnök, vétkes, igazságos és igazságtalan békekötések, a nagy nemzetek hidegvérű közömbössége után a magyarság megtisztult, felszabadult, naggyá tudott válni még akkor is, ha eltiporták.

Marosi Gyulának ezek az elbeszélései nemcsak a szabadság himnuszát és a rabság siralmát örökölték meg, hanem azt a meggyőződését is, hogy ami egyszer példává válhatott, ami fenséges arcát mutatta a történelem számára, az örökéletű. Az egymásra következő nemzedékek hajlamosak a feledésre, a nemtörődöm legyintésre, főként akkor, ha az ő életidejüket

megelőzően történt valami lényeges a nemzet sorsában. Most a hatvanadik évforduló időszerűvé tette az újabb nemzedékek számára is a megemlékezést, s azt is, hogy megörökítsék mindazt, amit elődeik átélhettek.

Marosi Gyula elbeszéléseiben mindig nagyfokú a személyesség, de ugyanakkor tárgyiasságra is törekszik. A forradalom napjainak kivételével nem történnek vele rendkívüli dolgok. Miként az egész ország legtöbb polgára, ő is a szürkének nevezhető, egyre kevésbé komor, de a felszabadult örömet, jókedvet ritkán megengedő évek, évtizedek szorításában tölti életét.

A terrorból átléphetünk egy békésebb korszakba, amikor kijelentették, hogy leraktuk a szocializmus alapjait, s végleg megszűnt a magántulajdon átka, majd elkezdődhetett a fejlett szocialista társadalom építése. Újabb 15-20 év múltán viszont az egész rendszer csődtömeget hagyva maga mögött, átmene-kült a kevesek számára követhető ezredfordulós régi és új kapitalista piacgazdaság világába. A drasztikus változásokat hol fel-felvillantó, hol pedig elhallgató vagy meghamisító rendben az író soha nem hallgatja el a véleményét. Mindegyre sorakozó élettapasztalatai alapján már nem az lesz írói szemléletében a meghatározó, hogy vannak számunkra való és elviselhetetlen rendszerek, korszakok, hanem az, hogy az emberiség folyamatosan megcsúfolja a felvilágosodás korában irányadóként megjelent fejlődéselvet, a boldogulás lehetőségét. Mert azt ugyan megírhatja Marosi Gyula – s az ő nemzedéke is –, hogy mintha derengett volna életünkben a napfény, de mivé fog válni ez a remény hús-vér harminc év múlva?

Az író számára nemcsak a forradalom volt meghatározó élettapasztalat, hanem a sorkatonai szolgálat is. Elsősorban

nem az emberiesség kiáltó hiánya miatt, hanem mert a világháborús veszélyek aggasztónak mutatkoztak. S mindez bele tudott villanni egy évekkel későbbi kirándulás szépségébe is: a vakító fényvillanások egy atomtámadás vízióját keltették.

Marosi Gyula azonban mégsem olyan agg próféta, aki a világ pusztulását jövendölné. Tudja, hogy bizakodni lehet az egymásra következő nemzedékek életláncolatában.

Az új kötetben a legfontosabb, a legbiztosabb pozitív érték a természetélmény. Számára nem leigázni, nem birtokba venni kell a természetet, hanem alkalmazkodva hozzá, szeretettel, gondoskodással őrizni, védeni a természet és az ember örök egymásrautaltságát. A hegyoldali földterület isteni ajándéknak bizonyul a feleség és a férje számára, s hamarosan gyermekük, majd unokáik is természetszerető emberekké válnak, miként erről korábbi írások is tanúskodtak. S ezt erősíti meg, szinte végakaratként vetve számot az elmúlással is, hogy: „ezen a csodálatos kék bolygón többé ne legyen az isteni csodák milióiból összeálló élet: elfogadhatatlan.”

2017

AZ UTASSY-NEMZEDÉK

Szакrális helyzetükből is következik, hogy nemzeti *Himnuszunk* és testvérpárja, a *Szózat* mellé szinte lehetetlen rangban hozzájuk illő költeményt állítani. Ebben a sorban talán a *Nemzeti dal* következhetne, aztán nemzeti tudatunk és önisme-

retünk kifejezőjeként halhatatlan költészetünk legfontosabb alkotásai mellett természetesen mások is, hiszen számunkra a legtöbb versünk valamiképpen magyarság-vers is. Balassi Bálint óta így volt ez, s így is maradt évszázadokon át.

Most, amikor Utassy Józsefre emlékezünk születésének 75. évfordulóján, ezen az újabb márciusi ünnepen, szinte karnyújtásnyira a magyar szabadság legcsodálatosabb ünnepétől, csak azokat az évtizedeket idézem fel, amelyek már éppen a mi nemzedékünk emlékezetébe is bevésődhetnek – előbb inkább ösztönösen, majd egyre tudatosabban. Ha azon próbál meditálni az ember a költészet híveként, hogy mi tartozhat ama néhány alkotás közé, amelyek a legutóbbi 75 évben bizonyosan beépültek a verset csak ritkán olvasó emberek tudatába, akkor én a következőkre szavaznék. Elsőként Illyés Gyulára. Az *Egy mondat a zsarnokságról* ugyancsak szakrális rangú, s említést érdemel az is, hogy a magyar forradalomnak is köszönhetően Illyés műve a világirodalomnak is részévé válhatott. Második helyen Nagy Lászlót említem. Mindenki ismerte a kérdve állító közlést: *Ki viszi át a Szerelmet...* Első pillantásra szerelmes vers ez, de ha jobban odafigyelünk, a létezés tragikumát és fenségét egyaránt felmutatja. Most jutok el a harmadik névhez. *Zúg Március* – írta Utassy József. Még pályakezdő költőnek számított, harmincadik életévét sem érte el, amikor ez a vers viharos gyorsasággal kezdett el terjedni.

Az 1960-as, 70-es évek fordulópontja idővel nevezetessé vált költészetünk történetében. Pályakezdők, fiatal költők mindig szép számban jelentkezték, ekkor azonban szinte robbanásszerű volt a változás. Ennek magyarázatát részben abban lelhetjük

meg, hogy az irodalompolitika alighanem tudatosan késleltette a pályakezdest. Azt pedig elképzelni sem tudták, hogy ne ők dönhessék el, hogy kiből lehet költő. Előbb mindenki álljon sorba, majd ők megmondják, hogy nekik kire van szükségük. S ekkor kopogtattak egyre többen a kapun, annál azonban szelídebben, mintha Dévénynél akarnának betörni, de önérvényesítő igénnyel a Kilencek költő-csapata. Mire megjelenhetett 1969 karácsonyára önálló antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* – ennek egyébként Darvas József, az Írószövetség akkori elnöke volt a jóindulatú kiadója –, egy másik antológia is olvasható lett. Az előbb említett szerény, a másik nagyon elegáns kiadásban. Megszólaltak az antológiák kritikusai, bírálói. A sokféle véleményben hangadó lett az is, amelyik Utassy-nemzedéknek, „Utassy-csoportnak” (Domokos Mátyás) nevezte el az ide sorolható törekvéseket, elsősorban az egységesnek mutatkozó Kilenceket.

A mi nemzedékünk lett az Utassy-nemzedék. Azóta kikopott a szakmai beszédből ez a fordulat, ideje lehet most újra való használatának. Utassy Józsefnek akár ez az egyetlen verse, a *Zúg Március* híressé, hírhedtté, tiltottá vált. Szavalták, megzenésítette Dinnyés Jóska, majd mások is. Utassy József azt írta meg – s nemcsak egyetlen művében, hanem versek sorában –, hogy Petőfi ars poeticája ma is megvalósítandó feladat. És a mi nemzedékünk megérezte ezt. Szidtak bennünket, nem akarták érteni, hogy mi bajunk van, hiszen soha ilyen jó sorsunk nem volt, mondták, pedig mindenkinek rá kellett volna döbennie, hogy nem a Kánaán kapujának a küszöbén állunk, nem a demokrácia virágkorát éljük.

Utassy Józsefet a komoly kritika a szabadság és a szerelem költőjének nevezte el. Ezzel egyrészt óhatatlanul is behatá-

rolta, Petőfi követőjének nevezte őt, másrészt viszont kevésbé figyelt az életmű egészére, annak összetettségére. Ez a két motívum csak látszólag volt képes e költői világkép összetettségét, sokarcúságát, az életidőben is változó szemléletmódját felmutatni. Hiszen szabadságfok sokféle van, a hiánya is más és más gondokat állíthat a középpontba. Vannak, akik túlságosan hagyományos szemléletű és felfogású, poétikájú költőnek tartották őt, pedig szemlélete és eszköztára összetett. Meglátta a dolgok és jelenségek színét és fonákját, a születésben az elmúlást, az elmúlóban a maradandót. Igazi polifónia ez, amelyet a legszebben az emberképe mutathat meg. Az ő felfogása szerint az emberlét hármasságú: a személyiséglét, a magyarságlét és az emberiséglét hálórendszerében működik.

Így vallott a költő:

„Én nem érzem magam költőnek. Azt hiszem, inkább egy embertípusról beszélhetnénk. Embertípusról, aki érzékeny, aki igazságos, aki szereti az őszinteséget, aki a hazudozást, az aljasságot, az emberi szemétséget mindig és mindenkor megveti.”

A költő által érzékenynek, igazságosnak, őszintének nevezett személyiség természetének megfelelően, ha éppen magyarnak születik, a magyar léttől sem szakítható el, s nyilvánvalóan az emberiségnek is polgára. Oda és visszafelé is vezethet ez az út, a személyiség, a magyarság és az emberiség elválaszthatatlan egymástól. Miként Kant megfogalmazta: „A csillagos ég felettem, az erkölcsi törvények bennem.” Ezeknek az erkölcsi törvényeknek az eszméje formálta Utassy József emberi-költői világképét.

A szabadság és a szerelem motívumköre mellett szinte kezdettől ott van a tengeré és a csillagé is. Igen ősi motívumok ezek,

amelyek az emberi lét végességét és a határtalanság iránti vágyakozását is kifejezik. Utassy József költészetében ezek mellett gyakori az olyan természeti gyökerű archetípus, mint a Nap, a Föld, a Hold, a víz, a tűz, a fény. Egy másik csoportot értékfogalmi archetípusnak nevezhetünk. Ezeknek egyik változata az elképzelt vagy létező Istent, Héroszt, az Embert mint ideáltípust jelöli. A másik a létezés alapkérdését veti fel: ez a halál és a halhatatlanság. A harmadik változat az emberben és közösségeiben megmutakozó, etikai vonzatú értékeket jelöli: hit, hősiesség, hazaszeretet, erkölcsösség, szeretet, szerelem, szabadság.

Az ember évezredek óta együvé kapcsolta a természeti és értékfogalmi archetípusokat; s azok kölcsönösen utalhattak egymásra. S gondoljunk arra is, hogy nem csupán az Isten-képzet rendkívül összetett. A csillagos ég vagy a tenger egyaránt lehet fenséges vagy félelmetes, lehet látványszintű vagy mítoszi. Lehet mágikus, lehet metafizikai jelentésköre. A csillag a világegyetemnek csupán egy pontja, ám az egészet jelképezheti. Csak egy részt láthatunk az egészből, csak elenyésző mértékben tudjuk kutatni titkait, ez számunkra térben és időben behatárolhatatlan és megismerhetetlen világ. Az Isten láthatatlan, kutathatatlan, nem is földi fogalom, mint a tenger, nem is égi, mint a csillag, hanem tisztán metafizikai. Az ember létezésének minden szintjén antropomorfizálva gondolkodik, s még inkább így van ez a költészetben. Utassy József még fiatalon első és utolsó metaforáknak nevezte Istent. Tudjuk, hogy a hit, a hitkeresés, a hitetlenség, a tagadás és a káromlás változatainak polifóniája jellemzi az ő Isten-képét. Keresztre feszülve, pokolból jövet, kálváriát járva, de profundis helyzetből kiáltva vagy éppen reménykedve szólalt meg.

Végrendeletként s akár az utókort is megszólító üzenetként olvasható a Jézust is megidéző vallomása arról, hogy az Én keresztem így hangzik: „ÍRNT”.

2016

KODOLÁNYI GYULA 75 ÉVES

Triptichon Gyuszinak

I

ÍGY

*Gyula, sötét van, építsünk hidat
a barátságból, küzdelemből,
hogy felmutassák végre arcukat
a nyújtózkodó végtelenből.*

*Nem tudok élni moccanatlan,
a csöndességet szétkiabálnám:
a menekülő pillanatban
verembe hulljon a varangy-sárkány.*

*Tizenkét szívét kardokra tűzöm,
hogy fölfakadjon tizenkét hónap.
Sunityó véren, fetrengő büzőn
át is igazát vallom a jónak.*

1967

II

HATVAN

Kodolányi Gyulának

*Te a hegyen,
én túl a vizen,
viszed a hatvan évet,
én is viszem.*

*Méretlen idő
fényözön tengere
s valami furcsa köd
a múlt század közepe.*

*Boldog, boldogtalan
órák, napok, évek,
hol hinni lehetett:
végesincs az élet.*

*Most néha már
álomnak is merész
a téli sötétén
átsejlő delelés.*

*Elmorzsoláztuk
kenyerünk javát.
Madarak nélkül
hallgatnak a fák.*

2002

III

JULIUS C.

Élt egyszer egy firenzei fiatalember, aki felserdülve kalandos életre vágyott. Kicsinyke örökségét pénzzé tette, s nekivágott a nagy óceánnak. Gondolta, hogy mérnöki ismereteit fogja majd hasznosítani az Újvilágban. A hosszú hajóúton *a tenger és a szél szüntelen* azt mormolta fülébe, hogy ő igazából költőnek született, s arra jutott, hogy partra érve inkább itáliai nyelvi és művészeti tudását fogja kamatoztatni.

Egy jeles könyvtárnak lett buzgó látogatója, s itt ismerkedett meg Noah Websterrel, aki ekkor már évtizedek óta dolgozott hatalmas amerikai-angol szótárán. A szótár első kiadása már ekkor igen népszerű volt: minden művelt család könyvespolcán volt egy példány. A tudós élvezte a dicsőséget, hogyne élvezte volna, de a féltékenység egyre inkább hatalmába kerítette. Bár úgy érezte, hogy tudása utolérhetetlen, mégis élt benne a gyanú, hogy ez a talján fráter majd túl akarja őt szárnyalni. Talán még a lányokat is elhódítja előle?! Önmagát figyelmeztetve véste nap-tárába a fiatalember nevének kezdőbetűjét.

J. C. hiába kutatott a könyvtárban, hiába lapozgatta az újságokat, nem hallotta meg az Újvilág költői hangját. Sem a kézművesek dalát, sem az ácsét, a révészét, a cipészét, a favágóét, még az anyáét s a lányét sem. De újból és újból énekelte a régi kontinens énekét:

...itt

Én csak tovább gyötrődöm, intelemnek:

A vágy vizet fűt, víz nem hűt szerelmet.

A mogorva tudós látta ifjú kollégájának kiábrándultságát, biztatta, térjen vissza az öreg kontinensre. Még pénzt is ajánlkozott neki, hogy megszabadulhasson tőle.

A tengeri út hazafelé nem volt barátságosnak mondható, ám angol földre érkezve C. megismerkedett egy magyar grófi családdal. Beszélgettek az utazásról, történelemről, hol angolul, hol olaszul. Egyszer egy ismeretlen, de különösen szép dallamú sóhajra figyelt fel: „Ó, én édes hazám, te jó Magyarország...” Kérte, fordítsák angolra vagy olaszra. Érdeklődését csak fokozta, amikor megtudta, hogy ezen a földön az iszonyatos török háborúk után most kezd igazából kibontakozni az irodalmi élet. S nemcsak Pesten és Budán, Erdélyországban vagy éppen Debrecenben. A kalandvágy is csábította, amikor Magyarországon ajánlottak állást neki. Persze hogy elfogadta.

Teltek-múltak az évek. C. egyéb munkái mellett olasz költőket fordított magyarra, s szorgalmazta azt is, hogy az angol költészet kincsháza is kedveltté válhasson az országban. E tevékenysége közben ismerkedett meg a széphalmi mesterrel, s alighanem ő hívta fel Kazinczy figyelmét Petrarca és Shakespeare szonettjeire. De C.-t is elbűvölte Kazinczy alkotászeleme. Ízt, csínt, életet vélt fölfedezni az új szavakban, az újjávarázsolt nyelvben. Mint a nyelvújítási mozgalom tanúja s a tengeren túli világot is megtapasztalt ember arra döbbsen rá, hogy Webster és Kazinczy voltaképpen rokon lelkek. Hisz egymásról nem is tudva, mindketten megújították anyanyelvüket. Egyikük amerikaivá tette az Újvilágot, másikuk 19. századivá palléroztta a magyar nyelvet.

C. szerette volna, ha ez a két nagy ember megismerkedhetne egymással, kicserélhetnék tapasztalataikat. Lelkesen

ecsetelte Kazinczynak ezt a lehetőséget, talán még az utazást is meg lehetett volna szervezni. Az agg mester is töretlenül dolgozott, de egy szörnyű járvány az életét követelte. Webster úr viszont 1843-ig élhetett hivatásának.

De ki is volt az a C.?

Ismerünk egy kiváló költőt és műfordítót, Kodolányi Gyulát, aki jó erőben lévén, földhöz vágta már a mintegy négyszázötvenkötös Webster-szótárat. Egy versében finoman utal arra, hogy az a taljánféle figura, bizonyos *Codolagni* vele, pontosabban valamelyik őseivel lehetne azonos.

Bizony, ez is elképzelhető.

Tudjuk, a népek össze is tudnak olvadni, máskor meg vadidegenként tekintenek egymásra. Létezésünk pedig tele van kérdőjelekkel. Ha valaki kétségbe vonhatja, hogy maga Shakespeare írta a műveit, akkor abban sem lehetünk bizonyosak, hogy Kodolányi Gyula írja-e Shakespeare-t, vagy maga Shakespeare körmöli Kodolányi Gyulát.

2017

GYŐRI LÁSZLÓ 75 ÉVES

Születésére senki sem emlékezhet, de mi felsírhattunk volna akár egyetlen helyen is, mintegy félnap különbséggel, ha nem lett volna olyan messzire egymástól Buda és Orosháza. Sokáig semmit se tudhattunk egymásról, még azt sem, hogy középiskolásként mindegyikünknek tisztelt példaképe volt József

Attila és Illyés Gyula. Furcsa módon az akkor még egyetlen budapesti bölcsészkaron sem ismerhettük egymást, mert én csak négy évvel később járhattam oda, s addigra a Kilencek költői már a végzés közelébe jutottak, egyedül csak Utassy Jóskával találkoztam.

Győri Laci verseit folyóiratokban láthattam, majd 1968 őszén olvashattam legelső verseskönyvét, amely bő egy évvel korábban jelent meg, mint az első *Elérhetetlen föld* antológia. S nemcsak olvastam, hanem kritikát is írtam róla, amely csak jóval később kerülhetett nyilvánosságra, 1970 folyamán, a *Tiszta szívvel* antológiában, amelynek megjelenését 1968 végén az egyetem vezetése sokáig elfektette az ismeretes csehszlovákiai események miatt. Az egyetemisták kiadványa „nem volt időszerű”, ezt üzentek nekem, a lapocska szerkesztőjének Köpeczi Béla rektorhelyettes. Az ötvenes-hatvanas évek főcenzoraként ismertté vált tudós azóta is feledhetetlen emlékem. Győri László persze minderről semmit sem tudhatott.

Az 1941–45 között, tehát a világháborús években született nemzedék pályakezdését sok minden késleltette. Természetesen a hivatalos irodalompolitika volt a fő bűnös a maga totálisan központosított állami irányításával. 1956 forradalma után csak 1961-től kezdve konszolidálódott lassan az irodalmi élet, s Aczél Györgyék meg voltak elégedve azzal, hogy ők milyen demokratikusak. 1968-ig eszükbe sem jutott, hogy bizony helyet kellene szorítani azoknak a fiataloknak, akiket elkésett nemzedéknek is nevezhetünk. S miután megjelent 1969 karácsonyára az *Elérhetetlen föld*, a Kádár-rendszer mellett radikálisan elkötelezett kritika bizony, erősen távolságtartó, bíráló volt.

Hiányolták a tehetséget, a költői érettséget, bírálták az anarchista, a kispolgári, a nem szocialista szemléletet. Ennek az lett a következménye, hogy az antológia után hirtelen kimaradtak műveik a folyóiratokból. Részben még az első, még inkább a második köteteik sokéves szünet után jelenhettek csak meg. Szomorú példa erre Utassy József sok szempontból tragikus sorsa. A többieket is számos hátrány érte. Győri László költői életrajza sem magyarázható csupán azzal, hogy kisebb vidéki városokban töltött el könyvtárosként hosszú éveket. Aggasztóbbnak kellett tartania azt, hogy a kor irodalmi életében rá nincs szükség. Azt nehéz lenne pontosan megmondani, hogy ő mennyire érezte magát száműzöttnek. Annyi biztos, hogy a human értelmiség így is, úgy is gyanús volt, akár figyeltek rá, akár nem.

Győri László szellemi élettörténete azzal írható le, hogy a holtpontról kellett újra és újra talpra állnia emberi és költői értelemben is. Vannak cinikus esztéták, akik szerint a mostoha sors segít a művészi kiteljesedésben. De talán a megpróbáltatásból kevesebb is elég lehetne.

Nekem abban a szerencsében volt részem, hogy kezdetektől olvasója, elemzője lehettem Győri László munkásságának. Néhány kritika után 1991-ben pályaképvázlatot, portrét is közöltem róla, s azt már egy szakmailag beérkezett ember, egy érett költő addigi életművének emlékezetes teljesítményeként méltattam. Számomra egyértelműen megmutatkozott a csendes szűkszavúságban is változatos pálya következetessége.

A legelső verseskötényv felhívó címe szerint: „*Ez a vers eladó*”. Lehetne ez akár egyszerű tényközlés is, de sokkal inkább volt Weöres Sándor kikiáltó rigmusaként olvasható azzal, hogy

„Itt látható a nagyhírű bűvész”. A könyvecske, hozzáértve az antológia darabjait is, a befogadó számára inkább azt érzékeltette, hogy itt egy kifejezetten szocialista lírikus jelentkezett. Pedig már ezek a versek is telítve voltak disszonáns elemekkel. Kifejezte ezt a társadalomkritika is. Átsejlett rajta a Rákosi-kor szörnyűsége. Mindenképp elégedetlenséget fejezett ki a hatvanas évek második felében még gyanakvással szemlélt ironikus, szatirikus jelleg, s főként a groteszk. A legfontosabb azonban az volt, hogy a kereső, az el-elhallgató költő megtalálta a maga összetéveszthetetlenül egyéni hangját. Közben a harsányság teljesen lekopott róla, az inkább szerepjáték volt, s igazi szereppé, az önazonosságot is kifejezővé az vált, amit így fejezett ki:

„Lapuskúzásban, földhöz tapadva éltem, ahogyan lehetett. A vers főnyeremény volt, de szinte észrevétlenül olvadt a semmibe. Mégis írtam, mert hiszem, hogy a vers megmenekít valamit ebből a világból.”

Ez a költői vallomás – a harmadik kötetnek ez a címe: *Lapuskúzás* (1984) – számomra már nemcsak nemzedéki vallomás, hanem a korszak évtizedeire is jellemző. Eddigre teljesen egyértelművé válhatott az értelmezők számára is, hogy a Kádár-kor hamis ellentétet rögzített a költészetben is, azt állítva, hogy egyrészt létezik a közéleti, másrészt pedig az elvont, ontologikus költészet. A kielező szembeállítás már csak azért is ostobaság, mert például József Attila vagy Illyés Gyula mindkét tendenciában otthonos volt. S otthonossá érett Győri László is. Itt van például egyik kedves példám, az *Őszi ősz* 1976-ból:

*Piros vadszőlőlevelek,
besúgószégyenvörösek,
hajtják a falra fülüket,*

*noha baljós már az évszak,
rókaszag van és reformszag.
Vérszag talán? Vagy erőszak*

*bűzlik ismét új bűzével?
Vér vagy szabadság ízével
szél csap le és oszlik széjjel.*

*Megesett a végső halál,
szorong a vadszőlőlevél,
megintett a régi nyár.*

*Ez az utolsó napja már
a leveleknek – mennyi vér;
mennyi eljátszott friss esély,*

*még egy utolsó tavaszra
ismét az ősz napja-szakja.
Volt-e haszna? Vagy mihaszna?*

*Piros vadszőlőlevelek,
feltartott, vérező kezek,
mintha várnák a sortüzet,*

*a szemerkélő esőben,
falhoz tapadva, merően,
hűlnek óriási csöndben.*

Ez a vers számomra az 1956-os forradalom emlékét idézte meg 1976-ban, feledhetetlen példát mutatva az összetett, komplex költői képek képi és gondolati gazdagságára, a kimondhatatlant mégiscsak kimondva, rádöbbsentve a magyarság sorsára. Aztán egy boldogabb történelmi pillanatban, 1989 októberében, a köztársaság kikiáltásának napján kivételesen ujjonghat a *Respublika* című vers.

Az ezredfordulón sokat változott egész Európa, legalább ugyanannyit Magyarország is. Ám aligha jutottunk közelebb az ideák világához.

Hiszen, ha laposkúszásban szükséges élni ebben az új, harmadik évezredben is, mit tehet az ember? És mit a költő? Az utókor kegyetlen, a természet közömbös. Bölcsőbbet nem tehetünk annál, minthogy őrizzük és tovább örökítünk minden értéket.

Az ezredforduló táján Győri László elkezdett prózát is írni. Két kötete *A kései Éden* és *A rabbiánus kecsketartó* (2005., 2009.). Mindegyik kötet sokban önéletrajzi jellegű elbeszélések, emlékek sora, főként az első személyessége győzi meg az olvasót arról, hogy azt a világot, azt az elpusztult paraszti – falusi társadalmat neki is meg kellett örökítenie, mert már alig akadnak tanúi. Az elbeszélések nem sugallnak töredékességet, hanem a múlt egységes képét teremtik meg. Az első kötet címe arra a gyerekkorra utal, amely Édennek csak nagy-nagy feltételeességgel nevezhető, hiszen az ötvenes években járunk. Annyiban mégis Éden ez, hiszen a gyermeklétben mindig van édeni jelleg, de még inkább arra is utalhat ez a könyvcím, hogy az a régi, 1960 előtti világ a maga természetességével a kiűzetés előtti állapotot is jelképezi.

Az önéletrajzi ihletést már jóval korábban kifejezte egy nagyobb szabású versciklus, amely önálló köteté szervesítve máig nem jelent meg, csak az egyes kötetekben. Ez a sorozat a nyolcvanas – kilencvenes évek fordulóján született, de később is szaporodtak darabjai. Többnyire 16 sorosak, tehát a szonettformát idézik, Szabó Lőrinc *Tücsökzene* ciklusának mai változatát.

Nem véletlenül említettem Szabó Lőrincet. Még az 1920-as évekből származik az új tárgyiasság német eredetű irányzata. Legújabb változatát, egyfajta 21. századi tárgyiasságot megfigyelhetjük a legmodernebb költészetben is. Győri László a régi mesterek: Szabó Lőrinc és Illyés Gyula hajdani törekvéseit folytatja, s teremti meg a tárgyiasság hiteles mai változatát.

Néhány éve a korán eltávozott Rózsa Endre egyik versét elemeztem, s ebben játékosan írtam meg, hogy ha öt verset választhatnék tőle, melyek lennének azok, ha pedig csak egyetlen egyet, az a *Se híja, se hója* lenne. Győri László olvasta ezt az írásomat, s teljesen egyetértett a választásommal. Ha most kellene tőle választanom öt legkedvesebb verset, nagy gondban lennék. Először is: ez a pálya még nyílt. Aztán meg változik az ember értékítélete, versekhez való kötődése. Így, ha elkezdeném a válogatást, rögtön megakadok. Kevés az öt vers. De nem én vagyok a szigorú, hanem az az eljövendő szerkesztő, aki majd nyolc–kilenc évszázad verseiből válogat. Így én most csak azt mondhatom: álljon itt öt vers, ma este a legkedvesebbek közül: *Őszi ősz, Reszpublika, Karszt, A Holló, Ősvágy*.

Én azért jegyzetelem tovább kedvenc Győri László-verseimet, s ezt bárki megteheti most is, tíz év múltán is, beleírva abba az elképzelt antológiába.

Köszönet a versekért, köszönjük, Győri László.

2017

PÉNTEK IMRE 75 ÉVES

Kedves Imre!

Volt egyszer egy 20. század. Nem a legjobb, de talán nem is a legrosszabb. Te s mi is sokan ebbe az évszázadba, s ennek is a közepébe születünk. Jobb lett volna korábban? Vagy talán később? Lehetnek nemzedékek, amelyek úgy érzik, hogy túl korán születtek, mások meg azt gondolják: túl kései kor adott meg számukra. Kinek lehet igaza? Vagy minden elődünk tévedett, s mi is csak bolyongunk az idő rengetegében, amely egy élőlény számára csak kevéske időt engedélyez? Meditálhatunk napestig, de akár évtizedekig is, visszaálmodhatjuk magunkat akár évszázadokkal korábbi világba; de képzelődhetünk arról is, hogy vajon milyen lesz az emberiség sorsa, végül is mindig oda kanyarodunk vissza, ahonnan elindultunk. A számunkra rendelt életidő ígéretei és korlátai közé.

Alighanem túlzás lenne azt állítani, hogy mi vagyunk a negyvenkettes nemzedék. A naptár szerint Te ugyan 1942-ben születél, akárcsak én, s most vagyunk, most leszünk 75 évesek. De hát nem is a pontos naptár számít, hanem mindig

egy-egy nemzedék, amelynek tagjai életkorban is egyívásúak, s egyazon kornak a sorsa és sorsfordulói formálták őket még akkor is, ha számos dologban soha nem értettek egyet. Költővé, irodalmárrá, művésszé, tudóssá, tanárrá, értelmiségivé váltunk, s átélhetünk előbb ösztönösen, majd egyre tudatosabban olyan történelmi fordulópontokat, amelyeket nem mindenki élhetett túl, s amelyekből olykor egyetlenegy is túlságosan megviselt bennünket.

Kedves Imre! Hetvenöt életév nagy idő. Ezért sokan megirigyelhetnének Téged, s persze engem is, aki most köszön-telek – 30 egész nappal idősebben. Ám az elismerés legnyomatékosabban nem az életidőnek szólhat, hanem annak a munkának, annak a teljesítménynek, amelyet magadénak mondhatsz.

Erre a 75 évre persze te magad emlékezhetsz a legjobban. Ám ha egészen pontosak akarunk lenni, a kezdet, az első két-három év nem szokott az emlékezetünkben rögződni. Ez a hiány számomra a létezés egyik nagy rejtélye. Persze én tévedhetek is, hiszen lehetséges, hogy éppen Te a kivételek közé tartozol, s a kezdetnek már a kezdete is ott bolyong benned. Az én első maradandó emlékeim Budapest ostromának hónapjaihoz kötődnek. Remélem, hogy Te szerencsésebb lehettél, s talán még 1944 késő nyarára, őszére is vissza tudnál tekinteni, napfényes szeptemberre, a természet édenkertjére, majd a megélt és egyedül élhetőnek gondolt gyermekkorra, kinek-kinek a maga gyötrelmeivel és gyönyörűségeivel.

Ám zárjuk le most az élet előjátékát, s azt az időt is, amelyben még nem ismerhettük egymást.

Hiába vagyunk egyidősek, hiába lettünk a bölcsészkar hallgatói, akkor még nem találkozhattunk, mert én csak négy évvel az

érettségi után lehettem bölcsészhallgató, mivel a Kádár-rendszer származásom miatt erre alkalmatlannak tartott. Felvettek ugyan azonnal, de a tanévkezdés előtt megmásították a döntést. Nem itt van a helye, mondták, hogy a magam meg a szüleim életkörülményeit idézzem fel, de ha a Te életutadra gondolok, vallomása-idat olvasom, s ha felidézem azt a tapasztalatot, ami áthatja egész költészetedet, axiómaként jelenik meg előttünk a Rákosi-, majd a Kádár-kor kettősségeiben is egymást folytató szellemisége. Vagy inkább szellemtelenséget kellene említenünk?

Iskolás korodban Te is megtapasztalhattad, hogy a kommunizmus szép tájainak közelébe sem jutottunk el. 1956 októberében azt, hogy csak „percnyi szabadság” jutott nekünk, s nem dönthettünk a magunk sorsáról. Kelet és Nyugat egyetértett abban, hogy Magyarország sorsa lényegtelen a világ számára. (Persze ma is nagy az egyetértés, ha rólunk van szó.) Később a mi kis világunkban is megszületett az újabb kiegyezés arról, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Majd eljutva az ezredforduló közelébe, azzal szembesülhattünk, hogy bármit tesz is Európa, az igazából soha nem számunkra való. József Attila még elképzelte azt, hogy ő tudatos jövőbe láthat, de most már attól kell tartanunk, hogy aki ilyet mond, az csaló.

Mi a költő dolga? Mit tehet a 20. század második felében, majd átlépve az újabb évezredbe? Sokféle válasz képzelhető el, s bármelyiknek lehet érvényessége. Hiszen ezer év vershagyománya is lehetőséget kínál a változatosságra. Te, Imre, egy olyan utat választottál, amelynek e gazdagságban sem volt jelentős előzménye, s amely szemben állt a nyolcvanas évek hivatalos szemléletével, vagyis hogy az emberiség a szocialista-kommunista társadalmi rendszerekben a legjobb úton halad a Kánaán felé.

A hatvanas, hetvenes évek fordulóján fokozatosan megerősödött benned a társadalomkritikai meggyőződés a rendszer alapvetően elhibázottságáról. A Kádár-kor túlélést kínáló alkalmazkodása korlátok közé szorította az emberek életét. Te olyan költő voltál, aki soha nem elégedett meg ezzel a korlátozottsággal.

Ennek a kornak a költői főként a tragikum vagy az elégi-kusság esztétikai minőségét választották világszemléletük kifejezéséhez. Te először a groteszk felé fordultál. Ez a hatvanas években szinte különbségnek számított, bár a sokarcú Weöres Sándor élt már korábban ilyenfajta szemlélettel is, majd a hatvanas évek végén Örkény István prózája, majd drámája tette népszerűvé és klasszikus értékűvé ezt a szemléletmódot. A próza persze sokkal tárgyiasabb, mint a költészet, s abban még a múlt század végén is elvárták a személyességet s abban a pozitív értékek melletti állásfoglalást. Én úgy gondolom, hogy a groteszk olyan menekülés volt számodra, amely megnyitott egy oda s vissza is járható kiskaput. Ugyanakkor a magad számára felfedezhetted az abszurdot is. A groteszk olyanféle szerkezeti hibáját mutatja fel a létezésnek, amely nem végzetes és végérvényes, amely elvileg javítható. Az abszurd viszont javíthatatlannak mutatkozik. Igaz, átjátszanak egymásba is.

Részedről líratörténeti cselekedet volt, amikor Juhász Ferenc és Nagy László 1954 után kiforró költői útjától radikálisan eltérve megtaláltad a saját hangodat. Legalább egy évtizednek el kellett telnie, amíg mások is hasonlót kezdtek próbálgatni.

A groteszk természetesen megtűri az iróniát is, amelyet az akkori „konszolidált” társadalom ugyancsak kritizált. Ebből a nemzedékből Petri György ironikus szemlélete vált meg-

tározóvá. Azon akármelyikünk okkal meditálhat, hogy nálad, egy-egy Péntek Imre-versben miként, hányféle változatban kapcsolódnak egymáshoz a groteszk, az abszurd, az ironikus elemek, s mikor találkozhatunk elégikussággal, mert hiszen erre is vannak példák.

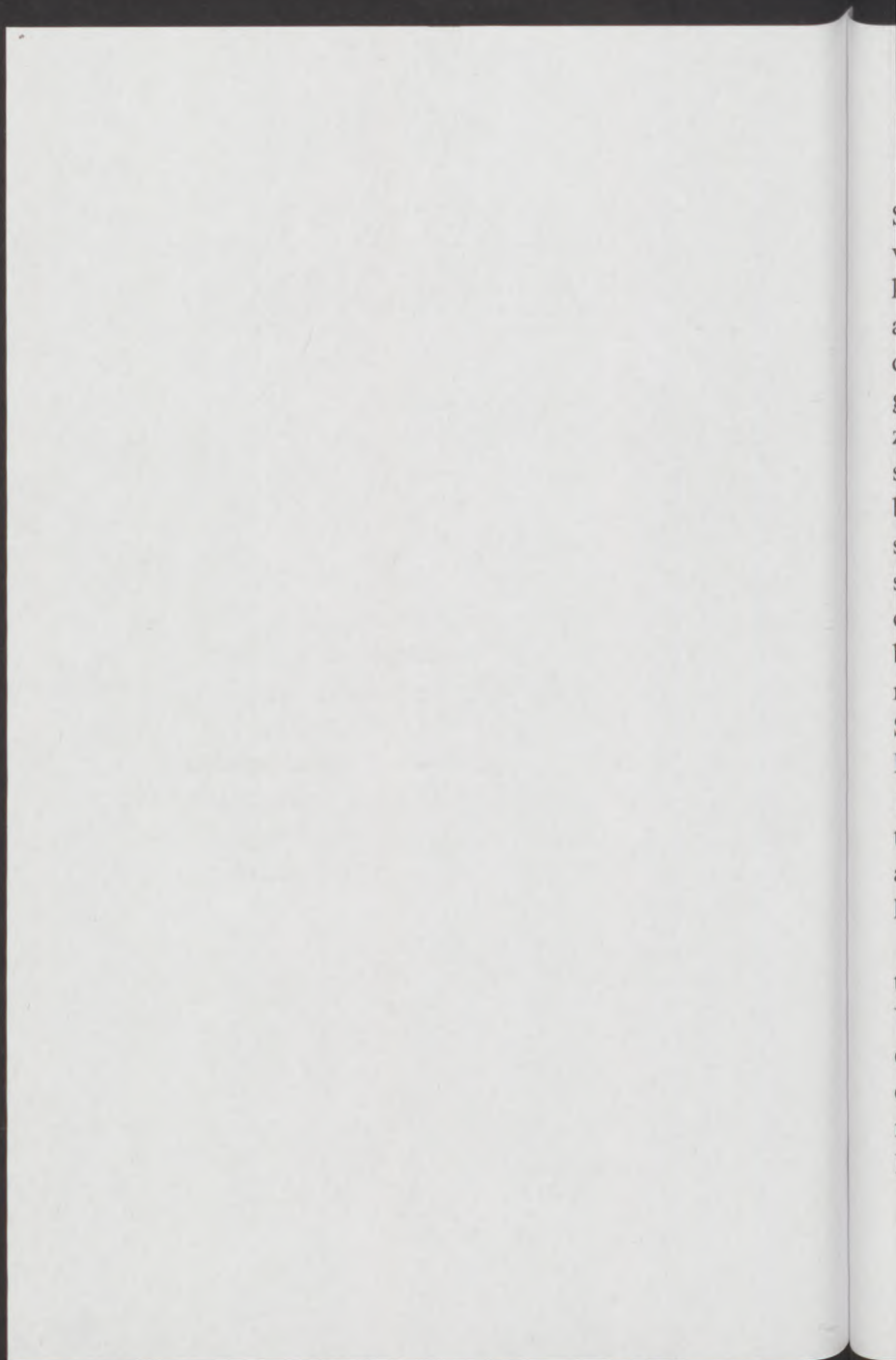
Imre, Te nem elégedtél meg a hagyományosnak mondható hangnemek változatosságával. Tovább lépve még újabb utakat is kerestél. A hetvenes évek közepén lépett színre a neoavantgárdnak nevezett mozgalom, majd azzal szinte egy időben a posztmodern áramlat. Az előbbi főként a költészetben, az utóbbi inkább az epikában jeleskedett. A neoavantgárd – hasonlóan a régebbi, klasszikusnak mondott avantgárdhoz – lényegében minden hagyományt kérdésessé tett. Imre, Te neoavantgárd is lettél, posztmodern is. Kísérletező, kereső és mindentudó. Ki vonhatná kétségbe, hogy Te az egyik leghagyományosabb európai verstípusnak, a szonettnek kiváló s modern mestere vagy? Akár külön kisebb antológiát lehetne összeállítani pályád kezdetétől a mai napig írt szonettjeidből. S az sem lenne félrevezető, ha ezen antológiadarabok alapján próbálnánk megrajzolni pályád ívét. S ha kiegészítjük a többivel, tényleg teljessé válhat a kép. Egy régi versedet azzal fejezted be, hogy „jó volna végre hazaérni”. Úton vagy most is, de a költészetben vitathatatlanul hazaértél, otthon vagy. A szavak vándorköszörűseként számomra Te „babérkoszorús” vagy. Úgy legyen!

2017

IV
SZERELMES
SZÜLŐFÖLD

Szülőhelye csak egy lehet az embernek, a szülőföld határai viszont aligha jelölhetők ki pontosan. Eleinte még egyetlen lakás is túlságosan tágasnak bizonyulhat, ha kissé eltávolodunk az édesanyánktól; később viszont már egyre messzibb elkalandozunk. Felnőttként én a legszívesebben egész Magyarországot nevezném a szülőföldemnek, beleértve a korábbi évszázadok történelem által kijelölt határait is. Most csupán azokat sorolom, akiket megőriztek a családi emlékezetnek a feledésben rejtőző feljegyzései. Pest és Buda mellett és előtt tudok székesfehérvári, győri, veszprémi, miskolci, iglói, eperjesi, svedléri, mezőszentgyörgyi, felcsúti, nagymarosi, kotorcsi, csányi, tanyi, zámolyi őseimről. A még távolabbi századokban stíriai, bajorföldi családok települtek le nálunk. De éltek rokonok Székelyföldön, Horvátországban, Bécs városában is. S nemcsak jöttek, hanem el is távoztak közülünk. Többen az Egyesült Államokba költöztek még a századfordulón. Mások 1956 végén Németországba, Svájcba, sőt Ausztráliába távoztak. Felvidéki dédapám gyermekeinek egy része idővel a trianoni hazába költözött vissza, mások horváltá vagy németté kezdtek válni.

Szülőföldnek tehát Magyarországot vallom. Budapesten születtem, 1942 csikorgóan fagyos januárjának végén, a Vízöntő jegyében, 28-án. De máris pontatlan vagyok, mert az én szülőföldem Buda. Nemcsak azért, mert a Királyhágó utcai kórház volt világra jövetelem helyszíne, hanem azért is, mert huszonöt éves koromig a Műegyetem szomszédságában laktunk, a számomra eleinte kimondhatatlan Kruspér utcában.

Édesanyám jegyezte fel 1944 őszén bölcsességemet: „Most még nem tudom azt mondani, hogy Tuplér utca, de majd ha nagy leszek, tudom azt mondani, hogy Tuplér utca.” Ez akkor még sokáig ismeretlen nevű kis utcácska volt. Ha a lakcímet kérdezték, mindig betűznöm kellett. Aztán vagy negyven éve egyetemistáknak épültek ott kollégiumok, s azóta ismertté vált ez az utcanév. Tábla hiányában én is csak felnőtté válva tudtam meg, hogy Kruspér Istvánról van elnevezve, a 19. század jeles matematikusáról, geodétájáról és műegyetemi tanáráról, akinek mellszobrát az egyetem aulájában fedeztem fel. Azért egy emléktáblát állítottak az utcában még gyerekkoromban. A velünk szemben lévő házban lakott ugyanis 1920 és 1937 között a költő Somlyó Zoltán.

Az egyik közeli utcát Stoczek Józsefről nevezték el, de elhagyva a keresztnévét. Ez a híres professzor a természettudományos oktatást fejlesztette. Egy másik névadó Bertalan Lajos volt, aki a század utolsó évtizedeiben irányította a Tisza szabályozásának befejezését. Alig távolabb ott áll ma is a később állami áruházzá lefokozott Hadik kávéház, előtte pedig Gárdonyi Géza szobra. Az *Egri csillagokat* én már tízévesen elolvastam, s két oldalra sűrítve írtam meg a regény történetét. Ez volt legelső írásos „munkám”. A Körtéren Szent Imre herceg szobra rejtélyes módon megmaradhatott 1948 után is.

A Kruspér utca azonban nem önmagában volt érdekes és emlékezetes, hanem a környezete miatt. Hegy és víz között éltem, tehát Budán, azaz a Dunántúlon. Eleinte ösztönösen vált fontossá számomra a hegy és víz, no meg az utcánk végében a grundok, utánuk a MAFC-pálya. A Bertalan Lajos utca déli oldalán egyetlen épület állt 1956 előtt, meg a sporttelep,

s onnantól le egészen a vasúti hídig szabad térség volt, kalandozások beláthatatlan színtere. A vasúti töltés északi oldalán még sokáig létezett egy tó, a déli oldalon pedig a téli kikötő öblében nyaranta nyugodtan, vagyis a víz erős sodrának és a fertőzésnek a veszélye nélkül lehetett fürdeni. A Dunán még ott ringatóztak azok a kicsinyke halászbárkák, amelyeknek parányi házikójában akár lakni is lehetett.

A vízpartról láttam Pestet, amely kissé idegen világ maradt sokáig számomra. Szinte csak akkor jártam ott, ha rokonlátogatóba mentünk nagynénémhez. Az egyikük ugyan szinte velünk szemben lakott a Közraktár utcában. Szó szerint, sokáig láthatóan is szemben, amíg meg nem épültek az újabb egyetemi épületek, amelyek elzárták a kilátást. Budapest ostroma után, amikor még nem voltak hidak, s a csónakos közlekedés is veszedelmes próbálkozásnak bizonyult, nagyapám próbálkozott azzal, hogy legalább egy levelet átküld a túlpartra, ugyanis magát az ostromot mi Pesten vészeltük át. A megmaradt levélben azt kérte, hogy ha mindannyian megvagyunk, a jó hírt azzal közöljék, hogy egy lepedőt lógatnak ki negyedik emeleti lakásuk ablakán.

Pár éve, néhány évvel idősebb barátommal beszélgetve említettem életem legrégebbi emlékképét. Erre ő is mondta a magáét: a szárszói kertet a nyári ragyogásban. Hasonló élményem sok évvel később nekem is lehetett, de az én első emlékem ennek az ellentettje. Azóta már azt is tudom, hogy a kép 1945 januárjának első napjaiban rögződött bennem. Sötét volt már, de lehetséges, hogy még csak délután. Ilyen időben gyerekeket már nem visznek ki az utcára, főként háború idején. Engem s öcsémet mégis kivittek, s beraktak egy dzsipsze-

rú autóba. Közben láttam a sötétséget is meg az égő várost, hallottam a robbanásokat. Félelmetes volt és rendkívüli, bizonyosan ezért emlékszem erre, meg néhány nem sokkal későbbi helyzetre. Az a gépkocsi vitt bennünket Pestre, az utolsó napok egyikében, amikor még lehetett közlekedni. Minderre azért kerülhetett sor, mert édesapám egy repülőgép-javító műszaki század parancsnoka volt, s a század utolsó körletét a Trefort-kertben rendezték be. Apám oda vitte a családját, mert eldöntötte, hogy a Pestről Budára való áttelepülési parancsot a végsőig halogatja, ha lehetséges, nem hajta végre. Mivel a század viszonylagos függetlenséggel működött, terve sikerült. Természetesen hadifogoly lett, ám amint lehetett, jelentkezett frontszolgálatra, s így a 2. magyar vasútépítő dandárnak lett a műszaki parancsnoka, s közvetlenül a harcoló csapatok mögött haladva építettek vasúti pályákat Ausztriában, Csehországban. Így 1951 végéig hivatásos tiszt lehetett, Veres Péter nevezte ki idővel alezredessé.

A Trefort-kertről még annyit, hogy a szállásunk a 4/A épület pincéjében volt, s egyszer a lépcsőház találatot kapott, de ki tudtak ásni bennünket. Erről a pincéről is van emlékképem: katona bácsik ülnek a padokon. Ám az épületek és az emberek kapcsolata meglepetéseket is tartogat. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész kara az ötvenes évek elejéig a Trefort-kerti épületekben volt elhelyezve. Ekkor átköltöztették a Pesti Barnabás utcába, majd az ezredforduló legszűkebb esztendeiben vissza az eredeti épületekbe. Mint bölcsészkar tanár így kerültem én is a 4/A épület egyik harmadik emeleti szobájába, amelyből a Kálvin teret s egy sávnnyira a Gellért-hegyet is látni lehetett, s ahová reggeltől estig besütött a nap. Akkor még nem

is tudtam, családi emlékek között lapozgatva fedeztem fel, hogy ugyanennek az épületnek a pincéjében töltöttem hosszú heteket 1945 kezdetén, itt lettem hároméves.

1944 utolsó hónapjaiban a Kruspér utcában is sokat tartózkodtunk a pincében. Erre nem emlékszem, 1956 őszére viszont feledhetetlenül. A szovjet hadsereg lövegeket állított fel a Gellért-hegyen. Elsősorban Pestet akarhatták onnan löni, miként 1849-ben a dicső osztrák elődök. Alighanem nagyon elnézték az első lövést, mert az a velünk szomszédos ház harmadik emeletének folyosóján csapódott be, megölve két embert. Ez a mi lakásunktól hat-nyolc méterre történt, tehát óriási szerencsénk volt. A ház lakói jól emlékeztek még az ostromra, így két vagy három napig a nagy többség ismét a pincében lakott, mi is, mint legfelső emeletiek. A lakásunk tényleg nagyon különös helyen épült fel, ugyanis tőle pár méterre korábban is becsapott egy lövedék. 1942. szeptember 4-én indult az első szovjet légitámadás a város ellen. S eltalálták a mi házunkat is. Az egyik udvari lakásban keletkeztek komolyabb károk, nálunk csak az udvari szoba ablakai sérültek meg. S ezen az éjszakán még egy szomorú dolog történt: meghalt Móricz Zsigmond. Móricz, aki később, jelképesen a nagyapám lett. Történt ugyanis, hogy a hetvenes évek végén, amikor néhány évig lakótelepen éltünk, az előszobában egy fotó függött róla, Móricz idősebb korából való, amelyen egy fatörzs előtt áll, derűsen szemlélődve. Egyszer a postás rátekintve megkérdezte: a kedves nagyapa? Talán ismert a történet, hogy Vas István íróasztalán ott volt Arany János arcképe, s egyszer a takarítónő érdeklődött: a nagyapja? Én dédapámnak nevezném szívesen Arany Jánost, aki alig volt idősebb annál a Vas János déd-

apámnál, aki 1821-ben Székesfehérvárott született, akkor még Johannes Eisenbarth néven, s számomra rokonszenves szakmát tanult: könyvkötő és díszműáru-készítő lett.

Voltaképpen tehát én székesfehérvári volnék valamennyire. Ám nem csupán fehérvári dédapám révén kötődöm e városhoz. Gépészmérnök végzettségű édesapám szakterülete a még új aerodinamika, ő volt a Műegyetemen az első, akinek a szakdolgozata egy repülőgép megtervezése volt. Az akkori gépek műszaki fejlettsége még lehetővé tette az egyéni munkát, ehhez ma már több tucat szakember szükséges. Polgári repülés a harmincas években még csupán nyomokban létezett, de az évtized vége felé fejleszteni kezdték a honvédségnél a légi-erőt. Így lett ő előbb polgári alkalmazott, majd hivatásos tiszt, s első munkahelye a Székesfehérvár-sóstói repülőtér, ahol a javítóműhely szerkesztési irodáját vezette 1939 februárjában, s itt dolgozott 1941 novemberéig, amikor Budapestre vezényelték, s a honvéd légierők műszerésműhelyét irányította. 1940-ben apám még Fehérvárott dolgozott, amikor novemberben feleségül vette édesanyámat. Tudtommal a Széchenyi utca 2. sz. épületbe utazott hozzá rendszeresen édesanyám is diplomamunkájának készítése közben. Nem lehetetlen tehát, hogy fogantatásom is e városhoz köt.

Édesanyám apámhoz hasonlóan ugyancsak a főváros szülötte, ám az ő édesanyja veszprémi, apja pedig a Fiume melletti Castuában született. Mint jogász embert 1918 elején helyezték át a fővárosba. Ezzel végül is nagy szerencséje volt, hiszen az ő testvéreit és szüleit kettészakította Trianon.

Nagyanyám énektanárnak tanult, Kodály Zoltán is biztatta őt, ám a férjhezmenetel, anyám születése, a nyomorúságos

trianoni évek elfeledtették vele álmait. Anyám a fővárosi bölcsészkaron végzett latin-német szakon, de neki is győzködnie kellett a szüleit, hogy egyetemre járhasson. 1948 után elvégezte az orosz szakot is, így biztos lett az állása.

Nem tudom, miért is van az, hogy az apró gyermek emlékezete letörli róla azt, amit addig átélt, megtapasztalt. Azért is meglepő ez, mert a személyisége folyamatosan formálódik. Én már javában kamasz voltam, amikor szüleim ismerősei rendre úgy nyilatkoztak rólam, hogy teljesen az apámra hasonlítok, míg mások anyámat említették. Persze ez akár ideális összhangnak is mondható lenne, pedig ők jelentősen különböztek egymástól. Apám igazi mérnök volt, anyám pedig született bölcsész.

Azt, hogy a szülőföldjébe szinte szerelmes lehet az ember, igazán 1956 őszén értettem meg. Verőfényes gyönyörű őszi nap volt október 23-án. Az Arany János Gimnáziumban tanultam. Édesanyám akkor ott tanított, s bár jeles tanuló voltam, lehetségesnek mutatkozott, hogy az általános iskola igazgatója nem fog továbbtanulásra javasolni szüleim káderlapja miatt. A szülői aggodalom indokolt is volt, hiszen a tanév végén én nem szerepeltem a gimnáziumba felvett gyerekek listáján.

Ezen az októberi napon a tanítás végén lehetett jelentkezni az irodalmi szakkörbe. Ketten voltunk ott: én és egy negyedikes. Ő mondta el, hogy délután magyar-lengyel barátsági felvonulás lesz. Ebéd után rohantam a Műgyetemhez. Vonultam az egyetemistákkal, az egyre nagyobb tömeggel a Bem-szoborhoz. Hallgattam Veres Pétert, színészeket, másokat is. A téren lévő laktanya ablakából lelkesen integettek a kiskatonák. Láttam az első magyarrá varázsolt zászlókat. Aztán

mentünk Pestre, a Parlamenthez. Vártuk Nagy Imrét. Addig is harsogtak a jelszavak, követelések. Mire késő este hazaértem, már megszólaltak a lövések. Szemtanúja lehettem a magyar forradalomnak, majd a szovjet válasznak. Egy év alatt – Vízkeresztől Szilveszterig – szinte felnőtté váltam.

A magyar szabadságharc leverése után a szüleim gondolkodtak az emigráción. Velünk ezt nem beszélték meg, s azt hiszem, hamar elvetették a gondolatot. Három gyereküknek és a hazaszeretnek is szerepe lehetett abban, hogy itthon maradtak, pedig biztosan kaptak volna állást külföldön. Apám számára már egyetemista korában, majd a végzése után is megítélték egy magyar-amerikai ösztöndíjat, de túl kevés volt a pénztámogatás. Az ő szépen megindult szakmai karrierjét azonban a Rákosi-kor derékba törte. A Kádár-rezsim elején osztályidegennek bélyegezték, s mire semlegesebbé vált a rendszer, nagyobb részét már a keserűség határozta meg a sorsát.

És vajon mi válhatott volna belőlem, ha alig tizenöt évesen világgá szaladok egyedül? Gondoltam erre is. Gyorsan megvettem Petőfi Sándor *összes verseit*, s egy kis táskába raktam ezt-azt. Végül szerencsére maradtam. Bennem már korábban is munkált valamennyire a nemzeti érzés, de a forradalom hatására hazafi lettem, Petőfi lelkes rajongójából, olvasni szerető kamaszból elkötelezett irodalmár. Akkor már tudtam, hogy nekem bölcsésszé kellene válnom. Verselgettem persze, s még 1957 tavaszán írtam egy „szabályos” 4 felvonásos drámát, amely Néró császár korában játszódott, s a zsarnok diktátor és a szabadságukért harcoló provinciák konfliktusával foglalkozott. Végérvényesen beleszerettem szülőföldembe és az

anyanyelvembe. Még mindig 1957-ben, késő tavasszal a gimnáziumi szavalóversenyen Illyés Gyula *Hunyadi keze* című költeményét választottam előadásra, amelyben szerepelt az is, hogy „mélyre bukkott a magyar, de dicső úgy bátyafaláról”. A tanár bölcsen félbeszakított, hiszen Illyésnek is volt oka félni. De ugyanebben az időben tanította nekünk az énekórákon Domokos Pál Péter Kodály Zoltán *Zrínyi szózata* című alkotását, a „Ne bánts a magyart” elfeledhetetlen igazságát.

Engem a nagyszüleim, a szüleim, a családom igazi hazaszeretetre neveltek, s tanárain többségére is így emlékezhetek. A családuk által nagyra becsült budai József Attila Gimnáziumban – ahová 1957 januárjától jártam – számos kiváló szakember dolgozott, s nem csupán a bölcsészek voltak igazi pedagógusok, emberségre, magyarságra nevelők. Például a kémiatanárnőnk tudatosította bennünk, hogy az ország talán legszebb gimnáziumi épületében lehetünk diákok. Itt, az idősebbek szóhasználata szerinti „rég” ciszteriskolában érettségizett édesanyám öccse 1948-ban az utolsó 8 osztályos gimnáziumban. Hatévesen elvittek az egyházi zászlók alatti ballagásra. 12 évvel később aztán én mondhattam el a négy végzős osztály búcsúzóbeszédét. Még később érettségi elnök is lehettem ugyanitt.

1948-tól 2007-ig életutam a különböző oktatási intézményekhez kapcsolódott. Én is elmondhatom azt, ami Beöthy Zsolt irodalomtörténész jelmondata volt 1900 táján: „Az istenek szerettek, mert tanítónak tettek.” A régi iskola a néptanítótól az egyetemi tanárig a nemzeti szellemet közvetítette a kicsiknek és nagyoknak, s ennek volt kiiktathatatlan eleme a magyar költészet.

Valamikor 2000 táján egy telefonbeszélgetésben megdicsértem a forradalom után emigrált idős, már özvegy svájci nagynénémet: milyen szépen beszél magyarul. Azt válaszolta: tudod, én rendszeresen olvasok magyar verseket, hangosan. Így őrizte magyarságát.

Én pedig egy asszonytól tanultam meg 1956 végén, sorban állás közben a költő szavait: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én.”

Enyém lett a magyar forradalom, enyém a magyar költészet és enyém a magyar tenger is.

Ha manapság valaki azt emlegeti, hogy hároméves korában nyaralt először a Balatonon, s erre emlékszik is, senki sem csodálkozik. Ha azonban hozzáteszi, amiként én is, hogy mindez 1945 nyarán történt, várható a hitetlenkedés. Közvetlenül a második világháború után? A lerombolt, kifosztott, nélkülöző országban? Bizony, akkor s éppen azért. A budapestiek voltak – a fehérvári frontvonal lakosai mellett – a legnehezebb helyzetben az élelmiszerhiány, majd az iszonyatos infláció miatt. Nyilván ezért döntöttek úgy a szüleim, hogy anyám velem, öcsémmel a nyár nagy részét az ingyen használatba kapott lellei házban tölti.

Édesapám, akinek ifjabb korában nemigen volt módja a Balatonra járni, a tó örök rajongójaként később is majdnem minden évben biztosította háromgyerekesre növekedett családjának a balatoni nyaralást, legalább egy hétre. Sorolom a helyeket, ahol időztünk: Boglár, Győrök, Kenese, Keszthely, Széplak, Szárszó, aztán 1958-tól harminckét éven át újra és újra Szárszó. Egy vízparti telken volt picinyke házikónk. Kezdetben isten háta mögötti helynek számított. Eleinte villany és

víz nélkül, csupa por vagy csupa sár földúton megközelíthetően, de ott volt a tó, s egy hatalmas platánfa alól Badacsonytól Tihanyig lehetett szemlélődni, eget, hegyet, vizet, élő és élettelen csodálva. Szárszón szinte egybe lehetett olvadni a természettel. Úszás közben vízi lénnyé, déli hőben napember-ré válni, naplementekor az aranyhídon sétálni, éjjel a csillagok távolságán merengeni.

S mindeközben a természeti kultúra mellett tanulni az ember által alkotottat is. Olvasni, magától értetődően József Attilát is. Nem Szárszó miatt. A József Attila-költészet nekem 1958 táján vált bibliás könyvemmé, feledhetetlenné. De már kisgyermekként hallottam róla. Először 1949-ben nyaraltunk Szárszón, s egyszer, emlékszem, az esti sötétben, elalvásunk előtt édesanyám a költőről mesélt, a három félárva gyerekről, álomvilágukról, a püngrüccökről. Akkortájt olvashatta József Jolán könyvét, az eredetit.

A Balaton nekem elsősorban mégsem a gyerekkort, hanem az ifjúságot jelenti. A világ varázslatosságát, megismerhetőségét. „A véges végtelent.” Egy kissé a szabadság birodalmát is, azaz a boldogság ígézetét. Amikor többéves kényszerű kitérő után végre bölcsészhallgató lehettem, arról ábrándoztam, hogy tanárként majd egy itteni gimnáziumban, Balatonfüreden szeretnék dolgozni. Akkor minden évszakban, minden nap érezhetem, láthatom a tavat. S talán lesz majd bátorságom, meg indokom is, hogy fölkeressem Tihanyban Illyés Gyulát, Sajkodon Németh Lászlót, Füreden Déry Tibort s másokat is. Korábban is tervezgettem ezt, hiszen 15-16 évesen már olvasójuk voltam, s irodalmárnak készültem. Csak az tartott vissza, hogy bizonyára zavarnám őket. Sokkal később, naplóikat,

leveleiket olvasgatva szembesültem azzal, hogy alighanem így lett volna: sok volt a hívatlan vendég, bár tény, hogy 1960 táján még nem.

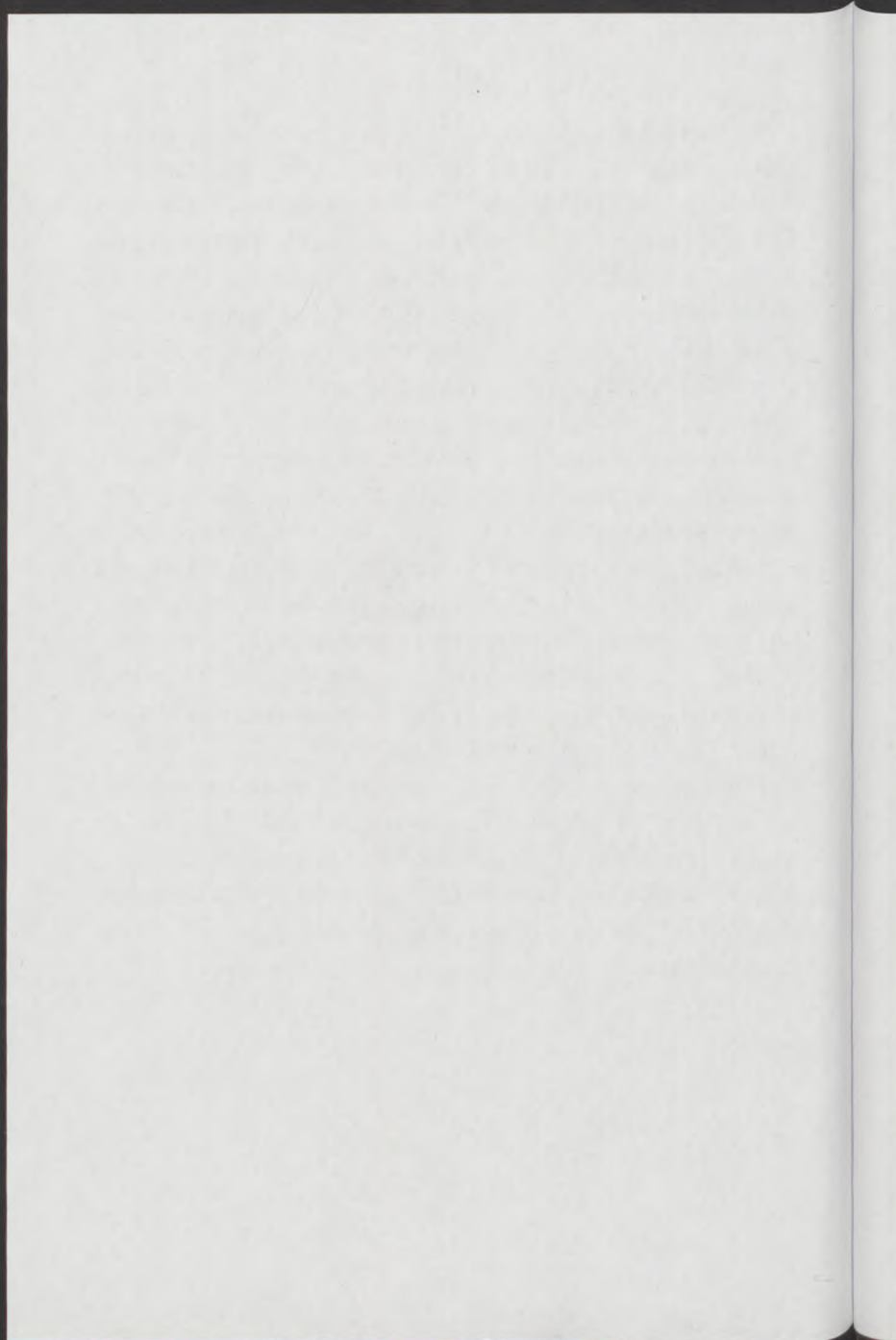
Sorsom úgy alakult, hogy elvégezve a fővárosi, akkor még egyetlen bölcsészkart, ott lehettem tanár. Füred jelkép maradt, aztán édesanyám halála után Szárszó is azzá vált. S jelkép a vendégül látó Szigliget, Csopak, Fonyód, Akarattya. S ha éppen nem gondolok rá, akkor is érzem magam körül e táj szellemiségét, s azt kifejező íróit, az említettek mellett Csonkai Vitéz Mihályt, Berzsenyi Dánielt, Jókai Mór, Eötvös Károlyt, Kodolányi Jánost, Szabó Lőrincet, Rónay Györgyöt, Nagy Lászlót, Simon Istvánt, Fodor Andrást, Szabó Istvánt s az egész szigligeti íróseregletet. Ott állok József Attilával a szárszói állomáson, Illyéssel a tihanyi révnél, Szabó Lőrincce a földvári mólón, s tudom, hogy az ember halandó, de a mű halhatatlan, a nemzet összetartó kovásza, mint az anyanyelv, az édes, a legédesebb.

Testvéreimmal mi Budához és a Balatonhoz kötődünk. Feleségem családja alföldi származású. A háború miatt ő Kun-szentmártonban született. Amikor összeházasodtunk, Balaton-szárszóra utaztunk le, szerény pénztárcánkból erre tellett. De azért jártunk Keszthelyen, Sümegen, Tapolcán, Nagyvázsonyban. Aztán hamarosan megszülettek a gyerekek. Pestszent-lőrincen éltünk, de mind balatonivá is váltunk. Apám már csak legelső unokájának a születését érthette meg, de édesanyám végül is a mi három gyerekünk mellett öcsém három lányának, hugunk kisfiának is örülhetett a hosszú nyári vakációk idején. 1980 után már egy használt öreg autóra is tellett, így a gyerekek is egyre többet megismerhettek az országból.

Végül be kell vallanom azt is, hogy a mi három gyerekünk idővel a nagyvilág polgára lett, bár mindannyian hazajárnak. András, az elsőszülöttünk, elméleti matematikus, a Stanford Egyetem professzora. Édesanyja ágán kínai származású lánygyermeké ugyancsak várja a balatoni nyaralásokat. Bence fiunk felesége spanyol-ír házasság szülötte, a malagai tengerpart a család lakóhelye, így ők inkább tengerparti lények. Fiaink gyermekei sajnos nem tanultak magyarul. Lányunk három gyermekének viszont magyar az anyanyelve. Apjuk pedig marokói arab, ő franciául beszél velük, a két nagyobb is francia iskolába jár Brüsszelben. Ami nekünk, háromgyerekes, immár hatunokás nagyszülőknek szülőföld, az az unokáknak már a vendégség, vakáció színhelye. Bár a tízéves Ádám azt mondta a múlt nyáron: itt, Magyarországon a legjobb. Itt nyáron mindig jó idő, meleg van, télen hideg és hóesés. Ez a normális időjárás. A hétéves Öcsike pedig – amikor édesanyja taníttatta, miben különbözik a magyar és a francia ábécé és helyesírás – felsóhajtott: Milyen könnyű ez magyarul!

Amikor vagy 12 éve megjelent a családukban az arab fiú, s Lázár Ervin megtudta ezt, somolyogva szólt: „Barátom, te nagyon ravasz ember vagy! Bármilyen világuralom lesz, protekciód van!” Akkor ezen mulattunk, most aggódva szemlélődünk, s bizonyára ő is az égi vadászmezőkön: mi várhat ránk és utódainkra?

AZ ÍRÁSOK ELSŐ MEGJELENÉSI HELYE ÉS IDEJE

Az Éden elvesztése – Előadás Kaposvárott 2017. április 4-én. Itt jelenik meg először.

Az öregedés, az elmúlás, a halál motívumköre Illyés Gyula költészetében – In: *Somogy*, 2017. 3. sz. 22–33.

A Kádár-kor első éve, a Kortárs és Illyés Gyula – In: *Kortárs*, 2018. 1. sz. 73–77.

Atlantisz sorsára jutottunk – In: *Hitel*, 2016. okt. 123–128.

Ozora – In: *Magyar Szemle*, 2016. Új folyam XXV. 7–8. sz.

Értékválság? Az értelmezések buktatói – In: *Magyar Napló*, 2018. nov. 33.

Illyés életművéhez közelítve – Itt jelenik meg először.

Mozaikok Illyés és Csoóri kapcsolatáról – In: *Csoóri Sándor. Irodalmi Magazin*, Magyar Napló Kiadó, 2020. III. sz. 11–16.

Illyés Gyula és a Trianon-trauma – In: *Irodalmi Magazin*, Magyar Napló Kiadó. 2020. II. sz. 107–113.

Nagy László és az ötvenes évek – In: *Kortárs*, 2017. 2. sz. 84–93.

Műhelyvallomás Nagy Lászlóról – Itt jelenik meg először.

Szécsi Margitról – Itt jelenik meg először.

Juhász Ferenc, 1928–2015 – Rövid változata in: *Magyar Napló*, 2016. január. 42.

Juhász Ferencről személyesen – Itt jelenik meg először.

A költészetértelmezés és történelemszemlélet változásai Csoóri Sándor költészetében – In: *Hitel*, 2017. május. 83–93.

„Magyarország halottja” – In: *Hitel*, 2016. november. 170–174.

Életutak találkozása. Nagy Gáspárról – In: *Hitel*, 2019. május. 15–30.

Nagy Gáspár levelei – In: *Hitel*, 2019. május. 15–30.

A József Attila-szavalóverseny köszöntése, 2017. április 6. – Elhangzott Tatabányán. Itt jelenik meg először.

Arany János, a tanár úr – Előadás 2017. augusztus 11-én, a Tokaji Író-táborban. Itt jelenik meg először.

90 éve született Sánta Ferenc – Elhangzott 2017. szeptember 4-én a XIII. kerületi Völegény utcai emléktábla avatóján. Itt jelenik meg először.

Mindhalálíg. Jókai Annáról – In: *Magyar Napló*, 2017. 11. sz. 15–17.

Jókai Anna emlékezete – Elhangzott 2017. június 15-én a PIM-ben. Itt jelenik meg először.

A „Nyugat”, az „Újhold”, a diktatúra – In: *Parnasszus*, 2016. 4. sz. 27–31.

A Tokaji Író-táborról – In: *Parnasszus*, 2017. 2. sz. 15–19.

Monográfia Ratkó Józsefről – In: *Kortárs*, 2018. 3. sz. 95–97.

Marosi Gyula új könyve – In: *Kortárs*, 2017. 12. sz. 101–103.

Az Utassy-nemzedék – Elhangzott a Magyar Írószövetségben 2016. március 23-án. Itt jelenik meg először.

Kodolányi Gyula 75 éves – In: *Kodolányi Gyula 75*. Magyar Szemle Alapítvány, 2017. 201–205.

Győri László 75 éves – Elhangzott a Magyar Írószövetségben 2017. március 7-én. Itt jelenik meg először.

Péntek Imre 75 éves – In: *A szavak vándorköszörűse*. A 75 éves Péntek Imre köszöntése. Szerk.: Zsille Gábor. Bp., Orpheusz Kiadó, 2017. 63–67.

Szerelmes szülőföld – In: *Kortárs*, 2016. 10. sz. 44–51.; *Szülőföldem*. Szerk.: Pécsi Györgyi. Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Budapest, 2019. 27–35.

TARTALOM

I

ILLYÉS GYULÁRÓL

Az Éden elvesztése	7
Az öregedés, az elmúlás, a halál motívumköre	
Illyés Gyula költészetében	23
A Kádár-kor első éve, a „Kortárs” és Illyés Gyula	44
Atlantisz sorsára jutottunk	56
Ozora	67
Értékválság? Az értelmezések buktatói	73
Illyés életművéhez közelítve	76
Mozaikok Illyés Gyula és Csoóri Sándor kapcsolatáról	89
Illyés Gyula és a Trianon-trauma	98

II

20. SZÁZADUNK NAGYJAI

Nagy László és az ötvenes évek	109
Műhelyvallomás Nagy Lászlóról	135
Szécsi Margitról	148
Juhász Ferenc	153
Juhász Ferencről személyesen	160
A költészetértelmezés és történelemszemlélet változásai	
Csoóri Sándor költészetében	174
„Magyarország halottja”	193
Életutak találkozása	202
Nagy Gáspár levelei	212

III

KÖSZÖNTŐK ÉS ALKALMI ÍRÁSOK

A József Attila-szavalóverseny köszöntése, 2017. április	227
Arany János, a tanár úr	230
90 éve született Sánta Ferenc	241
Mindhalálig	244
Jókai Anna emlékezete	252

A „Nyugat”, az „Újhold”, a diktatúra	256
A Tokaji Írótaborról	266
Monográfia Ratkó Józsefről	277
Marosi Gyula új könyve	285
Az Utassy-nemzedék	289
Kodolányi Gyula 75 éves. 1–3.	294
Győri László 75 éves	298
Péntek Imre 75 éves	305

IV

Szerelmes szülőföld	311
Az írások első megjelenési helye és ideje	327

A MAGYAR ESSZÉK SOROZAT KÖTETEI

<i>A Nagyboldogasszony úttól a Ménési útig</i> (Összeállította Simon Zsuzsanna) (2012)	3500 Ft
Ady Endre: <i>A világoosság lobogója alatt</i> . Válogatott publicisztikai írások (Vál.: Ferencz Győző) (2012)	3300 Ft
Ágh István: <i>Dani uraságnak</i> . (2018)	3150 Ft
Ágh István: <i>Fénylő Parnasszus</i> . Balassi, Csokonai, Ady Endre (2008)	2500 Ft
Ágh István: <i>Szavak honvágya</i> (2013)	3300 Ft
Cseke Péter: <i>A teljesség sóvárgása</i> . Irodalomtörténeti tanulmányok (2019)	3150 Ft
Cseke Péter: <i>Borongós ég alatt</i> . Sajtótörténeti tanulmányok, 1980–2014 (2015)	3500 Ft
Cseke Péter: <i>Trianoni hófogságban, 1918–1945–1990</i> . Eszmetörténeti tanulmányok (2020)	3500 Ft
Csokits János: <i>Egy tükör cserepei</i> (2006)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>A szétszilált nemzet</i> (2010)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>Az elhalasztott igazság</i> . Beszélgetések, 1971–2010 (2011)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>Elveszett utak</i> . 2003 Év Könyve-díjas (2003, 2004)	2600 Ft
Csoóri Sándor: <i>Tizenhét kő a parton</i> (2007)	2900 Ft
Csoóri Sándor: <i>Védőoltás</i> . A magyar irodalomról (Szerk.: Pálffy István) (2011)	3500 Ft
Csuday Csaba: <i>Fantasztikum, mágia, valóság</i> (2014)	3500 Ft
Dávid Gyula: <i>1956 Erdélyben és ami utána következett</i> (2016)	3500 Ft
Domokos Mátyás: „A legnagyobb bátorság a remény”. Írások Illyés Gyuláról (2016)	3465 Ft
Domokos Mátyás: <i>A porlepte énekes</i> . Weöres Sándorról (2002)	2000 Ft
Domokos Mátyás: <i>Az olvasó fényűzése I–III</i> . 2007 Budai Könyv-díjas (2007)	6300 Ft
Domokos Mátyás: <i>Írósors</i> . Németh Lászlóról (2000)	2000 Ft
Domokos Mátyás: <i>Nem-múló múlt</i> (2006)	2436 Ft
Domokos Mátyás: <i>Szembeállítás</i> . Írókkal, művekkel (2003)	2200 Ft
Falusi Márton: <i>Műtűcsők opál mezőkön</i> . Esszék (2016)	3500 Ft

Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban

(Szerk.: Čurković-Major Franciska–Kiss Gy. Csaba) (2020) ..... 3500 Ft
Görömbei András: *A minőség jegyében. Írások Németh Lászlóról.*

(Szerk.: Ekler Andrea–Petrik Béla) (2020) ..... 3500 Ft
Görömbei András: *Azonosságtudat, nemzet, irodalom* (2008) ..... 2500 Ft
Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret* (2003) ..... 2350 Ft
Görömbei András: *Irodalom, nemzet, harmadik út* (2012) ..... 3300 Ft
Gróh Gáspár: *A kultúra irányítója* (2015) ..... 3300 Ft
Gróh Gáspár: *A magyarság rendeltetéséről.*

Művelődéstörténeti tanulmányok (2013) ..... 3300 Ft
Gróh Gáspár: *Két bagoly. Tünődések* (2020) ..... 3150 Ft
Gróh Gáspár: *Neurotikus nemzettudat?* (2018) ..... 3300 Ft
Gróh Gáspár: *Szemben a felejtéssel. Esszék, kritikák* (2017) ..... 3500 Ft
Illyés Gyula: *A törzs szavai. Írások az anyanyelvről*

(Szerk.: Domokos Mátyás) (2002) ..... 1950 Ft
Imre László: *Az irodalomtudomány távlatai* (2014) ..... 2900 Ft
Imre László: *Irodalomalapítás és műfajfejlődés* (2015) ..... 3500 Ft
Juhász Antal: *A dél-alföldi tanyavilág.*

Néprajzi tanulmányok (2018) ..... 3750 Ft
Juhász Antal: *A szegedi nagytáj és környezete.*

Néprajzi tanulmányok és esszék (2020) ..... 3465 Ft
Kiss Gy. Csaba: *A haza mint kert* (2005) ..... 2440 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Budapest–Zágráb: oda–vissza* (2015) ..... 2900 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1987.*

Személyes történelem (2017) ..... 3500 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1988–1989.*

Személyes történelem (2019) ..... 3150 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Hogy állunk a számvetéssel?* (2015) ..... 3150 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám?*

Kelet-Közép-Európa himnuszai (2011) ..... 2900 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Közép-európai találkozásaim.*

18 év – 41 arckép (2018) ..... 3150 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Lengyel napló. 1980–1982* (2020) ..... 3450 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek* (2013) ..... 2900 Ft
Kiss Gy. Csaba: *Understanding Central Europe:*

Nations and Stereotypes (Angol nyelven) (2013) ..... 5400 Ft
Kodolányi Gyula: *A fény rétegei* (2010) ..... 2900 Ft

Kodolányi Gyula: <i>A hullám taraja</i> (2006)	2900 Ft
Kodolányi Gyula: <i>A szavak súlyáról.</i>	
Esszé és beszélgetések, 2012–2020 (2020)	3500 Ft
Kodolányi Gyula: <i>Szóló hangra</i> (2012)	3300 Ft
Komlós Aladár: <i>Kritika és kritikusok</i> (2004)	687 Ft
Kosztolányi Dezső: <i>Innen-onnan</i> (Szerk.: Lengyel András) (2010)	2500 Ft
Lengyel András: <i>A mindennapok szemüvegkészítői.</i>	
Sajtótörténeti tanulmányok (2013)	3300 Ft
Lengyel András: <i>A törvény és az üdv metszéspontjában.</i>	
Németh Andorról (2007)	2500 Ft
Lengyel András: <i>Az „esthajnali csillag”.</i>	
Vázlatok és adatok Cholnoky Viktorról (2015)	3300 Ft
Lőkös István: <i>Túl a Dráván és innen.</i> Miroslav Krleža	
és horvát irodalmi kapcsolataink (2019)	3150 Ft
Márkus Béla: <i>Külön sors – külön irodalom</i> (2002)	2200 Ft
Márkus Béla: <i>Memyei elismervény</i> (2010)	2500 Ft
Mohay Tamás: <i>Töredékek az ünnepről</i> (2008)	2900 Ft
Monostori Imre: <i>Helykeresések. 2005 Év Könyve-díjas.</i> (2005)	2350 Ft
Monostori Imre: <i>Kéve és kereszt.</i> Kritikai rajzok.	
2020-as Könyv Nívódíj – MMA (2020)	3500 Ft
Monostori Imre: <i>Válogatott tanulmányok Németh Lászlóról</i> (2016)	3885 Ft
N. Horváth Béla: <i>Egyéniség és valóság.</i> József Attiláról (2006)	2520 Ft
N. Horváth Béla: <i>József Attila és kortársai</i> (2015)	3300 Ft
Németh Judit: <i>Németh László és a természettudományok.</i>	
Előadások (2013)	2500 Ft
Németh László: <i>A magyar forradalomról</i> (2011)	2500 Ft
Németh László: <i>Die Revolution der Qualität.</i>	
Világirodalmi tanulmányok német nyelven (1999)	2500 Ft
Németh László: <i>Írások a hipertóniáról</i>	
(Összeállította: Németh Magda) (2001, 2005)	1848 Ft
Németh László: <i>Két kultúra között.</i> Művelődéspolitikai írások.	
1. kötet. Összeállította Monostori Imre (2015)	2415 Ft
Németh László: <i>Két kultúra között.</i> Művelődéspolitikai írások.	
2. kötet. Összeállította Monostori Imre (2016)	2415 Ft
<i>Októberi stációk. Nagy Gáspár és 1956.</i>	
Összeállította: Pécsi Györgyi (2016)	3500 Ft
Olasz Sándor: <i>A nyugati igény.</i> Németh Lászlóról (2011)	2500 Ft

Olasz Sándor: <i>Kalliopé útkeresései</i> (2014)	2900 Ft
Páskándi Géza: <i>A megvallás</i> (1999)	2000 Ft
Pécsi Györgyi: <i>Honvágy egy hazáért.</i>	
Irodalmi tanulmányok (2019)	3150 Ft
Pomogáts Béla: <i>A magyar irodalom köztársasága</i> (2014)	3500 Ft
Pusztay János: <i>Még mindig „ugor-török háború”.</i>	
Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből (2020)	3500 Ft
Pusztay János: <i>Szabáriától Szibériáig. Útjegyzetek</i> (2018)	3150 Ft
Rónay László: <i>Az írás erkölce és erkölcstelensége</i> (2012)	3300 Ft
Sárközy Péter: <i>Andata e ritorno.</i>	
Római jegyzetek, 1990–2015 (2015)	3150 Ft
Sárközy Péter: <i>Itália vonzásában</i> (2014, 2015)	3885 Ft
Sárközy Péter: <i>„Mért ne legyek tisztességes!”</i>	
József Attiláról (2018)	3500 Ft
Somlyó György: <i>Írjak? Ne írjak?</i> (2005)	2540 Ft
Szakolczay Lajos: <i>Valóságlátomás</i> (2014)	3500 Ft
Szörényi László: <i>A mindenkit eltöltő balgaság dicsérete.</i>	
Tárcák és tanulmányok (2019)	3150 Ft
Szörényi László: <i>A' bohóság láncsora</i> (2016)	3300 Ft
Szörényi László: <i>Arany János évében</i> (2017)	3500 Ft
Szörényi László: <i>Az Isonzó a Dunába ömlik</i> (2013)	3150 Ft
Szörényi László: <i>Eretnekek és próféták</i> (2019)	3750 Ft
Szörényi László: <i>Hunok és jezsuiták</i> (2018)	3750 Ft
Szörényi László: <i>Latin és röhej</i> (2015)	3150 Ft
Szörényi László: <i>„Már eleget éltünk?”</i> (2014)	3000 Ft
Szörényi László: <i>„Multaddal valamit kezdeni...”</i>	
Tanulmányok (2021)	3780 Ft
Szörényi László: <i>Nem olvastam hiába. Beszélgetések</i> (2015)	3570 Ft
Szörényi László: <i>Petrarca Budapesten</i> (2011, 2015)	2500 Ft
Szörényi László: <i>Titkos örök kötél. Tanulmányok</i> (2020)	3500 Ft
Szörényi László: <i>Toldi uram dereka. Arany Jánosról</i> (2018)	3500 Ft
Tóth Erzsébet: <i>A macskám Pasolinit olvas. Esszék</i> (2019)	3500 Ft
Tóth Erzsébet: <i>Hidegbéke</i> (2013)	2900 Ft
<i>Vállamon bárányos éggel. Írások Nagy Lászlóról.</i>	
Összeállította: Jánosi Zoltán (2015)	3500 Ft
Vasy Géza: <i>Az irodalom: nélkülözhetetlen.</i>	
Esszék, tanulmányok (2016)	3500 Ft

Vasy Géza: „Haza a magasban”. Illyés Gyuláról (2010)	2900 Ft
Vasy Géza: <i>Nagy László</i> . Monográfia (2010)	3500 Ft
Vasy Géza: <i>Sánta Ferenc</i> . Monográfia (2017)	3500 Ft
Vasy Géza: <i>Szellemi hazánk: az irodalom</i> . Összegyűjtött írások, 2016–2020 (2021)	3675 Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN

Bodnár György tanulmányai a hagyatékból	
Falusi Márton új esszéi	
Gróh Gáspár újabb tanulmányai, esszéi	
Illyés Gyula: Az idő kérdései. Pomogáts Béla válogatásában	
Kiss Gy. Csaba: Harminc év után: 1990. Személyes történelem	
Lőkös István horvátországi emlékei	
N. Horváth Béla: Monográfia Illyés Gyuláról	
Pusztay János a magyar nyelv eredetéről	
Szenti Tibor: Betyárvilág. Néprajzi tanulmányok	
Szörényi László életműsorozatának folytatása:	
Éljen Kun Béla, Suzy nimfomán	
Delfinárium	
Hosszúlépés	
Tellér Gyula tanulmányai	

ALAPÍTVÁ: 1993.

Nap Kiadó Kft., Budapest, 2021

napkiado@napkiado.hu

www.napkiado.hu

<http://facebook.com/napkiado>

ISBN 978 963 332 164 5

ISSN 1589–6102 Magyar esszék

Felelős kiadó a Nap Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő Sebestyén Ilona

Olvasószerkesztő Nagyné Vári Márta

Műszaki vezető Medve Gellért

A fedélen Vasy Géza

A fotót 2014-ben Bakos Zoltán készítette

Nyomta a Séd Kft. Szekszárdon

10677/21

„Az öregedésnek nincsen szépirodalma, állítja az esszéregény. Ez így nyilvánvalóan túlzás. Lear király megöregedett, Goriot apó is. Említsük Tolsztojt vagy a maga szemérmes módján Arany Jánost? Abban azonban igaza volt Illyésnek, hogy a szépirodalom figyelmét elsősorban a felnőtté válás, a férfikor nyara keltette fel. Azonban nemcsak a szépirodalom, hanem valójában a társadalomtudományok, az életmód, az egészségügy, a hétköznapi élet is sokkal kevesebbet foglalkozott még 50-60 éve is ezekkel a kérdésekkel, mint a 21. század. A magyar szépirodalomban valóban úttörő volt Illyés Gyula azzal is, hogy részletesen vizsgálta, megvizsgálhatta! az öregedés változatait. Szerencsére nem egyetlenként. Mellette leginkább Déry Tibort kell említeni a 60-as évekből. Addig szinte szégyen volt öregnek lenni. Azóta folyamatosan gyarapszik az öregedés képzeletbeli könyvtárának szépirodalma. Az Illyés Gyula halála utáni évtizedek költészetéből, az ezredforduló egyharmad századának anyaga alapján gazdag antológiát, sőt monográfiát lehetne minderről készíteni.” (Részlet a kötetből)

A Szerző szinte összegzi számunkra évtizedek irodalmi vonzódásait; hűen a szellemi hazához, hűen azokhoz az írókhoz, akiket a kezdetektől tanított az egyetemen, és akiket a maga számára kiválasztott. A többi között Illyés Gyuláról, róla egész ciklusnyi új írás van e kötetben, és újabb írások a teljesség igénye nélkül Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről, Utassy Józsefről, Kodolányi Gyuláról, Nagy Gáspárról.

Vasy Géza értő és szeretetteljes közvetítésével jó olvasni Róluk, jó találkozni Velük.

3675 Ft

ISBN 978 963 332 164 5

VASY GÉZA: Szellemi hazánk: az irodalom